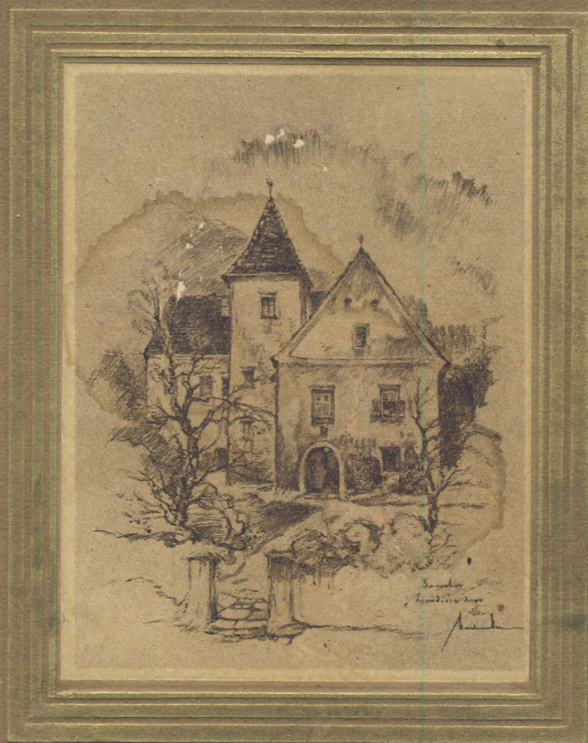
Branimir Livadić

Pjesme i pripoviesti

13515

Š.Č

BRANIMIR LIVADIĆ / PJESME I PRIPOVIESTI

SUVREMENA BIBLIOTEKA

Nakladni zavod
JOS. ČAKLOVIĆ K. D.

IZVANREDNO IZDANJE
XVIII. KNJIGA

BRANIMIR LIVADIĆ

PJESME I PRIPOVIESTI

UREDIO
STANKO GAŠPAROVIĆ

ZAGREB 1944
SUVREMENA BIBLIOTEKA
Gundulićeva ulica 14

CRTEŽ-PORTRET AUTORA IZ G. 1910.: TOMISLAV KRIZMAN

TISKARA DRAGUTIN BEKER, ZAGREB, GUNDULIĆEVA UL. 18

I. DIO

PJESME

PJESME IZ MLADIH DANA

P R O M E T E J

Smilujte mi se, smilujte
Sferski dusi!
Zar me ne vidite, gdje visim
U zvjezdanim regijama,
Pripet čavlima iz kosti ljudske
O ogromni, ogromni krst,
Kog mi otci i djeca nazivlju zemljom,
Majkom . .

Smilujte mi se!
Ne nosite mi na vidik svog svietla,
Ne nuđajte me veličanstvom sunca,
Ja sam žedan . .
Grlo mi gori od . . žeđe!

Smilujte mi se,
Ne nosite mi kupa iz srebra i zlata,
Ne nosite mi u njima bisernih kapi vina,
Ni krvi ne ću . .
Zahvatite gigantskim svojim vrčevima
Onaj maljušni Okean!!

Pa ni on mi nije dosta!

Smilujte se sferski dusi!
Fantasmagorije grozne muče mi dušu:
Sanja mi se o ljubavi!
O ognju srdca . .
Oh, brzo, brzo
Još jedan Okean!!

Tko me je uzdigao tako visoko?
O, sto put proklet bio!
Kad mi ne da vode, da ugasim žeđu,
Nego mi se ruga ljepotom neba . .

Ha, ili misli li on, da ja ne znam
Da je mjesec mrtvo groblje,
A na suncu da izgara
Ljudski dah?..

Ha, ha, ha.. recite mu
Da mu se smijem!!!

Sad na ću odkriti sve njegove varke,
Sad na bit ću jednak njemu!!!
..Al dajte mi pehar!
Silna mi žeđa izgara grlo..
Dajte mi pehar bisernog vina!
Ne, ne — — dajte
Okean!!!

Z I M N J E P J E S M E

I.

Ja te plačem, ljeto, a ti gineš,
Gineš vedro u jesenskim maglam,
Gineš s lišćem, s grančicam po lugu,
Gineš s cviećem po nizokoj travi..

U grob tebe kruta sudba goni,
Na ledene goni zimnje grudi..
Sad na pustoš grlit će te mrtva,
Snježni vihri zamest će ti humak..

II.

Što će meni proljet blaga?!
Neka traje vječna zima,
Dok je meni moja draga
S mednim svojim cjelovima!

Hoću l' milja ružičina —
Zar se lica ne rumene?!
Hoću l' mira ljubičina —
Ne mirišu l' grudi njene?!

III.

Snieg se spušta zemljici na lice,
Krije ledno koprenom bielom..
Zemljica je žalostna i tužna,
Valjda roni suzice pod velom..

Sve su vihri oteli siroti..
Sreću su joj beztragom odnieli!
— Gdje je sada pjesmica slavuja,
Da je tužnu malo razveseli?..

IV.

Sve je pusto,
Sve je mrtvo . .
Potočić je leden susto
Tek kroz grane,
Gole grane
Kadkad vjetrić
Lednim daškom dane . .

Na daleko svuda zemlju
Snieg pokriva . .
Pod sniegom
Cvietak sniva,
Sniva sanak,
Sanak sretni:
Majski danak
Pramaljetni . .

V.

Rano zemlju crni mrak pokriva,
Hitro danak sklapa snene oči;
Zemljica se golotinje stidi,
Godi jadnoj velo crne noći . .

Nisu željne vidjeti je zviezde,
Za oblacim skrivaju se gustim; . .
Samo kadkad blisne koja sjajna —
Kao suza nad grobovim pustim . .

Dugo svoja crna krila širi,
Dugo krije lica zemljičina, . .
Zemljica joj valjda biedu priča . .
. . . Grobna vlada posvuda tišina.

NOĆNE PJESME

1

Samotnice jadne, po nebu zvjezdice sjajne,
Kolko vas moji pogledi traže!
Kolko se vašom sličnom sudbinom mojega srdca
Ljubavne boli — očajne blaže!

Osamljen, neljubljen nikad ! — od drage sprovodim dane,
Okružen mrakom uzdaha svojih;
Vašeg posmieha kobnog da nemam, na plavetnom nebu,
Vas da nemam — davno već zdvojih . .

2

O noći, s tvojim čarnimi zviezdami
Ko s pogledima majčica ljubavnim,
Kraj postelje ti bdiješ moje
Bezsnena, tiha i zamišljena . .

A meni trudnu sladki su dušeci
A trepavice voljko se sklapaju,
Ta ti si brižna čula moje
Uzdahe — sve je tol' tiho bilo . .

3

O, s koliko, noći, pouzdanja
Moj se pogled k tvojem nebu diže!
Samo da su zviezde meni tvoje,
Utješnice — nešto bliže, bliže . .

Kano majci pričati bih stao
Težke boli mog života tebi,
Ti bi s priče sustala na zemlji,
Nikad zora zarudila ne bi . .

4

O, noći sladka, s plavim nebesima
I s pjesmicami nujnim slavujevim!
U tvojih tminah duši mojoj
Voljko je — kao na njedrim drage..

Zvjezdice mi pričaju djetinjstvo,
I prvu ljubav.. očice dragine..
A vjetrić diljem tmina laki
Mirise proljeća moga nosi..

5

Crna nojca na zemljicu dolje
Među magle prvim mracim pada..
Selsko zvono tužno, plačno zvoni..
Svud tišina zimnjim krajem vlada..

Med trstikom u zaklonu gustom,
Samac stojim na pustari lednoj;
S moga daha snieg na lišću kopni,
Dolje pada k zemljici biednoj.

Kadkad sine na jezera licu
Slabi tračak svietla mjesečeva..
Preko magla tužnim, mutnim plamom
Samo jedna zvjezdica sieva..

..Sad nadamnom šum se leta čuje..
Sad je patka na jezero pala..
Trskom jeku ledni vjetrić nosi
I odnosi — romon hladnih vala..

Već ne zvoni plačno selsko zvono..
Sve je tiho.. noć na dušecima
Biele magle sniva — — zviezde drhću..
Valjda nojca sladku sanju ima..

6

Idu zviezde po nebesim sjajne,
Idu svoje dalke, noćne pute;
Ne brinu se ni za trake svoje,
Kamo li za moje boli ljute..

A na oči drage sanak pada,
Tiho, tiho sklapa trepavice;
K njoj se nježno na uzglavlje spušta,
Sladke šapće sanje varalice..

Sniva zlato.. kano majka brižna,
Kod nje moje tužne misli bdiju,
Ne miču se od tog dragog loga,
Kad i zviezde već se davno skriju.

7

Ti si to, željo srdca moga,
Pozdravljam te divna majska noći!
Tvojih zviezda čari Tvoje nebo,
Dobro to će mojem srdcu doći!

Mirišeš po đurđicama bajno,
I po sreći novog pramaljeća; —
Pozdravljam te — razstri krila svoja,
S tobom ide moja prošla sreća!

Tužno ti je moje žiće teklo,
Dan me biedom, nojca tugom bila, —
Pozdravljam te, da se zagrlimo,
Vazda ti si moja ljuba bila!

Daj pritisni sladke usne tvoje,
Na to vruće, sjetno čelo moje,
Savij ruke jače — i za vazda!
Nikad ne ću iz blizine tvoje!

Tvoje zviezde sjajit će po nebu,
Tvoje rosa blistat će po cvieću,
A mi divni sanjat ćemo sanak:
Sutrašnji aj, bajni majski danak!

8

Noć je ljetna tiha, hladna . .
Oblaci se nebom gone,
Tužno za njim zviezde ginu;
Drobni cvietci suze rone . .

A ja plačem svoju ljubav,
Tako vruću — a bez nada!
Ah, u takvoj hladnoj noći
Moje srdce grozno strada . .

9

Blagi sanak tiho sklopi,
Tvoje drage oči,
Ja ga zalud zovem, zovem,
K meni ne će doći.

On za mene ništ' ne mari,
Kad pri tebi sniva:
Pod te tvoje drage oči
Moj se sanak skriva . .

I Z Č E K I V A N J E

Po nebosklonu sunce razliveno
U moru svog rumenila već gine,
A Jelica se stazom iz doline
Kriomce krade ponad selo sneno.
Čas šumica, grmečak čas ju krije,
Međ' kojim uzka stazica se vije.
I tako ide divna, neviđena
Ni od kog baš, do niemog gorskog cvieća;
Na briegu gore šumica zelena
U njoj ju čeka Marko, njena sreća!
Od davna oni strastveno se vole,
Bez izkona ta sladka ljubav traje;
Za nju se samo vruće Bogu mole,
Ni ne znaju za težke svjetske vaje.
O pozdravu je obećao doći,
Već danak gine, brže treba poći!
Ko srna plaha među granjem hiti,
Uz Marka već bi davno htjela biti.
Dok s umora joj mlada krvca vrije
I rujnim žarom s jagodica sije,
Zanesen miljem vjetrić ju cjeliva,
Ko leptir gorom leteć neviđeni;
A đurđic im se s grmlja posmjehiva,
Svoj miris njima nudeć premileni.
Ah, sad je došla! Sad će ovit ruke,
Te biele ruke oko mile glave,
Zaboravit će sve zemaljske muke
I gledat samo njeg've oči plave!
. . Al Marka nema! Zalud svud ga traži:
Nit hrast ga krije, nit ljeskove grane,
U zalud čežnjom svoje boli blaži,
Niz tužno lice suze ronit stane.
Gle, njega nema! A već danak sneni
Zaklopio je svoje sjajno oko,
Već driema gaj u svojoj crnoj sjeni,

I sad će zemlja usnuti duboko.
A kako prije već je čekat znao,
Pod hrast je ovaj davno trudan pao!
Al sad ga nema! Bog zna, kud je pošo.
Zaboravio svoju Jelu vjernu
I njenu tužnu ljubav neizmjernu, —
Na sastanak je kojoj drugoj došo.

I njena duša, gibka poput vala
Na gorskoj česmi, bolno zadrhtala.

Al čuj der, Jelo, kako vjetrić blagi
Od lišća šušanj nosi iz daljine:
Zacielo to ti amo ide dragi,
Za Jelom jošter njeg'vo srdce gine.

I ona sluša, kako vjetrić piri
I njenom dušom talasanje širi,
I svoje prve mrake njome vije,
Al šušanj lišća više čula nije.
Na drugu granu sleti slavuj mali,
A s nje su suhi listci k zemlji pali.
I opet tuga zasuzi joj oči:
Ah, njezin Marko ne će više doći!
I opet šušanj — sladka sviće nada,
I opet samo s granja lišće pada!
..I tako šuma igrala se s njome
Bez utjehe u jadu čemernome.
U njenu dušu čuvstva dolazila,
Ko sunčan tračak, što ga list sustavlja:
Sad jedno, sad se drugo hitro javlja,
I čas je sretna, časak tužna bila.

Na travu tada spustila se Jela,
Đurđica sama međ' đurđice sjela,
Ko nebo nad njom pramaljetno — čista,
A suzica joj na oku se blista, —
Ko nebo nad njom pramaljetno — čista,
Sve kažuć joj: On više ne će doći!..

Na pozdrav Gospi u to selsko zvono
Pronese zrakom plačne milozvuke,
Ko molitvu za njeno srdce bono,
Pa glasu zvona priča svoje muke;
A mraci ko da shvaćaju tu tugu,
U tamno ruho cielu zemlju viju,
I ptičice zamuknule u lugu,
I cvietci svoja sjetna lica kriju.

Od sebe same sklapaju se ruke
I tih se šapat s usne Jeličine
Prelievajuć u zvona milozvuke
Od suza težke molbe — k nebu vine:
»Ah, dragi Marko ne će više doći,
A moja sreća beztragom će proći!«..

..Al još na usnah kobne rieči bile,
Kad oko vrata Jelici se svile
Dvie ruke mile, a na licih plane
U jednom trenu hiljadu cjelova,
Po njenom srdcu opet strujit stane
Kroz tugu sreća ljubavnica nova;
I svaki cjelov vraća hiljadama,
I sva izgara s ljubavnoga plama.

A gle, međ' lišćem prastaroga drva
Već viri ljubko s neba zviezda prva;
U tmini traci bajnim sjajem siju,
U zlatnu kosu zlatan vienac viju.
Al nije jedna, gledaj, Jelo, bolje:
Milijun zviezda, jedno zlatno polje!
I drhćuć strastno idu svoje pute,
Jer valjda s tobom tvoju sreću ćute.

J E R E M I J A

Pjesan u 3 pjevanja

Uzvišena, veličanstvena je
Okrutnica, sveta božja pravda; —
Uzvišeno, veličanstveno je,
Ali blago, — sveto ljudsko srdce!

Put je smrti tiek vremena samo,
Kojim ona mirno dalje stupa...
Sad gle! meće s ovjenčana čela
Na grob vienac bezsmrtnice slave;
Sad od grudi kida nevinašce,
Jednu nadu udovici majci;
Sad se druži s podzemaljskim biesim:
Grade ruši, narodima diku;
Sad se diže u zvjezdane vise,
Zviezde gasi, sv'jetove obara;
Sad se vije morem po oluji,
Jadra lomi, brodovima krila;
Sad u letu stiže pod nebesim
Surog orla, — golubicu krotku; — —
Svakud' seže u bezmjerju silnom...
— Za njom grobi mûkom pečatani,...
S nje se tugom pune ljudske duše;
Preko dola, preko sniežnih gora,
Preko sinjeg mora gor k nebesim
Vjekovima gorki plač se čuje...

Otu tugu, otaj plač sam gorki,
Često puta noću prisluškivo:
Srodni glasi godili su duši; —
U toj tuzi, u tom plaču gorkom,
Čuo sam i tvoje naricanje,
Po talasim vjetrica gdje struji
Tužno, tužno i u moju nojcu.....

. . . .
...Od tvog plača još i suze žive,
Svetim žarom još na licim gore,...
Jedna od njih — evo pjesma moja! —

Zagreb, u siečnju 1890.

I.

Jarko sunce s dugoga se puta
Rujnom sklanja zapadu pod krila,
Zadnjim tracim ljudska srdca zove
U daljinu, u bezmjerja mila . .
Noćni mraci nose nujne snove
Drobnom cvieću sionskoga gorja . .
Gibkog lišća paome i kedra
Laki šapat mûkom izčezava —
A nebeska gor pučina j' vedra,
Kano čelo zlata sionskoga,
Sad će na njoj zasjat zviezda jasna,
Sad će miljun: — ljubav vječnog boga
Bdit će kano majka sanku čeda . .
A gle! dolje divni Jèrusalim!
Kako su ga mala svietla blieda
Obasula, — jednim plamom gori,
Ko da s neba zlatna zv'jezda pala . .
. . . Blago njemu! — gdje mu sjajni dvori
U radosti vječnoj sladko pliju,
Gdje mu oči ne znaju za suze,
A ustanca viek se srećna smiju!
Blago njemu! — blago, blago njemu!
Al gle! ondje, gledaj, bolje gledaj!
Nisu l' ono suze, vrele suze?
Nije l' ono zaplakano lice? . .
Prorok slavni ide s tugom svojom,
Da je s tužne svoje srčne žice,
Uztitrane bolnim noćnim tminam,
K bogu pošlje, k njeg'vim gor visinam . .
Ide . . . k grudim pognuta mu glava,
Umorna i trudna s težkih misli; —
Tracim s neba suza potitrava
S trepavica kapljuć preko lica . .
Ide . . popet će se do vrhunca,

Ondje j' mala prijatna čistina,
Pod njom dolje divni Jerusalim,
Nad njom gore nebesna milina,
K njojzi slat će svoju tužnu pjesmu —
Dobri bog će slušat svog milinka . .
— Čuj me, čuj me predobri moj otče,
Najjadnijeg čuj der svoga sinka!
Hram tvoj sveti sav je ovaj sviet,
A žrtvenik u njem svaka gora,
Svaka zviezda, svaki drobni cviet,
Svakom daješ dar milošte svoje,
Daj i meni, jadnoj duši mojoj!
Samilostnim, brižnim svojim okom
Pogledaj na grozne boli moje,
Smiluj mi se! . . .
Sionskoj se smiluj biednoj kćeri,
Ne ostavi jadnu, ostavljenu.
Odmetnicu dobrog otca svoga! . . .
. . . Kamenu se grješna hladnom klanja,
Kamen štuje mjesto živog Boga!
Jao njojzi s toga poštovanja:
Hladni kamen živog srdca nema! . .
. . . Mjesto tebi Balu dare nosi,
Tvoje blago . . .
Mjesto svetom molbom, skromnim srdcem
I vrlinom
Balu služi — svojom grješnom dušom . . .
Mjesto svietlom ide jadna tminom . . .
. . . . . . Smiluj mi se!
Grozne slike na oči mi slaze,
S utvara mi strašnih srdce puca,
A od svake ove vruće kaplje,
Uzvija se srdcem bučno more,
Bučno more — neizmjernih bola . .
. . . Gledaj . . dvor je . . dvorana je sjajna,
Zidovi su zlatni okićeni
Paomama, — stotin svieća gori . .
Biesnom igrom svaka noga igra,
Strastna vatra svako lice žeže . .
Tuj ne skriva pupolj tajnih čara
Dragog svoga bića — nježnim stidom,

Razkriva ih — neka srdca planu! . . .
Požudama divljim! — neka planu! . .
Iz sto kupa tuj se oganj lije,
A na vatru razžarenih strasti! . . .
Pjesmama se biesna radost vije
Od srdca do srdca . . . — jedna pjesma
Razbludnica — sve su gorde grudi! . . .
. . . . Al što čujem . . jao, . . plač i jauk,
Tugovina bolna sirotčadi,
Ubogara, bolnih, gladnih, sliepih —
Bučnom pjevu odziva se cvilom! . . .
»Kruha dajte, kruha siromahu!«
»Kruha dajte, kruha mojem zlatu,
Sad na će mi izdahnut o vratu! . .«
. . . Jao meni s otog strašnog cvila,
Ne čuju ga — bezbožnici kleti! . . .
— — O gospode, smiluj mi se, smiluj!
Utješi to bolno srdce moje,
Koje ljubi svoju domovinu:
Drage grudi mile majke svoje; —
Koje ljubi jadnu braću svoju:
Drage grudi mile majke svoje; —
Koje ljubi nad sve vedro nebo:
Svete dome najboljega otca! —
Utješi ga, da ne pati tolko
S te ljubavi svoje, o gospode . . . —

. . . I tuj presta — prestade satrven
Težkim srčnim bolim, groznim mukam . . .
Znojno čelo rosnu travu ljubi,
Hladnu zemlju grli ledna ruka. —

Sve je tiho. — Nebom zviezde trepte,
Mirnim morem bliedi mjesec brodi,
Kano čunak ljubavnika srećnih;
A po zemlji blagi sanak hodi,
Lahkim hodom, da je ne probudi.
Samo kadkad čut ćeš iz daljine
Mukle glase bakanalske pjesme,
Gadni razsap čarobne tišine,
Ko kad ljeti šum se groma čuje
A od neke daleke oluje . . .

Na čistini vazda prorok plače . . .
Kad na jednom brzo uzpravi se,
Sa zemljice k nebu oči diže,
Tajnom srećom sjajne gleda vise.
Jer mu dušom mili glasi pliju,
Vidajući težke srčne boli,
Mili glasi, kojim Gospod zbori,
Onom koji srdcem mu se moli.

— Idi! — tvojih žao mi je bola,
Tvoga srdca, — al ćeš gledat pravdu,
Uzvišenu, svetu božju pravdu:
S njom ću ovit tvojem srdcu melem! . .
Idi! . . pođi u grad pa u triemu
Moga hrama bezbožnicim reci:
»Težko tebi odmetnički grade,
Božja pravda izlit će se na te!
Gospod će te pelenom nahranit,
A napojit žuči! — Grozne suze
Lievat ćeš niz lica; danju, noću
Glasno ridat nikad ne ćeš prestat! . . .
Jerusalim bit će plač i jauk!
Jerusalim bit će mrtvo groblje,
Kamen-Bali grobni spomenici!
Jer čuj jadan . . . čuj de . . . ne javlja li
Glas od Dana, ne oglašuje li
Zlo i smrt od gore Jefremove?! . .
Izbrojeni već su tvoji časi,
Grobovi su tvoji otvoreni,
Vječna, sveta pravda ih otvori, —
Težko tebi grade izgubljeni! . .
. . . Pogledaj de, jadan k nebu gore:
Već za dana sunce ti je zašlo,
Mjesto zviezda zloguke nad tobom,
Ptice kruže . . . smrt ih k tebi zove! . . .
. . Težko tebi . . s krivim bozim tvojim! . .«

Tako, reci, tako Gospod zbori,
U svom gnjevu nevjernici grješnoj.
A sad idi . . žao mi je na te!
Al ću dati tvojem srdcu melem,
Melem: — gledat božiju ćeš pravdu! —

... Taki glasi prorokovom dušom
S neizmjernom tajnom slašću pliju.
On ih sluša, licem suze roni,
Tužna čuvstva do neba se viju.
Sve je tiho ... šuti zviezda srećna,
Niemo more nebeska pučina ...
— Melem dat će srdcu — pravda vječna! —

II.

Tajnim mûkom tamni triem šuti
Sionskoga hrama; — zadnji glasi
Davidove pjesme nebeskijem
Svetim čuvstvim do neba se dižu,
A za njima sve je tiho, tiho ...
Niti šušti čija svilna simla,
Nit zvekeću čije trepetljike;
Na sve grudi koprena je pala,
Što je suncem i zviezdam veze
Jedna pjesma, nebesnica pjesma . .
Jerusalim', Jerusalim' divni!
Kud je tvoje veličajno pjenje?
Kud je tvoja ona zlatna žica,
Kojoj David negda povjeravo
Uzvišene svoje srčne glase? . .
Jerusalim', Jerusalim' divni!
Kud si pošo putovima krivim
I od Boga i od srdca svoga?! . .

Posl'je sedam dana grješnih slasti,
S razbludnoga slavlja — u hram krećeš,
Ne da moliš, ne da Boga slaviš,
Neg' da stišaš zadnje bolne glase,
Kojim ti se griesim duša zgraža; —
Neg' da nosiš svoje simle svilne,
Nizove i trepetljike zlatne,
Prstene i mjesečiće sjajne,
Lakomom na pogled tvojem puku; —
Neg' da čuješ utješnice rieči
Tvojem strahu gospodnjega gnjeva
Sa usana obsjenara tvojih.

. . . A sad šutiš . . jošte žive iskra
Zapretana u tvom jadnom srdcu,
Svetim čuvstvom da za časak plane . .
. . Gle! i suza gdjegdje s lica pada,
Zakašnjela pokajnica suza,
Izmamljena Davidovom pjesmom . . .
Gle! i strava, bljedilo tuj žive
Smrtnim likom čini razmažena
Bezbožnička lica — — ah, kolika! . . .
Gle! i trepet, drhtaj s tajne groze,
Što ga biser odaje na vratu,
Ljubkom vratu sionskoga zlata . . .

. . . Jošte šutiš . . . biedni Jerusalim'!
Bojiš li se dobrog otca svoga? —
Stidiš li se svilne simle svoje?
Il dragulja, zlata, srebra svoga?
Il tek lica nevinoga svoga,
Kad ga tako oglavljem prikrivaš?! . .
Ah, ta ne boj mi se! — ne boj mi se!
Tvoja djela tvom se bogu mile!
Samo slušaj sad će prorok kleti,
Pashor — i sam to ti odmah reći! . .

Tada iza stupa kedrovoga
Na čistinu sred triema sađe
Čovjek neki — silan, lavlje snage.
Crven plašt mu — ko u zoru nebo —
Niza desno snažno rame pao,
Nabrana ga prihvata lieva.
Ko noć zimnja tamno mu je oko,
I ledeni. — Čelo mu je mračno,
Kano nebo biesno kad prieti
Oblacima grom i bliesak strašni;
A nad očim obrve mu guste
Ko da kriju otrovnice guje . . .
U čas jedan sa svih strana hrama
I sa dvora neizbrojni ljudi
Do čistine prorokove vrve . .
Al za časak opet sve se smiri:
S grozom srdca čekaju oluju . .
Tada tako prorok zborit stane:

— Čujte, čujte što vam Gospod veli
Utvorama što ih meni šalje,
Kad se nojcom blagim sankom smire
Zemljičine grudi — čujte njega!
»Kunite ga, kunite ga težko
Ko vam veli gubit hrabro srdce,
Ko vam veli gubit krepku nadu
I u otca i u Boga svoga! —
Kunite ga! — ne dajte mu riečim
K srdcu, jer su zmije otrovnice!
Je l' vas ikad ostavio Gospod
Nevoljama ili jadim bolnim?!
Nije l' vazda usne vam cjelivo
Cjelovima sreće i blaženstva?
Nije l' vazda kitio vas brižan,
Najdivniju svoju biser-kćerku,
Zlatnim viencim nebesnice slave?
. . . Pa da sada ne ljubi vas više?!
Da ne ljubi otac kćeri svoje?!
Pa da sad će skinut zlatnu krunu
S divnog čela vasiljene vječne,
Da je baci barbarim pod noge?!
. . Ne vjerujte, ne vjerujte ludo
Bezumnicim vračim i gatarim!!«
— — Čujte, čujte tako Gospod veli:
»Raztjerajte strah i slutnje krive
Sa svojijeh zabrinutih grudi!
Raztjerajte oblačine s čela!
Vienac lozin svijte oko njega!
Mjesto suza nek se vino lije,
Rujno vino, koje grudi grije!
Jerbo ognja, jarkog ognja treba
Junačkijem djelim!! —
Mjesto plača nek se pjesma ori,
Prava srčna pjesma, — potresnica!
Jerbo ognja, jarkog ognja treba
Junačkijem djelim!! —
Mjesto tuge nek se grudi pune
Divlje strasti, ognjevite strasti!
Jerbo ognja, jarkog ognja treba
Junačkijem djelim!! —

A tad neka dođe barbar kleti,
S kćerju otac sionskom ga čeka!
Bit će spremno miljun vrućih grudi,
Bit će ognja, jarkog ognja .. bit će!! ..«

... Drhtavim je usnam s težke muke,
S ognja ognjem razžarenih lica,
Tako Pashor govor dokončavo —
A u triemu sa svih lica opet
Izbriso se onaj plam božanstva,
Kojim prije Davidova pjesma
Uzpalila zapretane iskre ..
Svačjim srdcem opet slastno struji
Sladka prelest požude i strasti ..
Svilne simle strastnim čarom šušte,
Trepetljike, mjesečići zveče,
Oko zovu pogledima raja,
Koji raji iztočnim se miljem
Rumen licim sionskoga zlata ..

... Samo jedan — ko da srdca nema
Niti tople čovječije krvi —
S vrevom gleda, sluša ... al nit vidi,
Nit što čuje ... Lice bolno, bliedo
Naslonjeno o stup kedrov crni,
Kip je tuge mramornoga kama ..
Ko ga smotri srdce mu sledeni,
Val mu suza sustane za okom ...

... Kad na jednom leden kam se miče,
Oko bogom sieva, — — usne zbore
Glasom tuge, neizmjernih bola ..
Nehotice suzdržan u triemu
Svako stane, — — strahom sluša rieči.

— Stani, stani, sionska oj, kćeri,
Još ćeš dospjet k razbludničkim gostbam!
Stani, stani, sionska oj, kćeri,
Čuj de časak dobrog otca svoga,
Koga tolko nezahvalna tužiš
Odmećuć se otčinskomu domu .. !

Stani, stani — — on te natrag zove!
Njegov gnjev je ljubav — — vječna pravda ..
Al ta ljubav još je za te — milost,
Milost kćerci, odmetnici kćerci! ..
Zaklinjem te, smiluj mi se, smiluj!
Primi milost, — primi milost otca! ..
... Jer će izlit strašan gnjev svoj na te,
Razbit će ti s čela sjajnu krunu,
Barbarim će predat tvoje blago,
Svilne simle, zlatne grivnje tvoje .... !
Stani, stani, primi milost otca,
Jer je blizu, blizu strašni dan tvoj!
Pusti oganj! — za nj već niesu tvoje
Ledne grudi! — k babilonskom kralju
Pođi kajat grješne dane svoje!
Bože, Otče ....

I još dalje htjede
Mekšat riečim ublažene grudi,
Kad na jednom izmed guste vreve
Dotisne se k njemu — strašan s biesa
Pashor, lažni prorok; — snažnom šakom
Udari ga preko suznih oči,
Da je glavom pao o skaline
Mramorne — i bez sviesti časak
Ležeć osto ...

Užas, strava, groza
Sva je srdca obuzela hramom ...
Tad sa dvora skoči mladić neki,
Nježno digne nesviestna sa zemlje,
K golim grudim prikloni mu glavu,
I uzašav k mjednom vratnom stupu,
Krepkim glasom tako zborit stane:
— Ajte, ajte! — što ste stali tude,
Bezumnici kleti — ajte samo, —
K razbludničkim gostbam! već vas zove
Strast i vino ... eto vam i prorok,
Nesrećni moj otac — — — tek vas tješi
Utvaram od lažnog boga svoga,
Koje car mu rujnim vinom mami,

Iz tih njeg'vih bezbožničkih grudi!..
Ajte, ajte — slušajte ga samo,
Nek vas griesim k vječnom raju vodi!
Ali taj na grudim mojim ovdje,
Taj je božji...

Daljnu rieč svaku
Zagluši mu silna buka, vika:
»Svežite ga, svežite ga namah!!«
I sveđ jače urnebes se ori
S kriva jara bezbožnika biesnih:
»Našeg cara vrieđa! — svežite ga,
Elnatana, Pashorova sina!!«

A on divan mladić niem stoji
Naslonjen o mjedni stup na vratim...
Sveđ na grudim razgaljenim još mu
— Ko da sniva san — Jeremijina
Leži sveta, mučenička glava.
Smiešak lebdi proroku na usnam
Svetog mira plemenite duše...
Taj smiešak — uzor svemu ljudstvu —
Elnatanu zanio je dušu...
A do nogu njeg'vih, koljenima
Ljubeć svietle mramorne skaline,
I u milu desnu njeg'vu krijuć
Božanstvena lica — gorko plače
Divna Lea, Elnatanu ljuba...

»Svežite ga, svežite ga namah!!«
Strašna vika mračni triem potresa..
I za časak Elnatana vode,
Kidajuć od mile ruke njeg've
Težkom mukom razcviljenu Leu,
K carskim uzam, k libanonskom dvorcu..
...Svojevoljno za njim prorok grede.

U to iza gore Jefremove
Jarko sunce sakrilo se bilo
Već duboko u dubinam morskim...
A o grudi sionskoj je kćeri

Topli lahor tamno velo vijo,
Ne bil skrio njenih tajnih čara
Jasnim očim nebesnih zviezda...
Mirna srdca blagi sanak zove
U miline zagrljaja svoga...
Bučna srdca bučne strasti mame
K razbludničkim pijankama noćnim...
...U dolini kidronskoj daleko,
Izpod tankih, maslinovih grana,
Kućica je — tihi Lein domak...
Uz okance sjedi majka stara,
Podižući k nebu suzne oči
Šapće Bogu molitvicu vruću..
Njoj na krilu razlilo se zlato,
Čisto zlato — mila Leina glava...
...Tužno j' gledat pupolj na oluji
Al još tužn'je nesrećnicu Leu...
...Na brežuljku sionskom se sjaju
Na daleko svietli carski dvori.
Dobar car se jarkim ognjem brine,
Što ga treba junačkijem djelim!
Svaka ruka požudno se maša
Zlatne kupe bisernoga vina;
A na usne svaka rieč se zove
Cjelovima prekrasnih hetera..
Samo Pashor prorok pognuo je
Tužno k grudim glavu... nit cjeliva,
Nit se rukom zlatne kupe maša..
Prolivena davno pred njim leži...
...Gor na dvorcu libanonskom tihom
Sveti prorok blagi sanak sniva..
Elnatana umorna od boli
Sladke sanje k dragoj Lei nose...

III.

Urnebes se strašan gromko ori
Mračnim triemom sionskoga hrama;
Paome na prozorima drhću,
Crni stupi kedrovi se tresu.
Taki li su jadi kćerku snašli,
Da si jadna s neba Otca zove?
Il to jadi niesu nego molbe,
Kojima se opet k njemu vraća,
Prorokovom smilujuć se plaču? —
Al čuj bolje... ta to tuga nije,
Nit su molbe sionskomu Otcu, —
Ta zar ne znaš da si kćerka Otca
Veće cielo premaljeće kune,
Odkada je babilonski oro
Na slabašna sletio joj njedra,
Pa je silnim svojim pandžam drži..?
To je slavlje, ne čuješ li slavlje
Boljeg otca — sinskoga Bala!!
Težkim kletvam kunuć starog Boga,
Novom Bogu divni hram svoj sveti
Nezahvalna odmetnica kćerka. —

Da od groznih suza žice skuješ,
Da o srdce tugino ih pripneš,
I oluja, koja jade ljudske
Neizmjerne nosi, da ih dira, —
Ne bi mogli zamniet tužn'ji glasi
Od glasova što ih zov taj budi
Razjadanim prorokovim grudim..
Kad mu stala sveta riеč se vršit,
Kad se stala izlievat gradom
Božja srčba pelenom i žuči:
Kad je došla s babilonskim carem

Silna vojska, osvetnica strašna, —
Budila se prorokovom dušom
Opet nada k pokajanju kćeri,
K samilosti dobrog Otca njenog
I sa slikam pjesničke si mašte
Bolje dane prorico je njojzi...
Al mu se je plemenita duša
Prevarila, — da još jače plače...

Ako j' Otac osvetnika poslo,
Onda Otac ne ljubi već kćeri, —
Do biesa i takav otac kleti!
Gadovima treba žrtve palit!! —
Tako misleć Jerusalim pali
Vinom, bludom, krvlju i griesim
Klete žrtve kletim bozim svojim...
Danju rujna krv se gradom lije
Svećenika, proroka i vrača:
Svud se ori grozan plač i jauk! —
Noću rujno s' vino dvorim lije
Sa žrcima novim i heteram:
Svud se ori razbludnička pjesan!...

Tužne duše sve to prorok gleda;
Sveta riеč mu ognjem grudi žeže,
Težkim mukam pritajena u njim,
Kad je nitko, nitko čuti ne će...
Pa se jadnom njeg'vom dušom rađa
More tuge, neizmjernih bola,
Koje onda suzam izlieva
Elnatanu svom na grudi drage... — —

Štićen jakim zidovima svojim,
Koga da se Jerusalim boji?
Nek se gnjevom prognan Otac hrusti,
Neka šalje osvetnike svoje,
Divna slavlja Jerusalim slavi,
Zlatnom kupom dušmanu nazdravlja!..
Do biesa i zlatna kruna s čela,
Dok se vije zelen lozin vienac!
Dok je biser-kapi i hetera! —

... Al su došli dani obećani:
Zlatnim kupam nestalo je vina;
Bistrom vodom i sam car nazdravlja..
Pa nek ide do biesa i vino,
Dok je vatre prekrasnih hetera!! —
Al su došli dani obećani:
Zlatnim zdjelam nestalo je hljeba..
Čim ćeš sada, Jerusalim' biedni,
Hranit svoje ljubavne hetere?
Čim ćeš sada dičiti se silan,
Silni care sionskoga doma,
Pred gladušim odtrcanim, suhim,
Koji jadni poput pasa tvojih
Nisu smjeli s ogrizcim hetera
Oslabljelo sebi kriepit tielo..?
Čim ćeš sada klete žrtve palit
Tvojim novim, boljim, jačim bozim? —
... Samo s' Otac sionski umolit
Bez žrtava — čistim srdcem može...
Još je doba — vrati se, oj vrati!!

.... Al ti ne ćeš, ne ćeš da se vratiš...

— — Gle! tuj kolcem siedog otca svoga
Sin ubija, da mu s mrtvih usna
Zadnje hljeba zalogaje otme...
Gle! na pragu one kuće ondje
S čedom svojim mlada majka sjedi;
S boli glada drhćuć hljebom hrani
Nevinašce svoje;.. kad na jednom
Udari je hiena neka kamom;
Mrtva pada, mrtvim rukam grleć
Svoje čedo... A tam dolje niže,
Pogledaj de! divlje one zvieri,
Kako zubim reže, lica cere,
U žestokom, očajanom boju,
A za krišku suha, tvrda hljeba;
Tri su pali, — četvrti je osto
Za čas spasav trojim se ubistvom...
Al gle! dalje, kad ti ne vjeruje
Čovječije srdce, gledaj, gledaj!

Gladne majke nevinašcim svojim
Bies grozan tišaju svog glada...
Jerusalim prognao je ljubav....

... A on prorok sveti, ljubav sama,
Te grozote gradom gledat mora,
Tajnom silom gonjen, koja zbori:
»Eto melem: — gledaj vječnu pravdu!«..
On je gleda, al mu srdcem blagim
Bujica se divljom snagom ruši
Groze, jada, užasa i bola...

Hvala Bogu! — lakim krilim svojim
Blaga s' nojca k zemljici već spušta!
Svojim velom sakrit će te slike,
Što sve grozn'je gradom glad ih stvara.
Sad će zasjat nebeskom pučinom
Zviezde zlatne, zaprosit će drage
Dobrog Otca, da im seju smiri...
Al s' umolit dobri Otac ne da! —

.. Gledaj! Što se ono ljudi kupe,
Jedan časak hiljade ih sabra..
A sad čuj de! — neko im i zbori,
Gle! ta znaš ga — Pashor to je prorok!
».... Stolovima vino je razljevo,
I hetere hljebom nahranivo,
Oteo vam Boga i blaženstvo!
Ubijte ga, smaknite ga kleta!!
Oj, na Sion, oj, na Sion ljudi!...«
I sa bakljam, upaljenom smolom,
I od slame veljim snopovima,
Silnoj rulji svjetleći na putu,
K Sionu se biesna četa diže..
»Oj, na Sion, oj, na Sion ljudi!!«
Urnebes do tihih zviezda seže..
I na čelu rulji Pashor prorok
U dvor cara sionskoga grede..

Dvoranama stotin svieća gori,
Paomine grančice se viju;
A na podu leže kupe zlatne,
Čarne ruže, lozini vienci,
I hetere, prekrasne hetere . . .
Biesan Pashor svuda cara traži,
Stupajući preko mrtvih žena.
Za njim rulja uzastopce leti,
— Mnoga ruka lakoma se maša
Sad za kupom, sad za grivnom zlatnom: —
. . . Al badava nigdje cara nema . . .

Onda Pashor pomaman poleti
Preko dvora k libanonskom dvorcu.
Lavljom snagom prievornice skida,
Vrata ruši tamnicama carskim . .
Ah, na grudi Elnatanu sad će,
Okajat će svoju krivdu težku!
I kad nađe posl'je muka groznih,
Elnatana, dragog sinka svoga,
Razširenim rukama poleti
Prema njemu . . . al ga šaka silna
Sustavi — i natrag o tle baci,
Bez sviesti da je ležeć osto . . .

A na vrata Elnatan izleti
Preko brda sioskoga dolje
U dolinu kidronsku daleko,
Gdje pod tankim maslinovim granam
Kućica je, tihi Lein domak . . .
Sad će skočit preko kamen-praga,
Al na pragu neko mrtav leži . .
Ah, za Boga! gledaj, gledaj ko je? —
Baš po licu igraju se bliede,
Mjesečeve zrake . . — »To je majka!« —
Tih se šapat Elnatanu ote
I pokleknuv koljenima na kam
Vrući cjelov pritisne na čelo . . .
»Al ta gdje je, gdje je jao ona?« —
Zalud svuda kućicom je traži . .
»Možda gdje pred kućom vani plače?« —

I na vrata opet brzo htjede,
Kad pred očim strašan plam mu sine,
Sa čistine sionskog brežuljka
Kano vulkan dižuć se pram nebu.

Pashor, lažni prorok, prvu iskru
U svom biesu otom ognju poda
Na veselje divlje čete svoje . .
I sad gori božanstveni Sion
Jarkim ognjem koji nebo liže,
Jadnog ljudstva uzvišena žrtva
Svetoj božjoj okrutnici pravdi!
Sto srdaca u toj vatri gori,
Nek je vidi vasiljena ciela!
To je slavlje sionskoga Boga!!

Elnatana silni oganj smeo,
Ali jača bila mu je ljubav . .
Neka gori Sion, sto srdaca,
Samo gdje je njeg'va Lea, Lea?! . . .
I sa bolim tapajući dolom
— Ta s visina mirno mjesec sjaji
I zviezde nebesnice blage —
Vidi čopor, četiri vojnika
Dušmanskijeh, babilonskog cara,
Gdje na plećim silnim ženu nose . .
I gle! bolje, — — mjesec mu odaje, —
Jao, jao, krasno Lej'no lice . . .

Ljuti tigar među momke sleti,
Strašnom snagom dvojicu obori . .
Kano majka nježno nevinašce
Leu dragu ljevicom obujmiv,
Spreman boju desnicu ukoči . .
Ali jao, nakon duga boja
Vidi jadan gdje mu snaga klone . .
Biesan okom oko sebe traži
Čim bi mogo dragu Leu ubit . .
Al badava . . . tad je ljubit stane,
Zagrljajim pritišćuć je grudim,

Sve to jače, sve to divlje, b'jesn'je,
Dok joj zadnji ne oćuti uzdah . .
Njime blažen vječnom snu je preda . . .

. . . Sve to više u visine seže
Jarki plamen s' sionskog brežuljka,
Sve to grozn'je slike osvietlava
Biednim dolje izgubljenim gradom . .
Silne čete babilonskog cara
Krvlju pune ulice i kuće,
Krvlju gase zadnje miljka iskre . .
Zalud i sam car pred njima bježi,
Sa sinovim jadni otac svojim;
Sinovi mu, premaljetno cvieće,
S ljuta mača padaju pred očim . . .
I da dalje ta mu slika žive,
Upisana bolim u pameti,
— Nek je ljepša druga već ne muti! —
Ugljenom mu oba oka pale . . .

A to neka sveti prorok gleda?
Tim nek sebi melem srdcu vije?! . .
Sve su žice srdce mu proplele,
Tanke žice koje lahor laki
Svetog ljudskog čuvstva dirat može; —
Svakog dana uztitrane lako
Sa vidika domovinskih kraja,
Milih gora, predragih dolina
Cjelivanih toplim južnim suncem, —
Svakog dana uztitrane lako
Sa miline pjesmice pastira,
Sa miline majčinoga krila,
Punih grudi pobratimskog žara,
I cjelova djevojačkih usna, —
Zujile su skladnoglasjem divnim,
Divnom pjesmom uzvišena sklada,
Pjesmom srećnog čovječijeg srdca! . .
A kad stade Jerusalim biedni
Gonit ljubav iz svog kletog krila,
Bolom dirat tanke srčne žice,
Tad zazuji prorokovom dušom

Nova pjesma uzvišena sklada,
Pjesma ljudskih neizmjernih bola! . .
Ota pjesma s tužnim zvucim svojim
Shrvala mu plemenitu dušu . .
S toplim molbam dizo k nebu oči
Moleć pjesmu premaljeća svoga,
Pjesmu srećnog čovječijeg srdca . . .
S molbama se gospodu umoli,
Blagi melem poda srdcu tužnom:
S bolim, jadim, mukam, grozam, stravom
Vječna pravda izli gnjev svoj strašni!

Tako propa Jerusalim divni,
Svietla kruna vasiljene ciele! . .
Al se tužna pjesma ne utiša,
Tužna pjesma prorokova srdca . . .
Vječna pravda jarkim ognjem spali
Jerusalim, domovinu milu,
Sladko milje domoljubnom srdcu,
— Kano suhu maslinovu granu, —
Ko će dirat domoljubnu žicu? . .
Vječna pravda srećnu pjesmu stiša,
Mukom šute gore i doline,
Mukom šute porušeni hrami, —
Ko će dirat majčin-miljka žicu?!
Vječna pravda sladko milje progna,
Sladko milje majčinoga krila,
Leden kamen majčina su njedra, —
Ko će dirat majčin-miljka žicu?!
Vječna pravda bratskim grudim izli,
Mjesto čežnje pobratimskog milja,
Groznu, zvjersku požudu za krvlju, —
Ko će dirat bratskog miljka žicu?!
Vječna pravda nježnu ljubav progna,
Nježnu ljubav ptičice u gaju,
S prve sreće premaljeća svoga, —
Ko će dirat ljubavnicu žicu?!
Ko će dirat tanke srčne žice?
Ko će mile pjesme izvodit,
S kojim ljudstvo kratak put svoj ide
K miru vječnom, k vječnim domovima?! . . .

. . . Biesan leteć' ulicama gradskim,
Znojna, suzna izmučena lica,
Razrovane kose, krvlju polit,
Već je tri put razširenim rukam
Sveti prorok plam zagrlit htio . . .
Tri put su ga suzdržali glasi,
Mili spomen plemenita miljka,
Divnog srdca Elnatana divnog! . . .

I ko tračak jarkog sunca — sine —
Opet nada prorokovom dušom . . .
Neka sieva vječna pravda, neka
Donebesnim strašnim, jarkim ognjem!
Neka gori domovina mila!
Neka gori vasiljena ciela!
Samo jedna, jedna sveta njedra
Pa je dosta čovječijem srdcu!! —

Preko strmih litica i žbuna,
Brzim skokom sa sionskog briega
Bježi prorok k kidronskoj dolini,
Gdje pod granam maslinovim tankim
Kućica je, tihi Lein domak . .
Tuj će naći Elnatana svoga,
Nać' će svete, čovječije grudi! . .
Bježi stazom . . . kad na jednom stane . .
Svietli plam sa sionskog brežuljka
S nove groze noćno velo diže:
Tuj na travi među rosnim cviećem,
Rosnim cviećem s vrele, rujne krvi,
Razkidano repovima konjskim
Leži tielo Elnatana divnog . . .

Shrvan bolim s užasne te slike,
Elnatanu na grud prorok pane . . .

Još su nebom titrale zviezde,
Još su vile zemljicom se sjene
Noćnog mraka — kad je prorok usto . . .
Kad se stao težkom mukom penjat
Vrh doline kidronske visoko

Na hrid neku . . Snažnom desnom svojom
Hvatajuć se strastno sad za travku,
Sad za deblo maslinovo vitko.
A lievom vukuć mrtvo tielo
Elnatana mrtvog, — jednu nadu,
I tu sada nadu zakopanu! —
Na vrh dođe . . — — tužan pogled svraća
K gradu svojem k domovini svojoj . .
— Mah mu licem cielo nebo zasja . . .
Tad obujmiv obim rukam nježno
Elnatana, k grudim ga pritisne . .
Tiho tiho u noć blagu šaptne:
»Vječna pravda — melem tvoj me ubi!« . .
I baci se s Elnatanom mrtvim
U dolinu kidronsku — duboko . .

G O S T

Tko to kuca, a u kasno doba,
Tko sad mira ni počinka nema?
Ja u rieči tužna čuvstva mećem,
A sav grad već prvim sankom driema.
— Pođi dalje! — druga traži vrata!
Ti se varaš, nisam zlato tvoje.
Al on ne ide . . . — E pa dođi amo!
Otvaram ti biedne dvore svoje!
. . . Ha, to ti si, dragi brate glade!
Baš me silno posjet tvoj veseli!
Jesi l' došo slušat pjesme moje,
Il što drugo tvoje srdce želi?
. . . Ti si šutljiv . . . pričaj nešto dobra,
Razveseli nevesela pobra . . .
. . . Otrcan si . . a ti živiš biedno,
Za to valjda došo si i amo!
Pozdravljam te, ti si gost mi dragi,
Sjedni ovdje, daj odloži samo . . .
. . . Večere ti — de oprosti — nemam,
Al ću čitat svoje pjesme tebi.
To je, brate, moja pusta hrana.
Al zašt' i ti od nje jio ne bi?!
Posl'je ćemo pjesme pjevat skupa,
Znam, ti imaš misli mnogo dublje . . .
— — Mislio sam odtjerat ga tako,
Prezret da će takvo gostoljublje;
Al uzalud — nikuda se ne dô:
Ja sam pjevô — on me smieškom gledô!

N O Ć N A P J E S M A

Od čežnje dršće srdce moje
Ko česmom gibki val,
Na uzdasim bih stignut htio
Daleke sreće žal.

I s puste nade zviezda sjajnih
Sliedim varav trak,
Presiecam mislim — leptir noćni —
Duboki noćni mrak.

A ona sniva, ljubki pupolj,
Svoj sladki, tihi san,
Ne sluti, koli krasnu opet
Zagledat će je dan.

I niti sanja k njojzi ne sm'je
Kroz noćni uzdah doć,
Tol' nevinu ju, čistu čuva
Ko majka brižno noć . .

M L I N   U   D O L I N I

Hitro idu mali vali
Po zelenom dolu,
Drobe se u biser sitni
Na tom mlinskom kolu.

U biserju sunce blista,
Tracim veze dugu; —
Žuborenjem potok priča
Bog zna čiju tugu.

Izpod kola pjena kipi,
Čisto srebro plovi;
Odkida se val od vala,
Jedan drugog lovi . . .

Z E M L J A

Jučer, Sulpicijo,
Već je sunce potonulo bilo
Za gore duboko u krvavo more,
A ja sam stajo u vrtu
I sanjo o tebi,
Kad Finej mladi — ta znaš ga divnog kipara —
Brzim korakom k meni doleti,
I evo se meni tužiti stane:
— Vidiš li onu zviezdu ondje,
Što se prva ukazuje svietu
I nujno ga gleda, jer se žali
Na drobno cvieće, koje joj skriva
Mirisna lica — vidiš li je?
I one mrake, kojima se tjeraju
Oko zelena lišća vjetrići?
A znaš — ta hitra je pamet tvoja —
I doba, kad sve to snieg pokriva,
Kad se zemlja biserom ogrne?
A znaš, — i vidiš je,
Ah, kako ne bi,
I divnu Sulpiciju svoju:
Pred očim ti lebdi božanstveni lik!
Sve to i što još spominje liepo
U grudim tvojim pjesnička duša,
Sve u jedan mi vječni časak
Pred oči dođe — i kipom se stvori! —

— Od toga sam časa udaro
Nespokojno, — al rukom vještom,
O bieli kararski mramor.
I brzo, ko što prolazi cvat
Novog proljetnog cvieća,
Proteče doba mojega djela.
Od tvrde se kamene grude stvori
I tielo i duša . .

Božanstven preda mnom stajo je lik,
Da mi je zadivljenu
Od sebe samo palo iz ruku
Kladivo mjedno...
Od toga doba proteklo
Mnogo srećnih dana i noći:
Nisam se mogo prestati divit,
Nisam se mogo razstati s njime,
Predat ga svietu,
Poganim očima ljudskim!
Al onda — svlada me srdce —
I dignuh sa kipa velo
Predam ga ljudima — nek mu se dive!
— — Ah, da ti mogu reći,
Koliko je sreće bilo
U tim uzkim njedrima mojim,
Samo bih onda mogo izplakat
I svu tugu svoju..
U sviet je poslah, ko proljet što šalje
Prve ljubice i jaglace svoje,
Nevinu dječicu, — da im se dive!
Moja Zemlja, — tako se zvala,
Neka probudi grudima ljudskim
Božanstvene sklade, čuvstva ljepote!
A kad tamo, — ja sam ih gledo —
Adske mi muke pritiskale grudi,
Oni je gledali strastveno,
Čuj, sa strastim u grudim!
Pogane rieči, na božanstvo — kletve,
Dolazile na njihove usne!
Čuj, što mi reče od prokletih jedan:
Za što sam prikrio čare?
Ah, ta velo noći — pakostno doda —
Mjesec razkriva..
I drugim takim riečima kletim
Bacali blato
Božanstvu u lice..
Nisam ih slušati mogo — —
Evo me k tebi,
Tješi me, tješi.

Ovako je tužno govorio Finej
I bolnim se riečima molio meni,
Neka ga tješim,
Ko što sirotica, djetešce ludo,
Nad grobom majčice svoje,
Kad su joj sve već pokopali blago,
Nebesa moli, — neka je tješe!
..Ništa, Sulpicijo, ništa
Nisam mu umio reći.
A Finej, kad smotri i moju tugu,
Još veća mu obuze dušu.
— S bogom — mi viknu,
— Idem, razbit ću Zemlju! —
A ja mu uhvatim ruku,
Koliko sam mogao čvršće,
U težkom sam strahu moljako:
Zaklinjem te, nejdi, nejdi!
I Finej se smiri.

Već je bilo kasno u noći,
A mi smo još dugo šetali vrtom.
Sladko je bilo Fineju metati glavu
Na moje grudi.
— Gle, — na jednom mi reče,
Kroz suze opaziv zviezdu, gdje pada
Sa vedrih visina,
— Gle, kako je sjajno blistala zviezda..
Znaš li, za što je baci Zevs?
A ja mu nisam znao ništa reći..
I veća mu tuga obuze dušu:
Biednik, opet se sjeti kipa..
— S bogom, Sulpicijo sladka!

N A O K I Č U G R A D U

Moje grudi vriju na toj hridi...
Ni u zraku ni na zemlji pravo;
— Kano diete majčin vrat bieli —
Po visini oblačine grlim.

A nada mnom stari jastreb reži,
Kune vise, koji ljude dižu...
— Iz nizine nek me glede,
Nek se dive!
Ljudsko oko varaju visine.

L U D A

Na Mont-Blank se luda penje,
Sam ga nosi bies!
Brz se hvata za kamenje,
S čela znoj mu curi,
Srdce pomamno bije,
Vidi mu se
Brzo doć bi htio!
Preda se nešto mumlja,
Il istinu zbori il se tek šali:
Jasnim se ritmom redaju rieči,
Pa su ga za to prije
Pjesnikom zvali.
»S Bogom, sviete bieli,
Al mi je voljko i dobro!...
Za viek se s tobom dieli
Tvoj stari pobro...
Je l' de ti si mi htio,
Tobože bratu svom,
Otet i srdce i glavu
Da ostanem — hrom?!..
Al sad ću ti pobjeći, evo,
Ptičica ludom dječarcu!..
..Ah, kako si sladak bio!
Najljepšoj kćerci tvojoj
Bio sam mio..
Sve mi je ona dala,
Što mi se samo htjelo,
Pak nu! tražila ništa nije,
Nego samo moje srdce cielo!
A ja sam ga luda dati htio,
Ko da srdce ništa nije!..
Bogu hvala! — —
Još ga ćutim gdje mi bije,
Pa ga ne dam za svu dražest.
Ni za plave oči tvoje,

Jer je moje!..
Tako si htio, bieli sviete,
Imat i glavu moju.
A čemu?
Da izmišljaš laži klete,
Pod izlikom sveta prava!
Nije za to moja glava!..
...Gledaj taj cviet,..
I taj bieli dan,
I oni su htjeli
U mom srdcu imat stan!
A plaća?
Haj, da mi lešine smrde?!..
Tri sta jada! ne vidiš li,
Kako je htio bieli taj sviet
Svezati mene vezama svojim,
Nek rob mu budem,
Nek se zakona njegovih bojim!
Polagano, nisam ni ja luda!
Tvoje vezi, bieli sviete,
Nisu sanci nek su — lanci!..
Čuj, goro mila,
Visoki Mont-Blanče,
Golube moj bieli,
Moje milo lanče!..
Čuj, sviete bieli,
Za viek se s tobom dieli
Tvoj stari pobro!
Brzom nogom na vrh juri,
Da ostavi jedno,
Što ga s tobom jošte veže,
A to nije nego
Ono malo — teže!..« —

*
*   *

Mrmljući luda tako
Ledenom se glavom penje.
Na vrh stiže, magle gleda,
Što no zemlju ljuto tište, —
Još ga veća mržnja hvata..

Biesan vjetar ko da muklo stenje:
— S bogom sviete,
Ostavljam i ono jedno,
Što me s tobom jošte veže,
A to nije nego
Ovo malo — teže..!
I poletiv vrhom
Odbije se snažno..
Letio je kao striela otrovana
Izmed strmih strana,
Po vazduhu tankom
Bez srdca, bez glave — hladan..
Dok se ne strovali jadan
U kaljužu pod Mont-Blankom..

DVJEMA DJEVOJČICAMA

Oj, vi mile djevojčice,
Majčičino zlato,
Ljubim vaše jagodice,
Ljubim, jarko ljubim . .
U tom milju, kad ih gledam,
Vraća mi se stari sviet,
Ko u zoru sunce jarko,
Koje mi je jučer zašlo.

Oj, vi mile djevojčice,
Golubice krotke,
Ljubim vaše ljubke oči,
Ljubim, jarko ljubim . .
Ne krijte ih, da ja vidim,
Da ja gledam dovieka.

Svog djetinjstva sladke sanje
Nepovratom provejale . .
Nemojte mi suzam mutit
Otih sanja sliku čistu — —
Majčica Vas k sebi zove,
Pođite joj lica ljubit . .

Nek vam nosi dah vjetarca,
Kojim diše majsko jutro,
Iz krajeva priča vaših
Neistine sladke sanje . . .
— A kad stanu svietom kružit
Ljute bure premaljetne,
Nek leptiri svojim krilim
Brane vaše jagodice!

SEJINA SMRT

Gorko plače, plače stara majka,
Tješi sinak staru majku svoju:
»Zašto roniš tolke suze grozne,
Zašto kidaš siedu kosu svoju,
Stara majko moja?

Koja te je ptica zlokobnica
Prevarila, izranila težko,
Stara majko moja?

Lažuć tebi, da je seja mrtva,
Tvoje, moje biserje i zlato
Stara majko moja.

Ona sniva baš ko juče — blago,
Dignuće je od sna zora rana
Stara majko moja;

Doći će je zagrliti dragi
Poljubiti u biela njedra njena,
Stara majko moja;

Pa ćeš gledat ovjenčano zlato
Dragim, cviećem smiljem i bosiljem,
Stara majko moja;

Pa ćeš gledat sokoliće drobne
Poletavat iz gnjezdašca svoga,
Stara majko moja;

Laže tebi zlokobnica ptica,
Otri, otri svoja mokra lica
Stara majko moja . .«

Njemu stara odgovara majka:
»Što to veliš, ludo diete moje,
Ne laže mi zlokobnica ptica:
Umr'je seja tvoja..

Ne će j' dignut od sna zora rana,
Ne će dragi ljubiti u njedra:
Umr'je seja tvoja..

Ne ću, sinko sokolića gledat,
Poletavat iz gnjezdašca svoga:
Umr'je seja tvoja..

Kitit ćemo viencima joj humak
Zalievat groznim suzam cvieće:
Umr'je seja tvoja..«

Tješi sinak staru majku svoju:
»Ne plač tolko, otri oči mutne...
Vihor lomi ljubice po polju,
Stara majko moja.

Slomi vihor ljubicu baš tvoju..
Zar ćeš jadna ludo vihor kleti,
Stara majko moja?

Usnu seja, biserje i zlato,
Ne će j' zora dignuti oda sna,
Stara majko moja..

A pak pusti srdce nek krvari,
Nikad ne će prestati mu jadi..
Stara majko moja..

...Ti me ljubiš ko i seju dragu,
A pa ljubi moje tužno lice,
Stara majko moja,

Ljubi ga, do zore rane ljubi,
Da mi ne bi probudili seje,
Stara majko moja...«

Svija majka sinku oko vrata
Drhtavice, suhe ruke svoje;
Ljubi sinku tužna biela lica..
...U to seju odnieli mrtvu,
Pokrili je crnom zemljom, lednom..
A po dolu čuješ vihor huji,
Lomi drobne ljubice po polju —;
Niko ne zna: hoće l' moju slomit,
Hoće l' moju il baš onu tvoju...

N E V J E R A

Ne sumnjaj, Sulpicijo sladka;
Moje je srdce nevino, nevjere ne zna,
Od vjere zemlji zamrzih nebo;
I bezkrajna moja je vjera!
Kud bih i pošo?
Od tvoje ljepote dalje ne mogu!
Kako ću, tvoje zaboravit oči,
Kako cjelove tvoje?
Pred nevjerom dršćem i strepim,
Odkad sam slušo Dovine jade.
Čuj, i dieli s njome tugu!
Nesnosne bile bi čovječje boli,
Da ih ne trpi čitavi sviet!

Stranom niz proplanak u do
Svagdanja moja je šetnja.
Tu i tebe svakoji poznaje listak,
U uzdasim čuje te mojim.
Sjeta mi danas prikrila čelo:
U jad dvaju života
Prodro mi nemirni vid.
Gle, kako ti ljudi, nizki i skromni,
Spokojno žive — žive od oka!
A mi nemirni dusi, sebični ljudi,
Oline tražimo mrtve,
Slušamo pjesmu, a čujemo — zvuk,
Gledamo zviezde, a vidimo — sjaj ...
... U to me tajni sustavi glasić:
Sred trave i poljskoga cvieća,
Mlada se majka s maljušnim čedom
Igrala kao s djetetom diete:
Gledo sam ih sakriven grmljem,
Duša se topila s milja.
Nestašnik mali čas sićušne prste
Zaplito u kose majci,

Blistalo zlato na suncu
Požudnim sjajem;
Čas sezo za cvietkom,
A majka na dlan mu pritisla cjelov,
Čas ptičicam domahivo,
Da su se dizale plašne
S grana pod nebo ...
Dok nije od napora slabašnih sila
Zamoren usnuo.
Tiho tik sebe položila majka
Slađanu brigu svoju.
I mileni uprla pogled
U nevino djetinje lice.
A ja sam uzdahe slušo
I tajne majčina srdca,
Jer tugu kada i mûkom govori
Milostna čuje duša.

... Kraljica ona je bila
I sela i šume i cvieća.
Kad bi pošla sićušnim korakom
S vrčem do seoskog vrela,
I starac na susretu stati bi moro:
Nije se spominjo ljepšega čeda,
Odkad oko svietom mu bludi ...
Rado bi momci sjeli pod lipu
U sumračju prvom,
I čekali s čežnjama sebičnim,
Tajeći sebi i drugom,
Milu seosku večernju zviezdu ...
... Među njima bila i njezina sreća,
Prvi ljubavni plam.
Ta čemu bi bile prekrasne oči,
Nego da gledaju širom svieta?
Čemu u grudima srdce.
Nego da čezne, ljubi i gine?!

— Gle, kako su usne zadrhtale majci,
I suza se tajna prosu niz lice:
Zacielo, dušom joj prošla je spomen
Cjelova prvog ...

Ah, zašto su ljubavni puti posuti cviećem,
Kad vode u propast?
Ah, zašto je sunce na nebu,
Kad mora svega nestat u tami?...
Čemu je morala požudna ruka
Slomit taj pupoljak nježni?..
U cjelovu milja i slasti
Zašto joj izginu čari za vazda.
Jer ruka, što miluje leptira
Dodirom nježnim,
Otima krilim ljepotu..

...A onda dođe! — U kući otca i majke
Svaka je r'ječca tvrđa od kamena bila;
Još teže u selu govorkali ljudi
I stari i mladi, i tuđi i dobri.
U srdcu joj demon
Otrovo čuvstva!
Kraljice, kraljice! večernja zviezdo!
Gdje su selo, gdje šuma i cvieće,
Gdje nebo tvoje? — —
Ali za njega, svoju tugu i sreću,
Za njega bilo u grudim joj srdce
Jednakim žarom i vjerom.
A nekoga dana ko tračak sunca
U tamnicu mračnu,
K njoj se dokrade tračak sreće.

— Sinko! — šapnu ljuvena majka,
A spomen tuge prošle i gledanje sreće
Čežnjom i strašću trese joj srdcem,

A on? — Dok ona trpjela boli
I plakala gorko,
Drugoj je pjesmu ljubavi pjevo;
Prije nego je postala majkom,
Drugu je svojom zvao već ljubom.
...O, da bi zemlja od nevjere
Potamnila mrakom!
I sunce ugaslo,
Ugasle i zviezde!

Oluja, bola i mržnje
Zavitlala majčinom dušom,
I tresla slabašnim tielom...
Čas oči joj divljim blisnule sjajem,
Čas joj drhtnule usne
I dugo ne prestale drhtat.
A po licu bujicom mutnom
Palo bljedilo smrtno;
Tisuće čuvstava gorkih
Ko žuč se prelilo srdcem..
...Ko vjetru, koji pakostnom rukom
Kida rumenu ružu na grmu,
Ona nevina latice bajne
Daje za uzvrat...
Tako i Dora, u očajnom vihru,
Ljubavnim planula plamom:
Ta eno, tu pred njom — čedo u travi,
Kolika sreća majčinog srdca!
A i njega... još ljubi!
Al tko bi sladku sačuvao tajnu?
I gle, već je odaju usta:
Gle, kako strastno sinka svog grli,
Cjelovom plašljiv sanak mu stjera...
I nestašnik opet, gle, mali,
Svjež se miče i budi
Smieškom se djetinjim smieši,
A meni od tuge popučat će
Milostno srdce...

Moja Sulpicijo zlatna,
Vjerna je moja vjera!
Ali mi dođi jednom ovamo.
Svakoga dana zalud te želim,
A smrt ide i tracima sunca...
Pupoljku se hiti ružicom biti, —
Pitaj si srdce! — —

Z I M N J E   R U Ž E

I.

Kuda svietom idem
Svud me pjesma prati,
Sad joj radost pričam,
Sada sa mnom pati.

Za nju cvieće kidam,
Što kraj puta cvate;
U nju zviezde mećem,
Koje nebo zlate.

Nju i suzom rosim,
Tek mi dođe koja;
U njoj sva je ljubav
Izplakana moja.

Pjesama sad, dušo,
Za te kitu vijem,
Žalostne su druge,
S njima suze lijem.

Kao zimnje ruže
Noć ih zimnja stvara,
Jad ih biednog srdca
Na Tvoj prozor šara.

II.

Tvoje mile oči
Zviezde su jedine,
Samotne što sjaju,
A kroz moje tmine.

Za njim kao diete
Željnim hvatam rukam,
To je gorki izvor
Mojim groznim mukam.

III.

Tvoj bi cjelov mogo
Vratiti me svietu,
Vratiti mi ljubav,
K suncu i cvietu!

Mogo bi uzbudit
Opet srdca žice,
Pjesmom bih nadpjevo
Mile gorske ptice!

Tvoj bi cjelov mogo
Vratiti mi sreću . .
Zašto Te cjelivat
Nikad smjeti ne ću? . .

IV.

Kad začujem romon,
Mile rieči Tvoje,
Kao list na vihru
Drhće srdce moje.

Sjeća me na proljet
Golubovo zvanje,
Budi moje srećne
Razplinute sanje.

. . . Tim ćeš sladkim riečim
Drugom ljubav reći,
I za vazda krila
Slomit mojoj sreći.

Kad začujem romon,
Mile rieči tvoje,
Kao list na vihru
Drhšće srdce moje.

V.

Bura mojih čuvstva
Ne će se utišat
Sad, gdje ljubav znaš mi
Ne ćeš je uslišat.

Zalud cvietak moli
Jarkog sunca zrake,
Žar mu njihov nosi
Nujne smrti mrake.

Najljepši je majski
Slomio ga danak..
Ode cvietak drobni,
Ode sladki sanak!

VI.

Nema vedra neba
Bez zviezda sjajnih,
Nema pravih bola
A bez suza tajnih.

Niko ih ne vidi,
Nit ih s tobom ćuti,
Tek kad rosa pada,
Crna noć ih sluti.

Tako ću ja vazda
Trpjet težke jade,
Ronit tajne suze,
Ljubit — a bez nade.

VII.

Ja sam drug cvieća,
Ptičica po gori,
Za njih moja ljubav
Toplim žarom gori!

Naša mala sreća
Iste je sudbine:
Hitro kao časak
Beztragom izgine.

VIII.

Oko cvieća veze
Milje pramaljeća,
Oko zviezda dalkih
Vedrog neba sreća.

Neznan čar se vije
Oko kose Tvoje,
Za njom duša čezne,
Gine srdce moje.

A kad mi ju bajnu
Samo gledat moći
Malo mi do onih
Mojih težkih noći!

IX.

Sanja mog života
Skoro će razplinut,
Moji mladi jadi
Beztragom uminut.

Ne će više biti
Bolnih čežnja mojih,
Niti kobnih nada,
S kojih tek ne zdvojih.

Sve će to izčeznut
Tminom vječne noći,
Sve će to do groba
Skoro sa mnom poći...

X.

Čuj, to gora plače,
Suho granje cvili,
Odpalo je lišće,
Sveli cvietci mili.

Svud tišina grobna,
Led ušuti česme,
Uzdisaje nosi
Vjetrić mjesto pjesme.

Tužni su joj dani,
Tužne su joj noći —
Ah, da bi joj hitro
Htjela proljet doći!

. . . Čuj, od toga plača
Još i veći ima . . .
Zar se tuđa tuga
Srdca Tvog ne prima?! . .

XI.

Tužno dan bez tebe
Gine u samoći,
Gine a da jadi
S njime ne će proći.

Težka se na srdce
Spušta noćna tama, —
Nema mojih zviezda
Među zviezdicama!

Naći ih ne mogu,
Bog zna, gdje se kriju?
A za mene druge
Zalud s neba siju.

Tužno noć bez Tebe
Gine u samoći,
A za mene ne će,
Bolji dani doći.

XII.

Slomiše mi krila
Već na prvom letu,
Dok sam jošte srećan
Divio se svietu.

Krutom zbiljom prve
Oteše mi sanje,
Sad bez lišća vene
Mog života granje.

Sad će vjetar slomit,
Slabo drvce mlado,
A ja bih još živjet
Htio tako rado!

Ljubiti bih htio
Tvoje drago lice,
Još poletjet gorom
Vjerna gorska ptice!

Vratite me svietu,
Dobri moji ljudi,
I ja imam srdce,
Imam ljudske grudi! . . .

XIII.

Zimna noć ledena
Zemlju svu pokriva,
Zemlje bez života
Kao mrtvac sniva.

Nemirne tek దršću
Zviezde po vedrini, —
Svaka mi se suzom
Samilostnom čini:

Svaka ko da shvaća
Moje tajne boli,
Ko da zlato pozna,
Koje srdce voli...

XIV.

Težko mi je s dnevi
Mojega života,
Kraj svih ideala
Osto sam sirota.

Slike sladkih sanja
Beztragom su prošle,
Mjesto sanjanoga
Težke muke došle.

Vjerovo sam vazda
Mojim mladim nadam,
Sada s ote vjere
Najviše još stradam.

K domovini ljubav
Kao tuga boli;
Ona, koju ljubim,
Ona me ne voli.

Duh moj prošlost bježi,
Zdvojan pred njom leti,
Kao divlji golub
Pred olujom ljeti.

Hitra krila širi,
Rad bi oro biti,
Tamo se za zviezdam
Pred svietom skriti!

Al su slaba krila,
Nestaje im snage...
Razstat se od zemlje
Ja ne mogu drage!

Plačuć opet hitim,
Kao nekoć diete,
Svojoj dobroj majci
Ah, na grudi svete.

Ljubav njena ne će
— Vječno sunce — zaći,
S mladim srdcem opet
Tu ćete me naći!!

N A M O R U

I.

Vedro nebo, zviezde sjaju,
Tiho more sniva;
Kud je zovu tajni glasi,
Morem barka pliva.

Nit će krenut u daljinu,
Niti krajem doći;
Podaje se igri vjetra,
Vječnog mora moći.

A u barci sred pučine
Sladko ribar sniva;
Tajno njega morska vila
Cielu noć cjeliva . . .

II.

Povrh mora svud tišina
Krila svoja širi . . .
Što ne veslaš, zar i tvoje
Mlado srdce smiri?

Il ti mučno površinu
Dirat veslom gladku?
Bolno rušit šumom vala
Tu tišinu sladku?

Il si samo na čas susto,
Dok ti miso krene
Iz daljine kud su zašle,
Tvoje uspomene? . . .

Al ti veslaj, pusti lađu
Neka morem kreće,
Bog zna, da l' ti sreću negdje
Još i naći ne će? . . .

MOJI SREĆNI DANI

Novela u stihovima

I.

U sobici tihoj moga doma,
A kod stola uz svjetiljku snenu,
Majka moja čitala u knjizi
Priču neku staračku, studenu,
Dok su seji sa veziva sitnog
Bog zna kuda misli lietat stale, —
Kad sam baš se vratio u večer
Trudan domu a sa šetnje male.
Majčica je moja dobro znala,
Da su mil'ji razgovori meni
Ah onaki, udobni i voljki
Kakim nuđa domak nas mileni,
Nego l' njene mudre knjige zbori;
Mah je za to, spaziv me, zatvori.
A sestrica vragoljanka mala,
Kako mladoj na pameti šala,
S lukavim me posmjesima pita:
— Šta li vele zviezde, mjesec sjajni?
Zacielo s njim si razgovaro,
Mi smo za te odveć običajni,
Uz nas tebi jadnom mira nema,
S mudrosti se tebi naše driema!
Al doći će — žao mi je — jednom
I za tebe dani pokajanja;
Još ćeš žalit ove srećne čase
Majčinoga sladkog milovanja;
Još ćeš mislit na tu tihu sobu
U tuđini — samac ko u grobu;
Još ćeš plakat, a ni mjesec ne će
Ni zviezde sušit suza tvojih!
Dok si bio od doma daleko,

U tuđini — malo da ne zdvojih,
Majčica mi kinila se s briga
I sa straha i sa čežnje sjetne,
A bijeda s lica lednom rukom
Trgala mi cvietke pramaljetne
Ti si bio utjeha nam jedna,
U tuđini i ta — tako b'jedna!
A sad ovdje — ti nas puštaš same,
Ostavljaš nas kao tuđi ljudi,
Od nas vode tvoji puti, brate,
Od nas tvoje ohladnjele grudi.. —
Težko bilo majčici je slušat,
Odkrala se iz sobice sama
Lakim krokom u postelju svoju,
Plačuć tiho gorkim suzicama..
A meni se od hiljadu suza
Veća tuga oko srdca vila,
Dovikivat savjest mi je stala
Pripinjući crnim mislim krila:
Sve je tako! seja pravo veli,
Malo tebe dragi dom veseli!..
Nisam znao blage rieči naći
Težkim mukom sve joj priznajući,
A sve više jadna boljelo me,
Gdje se ona nit ne čekajuć
Odgovora, oko posla svoga
Prstićima tankim spretnim brine.
Časak šutnjom neprijatnom mine..
Onda ljutit pođem do svog loga,
Zakopam si dušecima glavu.
Bilo mi je čudno, sladko-bolno:
Gledao sam sladke slike dana,
Savjest me je pekla neumolno;
Jecanje sam svoje majke slušo,
I sejino gledao sam lice.
Dok mi stala moja mlada duša
Sanjat srećna sanje varalice...

Dotle sjela seja k glasoviru,
Stala svirat onu pjesmu staru
»Blago, blago...«, tako sjetno, tužno!...

Boljela je valjda dobru Maru
Moja tuga, tješit me je htjela,
Glasbom tješit sama nevesela...
— Maro, Maro! — stao sam najednom
Zvati izpod dušeka duboko.
— Šta je, brate? — nježno mi se ozva,
K meni svrativ svoje crno oko.
— Dođi k meni, nešto ću ti reći! —
Kod mene je namah hitra bila.
— Zašto tako ovu pjesmu sviraš?
Radostnija više mi je mila..
Al mi reci, to sam pitat htio,
Kako ti se danas svidje Vjera,
U tom novom bielom odielu,
S tim šeširom ko da vrebce tjera,
S onim mnogim vrpcam modrim, šarim
Ko u svieća glavnim na oltaru.. ? —
— Kakva jošte? — prekine me Mara,
— Ti se varaš, nisi dobro gledo,
Divna bila, pravo rajsko čedo!
Slabo ona za tvoj sud se stara,
Znaš li onu: malo mjesec haje...? —
Nasmija se objestnica mala,
S radosti joj oko žarče sievnu,
I odletiv k glasoviru stane
Svirat hitrim prstićima bielim:
»Na lievoj strani..«
Bilo mi je
Ko da sad se, sad na u raj selim;
Ko da slušam srdca jadovanke
Zujit tužno kroz te moje sanke;
Oko vrata ko da su mi svile
Dragine se strastno ruke mile,
Ko da šapće: ljubim — i cjeliva
Usnicam mi usnice prikriva,...
Ko da nema na svietu bola
Nego bola srećnog ljubavnoga..

Nisam mogo taku sreću tajit,
U dubinam skrovnim srdca svoga,
Moro sam je, moro dielit s kime;

Ne zna sreće srdce osamljeno...
— Maro, Maro! — opet sam je zvao,
Ona mi se ozva tiho, sneno:
— Šta ćeš, brate? — Dođi amo malo! —
Do mene je milo lane stalo..
A ja počnem plašljivim joj glasom!
— Htio bih ti nešto samo reći —
I već sve sam, sve sam htio reći,
Sve je htjelo preko usna preći,
Što je do sad tako tajno krilo
U dubinam mračnim srdce moje.
.. Al od stida dalje nisam mogo:
Ljubavne se izpoviesti boje
Mlada srdca.. pred njom nježno drhću. —
Opet ona pita radoznala:
— Dakle reci, što si reći htio?! —
Pa se smieši pronicavka mala.
— Je li da si brbljavka i pričaš
Što ti tkogod tajno povjerava? —
— Ja? — zapita ona, — ti se varaš!
Kod mene ti svaka tajna spava! —
— O, da znam to! kako bih ti rado
Svoje tajne redom poodkrivo!
Pa i tvoje srdce tako mlado
Ćutjelo bi s ovim mojim živo...
Al da ti si brbljavka i pričaš
Što ti kogod tajno povjerava.. —
— Ah, ta reci! — nježnim mi se glasom
Ulagiva, dok se njena glava
Sve to više mojoj približava,
Dok me nije rukam zagrlila,
Pritisnuvši svoja lica mila
Na ta moja zažarena vruća...
— De već reci, što si reći htio! —
Nejasno se meni oko duše
Čuvstvo vrzlo, ali nisam smio
Bajno sladkih rieči da izustim,
Koje su mi bile već na ustim.
Opet Mara pronicava mala
Vruće grlit i cjelivat stane,
I što baš sam možda reć' joj htio

Nemilostna s posmiehom izlane:
— Znam ja što bi ti mi reći htio,
Čemu silu praznih rieči gubiš:
Onu, koju baš si ogovaro,
Onu malu, divnu, Vjeru — ljubiš! —
.... Časak nisam ni za sebe znao,
Crn mi mrak pred mutne oči pao,
Vrući znoj mi teko preko lica...
.. Poljubiv me ode nestašnica.

II.

Po svoj zemlji već su sunca traci
Sa visine bili razliveni,
Padajući preko oblačina —
Preko hridi potočić srebrni —
Brzi vrebci buditi se stali,
Živkajući oko prozora mi
U viencu, što ga bršljan ovi
Zelen-lišća punim grančicama.
Ja pobrisah svoje oči snene
I pogledah vedro neba lice,
A u srdcu već se čežnja rodi:
K njoj odletjet hitro poput ptice.
.. Pođoh .. ali stranputice s puta
Gajem, kud se jutrom ljepše luta,
Podno brda do kućice njene
Posred šume bajno postavljene,
Zelenilom lako sakrivene,
Kao đurđic biele i vesele.
Sladka čežnja i mirisi cvieća
Pratili su na tom putu mene.

Izpred dvora u zatišju doma
Sjedjela je ona — Vjera moja.
.. Sustao sam, zadivljen sam stao
Opaziv joj lica izmed hvoja,
Košto pastir na proplanku stane.
Kad nad gorom med oblacim svane
Zorom sunce, — i nad oči meće
Ruku svoju, a sve čarobnije
Sunce sviće ... u njedrim mu srdce
Zadivljeno, uzhićeno vrije.

Sama j' ovdje bila, okružena
Samo miljem djevojačtva svoga;
Poniknutih očiju, a misli

Sustale joj s leta dalekoga.
Vezivo joj med rukam se vrzlo,
Nitima je vezla srebrnima,
A na licu lebdio joj zadah
Sneni, noćni, što ga jutrom ima
Usred trave ljubica, a oči
Trepavke joj tamne sjenom krile;
Kao oblak na nebesim noćnim
Mračnije još, crnije su bile.
Glavom joj se crne kite vile,
A po licu rumen i bjelilo.
Na klupi je uz nju šešir ležo,
Onaj isti, kojem sam se rugo;
A na stolu uz srebrne niti
Svježe ruže i još cvieće drugo.

— Tako rano ko bi ti se nado? —
Pozdravi me Vjera iz daleka.
— Rano . . ? — reknem, drugo ništa nisam
Reći mogo, tajna čuvstva neka
Iskreno mi nisu zborit dala —
Što ne rekoh već je i to znala!
— Niti cvieća je l' da nemaš za me?
Čini mi se malo misliš na me . . . —
— Misleć na te ne sjetih se, Vjero,
Cvieće brati . . — reknem nehotice —
Što li rekoh, a što reći htjedoh?!
. . Ponudi me, k njojzi sjesti smjedoh.
Veselo mi ona pričat stane
Lude svoje djetinjaste sane.
Ne misleći pozorno sam slušo,
Samo jednom ipak čut sam htio
Svoje ime, neizrečnu sreću:
U njezinim da sam sanjam bio!

— Ah, prekrasno, to je — veli — bilo,
Ljepše mi se nikad nije snilo!
. . . Idem, idem dalje, kad najednom
U paklu me eto, u tom biednom,
Strašnom kraju među vragovima,
Međ vješticam i međ vukodlacim!

. . Pa de, reci, koga ondje nađoh? . . —
— Koga? — rekoh, a na nade tracim
Prođe sladka prelest moje grudi,
— Mene! — viknem, — vidjela si tudi! —
— Tebe? — nisam rekne ona hladno —
. . Nego Pavla; neko vražče biedno
Oda njemu, da ću tamo doći,
Tu me čeko u toj strašnoj noći . .
Kakve kobne patio je čase
Dršćuć za me, ha, ha! — smijala se
Svojoj sanji hladna obiestnica;
Vruća rumen osu moja lica.

Njega, toga Pavla — ljubila je,
Svoju ljubav rado priznajući.
On probudi prvom žaru iskre,
On joj ote prvi cjelov vrući.
Oko njega lebdjeli su čari
Ko u maju oko poljskog cvieća;
Nevinosti i ljepote skromne
Tajni čari novog pramaljeća.
U svim on je njenim sanjam bio
Ponajbolja, draža, slađa sanja,
Sreća njene pramaljetne sreće,
Sretan junak njenog milovanja.
A ja jadnik kao oblak crni
Na ovo sam vedro nebo pao;
I ljubiti i plakat sam moro . .
Eto to mi njezin pogled dao!

Šuteći smo sjedjeli na klupi,
Što bi htjeli nismo reći znali . .
Ona brižno vezivo je vezla,
Meni oko suzama se zali.

— Ajdmo! — tiho progovori ona,
Dignuvši se sa svog mjesta lako;
Htjede poći na brežuljak bližnji,
Gdje smo bili malne jutro svako.
A ja jedan ugledavši cvietak,
Bio cvietak skromne skrižaline,

Željan jadan utjehe u bolim,
I zamamljen s njegove miline:
— Daj mi cvietak! — drhtavo je molim,
— Tako divno cvietak taj miriše! —
— Zbilja? — rekne — to i ništa više ..
Prošao sam mimo skrižaline,
Prokleo sam njezine miline.

U to sunce skočilo visoko
Od podnevnih žareći se plama,
Svud od ognja titra zrak naoko
Po visini i nad poljanama.
Samo kadkad od vjetrića lako
Zadrhtale lugom lišća sjene,
A bez šuma .. sve je tiho, tiho,
Priroda na žarkom suncu vene ...

Na brežuljak mi smo uzlazili,
Ona napried stazom, a ja za njom;
Java mutnom bila mi je sanjom.
Kadkada se samo sagnu Vjera,
Sabirući kitu gorskog cvieća.
Bilo mi je ko da se uz cvietak
Svakog puta i svog Pavla sjeća.
Pa kad ona kadkad od miline
Danula bi: Što je ovo krasno!
Mislio sam: Na svog misli Pavla!
I kroz šutnju ko da čujem jasno ..

Na proplanku izpod hrasta jednog
U travu smo sjeli. Po svom krilu
Razstre ona sabrane cvietke,
Pa ih natrag u kiticu milu
Savijaše, bacajući svele
Naokolo po zelenoj travi.
A meni se, gledajući divnu,
Težka tuga oko srdca savi,
Proklinjo sam okrutnu sudbinu
S koje jadna, mlada srdca ginu ..

Nisam mogo suzdržavat dulje
Svojih muka, kao suze s oka
Stanu mi se kidati sa usna
Tužne rieči, moja bol duboka:
— Pogledaj me, draga Vjero moja,
— Pogledaj me, zlato, samo malo!
Od ljubavi evo silne ginem,
Zar ti ništa do mog jada stalo?
O koliko mnogo ti si dobra,
Dobra srdca samo nemaš za me!
Kako milo dragim očim gledaš,
Sliepa samo za moje si plame!
.. O ti, koju neizrečno ljubim
Nemaš za me samilosti iskre! ...
Ali čemu da i rieči gubim!
Do tvog srdca one ne će doći,
Sa usana vjetrićem će proći ..

Ona tiho kiticu je vila,
Usnice joj drhtnu samo jednom ..

— Kao sunce sa dalekih gora
Sinula si na mom nebu biednom,
Zanoseći cvietke po dolini
Na putima na jutarnjim bajnim;
Milje osu od pogleda ih tvoga,
Sad će svenut na tracima sjajnim ...
Oh, koliko još ću snosit dugo
Neizrečnu, groznu ovu tugu?
Reci, da me prezireš i mrziš
Reci: Pavla svom da dušom ljubiš,
A bez nada, da je ljubav moja;
Reci, da ću umr'jet namah sada,
Sladko nek mi zbore usta tvoja .. !
Reci, da ćeš samo njeg'va biti,
Da će čekat na te, dok se smrači
Da će grlit, da će te cjelivat ..
Umrijet ću! — ah, daj sa mnom plači! .. —

... Tek sam tako sve joj reko bio,
Ona naglo usta, baci s krila
Milo cvieće u zelenu travu,

Što ga jošte nije posavila,
I oboriv k zemlji crne oči
Ovako mi nemilostna reče:
— Vratimo se, bježmo odtud, bježmo!
Već i bolno jarko sunce peče, — —
Duše mi se i tvoj oganj prima,
Strah je mene tvog nemirnog bila,
Tvojih misli pustopašnog leta,
Do kog mašta samo diže krila.
Ni sam ne znaš smisla kobnim riečim,
Niti suzam pustog plača svoga.
Tugu vidiš, gdje se krilim sjeta
Tek dodirnu mladog srdca tvoga;
Ljubav jarku, gdje tek čuvstva kliju
Nema jošte mira omamnoga . .
A ja ljubim . . . .
Rekla mi je i pošla.
Bog zna, možda joj i suza došla?

III.

Sumorna mi podnevna sparina
Ote mislim u poletu krila,
Samo jednoj ne mogla ih otet,
Samo jednoj ih je ostavila.
Bože mili, težko li je jutru,
Kad ni tračka jarkog sunca nema:
S noćnih mraka i težkoga sanka
Polusankom sjetnim zemlja driema;
Bože mili, još li teže noći,
Kad na nebo ne će zv'jezde doći;
A ljubavi kako li je težko,
Kad je jarka, mlada — a bez nada!
. . . A bez nada ova bolna miso
Kao jeka tužne, grobne pjesme
U srdce mi s tugom padala je
Sve kap po kap kao voda s česme.
Rekao sam, više nikad, nikad
Ne ću poći Vjeri u blizinu . . .
Rekao sam — pred očima duha
Njezin lik mi božanstveni sinu!
K njoj ne poći — k onoj Vjeri maloj,
Koju ljube cvietci iz doline,
Kad je vide na jutrenjim šetnjam . . .
K njoj —, za kojom moje srdce gine,
K njoj ne poći? . . mišljah — i već sutra odoh.

Iz daleka, dok sam još zatvaro
Nizka vrata od ograde dvora
I na mjesto dizao ih staro,
Divna Vjera dođe mi u susret,
S posmiehom mi pruži ruku bielu.
Meni jadnom odlanulo namah,
Kad sam opet gledo je veselu.
Prihvatim joj srećan dragu ruku,

Sladka slast mi srdce miljem osu,
Ćutio sam kao jutrom cv'jetak
Blagotvornu rajske sreće rosu.
Do kućice pođosmo u sjenu,
Gdje je ona vazda vezti znala.
Danas tamo nije bilo veza,
Lišće onud bila razbacala,
Pletući si kao pastirica
Listni vienac. Mah mi glavom prođe
Opet sumnja da mi srdce truje:
Što baš danas ta joj miso dođe,
Što baš danas hoće da se kiti,
Što baš danas hoće ljepšom biti?..
Dok sam tako, gledajuć, se pito,
Već je hitra vienac bila splela.
— Nije l' divan? — pitala me ljubko,
Bacivši ga lako poput vela
Preko glave oko krasnog tiela.
Ko što leptir kad cjeliva krilim
Zastre cvietak kletiv s neba vedra,
S pogleda tog tako neodoljiv
Čar mi zastre oko, dušu, njedra...
Stajala je ko preda mnom vila,
Nestalo me, — ljubav mi se snila...
.. — Ajdmo, ajdmo! — sladkim glasom stane
Mene zvati težko zadivljena.
Ustao sam, išao sam za njom,
Prateći je kao vjerna sjena.
Nismo išli kao običajno
Na brežuljak danas iza dvora;
Sjećala se valjda prošlog jutra,
Bojala se tamnih, mračnih gora.
Poljem smo se spuštali k dolini,
K onoj ljubkoj prijatnoj čistini,
Gdje je pričo potočić med granam
Sjetnu priču o svom gorskom putu;
Gdje su jalše na odronu valim
Šaptom lišća svoju tugu ljutu,
Zastirući mračnom sjenom žale,
Na vjetricim podvečernim slale;
Gdje su hitre pastirice tanke

Šetale se po kamenju bielom;
Gdje je slavuj svoje srećne sanke
U sv'jet slao pjesmom neveselom;
Gdje su zv'jezde gledale si lica
Među granam u zaklonu stidne
Gdje su cvale i s rosice sjale
Potočnice plave, milovidne;
Gdje sa zemljom ljubilo se nebo
Tracim sunca i mirisim cvieća;
Gdje je tajno samovala ona
Ni zemaljska ni nebeska sreća.

Tud smo išli po tom milom kraju
Ona napried stazom, a ja za njom.
Gledao sam okićeno zlato...
Java mi se stvori sladkom sanjom.
— Ah, oprosti, draga Vjero moja, —
Na po sam joj glasa šaptat stao,
— Ah, oprosti sve, što jutros rekoh,
Čim učinih tebi dragoj žao!
Ti si tako samilostna sa mnom
Kao majka s bolnim čedom svojim;
Drugog ljubiš... a ja jadnik smijem,
Da se divim dragim čarim tvojim;
Uzdisati smijem, da me čuješ,
Ćutjet, da mi tugu, ljubav štuješ.
A ja tebe svojim biesom vrieđam,
Gnjevom mutim nebo sreće tvoje...
Ah, oprosti, — ja te silno ljubim,
Moje srdce, prosti, — bolestno je.

Tiho išla dalje stazom Vjera,
Šum si mogo potočića čuti...
Tek na jednom razsu joj se vienac,
Ko da moj ga udes razsu ljuti.

Da ti praštam! — tiho šapne lane,
Da ti praštam, gdje ni vrieđo n'jesi.
Drugog ljubim, a ti ljubiš mene,
Pregarajmo! — nebo to udesi,
Ono dobro, samilostno nebo,

Koje zviezdam utješnim se resi;
Ono tako sve to imat htjelo! —
Djetinjim mi glasom pričat stane:
— Slušaj samo, kako sve to dođe,
Pričat ću ti svoje prošle dane...
U daljini, dokle pamet seže,
Živio je u mislima mojim
Drugi neki čarobniji sviet
S drugim nekim boljim čarim svojim.
U tom svietu ko u hramu tamnom,
K Bogu se je moja duša vila,
Ko u ptice na poletu prvom
Težila su k nebu moja krila.
Bog i nebo i molitve vruće —
Bili su mi sjetno djelovanje!
Ništ me nije probuditi moglo
Iz te moje toli srećne sanje.
Tamno ruho nosila sam vazda
Ludo diete; moje lice bliedo,
U očnicam oči mi duboko
Sa strahom je svako tajnim gledo.
Pa su ljudi klonili se mene,
Ostavljena vazda bijah sama...
Kad na jednom slučajem se srećnim
Razpre ova predjutrena tama.
— — Pođoh jednom sa sestricom svojom
Gledat igru drugarica njenih.
Po dvorani bajno razsvietljenoj
Jarkim svietlom svieća nebrojenih,
Vrzla se je četa mladih ljudi
Oko divnih, krasnih djevojčica.
Svi si nešto sladka tajno šapću,
Svim rumene sniežna, biela lica.
Onda opet igraju u kolu
Lakim skokom, da ti duša vrije.
Moja pamet, kao izgubljena
Svega toga shvatat mogla nije.
Kad na jednom iz tog srećnog kola,
Mladić neki — znaš ga — Pavao je —
Duboko se klanjajuć približi,
Ravno tako, k mojoj dođe klupi.

»Dozvolite, gospođice krasna,
Da vas pratim po dvorani malo!«
Umoli me, uzev me pod ruku
Prije nego meni na um palo
Odbiti ga, reć' mu samo rječcu,
Da me pusti, da ja šetat ne ću.
Odmah brbljav pričat meni stane,
Za koliku on to smatra sreću,
Da sad šetat s gospođicom smije,
Koju pozna divnu već od prije,
Koja ima tako krasne oči,
Ljepše nego zvjezdice po noći..
A ja luda sve sam vjerovala,
Ništa nisam njemu reći znala..
Od to doba na veselog Pavla
Mislila sam često nehotice,
Mislila sam, kako mi je prvi
On baš reko: »krasna gospođice«,
Kako su se njemu moje oči
Ko zvjezdice milile po noći.
Pa da vidim, luka mala, zbilja,
Je su l' tako pune rajskog milja,
Morala sam do zrcala poći...
Al me misli nisu htjele proći.
Ko što zviezde na večernjem nebu
Iz modrine, iz ničesa planu, —
Svakog časa tako misli sladke
Na tog Pavla pomiljavat stanu...
Tako nebo djelovanja moga
Ljubavnim se osu zvjezdicama.
Ja sam u te zviezde vjerovala,
Zadivljena s njihovoga plama;
Ne vjerovat sad više ne mogu,
U tim zviezdam sva je sreća moja!
Ja ga ljubim, — — molit ću se Bogu,
Da se stiša mlada tuga tvoja... —

Tako Vjera; a ja slušajući
Ginuo sam s boli i miline.
Nepozvana, tek od sebe sama,
Blaga suza na oku mi sine.

U to sunce već na goru palo
Med oblacim novim sjajem sjalo;
Sve je nebo, gorjelo u srebru
Ko da j' cielo jedan mjesec sjajni;
A po zemlji pirili su tiho
Već vjetrići podvečernji, bajni.
— Vratimo se! — rekne milo ona,
Vraćajuć se opet stazom doma.

... U to pred nas iznenada pane
Pavao — i pokloni se Vjeri;
Vjeri lice rumenilom plane,
Meni srdce gorko začemeri.

Svakidanje nekolike priče
Namah nam je pripoviedat stao.
Ja sam slušo, ali čuo nisam,
Sama sebe nisam pravo znao ...
Prateći je kao oblak sunce
Nespokojan išo sam za njome,
Sve se tužno, zdvojno pričinjalo
Mojem srdcu težko žalostnome.

Tad na jednom izpričam se ludo,
I pohitim hitro prema gori.
Vjeri lako lica probliede,
Al nit jedne riečce ne prozbori . .

Tek što dođoh med drveće gaja,
Koj' se gorom spušto do tog kraja,
Travom padoh i poklopih oči
I zaplakah gorko, kao diete . .
... Kad se prenuh, kao vazda opet
Želje za njom moje srdce slete.
Vuko sam se među gustim grmljem,
Svuda sam je tražio — badava . .
Na daleko sva su polja tiha,
Na vjetricim tek se njiše trava ...
.... Tad se stazom na brežuljak popeh,
Na vrhunac gore na čistinu.
Tu sam stao i zanesen gledo
Pod brežuljkom čarobnu dolinu.

U daljini nad zapadnim goram
Širili se zadnji sunca traci,
A po nebu noć iz skuta svoga
Neviđena pregršt zviezda baci.
Ponad zemlju spuštao se sumrak;
Sjenom drvlja pocrnjeli gaji;
Mali gradić razsvietljen med goram
Kao zviezda med oblacim sjaji.
... Ovdje dolje bila zibka moja,
Ovdje prošlo moje mladovanje,
Ovdje leže tihi, dragi grobi,
Ovud lebde moje prve sanje.
Ovdje ćutjeh milje prve tuge,
Ovdje planu prva ljubav moja;
Ovdje bijah nesrećan toliko,
Ovdje j' dolje dobra majka moja . .
. . U dolinu srdce me je zvalo,
U dolinu duša razjadana . .

Odoh dolje; — dolje pit ću ljubav
I utjehu majčici s usana! ...

IV.

Hladniji su postajali dani,
Sve mutniji maglom prikriveni;
Sunce se je pod oblake krilo,
Koji su se nebom vukli sneni.
Samo riedko bljesnuli bi traci,
Al ne više oni topli, ljetni; . .
Jesenji su dani došli bili
Bez radosti, tugaljivi, sjetni.
. . Po dolini sve je pusto bilo,
Hladni vjetri i oluje ledne,
Vitlajući nemilostno zemljom,
Sharali su poljem cvietke biedne.
Izpod žutog lišća nestalo ih,
Zemljica ih crna jadne skrila.
Pogubni se onud vihri viju,
Gdje je prije potočnica bila.
Zalud stojiš gdje kod grma gola,
Misliš: bit će pjeva slavujeva,
A nad tobom crne vrane grakću;
Take pjesme zemlji jesen pjeva . .

Poniknute glave i biedan
Išao sam selskim putem blatnim;
Danas mi se s Vjerom praštat bilo,
Praštat s njome s mojim časim zlatnim.
Od nje mile i od doma dragog
U sviet me je opet borba zvala;
Zalud srdce krvari u njedrim,
Zalud mi se majka razplakala.

Kao vazda dođe mi u susret
Sa posmiehom i pružajuć ruke,
Kao vazda smijala se ljubko
Ne sluteći moje težke muke.

— Došo sam ti, »s bogom« reći, Vjero! —
Reknem primiv mile ruke njene.
Pogleda me sažalno i tužno;
— Tako brzo već ostavljaš mene? —
Umiljnim mi nježnim glasom reče,
I otiđe napried prema dvoru.

. . . Prebrzo je u sobici mračnoj
Prošlo vrieme sve u razgovoru . . .
Al kad stanu prve zviezde zlatne
Kroz prozore viriti u sobu,
Razstanak nam tužni na um pane,
I tišina nasta ko u grobu . .

. . — S bogom! rekoh, — s bogom, draga Vjero,
Već su mraci došli, evo noći!
A ja jadnik, moram, moram poći!
Ah, da znadeš što li težko mi je,
Koje boli ovo srdce krije . .

Tih nek ovaj razstanak mi bude,
Jer je tiha i najveća tuga . .
S bogom, sunce mojih majskih dana,
Spomeni se kadkad bolnog druga! . . —

Stisnuh ruku, bielu ruku njenu,
I odjurih u noć mračnu, lednu . .

Ali tek što odoh preko dvora,
Pričini se u snu meni biednu,
Ko da njezin glasić miločujni
Kroz noć crnu, tihu, mene zove . .
Stanem . . slušam, sve je mirno, tiho,
Rekbi čuješ noći tajne snove . .
. . Preko dvora koraci se čuju,
Opet isti mili glas se javlja.
Gledam . . vidim, ide prema meni
Pri ljesi se dvora zaustavlja,
Pa me zove kao noćna vila.
Sav u čudu prišao sam k vratim . .
— Evo, — rekne, — na me spomen mali,

S ovom ružom ja te u sviet pratim! —
A na vrhu plota zarumeni,
Obasjana svietlom mjesečine
Divna ruža . . Meni uzavrije
Jadno srdce s lasti i miline.
. . . I popeh se na ogradu nizku,
Uzeh hitro ružicu rumenu,
Vruće usne pritisnem na ruku,
Na tu milu, bielu ruku njenu . .

Ona ode, — »s bogom« tek sam čuo.
Sakrila je gusta noćna tama . .
Obazr'jeh se, vedro nebo sinu
Zviezda sjajnih bezbroj-hiljadama.
Prije nije toliko ih bilo,
Ili sinu — il se meni snilo? — —

*

Prođe nojca puna sanja težkih,
I bdienja jošte težeg mnogo.
Od zviezda i mjeseca sjajnog
Nisam smirit tužnog srdca mogo . .
Tek što stalo nestajati mraka,
Već me došla budit majka mila.
Sagnula se na dušeke k meni,
Vruće me je brižna zagrlila.
— Ustaj, sinko, već je danak došo,
Tužni danak, koji srdca dieli!
Prije sunca jarkog treba poći,
A gle, eno već se nebo bieli!
Sad će zviezde gasnuti po nebu . .
Ustaj, sinko, svietla nado moja!
Bog zna, hoće l' dočekat te opet,
Dok se vratiš, stara majka tvoja. —

Dok sam sanljiv s loga ja se dizo,
Svak čas mi se oko suzam zali.
Sve je na put već spremljeno bilo:
Kovčezi su već pri vratim stali,
Čulo se je već rzanje konja,

Kočija je čekala pred dvorom.
Dok se oteh zagrljajim tužnim,
Baš je sunce svanulo nad gorom.

. . Hitro, hitro, jurila su kola
Suznom oku majčinom s vidika;
Dok je ona gledala još dugo,
Varala ju njene tuge slika . .

Oko lica vili mi se vjetri
Zimni, ledni, noseć maglu bielu
Toplog daha, zastirali na čas
Okolicu sjetnu, neveselu.
Ševe su se dizale sa druma,
Uplašene, kolim u visinu,
Treptale su ko listak bez cilja,
Kad ga bura vije kroz dolinu.

A sve brže jurila su kola,
Sve su bilje bila dragom domu.
Obazrem se . . . vidim Vjerin dvorac,
Sladko milje srdcu žalostnomu:
Izmed granja bielila se kuća
Ljubavi mi tužne zaklon sjetni . .
— S bogom, s bogom Vjero, zlato moje!
S bogom! — šapnuh, — moji dani sretni! —

A sve brže jurila su kola,
Sve su dalje dragom domu bila.
Obazrem se hitro jošte jednom,
Al med gore baš se kuća skrila . . .
Nestalo je, — — zalud traže oči
Liepu sanju po tminama noći . . .

II. DIO

PRIPOVIESTI

S PUTA ŽIVOTOM

I V A N A

Upravo se utišala ljetna oluja. Samo još riedko i muklo čula se iz daljine grmljavina. S lišća padale niz drveće kapljice kiše, inače kao da je umuknula priroda, kao da je nastala stanka. Ali skoro se stalo opet pomaljati već dosta duboko na zapadu sunce, a prvim tracima u osvježenom zraku oživljavala opet i priroda. Čas prije još zgureni pod granama i na vrhu krova vrebci i golubi, sad su opet svojim mokrim krilima stali polietavati pred seoskim dvorcem. I sve je bilo opet živo kao prije oluje.

Kako je ljeti takvo vrieme osobito zgodno za vožnju, odlučim odmah izvršiti svoj posao na željezničkoj stanici u K. Zapovjedim kočijašu, da upregne konje, a međutim dadem dozvati svoga prijatelja, našega načelnika, da se proveze sa mnom. Za čas eto nas na putu u K. Načelnik bio sav sretan, kad se mogao kuda sa mnom provezti, jer i ovakva vožnja spada među znamenite seoske zabave. Bio je on sasvim ugodan suputnik; ne odviše ugojen, niti je zapremao mnogo mjesta u kolima niti je povećao znatno teret konjima; kad bih ja umuknuo, šutio bi i on, većinom smo se mučke podavali uživanju svježeg zraka i poletu svojih misli. Tek kad bi nam konji strjelimice projurili kraj koje krčme, onda mi se vazda pričinjalo, kao da bi mi htio načelnik nešto neslužbeno reći. Danas ne znam, za što sam počeo jedva pol sata daleko od K. taj njegov niemi govor razumievati. Zapovjedim kočijašu, da stane, i mi uniđemo u neku seosku gostionicu.

U gostionici baš nigdje nikoga. Načelnik se sasvim zabrinuo.

— Ivana! Ivana! — zaviknuo je onda odlučno u dvorište. Nisam se začudio, da načelnik tako dobro pozna mjestne prilike, premda je gostionica bila izvan granica njegove obćine. Za čas mogao sam vidjeti uspjeh njegova dovikivanja. U dnu hod-

nika u polumraku opazio sam krasno djevojačko lice. Na moj priedlog sjeli smo pred kuću, a Ivana nas nudila baš izvrstnom kapljicom vina. Dok je načelnik izpitivao Ivanu, što joj radi otac, kud joj je pošao i još koješta drugo, mogao sam se diviti krasnim crtama njezina lica. Oštre bile su te crte uzprkos ranoj mladosti; nježni čar mladih godina morao je podleći moći bolova, koji prate neizlječivu bolest. Ivana je hodala na štakama. Kako me je osvojila ljepota njezina lica, ipak se nisam mogao oteti bolnomu dojmu, što ga u svako doba i u svakoga pobuđuje ovakva okrutnost prirode. Bilo mi je neugodno sjedjeti u gostionici Ivanina otca, i premda me je načelnik očito smrknuto gledao, odvukao sam ga skoro u kola.

— Uboga Ivana! — otelo mi se kao nehotice, kad smo već dosta daleko odmaknuli bili od gostionice. Načelnik kao da je pogađao, čim su se već cielo vrieme moje misli bavile, stane mi pripoviedati sve, što je znao, o Ivani.

* * *

Selo K. spada među najveća sela zagorska. Ima liepu crkvu, župni dvor, obćinu, školu i neobično mnogo imućnijih seljaka. Odkad postoji željeznica, postalo je veće, bogatije i živahnije, jer je ondje smještena stanica blizu mnogih dobara i nekojih tvornica. Zato uživa glas kao dobro mjesto za učitelja, pa kad je g. 188* umro stari učitelj Mirko Obadić, mnogi su se učitelji natjecali za mjesto u K. Sreća je htjela, da je to mjesto dobio sasvim mlad čovjek, netom svršeni učitelj Franjo Kodulić.

Tako je selo K. od svibnja 188* imalo novoga učitelja. Za kratko vrieme bili su svi seljaci prijatelji toga učitelja. Ponesavši sa sobom iz škole i iz mnogih dobrih knjiga, koje je rado čitao, neki ideal o svom novom djelovanju, imao je Franjo dosta volje, da bude nesamo odgojiteljem mlađih, nego i pomoćnikom starijih ljudi. Sam sin seljačkih roditelja, poznavao je brige i tegobe seljačkog života, i znao je govoriti ljudima, da su ga lako razumjeti mogli.

Namjestivši se udobno u školskoj zgradi u dvie sobe i upoznavši se po malo s prilikama mjesta K., počeo je Franjo skoro živjeti običan život seoskog učitelja. Najbolji mu je prijatelj bio načelnik, čovjek miran i triezan, nekoć krajiški vojnik. S njim bi redovito poslije škole pošao šetati, s njim bi se sastao kod ručka i kod večere u židova. Na šetnjama većinom su obojica šutjeli, kod ručka su zalagali dobrim tekom, a istom kod sasvim umjerene mjere vina počeli su razpravljati o potrebama škole, o velikoj politici, o župniku, predstojniku i o drugim najbližim svojim brigama. No iz toga razgovora lasno je bilo razabrati, da učitelj svoje dublje shvaćanje događaja krije, kao da ne drži načelnika dosta pametnim, da bi ga razumjeti mogao. I zbilja je Franjo stekao uz podpunu naobrazbu za svoj stalež i zamjernu obću naobrazbu. Osobito je pomno pratio sve izume na polju fizike; elektrotehnički izumi imali su kod toga prednost. Osim toga rado je čitao djela modernih filozofa; što je velika riedkost u seoskih učitelja, u njegovoj sobi mogao si naći razprava od Hartmanna i Nietzschea.

Poticajima, što ih je tražio njegov um, manjkao je saobraćaj s jednako naobraženim ljudima. Naučen na taj saobraćaj iz školskih klupa, osjećao je tu oskudicu dosta gorko. Činilo mu se, da svakidanji život lomi krila njegovim idealima, a da nema ničesa, što bi im davalo snage za nov polet. Uzvišena pomisao, da odgaja budući naraštaj, svoj narod, gubila je snagu u jednoličnom teku njegova vlastita života. Evo — pomišljao je on — i mene odgojiše, može se reći, uspješno, pa evo, što je moj život; dosadan kao jesenski dan, da, i smiešan s tim bezbrojnim malim brigama...

Duh mu je bio neprestano tiekom dana zabavljen. Škola, ta mala javnost, tražila je sabrana i djelatna čovjeka. Svaku misao, svaku rieč, da svaki mig treba nadzirati, a to podržava neprestanu napetost. Nakon duševnog rada dolazi potreba odmora. Odmor je čedan. Njemu je udaranje mušice o prozor ili brojenje koraka dovoljna zabava. Ali bezposlica je žedna i gladna, a bilo je i bezposlice. — U prvom sumraku znao bi obično sjedjeti kod prozora. Škola je stajala na državnom drumu, preko ceste nedaleko od škole banila se ponosna jednokatna kuća — seoska gostionica i ujedno prvi dućan. Dosta je živahna bila cesta, koju je Franjo redovno nekoliko sati gledao. Čas bi prolazila težka kola, za kolima bi pjevao ili bičem pucketao veseo momak, čas bi dolazile ciele čete seljaka, naoružanih svakovrstnim ratarskim oruđem. Onda bi se stale vucariti ovite dronjcima seoske starice, obično sa svežčićem mirodija u ruci, kupljenim u židova; ili bi trčali u istom poslu seoski dječaci, natječući se s učiteljevim psićem, kroz velike oblake prašine, što su ih hotice dizali svojim bosim nogama. — Ali onda, kad se spustio mrak i sve se smirilo, a tek cvrčci i žabe stali

izvijati jednolično, nečujno svoju glasbu — onda se ćutio Franjo osamljen, izgubljen i zaboravljen u grobu seoskog života. Komu da se iztuži? Najvećeg je neprijatelja našao u sebi, a osim sebe nikoga nema. U takvim časovima očajno bi se prihvaćao svojih knjiga, ali čitati ih nije mogao. Divio se samomu sebi, kako je bio negda sasvim drugi, dok su ga te knjige zanimale i te kako. Sad je već sam njihov obstanak u protuslovlju s njime; knjiga znači rad i uči rad, znači pokret i traži djelo, a njemu se sve to čini suvišno, bezkoristno i dosadno.

Jedne večeri, bilo mu upravo tako očajno pri duši, dosjeti se jednoj misli. Napokon cieli sviet kreće ipak ljubav, i najveći ljudi i najveća djela sve je maleno pred silom ljubavi, svagdje na svietu ista i jednaka, ona je najveća sreća ljudskog života, — pa zašto da ne ljubim? — Ta misao posve ga obladala, pa bi kadkad noću izišao, da pomaman luta seoskim putovima.

Kad bi nakon takvih »izleta«, koji su sad učestali, liegao u krevet, rugao se svojoj ludosti. Ali potreba ljubavi sve se jače svakim danom javljala. Tako si nesretnik utvara, da će ga jedna stvar spasiti i onda se ničim od te stvari ne da odvratiti. Namisao kao i izvedba jednako su ga osvojile bile.

Kod objeda znala bi ga podraživati zaprljana stara židovka:

— Vidio vas zvonar Stjepan u selu kasno u noći. Šta ste biesa tražili ondje?

— Ja, u selu? — čudio se Franjo posve iskreno.

U to se dogodi, da su jedanput neobično daleko u poslu načelnikovu pošli šetati, a bio je topao lipanjski dan. Ni zapad sunca nije ohladio zraka. Na povratku svratiše se sasvim protiv običaja u krčmu Ivanina otca. Ivanin otac, dobroćudan debeljčina, sagradio je pred kućom malu kolibicu od granja. U tu kolibicu unišli zaprašeni i umornici putnici. Na drvenoj klupi sjedila Ivana. Opazivši goste, prihvati štaku i htjede otići. Ali načelnik ju zadrži još prije, nego se dignula.

— Kuda ćete? Mi bismo se baš rado s vama zabavljali. Ostanite samo, Ivano! — Premda je načelnik vazda dosta oštro govorio, ipak se u glasu nije mogla zatajiti ona sućut, koju je taj tren ćutio za Ivanu. — Franjo sjedne do Ivane. — Od vida on ju je već davno poznavao, ali kako god je liepa bila, jače ga se svaki put doimala njezina nesreća, nego ljepota. Danas tek mu se nadala prilika, da za čas zaboravi njezinu hromost i

da slobodnije promatra njezinu ljepotu. Bilo je tomu u prilog i to, što je Ivana sjedila tako, da ne bi nitko, tko ne zna za njezinu bolestnu nogu, ni pomisliti mogao, da je ta krasna, mlada djevojka tako neizrečno nesretna. Danas se tek uvjerio, da je razgovorljiva i neobično pametna za prosto seosko diete. Njezina pogrješka, ne može se reći, da je bolest, jer kad se ubogoj djevojci osušila desna noga do neke granice, prestale su boli i promjene i obistinilo se mnienje liečnika, da bolest ne će krenuti nikad više na gore, — već ju je svojom naravi silila na veći mir tiela i duše, nego što bi se mogao naći u druge djevojke tih godina i te ljepote. Uz laki posao, kojim su bile zabavljene njezine krepke ruke, bila joj je velika naslada i vazda utjeha knjiga. Po savjetu župnikovu kupovao joj otac dakako većinom nabožne knjige, ali i svjetovne dobre sadržine. Pak premda je već radi osame, kojoj ju je izvrgavala neprestano hromost, duboko bila proniknuta vjerom, ipak su joj i misli o svjetovnim stvarima bile svježe i pogađale su neobičnom sigurnošću istinu. Sve to pobudi u Franje živo zanimanje za Ivanu. Najpače bio je to živ interes za onaj novi, nedohvatni sviet njezina duševnoga života, tako različnog od života drugih ljudi. Osobito ga se pak doimala njezina sjeta uz stalnu i tvrdu vjeru u sreću ovoga života.

Kad se u večer pognute glave kao od premnogih i pretežkih misli vraćao kući, neprestano ga mučilo pitanje, zašto je priroda baš takvom okrnjelom svojem stvoru dala toliko ljubavi za život, toliko sreće obstajanja, dok je to u njemu sve tako slabašno i krhko?

Od toga dana kao da je sudbina Ivanina sve više okupljala misli Franjine. Eto, našao je zabavu za bezposlicu, za one odvratne časove očaja. Kao što čovjek, koji ne može usnuti, neprestano s nova govori kakvu pjesmu ili molitvu, tako je Franjo po sto put ponavljao pitanja o zagonetnom biću Ivaninu. — A čim ga je više uvjeravao upravo život Ivanin, da se istina života jednako ne da zatajiti, kao ni istina smrti, tim je većom potrebom za nj postajala ona sanjana ljubav.

Ljubav! kako su ju krasno opisivali njegovi pjesnici. Zar da im vjeruje? Kako da im vjeruje?

U maštanju posljednjih večeri približila se krčma Ivanina otca školi, a dogodilo se — možda slučajem — da je Franjo odsele češće dolazio s načelnikom k Ivani. Da nema saobraćaja sa sebi ravnim, sa čovjekom svojih misli, te oskudice sad više

nije osjećao. S Ivanom se vazda moglo čavrljati o svakakvim stvarima. Sad ovaj, sad onaj neznatni događaj postajao bi sve znatnijim i zamašnijim u razgovoru s Ivanom. Pa kad toga nije bilo, segnuo bi Franjo za dugo već prašnim knjigama svoje knjižnice i gle, kao nekoć čitao bi ih sa zanimanjem i s ljubavlju. Crne misli trebalo je da izbriše iz pameti, jer kakvo bi bilo u njega srdce, da natruni bistro oko nesretne Ivane suzama, da oduzme njezinu pogledu čar, tu čudnu milostinju okrutne prirode. A kako je stao Ivani prikazivati sve u ljepšem svietlu, tako mu se nehotice i samomu uvjerilo djetinje srdce o nekom svietu, boljem od onoga njegovih prijašnjih misli. Već davno nije tako ljubio dan, sviet i život.

Njegovi sastanci s Ivanom, koji su sad postali redoviti, bili su puni slasti. Ono vazda zanimljivo brbljanje, pogled u one krasne, tajinstvene oči, pa ona ljubeznost, ona neopisiva blagost stvora, kojega je priroda učinila kukavnim biednikom, — sve to se duboko doimalo Franjina srdca. K tomu, na razstanku onaj nježni dodir Ivaninih prstića, koji uzbuđuje krv, upravo kao i kod drugih djevojaka!

Već u rano jutro sladko je bilo Franji pomišljati na sastanak s Ivanom. Tekom dana postao je gotovo nestrpljiv.

Jednom ga opet podražila kod ručka stara židovka:

— E, Ivana, ne da se tajiti, liepa je Ivana! Nije li tako, gospodine učitelju?

— Jest! — odvrati Franjo odlučno, pa se činilo, kao da se nije razsrdio na brbljavu staru; kao da mu je bilo sasvim prirodno, da su i drugi opazili njegovu ljubav. Da, morao je sad priznati sam sebi, to nije više bila zanimljivost, ni prijateljstvo, ni samilost, to je bila prava pravcata ljubav. On ljubi ono krasno lice, ono bajno plavo oko i one rumene usne! Kako je divno prihvaćati onu mekanu ruku... Pa kakva će to biti sretna ljubav! Ivana će ga ljubiti kao sestra i majka. Cielo njezino biće uminut će u ljubavi i vjeri za njega. Kako je duboka bila njezina bol, tako će odsele duboka biti njezina ljubav. On će biti ljubljen kao nitko na svietu. Večernji sastanci u kolibici krčmarevoj potvrđivali su njegove misli. Njezino lice i djevičanske grudi bili su onaj ideal sanjave ljepote. Neki čudni čar sjete, kao od davno minulih bola, neodoljivom je učinio ljepotu njezinih crta... Nema sumnje — govorio Franjo u sebi — ja ju ljubim. Ova čuvstva, ove slasti, ovaj žar, to mora da je ljubav. U toj omami nije nikad ni pomišljao, da li

ga i Ivana ljubi. Vlastita čuvstva osvojila su ga tako, da nije našao povoda baviti se njezinima. Međutim oteti mu se nije moglo: ona ga je nestrpljivo izčekivala, bila je sretna, kad bi došao, govorila je s više žara nego prije, a kod dodira ruku drhtali su i njezini prstići — ili mu se to samo pričinjalo?

Čuvstva Franjina nisu bila već davno Ivani tajna. Njezin je pronicavi pogled sezao duboko u duše ljudske. Ljubav Franjina silno se dojmila Ivane. Nikad nije ni pomišljala, da bi tko mogao nju zavoljeti, hromu djevojku; a sad kao da joj se smieši nenadana sreća. Smije li se pouzdati u tu nadu, ona, tolika biednica? — Ta sumnja osvojila joj svu dušu; ona se sva promienila. Tvrdo je odlučila pomoći svim svojim sposobnostima prirodi, da obistini to djelo gotove nemogućnosti. Postala je još življa, duh kao da joj stao sipati iskrice, a lice sad joj se smiešilo, sad raztužilo.

Franjo kao da je pogađao njezinu nakanu; veselilo ga nietiti nadu te biednice... Kolike nevriednice uživaju sreću ljubavi, a ona, taj dobri i sveti stvor, da bude kažnjena i progonjena i od ljudi, kad je već priroda tako okrutna bila? Ne bi li bilo djelo čovječnosti, usrećiti takvu nesretnicu?

Njegove sanje morale su patiti od zbilje svakidanjeg života. U časovima, kad ga ostavljala uzbuđenost, morao je opaziti, da je ta krasna i mila djevojka hroma. Morao ju je nehotice prispodabljati s drugim djevojkama, kako su one poskakivale u tim sretnim godinama, a Ivana? Poput starice prikovana uz svoj stolac gubi svoje mlade dane. U te misli potiskivala se onda neodoljivom snagom gonjena pomisao: oženiti Ivanu, potreba je njegova milosrđa. Svoj život, taj dosadni i bezkoristni život, dati za patnicu, nije li to djelo junačko? I njegova je duša unapried uživala sreću milosrdnog čina, težila je za tim činom, kao za nečim velikim, neobičnim!

Iskreno nagnuće prema Ivani i ovo neobuzdano maštanje ustalili su podpuno ljubav Franjinu.

— Ja ljubim Ivanu! — govorio je u najvećoj uzbuđenosti, i te rieči bile su sada neoboriva istina.

Tako je prošao drugi mjesec Franjina učiteljevanja u K. Nekoga toploga dana početkom srpnja obukao načelnik crno odielo. Dok je došao od svog stana do škole, sve je već selo znalo, o čemu se radi. Ide s učiteljem Ivani u prosce! O podne pripicalo sunce svom snagom svoga žara; ni najmanji vjetrić nije uzvitlao težkoga zraka. S ceste, posute debelim slogom pra-

šine, sievalo kao s užarena željeza. Izpod nepriličnog davno nenošenog staromodnog, crnog šešira načelnikova, kapale niz čelo debele kaplje znoja, a dugi crni kaput kao da je sabrao sve zrake sunčane, tako je palio načelnikova leđa. Ozbiljno koracala je drumom glava obćine. Nije se mogao nikako oteti nekojim mislima, koje su ga od nedavno stale progoniti.

— Ta Ivana! Hoće li to biti sretan brak? Uboga djevojka! Tko da joj se ne smiluje? — mislio je u sebi stari dobričina. Koliko je put htio toga mladog zanesenjaka dozvati k pameti, ali tko zna, za što da on toj patnici prouzroči bol?

— Neka radi, kako zna! — izvinjavao se u sebi, — Bog im dao sreću, ja im to od srdca želim!

Kad je došao u školu, učitelj se upravo stao oblačiti. Odlučni taj korak silno je potresao Franjinom dušom. Ali snaga jednom razplamćene ljubavi svaku je zapreku najvećom lakoćom svladavala. Obukavši crni kaput stajao je ovdje pred svojim prijateljem s čvrstom odlukom, da će uzeti Ivanu za ženu.

Na ulici nije izbjegavao izvjedljivih pogleda znanaca seljaka. Samo ga blizina načelnikova uzrujavala. »Taj me evo čovjek prati a da me ne shvaća« — pomišljao je u sebi i hodao po drugom rubu ceste.

Taj upros bio je samo stvar pristojnosti. Ivana i otac njezin znali su dobro, da će oba prijatelja doći i pošto će doći.

— Dobar dan, dobar dan! — pozdravi na pragu svoje krčme otac Ivanin došljake, — vi biednici moji, po toj vrućini u crnim kaputima, kao da ja ne znam, o čemu se radi!

— Ivana! Ivana! — viknuo je stari dobričina, uvodeći u sobu svoje prijatelje. No Ivana se ne ozva.

— Dakako, dakako — nastavi čavrljati starac, prekidajući načelnika, koji je htio sasvim po vojnički razložiti svrhu njihova dolazka, — vi se ljubite, pak neka bude Ivanica tvoja. Evo, ljubim te za to, sinko, kao nju samu.

Kod tih rieči starac toplo zagrli Franju. O Franjino se lice otrla vruća suza; bilo mu je voljko, jer mu se činilo, da poima sva čuvstva toga roditeljskog srdca i da bi ona suza mogla biti i njegova.

Načelnik se zagledao u svoj šešir, gledao ga, kao da nije njegov i čudio se sebi, kako se dobro kroz toliko godina sačuvao.

— Ivana! Ivana! — dozivao je opet starac nježno svoje diete. Ali ona se i opet ne ozva. Drugi jedan glas javi starcu,

da je Ivana u svojoj sobici. — A gle ti nje — mrmljao starac, — već od jutra plače te plače. Nemojte joj zamjeriti, Franjo!

Kao priekor dojmile se te rieči Franje; on da joj zamjera, što je njezino srdce preslabo podnositi toliku sreću? — I u tom času ćutio se kao nikad prije junakom. Jednu patnicu usrećiti, pa tražilo to i najvećih žrtava i priegora — to je djelo, koje diže i uznosi dušu. Kad su došli k Ivaninoj sobi, nađoše vrata zaključana.

— Otvori, Ivanice! — molili su nježno otac i zaručnik. Dugo im se ona nije odazvala. Napokon im dovikne:

— Pustite me samo do večera. Ja činim dragovoljno sve, što otac veli. Je li vam pravo, Franjo?

— Jest, jest, Ivanice moja! — odgovori joj Franjo, a bilo mu pri duši, kao da se svalilo brdo s grudi njegovih — —.

Srećno su prolazili zaručnicima dani zaruka. Sva spočitavanja i sumnje glede toga koraka prevladala je u Franje lako ljubav. On ju ljubi takvu, kakva jest, ona je liepa i pametna, svojom ljepotom i živošću duha bit će kadra zasladiti život tako skromnom čovjeku, kakav je on. Kao riedko koja druga žena bit će kućevna, sav njezin život kretat će se oko udobnosti doma; za taj posao ima spretne ruke, dosta liep imetak od otca i srdce vjerno i odano. Pa za što da ga ta svojstva i navika ne privežu uz nju tako uzko, kako se uzko samo mužko srdce ženskomu priljubiti može?

Svi su mu znanci čestitali na izboru, a mogao je vidjeti iz tih čestitaka, da su bile iskrene. Ivana bila je ljubimica cieloga sela. Riedki su bili u selu, koji nisu izkusili njezine dobrote. Ivanin otac, po mnienju seljaka — bogataš i dobričina, na prošnju svoje kćeri bio bi poklonio i krov nad glavom.

Franji je postao život u K. udoban, kao nikad prije. Satovi u školi prolazili mu sad brže nego prije, jer je bio pred vratima izpit, pak je trebalo pokazati, da je on vješt učitelj. S veseljem se trudio sad nešto više, jer se mogao pouzdano nadati, da se uspjeh njegovih učenika biti pohvaljen. Odsele morao je objedovati i večerati kod Ivane. Kao dobra gazdarica ona se trudila, da budu sve jestvine po ukusu Franjinu i najbolje. Poslije objeda dolazio bi načelnik na crnu kavu i tu bi onda gospoda u veselu razgovoru dražkala Ivanu, kako je bila juha preslana, a u kolač od sira kako je zaboravila metnuti sir i t. d. Ivanu je to dražkanje veselilo, jer ju je sjećalo na skoru sreću braka. Ona je uobće bila sad tako sretna i zadovoljna, kao nikad

u životu. Poslije uprosa trebalo je još nekoliko dana, dok se oporavila od neprestane uzbuđenosti. Za njezin mirni duševni život bilo je to u jedanput premnogo novih i neobičnih čuvstava. Ali kad se uvjerila, da je svaka njezina sumnja neopravdana, da ju Franjo iskreno ljubi, da je ljudi radi njenih djevojačkih čara i njezina srdca, onda ju je obuzela upravo djetinjska radost, koja je tražila oduška u neograničenoj naklonosti i odanosti prema Franji. Cio je dan izmišljala, kakvom bi stvarcom mogla njega razveseliti i bila je vrlo žalostna, kad nije mogla ništa naći. — Sastanci u kolibici imali su sada novih čara. Kolika je bila slast privinuti na grudi Ivanu! U njezinim velikim sjetnim plavim očima gledao je Franjo odraz oblačnoga neba na površini jezera. Opreka između tih sjetnih očiju i svježega rumenila na licima Ivaninim zanosila je srdce, kao topli prerani proljetni dan. Kad bi ju zagrlio, zatalasale bi se jače divne djevičanske grudi, a u lice bi joj udario plamen, kao da se stidi krasnih crta, koje su se odavale izpod lakog ljetnog odiela. Poljubci njezini bili su nevini, a ipak tako žarki. U njima se nije zatajila priroda, pa ipak govorili su još i više — odanost svega bića, robstvo, a za uzvrat kao da su molili milosrđe i smilovanje s patnicom.

Franjo bio je od tih sastanaka začaran. Kad bi se vraćao kući kroz tišinu vedre i bajne ljetne noći, činilo mu se, da dolazi iz drugoga nekoga svieta. Bio je zahvalan Ivani za tolike užitke i toliku sreću, i prisizao joj u sebi vjeru i ljubav.

Ivana stala se sad marljivo spremati za udaju. Ručni poslovi bili su vazda njezina najbolja zabava, a sad ih evo bilo na pretek. Bilo je dogovoreno, da će svatba biti prije polovice rujna; dok počne nova školska godina, treba da su već vjenčani, a i čemu da se odgađa? — Po vjenčanju preselit će se Franjo k Ivani, a u Franjin stan poći će načelnik. Vrieme brzo prolazi. Ivana imat će dosta posla. Franjo neka se odmara od škole i neka se pobrine za izprave, potrebne kod sklapanja braka, onda će poći jednoga dana u crkvu, pripraviti veseli pir i bit će sretni mladenci. Uspjeh izpita Franjinih učenika bio je upravo sjajan. Predstojnik, župnik i seoski starješina mogli su se uvjeriti, da je škola u K. u rukama marljiva i vješta čovjeka. Ne malo ponosila se i Ivana slavom svoga zaručnika, a što ju kod toga još najviše veselilo, bila je nada, da će sad Franjo još više biti uz nju, jer ne će više biti škole. Franjo pripravljao se za praznike kao nekoć dječarac. Nakanio je upravo od

srdca uživati zasluženi odmor. Naručio nekoliko novih knjiga; sad će rano ustajati i čitati ih u šumici, u dubokom hladu sred mirisa cvieća i pjesama šumskih ptica. Poslije objeda u najnesnosnije vrieme ljeta naspavat će se po volji, onda će se kupati, a kad stane zalaziti sunce, pohitit će svojoj Ivani.

Ali kad je zbilja nadošlo vrieme praznika, sve se drugačije događalo. U jutro, jer je vazda dosta dugo bdio, nije mogao rano ustajati, a kad bi ustao, nije mogao čitati. Otvorio bi knjigu i listao po njoj, ali ga želja za čavrljanjem i poljubcima skoro odmamila k Ivani. A kad je bio jednom ondje, nije se više mogao odkinuti. Tako su prolazili dani i tjedni, a da nije Franjo ništa učinio, ni stranice pročitao, nego cielo vrieme samo sjedio i razgovarao s Ivanom. Sve mu je bilo izprazno, dosadno i pusto bez Ivane, ljubav izpunjala je sve njegove potrebe svojim čarima. U sanjarenju ljubavi nije ni mislio drugačije o braku, nego da će biti nastavak, bezkonačni nastavak ovog sladkog drugovanja. Što da bude drugo? Ljubav njihova tako je žarka, za što da ne bude trajna? Čari, koji ju sad nevidivo uzplamćuju, izginut će možda, ali će dotle doći navika i svezati ih još čvršće. Međutim starost je skromnija, čednije su njezine želje...

Sasvim nepojmljivo brzo prolazilo je tako vrieme zaručnicima. Ivana gotovo neprestano u poslu sve je bila spremila za udaju. Izprave Franjine su prispjele bile, pak je bio već i ustanovljen dan vjenčanja. Još samo dva tjedna trebalo je čekati Ivani, da se dogodi, čemu se nikad ni u snu nije nadala.

Franjo postajao već nestrpljiv. Naučen na posao, stao se sve više prekoravati radi bezposlice. Pekla ga savjest, što troši tako liepe dane, a u ništa. Nikakva misao ne dolazi mu u glavu, nikakvim poslom ne može pribaviti sebi onog sladkog zadovoljstva, kojim nas usrećuje večer nakon napornog rada.

Već se nekoliko puta kušao oteti tomu neradu, ali ga čežnja i neka zagonetna uzbuđenost opet izagnala iz kuće od knjiga. I opet bi kao omamljen tumarao po šumama i poljskim putevima ili bi sjedio u kolibici uz Ivanu. Jednoga jutra stane se izkušavati. Uzme neku filozofsku razpravu i počne ju pomno čitati. Kad bi ga misli udaljile od mrtvih slova, opetovao bi neshvaćenu stranicu. Čvrstom voljom napokon mu uspjelo sa zanimanjem pročitati djelce. U taj par sasvim se neobično doimala knjiga njegove duše. Misli, koje mu je nametnuo pisac, probudile su u njemu onoga mislioca od prije. Razigrala mu

se mašta i osjećao se sad kao putnik, koji se vratio u ostavljeni svoj dom, u neki otuđeni sviet uzvišenih misli i osjećaja. Prispodoba s dojakošnjim njegovim mišljenjem i osjećanjem učinila ga nezadovoljnim; činilo mu se, da se njegov sviet suzio, da je postao do dosade svakidanjim. Veličina njegove ljubavi kao da je gubila znamenitosti u svietu misli, koje obuhvaćaju cio svemir i sve vjekove čovječanstva... Kao bjegunac odkrao se te večeri k Ivani, u njezinim zagrljajima nije se mogao sasma oteti dojmu knjige, a ona je žalila za »izgubljenim danom ljubavi«, ali mu oprostila. Kad je kasno u noć legao u krevet, sasma je drhtao od želje, da što prije opet nastavi čitanje. Drugi dan već rano u jutro izađe u šumicu s knjigom u ruci. Ovaj put odabrao roman, knjigu, koju je držao sigurno zanimljivom: »Pierre et Jean« od Maupassanta. Upravo na dušak pročitao je krasno djelo toga dubokoumnog pjesnik-psihologa. Sve je biće njegovo potresla ta pripoviest. Pisac je probudio u njemu misli o vlastitom duševnom životu. S nasladom okrutnika kušao je razgaliti pred sobom vlastite grudi. Morao se držati u taj čas silno zanimljivim za psihologa; ta njegovo je srdce puno čuvstava ljubavi. On, taj spokojni i smiešni seoski učitelj, kojemu je bio tako dosadan taj život, sad najednom misli, da je našao raj i pliva u »sreći«. Nije li to zagonetno i vrlo zanimljivo? Kako? Zašto? Radi koga?...

Iznenada stvorio se pred njim lik Ivanin. Ona, ona mila, liepa djevojka, stajala je pred njim naslonjena na svoju štaku. Franju je upravo potresla ta slika. Skrenuo je glavom, kao da je ne će gledati... Ali velika je bila moć njegove ljubavi. Brzim korakom pošao je k Ivani, htio svoju maštu natjerati u laž, htio se posve stalno uvjeriti, da to nije bila u istinu »golotinja zbilje«. Drugoga jutra morao je Franjo sebi priznati, da već davno nije tako nemirno i tako zlo spavao. Ljutio se na ono neznano u sebi, što rađa takove njemu strane i tuđe misli. Kako da on ne ljubi tu milu Ivanu, da nije kadar doprinieti žrtvu za takvu patnicu?...

Kad je bio izašao pred kuću, upravo se dovezla u dvorište židovove gostionice kočija. Franjo uniđe u dućan k staroj židovki; zanimalo ga znati, kakav se to zacielo vlastelin navratio u K. Brbljava stara znala ga o tom točno izviestiti. Na dugo i široko pripoviedala mu, da je to vlastnik dosta dalekog velikog dobra grof Aleksandar M. mlađi, sa svojom suprugom. On da je tek od nekoliko tjedana oženjen, a žena da mu je poznata

krasotica neka barunica S. Mora da su upravo na povratku sa svog svatbenog putovanja. Starica se nije mogla oteti, a da tom zgodom ne podraži Franje — nešto malo i od osvete, što ne dolazi više k njoj na ručak.

— Tako ste se mogli i vi već vratiti sa svoga svatbenog puta. Već ste se mogli davno oženiti!

Franjo se na te rieči staričine lecne. Ali mladi ženici postali su mu najednom zanimljiviji od osobne sudbine, htio ih je pošto po to vidjeti. Tomu se nadala zgoda sama od sebe. Htjede upravo izaći, kad se pojavi na pragu dućana krasna mlada žena. U sasma lakoj svietloj putnoj opremi, s prozirnim ukusno izkićenim šeširićem na plavim kosama zadivila je Franju, i sve mu više osvajala dušu, čim je dulje imao zgodu promatrati svježa, rumena njena lica i krasne modre oči. Seosko njegovo živovanje kao da je ubilo i pomisao na takvu ljepotu, i dugo se nije mogao oteti od pogleda te zamamne pojave. Ona se došla samo upitati, kud bi pošli u hlad na šetnju za ovoga pol sata, dok se nahrane njihovi konji. Dok joj starica pokazivala pred kućom, pružajući sad ovamo sad onamo ruke, malu šumicu tik do sela, došao je i njezin suprug. S veselim smieškom i dražestno se naklanjajući ponudi ona grofu ruku, i našalivši se, da će ga sad ona voditi, kad je dosele vodio on nju, krenu oboje uzkom stazom u selo. Neka je nesavladiva sila prisilila Franju, da izađe iz dućana i da gleda kao začaran dugo za njima, dok nisu izčezli bili među kućicama seoskim. Ljepota te mlade grofice zaniela ga, kao nikad u životu ženska ljepota. Sve na njoj bilo je tako divno, tako dražestno, skladno i nezaboravno! Osobito njezine kretnje, njezin laki hod, njezine male nožice nečujno se doticale tla — ah, čovjeku bi duša poletjela za njom!

Toga cieloga dana nije mogao Franjo zaboraviti tih mladih ženika. Slika toga mladoga bračnoga života nukala ga na prispodabljanje. Evo, sad na bit će i on takav sretni suprug, kao što je mladi grof. A grof je bio očito sretan; sve njegovo ponašanje kao da je govorilo: gledajte, ovaj krasni stvor me ljubi, to je moja žena, moja, samo moja... a vi svi drugi budite mi zavidni! Hoće li i on moći tako misliti? Njegova Ivana je liepa, sjetnomu čaru njezine ljepote težko se oteti. Hoće li moći reći: »a vi svi drugi budite mi zavidni!«, kad će ovako s njezinom mekom ručicom pod rukom koracati s njome... Kušao si je živo predočiti tu sliku... Tu su mu pale na um

kretnje mlade grofice, onaj hod, kako su se nožice nečujno doticale tla, kako je duhom htio poletjeti za njom... i Franji se smagli... Nikad ne će moći ovako izaći sa svojom Ivanom, ta ona ide na štakama, kao iznemogao starac težko se vuče, a od umora curi joj znoj sa čela... Kako se sirota zasopi, a htjela bi napried, kao mi drugi... možda bi htjela i prikriti tú pakost prirode, možda upravo osobito pred njim... O, te bračne sreće mladoga grofa ne će nikad uživati! Sasma mu se pričinjalo, da ne će moći Ivane radi toga ljubiti. Nije li i on, ubogar od poroda, zaslužio ženicu ovako poletnu, laka hoda, na kojoj bi mu zavidio sviet. Kako bi on ljubio tu ženicu, bila bi mu prava sreća u toj seoskoj zabiti... Takve misli zaniele su ga u sladko maštanje, u kojem se sve više gubio lik Ivanin. »Ne, tu sreću sam promašio!« — ponavljao je u sebi. Ivana, ona nije onaj sanjani ideal... milo, divno, lako i poletno neko biće, ono bi izpunjalo sve želje srdca njegova. Ove Ivane on ne ljubi... on joj donosi žrtvu. On uzima patnicu — ta ona je tako velika biednica, — ne, tako loš nije njegov ukus! O, njegova narav nešto je ljepše, skladnije — predmet njegove ljubavi bio bi sasma drugi stvor... savršena ljepota, nešto poletno... ovoj hromoj Ivani on prinosi samo žrtvu. Njoj čovječanstvo duguje žrtvu... evo njega, on se žrtvovao, — ali to njegova ljubav, čeznuće njegove ukusne, osjetljive i savršene duše nije... Takvo mu je mnienje o sebi samomu nametao njegov egoizam. Pred tim egoizmom nije bila Ivana njegova ljubav, nego je on bio divan junak, koji se znade za ideje uznieti i žrtvovati... Razglabanje hladnoga razuma ostavljalo je u njegovu srdcu veliku prazninu. U najboljem slučaju sad je bila njegova ljubav odkinuti cvietak. Čar okoliša, u kojem cvate cvietak, izginuo je. Hoće li se moći za dugo održati onako svjež i krasan, kakav je bio čas prije? Ta misao mučila je sad Franju. Nema sumnje, on se prevario u sebi; ovo, što on ćuti za Ivanu, tako je nepodpuno i nesavršeno; to nije ljubav njegova srdca, to nije ono, što je on vazda pomišljao i što opisuju pjesnici: podpuno zadovoljstvo, ono nešto, što je sebi sve, a čemu je sav sviet ništa. Njega je zavela plemenitost mladenačkog osjećanja, on — to mu je sad jasno bilo kao nikad prije — prinosi žrtvu.

Toga dana odlučio je, da ne će poći k Ivani; pričinit će se bolestan. On je ne će ražalostiti, ne daj Bože, ali »golotinja zbilje« još bi jače mogla potresti njegovu ljubav; on bi se

Ivani otuđio i ne bi je mogao kao pošten čovjek uzeti za ženu. U obće, kako bi on bio kadar raztužiti tu patnicu? Čim je ona zaslužila, da joj uništi one nade, koje je sam probudio, da joj uzme onu sreću, onu jedinu sreću, koja ju je sasvim preobrazila, izbrisala iz pameti svu prošlost tako nesretnoga stvora i učinila ju gotovo jednakom svim drugim djevojkama njezinih godina?

»Ali ne« — umovao je malo kasnije — »ja ipak idem k njoj; čovjek se mora znati svladati; nisam ja tako slab prama sebi«.

Upravo je zašlo bilo sunce na zapadu, kad se spuštao uzkom stazom do gostionice Ivanina otca. Krasno je bilo podvečerje. Na rubu vedrog bjelkasto-modrog neba prelievalo se nekoliko oblaka u rumenilu. Oko njega nastala je tišina i činilo mu se, da je cio sviet zamuknuo ća onamo do onih oblaka. Zrakom se širio miris trave i poljskoga cvieća, podvečernji vjetrić donosio bi svaki čas mirisnu struju. U tom miru i pokoju činilo mu se, da valja smiriti i vlastito srdce... I on će se podati tom muku prirode, putovima sudbine uzalud se otima svaki stvor... Priroda ga u taj mah tako razblažila i raznježila, da je tvrdo odlučio, ničim ne odati svoje hladnoće prema Ivani.

Ivanu učinila je blizina vjenčanja pravim prpošnim djetetom. Pomišljala se kao mlada žena, kao majka... i obiestno se podavala razkoši mladenačke sreće. Njezine sjetne oči zasjale su neobičnim sjajem, lica joj se rumenila, usne podsmievale vječitim smieškom, a glavica joj izmišljala stotinu šala i dosjetaka, kojima se najviše sama smijala. Ah, samo kad bi još poskočiti mogla... sve bi selo znalo za sreću male Ivanke! Kad bi dolazio Franjo, bilo je to pravo slavlje: kitila ga cviećem, grlila ga i ljubila, kako samo ljubiti mogu usne djevojačke.

Nikad se Franje nije silnije doimao običajni pozdrav Ivanin, kao danas. Nikad još nije pronicao u dubinu i zamašaj ljubavi Ivanine tako duboko kao danas. Od hrome nesretnice evo što je učinio! Kako je sretna, ni s kraljicom se ne bi zacielo mienjati htjela! A u njegovoj duši, kako je pusto i očajno; ona hladnoća... ne, nikad, Ivana ne smije znati, što se krije u njemu, ona ne smije doživjeti još i ovo razočaranje. I on se naprezao, da joj vraća poljubce istim žarom, da se podaje s njom sanjama skore bračne sreće...

Bila je krasna ljetna noć. Na vedrom nebu gorjelo hiljadu i hiljadu sjajnih zviezda. Svu zemlju oblio mjesec svojim srebrom. Ivana je poželila bila, da pođu iz kolibice, gdje su sjedjeli još i otac i načelnik, u vrt za kućom. Franjo joj htio pomoći u hodu, nu ona ga odbila; činilo joj se, da tako lako ide, da ne bi trebala ni štaka. U vrtu prislanjalo se uz zid kuće nekoliko smrekava. Pod te smrekve sjedoše na klupu. Ivani se pričinjalo, kao da se uvlači u njezine najtajnije dubine, kao da je hoće proniknuti svojim sjenama, svojim razkošnim srebrom i svojom tišinom... Vrućim se cjelovima privijala uz grudi Franjine.

— Ah, kako te neizrečno ljubim, Franjo moj, — šaputala je kao u obmami, — ljubiš li i ti mene?

— Kako da te ne ljubim... odgovori Franjo, a nešto kao mora priečilo mu, da se poda žaru ljubavi kao prije. Ona ga opet cjelivala. On je kao od samilosti obuhvatio oko pasa i privinuo bliže k sebi. Njezinim usnama preleti tajinstven, prelestan smiešak.

— Što se smiešiš? — upitao je gotovo nehotice Franjo.

— Ne, ne, stid me je reći... odgovori Ivana.

— Ta reci — zapovjedio joj gotovo strogo Franjo.

Ona se otimala odgovoru, no napokon mu prizna:

— Mislila sam, kako vrieme tromo ide... kad bismo mogli biti što skorije bliže, bliže...

Franju proleti zima. Ovako hladan nije još nikad pomišljao na čas, koji će ga učiniti mužem ove djevojke... On se trgne. Ivana je sa strahom opazila, da se nešto u njemu događalo.

— Zar ne, — molila ga nježno, — ti se ne ljutiš na me? bilo je samo tako rečeno... Zar ne, Franjo moj?

— Ne, ne — odgovori Franjo usiljeno, a u njegovoj se glavi porodi strašna misao. Ova hroma djevojka bit će družica njegova života, njegove sobe... Grozno! tako daleko nije ga još zavelo maštanje. S ovom hladnoćom u srdcu, neka on privija k grudima ovaj nakaženi stvor prirode? Je li moguće podati se slastima, kad se putovi prirode tako silno protive...?

Ove misli razpredao je Franjo svu noć u svojoj uzkoj sobi. Kao sablasti javljale se slike njegova maštanja u sjenama sobe, po kutićima, kud nisu dopirali traci mjesečevi. I što ih je življe gledao, tim su mu bile užasnije. Kaplje znoja oblievale mu cielo tielo, da nije mogao ni časka ostati u krevetu. To je bilo

strašno! Takvom moći nije još nikad nad njim zagospodovalo tielo. Nikad još nije tako glasno zatražilo svoja prava, a nije se ni čim, ni kojim razlozima dalo umiriti. Neprestano kao da je ćutio dodir i blizinu onoga hromoga stvora; nije mu mogao izbjeći ni uzmaknuti. Izlazila mu je pred oči slika Ivanine hromosti, i ničim se nije mogla prikriti, — bila mu je grozna!

Nakon te probdjevene noći njegova su čuvstva za Ivanu, tu liepu, hromu djevojku, posve ohladnjela. Nešto novo u njemu podpuno ga uvjerilo, da će mu biti odsele nemoguće ljubiti tu ženu. I on je već pomišljao na način, kako će učiniti, da prepriečí taj nesretni brak. Ali proti tim osnovama podiglo se njegovo dobro srdce, njegovo duboko milosrđe. Dva tri dana prije vjenčanja, kad se Ivana baš svoj razkoši sreće, tako silne sreće u srdcu tako ubogog stvora, podala bila, sada da joj prizna, da je ne ljubi, da su njezine nade bile varave; da tu nesrećnu djevojku tako gorko razžalosti — ne, za to nema u njega snage, toga ne će nikad učiniti, dogodilo se i najgroznije. Koliko je god odsele razmišljao i tražio izlaza iz toga očajnoga položaja — odluke svoje nije mogao ni čim promieniti.

Ivana kao da je opažala kod posljednjih sastanaka nešto neobično u ponašanju Franjinu. Njegova ljubeznivost nije se doduše ni čim promienila, ali sam način odavao je i njoj, koja je dosta zasliepljena bila svojom srećom, neku prisiljenost. Ona je sve to u uzbuđenosti radi skorog vjenčanja svakako sebi tumačila, samo ne zlo. Jedinim izlazkom iz toga čudnog stanja držala je što skorije vjenčanje. Tim je podpuno ušutkala Franju, koji je već smišljao, kako bi nekom izlikom odgodio vjenčanje.

Dan prije vjenčanja bilo je u K. veliko proštenje. Sa svih strana iz bližnjih i dalekih sela nagrnuo je onamo narod, da se u crkvi pomoli, pa da na sajmu nešto proda ili kupi. Bio to silno vruć ljetni dan. Nikaki vjetrić nije uzgibao zraka, sparina je ležala nad cielim selom. Prašina, koju su dizala kola nebrojenih kramara i obrtnika, blago i seljaci sa svojim bosim nogama, napunila je uzduh, da je bilo težko i zadušljivo disati. S jedne i druge strane puta gotovo tik do crkve smjestili razni trgovci svoje šatore, pa razbacavši po stolu pred sobom svu svoju robu, pozdravljahu iz daleka kao stari znanci seljake, koji su dolazili i gurali se kroz guste redove. Gdjekoji šatori bili su upravo obsjednuti; veselje kupovanja i prodavanja obuzimalo je svakoga, i svaka prodaja zanimala je sve i svi su u duhu s pojedincem kupovali. Ovdje kod šatora čulo se samo mrmlja-

nje od stotinu glasova. Bučnije je bilo dolje na sajmištu, gdje se prodavalo blago; odonud dopirali su do crkve glasni poklici, a gdjekad se čulo i udaranje ruke o ruku.

Još u oči toga dana umolila je Ivana Franju, da dođe k njima nešto ranije, pa da pođe s njome u crkvu, gdje će se kao djevojka posljednji put skrušeno pomoliti Bogu, a onda da joj bude od pomoći kod kupovanja nebrojenih stvari, što su bile potrebne za novo veće kućanstvo. Neprestane nutarnje borbe učinile su Franju sasvim bezćutnim. Ivane više nije mogao nikako ljubiti, ali je nije mogao ni ostaviti — na to se nije dao skloniti nikojim razlogom; odlučio je dakle podnositi strpljivo sudbinu; ta bio je vazda uboga sirota. Uzprkos tomu znale su ga i sad oblietati tako grozne misli, da mu se sasvim maglilo pred očima...

Pošao je dakle s Ivanom u crkvu. Čim su izašli na ulicu i umiešali se u rpu prolaznika, obuzelo je Franju neko čudno neugodno čuvstvo. Pred tolikim stranim ljudima nikad se nije pokazao s tom hromom djevojkom, koja će postati sad na njegovom ženom. Kad ju je gledao, kako se velikim naporom i sva uznojena ugiba kolima, kao da ga je bilo stid svoje zaručnice. Nije imao toliko snage, da se svlada, pa da joj bude od pomoći, nego je kao nehotice zaostajao, ne bi li se činilo, da je to njemu tuđa žena. Tako je morao još više opažati, kako ju svi sažalno gledaju, dapače se ustavljaju, da prirođenoj izvjedljivosti za svaku nesreću udovolje. Tu samilost ljudi protezao je na sebe i bila mu je odurna. Tik pred crkvom poredalo se silu prosjaka. S lieve i desne strane uzkoga puta pružali su svoje suhe ruke ti nakaženi ljudi. Bilo tu sliepih, gluhoniemih, hromih, sakatih i nagrđenih svakakvim bolestima... Kad je uz njih prolazila njegova zaručnica, njihovi su pogledi bili tako pouzdani, a njemu, koji je hodao uz nju, kao da su govorili: Evo, i ovo je takva! Poznaš ti nesreću našu, smiluj nam se, dobri čovječe! Od tih misli krv mu stinula u žilama, a u mašti porodile mu se tako glupe slike, da bi bio mogao poviknuti od užasa. Na pragu crkve kao da mu se otelo u najvećim mukama:

— Ne, ne, mi ne ćemo više zajedno u crkvu! U crkvi se nadao, da će mu odlanuti, ali uzalud, ništa ga nije moglo izbaviti od neprestanog maštanja o svojoj sudbini. Na polazku kući još kao da su mu jasnije bile misli onih prosjaka, još ga više srdce boljelo.

Taj je polazak crkve doveo Franju u podpuno očajanje. Ćutio se podpuno nesretan i bolestan. Ivane ne ljubi, on je ne može uzeti za ženu — pa ipak, gdje da uzme snagu, da joj to kaže, da bude tako okrutan prema toj nesretnoj patnici?

Uvjeren o nemogućnosti drugog izlaza do ženitbe, podao se sasma očaju, pa da nekako zatomi one grozne misli, kojih se sad bojao kao diete tmine, tješio se vinom. U gostionici Ivanina otca sakupila se sila znanaca gostioničarovih, u njihovu veselom družtvu mogao je danas više piti no obično, a da ne pobudi nikakove sumnje u Ivane. Družtvo u kolibici bilo je već dosta pripito, kad se pred gostionicom uhvatilo nekoliko mladića i djevojaka u kolo. U Franje kao da je ta igra opet probudila one strašne misli od prije podne... A upravo jedne nije mogao nikako izbiti iz svoje težke glave. Ovaj ples, ovo igranje — nije li to krasan užitak zdravih, mladih ljudi! Njegova Ivana ne može igrati — ali on, on može i hoće... I on je skočio sa svoje klupe i kao pomaman zavrtio se u kolu seljaka. »Svirajte!« dovikivao je neprestano sviračima. »Svirajte jošte, sutra je moje vjenčanje, a ja se hoću naigrati!« — I oni su dalje svirali, a on je igrao, dok se nije od umora srušio među igrače...

Kad se na dan svoga vjenčanja Franjo probudio u svojem krevetu, ćutio se slomljen i slab kao težki bolestnik. Njegova glava činila mu se šuplja, a srdce bezćutno. Groznih je muka pretrpio ovih posljednjih dana. Tomu svemu mora biti jednom kraj. On se više ne će mučiti nikakim mislima ni osnovama, gorka sudbina neka ide svojim putima... Ali čim je malo dulje ležao budan u svom krevetu, već se stale pomaljati svakake crne slike... Da izbjegne tomu maštanju, kojega se još neprestano bojao, ustane i nađe nekakav posao.

Za pet sati poslije podne bilo je naređeno vjenčanje. Otac Ivanin već nekoliko dana nije imao druge misli, nego kako će što sjajnije prirediti svatbu. Puna kuća bila je jestvina, a iz dvorišta dizao se dim s garišta, nad kojim se vrtjelo pečenje. Najbolje vino metnuo je na pipu, neka se zna, da se udaje njegova jedinica. Oko pol pete stali se sakupljati gosti. Sve, što je bilo odličnije u selu, bilo je pozvano. Načelnik bio je dakako kum. Ni bilježnik, ni kapelan, a ni ikoji odbornik, nitko nije izostao. I svi se već odavna veselili tomu piru. Bilježnik je prolazeći vazda dražkao Ivanu: »Ha, na vašem piru bit će vina, kakvog nikad nisu pili gosti vašega otca«. U nadi svih mogućih

ugodnosti bili su svatovi vrlo dobre volje. Svi se smiešili i šalili, a osobito su rado spominjali dim u dvorištu i miris suhoga mesa, koji se pronio kućom. Ivana je bila vrlo uzrujana; od uzbuđenosti već dva dana nije mogla jesti ni spavati, pak joj se odmakle oči duboko u očnice, ali njezina liepa lica bila su svježa. U ove posljednje časove prije vjenčanja obladala ju neka djetinja zahvalnost prema Franji, sad je tek pravo vjerovala, da će je on zbilja učiniti svojom ženom i počela tek sasvim shvaćati žrtvu, koju joj donosi.

Kad je Franjo došao u gostionicu, sve je bilo već spremljeno za odlazak u crkvu. Tko bi ga u taj čas bio pomnije promatrao, lako bi bio opazio, kakve su tragove na licu ostavile pretrpljene muke. Bio je blied i upao, kao da je pretrpio težku bolest. Kad je zakopčao svoj svečani crni kaput, drhtali mu prsti kao iznemoglu starcu. — Put u crkvu bio za njega nova muka. Svaki pogled na sakupljene izvjedljive seljake sjećao ga jučerašnjeg puta u crkvu...

— Neka bude i to! — hrabrio se neprestano, kad je mislio, da se već ne će moći održati na nogama. — Bezkonačno dugo činilo mu se vrieme u crkvi. Na pitanja župnikova odgovarao je kao u bezsvjestici. Samo kod pitanja, da li ljubi Ivanu, oblio ga hladan znoj. Rubcem otro si na to brzo čelo i sabrao se, da nađe dosta jakosti, odgovarati na dalja pitanja. Ivana odgovarala sigurno, samo su joj oči bile zaplakane.

Napokon prošlo i vjenčanje, a Franjo se nadao, da će se napokon smiriti i njegovo srdce, da će prestati to neprestano snovanje i maštanje. Ali se prevario!

Sred dosta velike, ali nizke sobe za velikim širokim stolom poredali se svatovi. Premda su svi prozori otvoreni bili, bilo je u sobi nesnosno vruće. Vrh stola sjedjeli su mladi ženici, njima sa strane redom župnik, načelnik, bilježnik, kapelan, nekoliko starijih žena, dvie djevojke i seoski odbornici. Ivana je bila dosta razgovorljiva i vesela, premda je smućivalo držanje Franjino. Kad više nije bilo sumnje, da će postati Franjinom ženom, smirila se ona neobuzdana radost i kao da joj se opet povratio onaj duboki pogled u duše ljudske i ona sjeta, u kojoj su prolazile njezine mlade godine. I odsele činilo joj se, da ćuti nešto u dnu duše Franjine, nešto mutno i mračno. Osjećala je dapače njegovo drhtanje i strahom opažala njegovo bliedilo i njegovo kao bolima promienjeno lice. Tješila se jedino tim, da će svojom ljubavlju sve to moći sad popraviti.

Kapelan, kao poznat govornik i veseljak, bio odabran ravnateljem stola. I zbilja je tomu mladomu čovjeku za kratko uspjelo, da se družtvo liepo razigralo. Dapače i Franjo nešto je više pio i postao razgovorljiviji. Činilo se Ivaninu otcu, da sve ide bolje, nego je on i pomišljao.

Međutim se soba silno napunila dimom ne upravo najfinijih cigara i mirisima raznih jela, a najviše mirisom vina. To i silna ljetna vrućina i neobično jako staro vino razplamsalo je glave svatova, da su u silnom dimu sjajile kao žeravica. Prekomjerni užitci jela i pila, pak zrak u sobi umarali su svatove. Zavladala je dosadna tišina i umor, najvećim veseljacima pomanjkalo smieha, dapače i govori kapelanovi postajali su sve prazniji i kraći.

U toj odvratnoj stanki kao da se probudila duša Franjina. U njegovoj je glavi tinjalo, najmanji vjetrić mogao bi uzbuktati plamen. U kolutima dima stale se najedanput pomaljati pred očima njegove duše sablasti... Upravo kao one večeri, kad su sjedjeli u mjesečini... Tielo kao da se pobunilo protiv njega. Još čas i on će dieliti s tom Ivanom sobu... A nju je priroda nakazila... On je ne ljubi... Hoće li se moći podati strasti uz ruglo i pakostni smieh prirode? Pred njegovim je krvavim očima stajala, kakvu ju stvorila priroda... Ona suha noga... Ne, ne to nije moguće... On ne može.

A ovi svatovi, što su zamuknuli? Za što ne piju, ne viču i ne zbijaju šale?... Oni zacielo misle na njegovu bračnu noć! Takve čudne misli moraju se vrzti po tim pijanim i uzbuđenim glavama? Kakve ogavne slike... a oni ga žale! O to je jasno, oni ga žale! Glas prirode u svim je srdcima isti, iskren... A on šapće: »Gle, kako se ogavno priroda narugala čovjeku... to ne može biti prava slast... to je neprirodno... i za to ružno...«

Pred očima mu se zamaglilo, mislio je, da će udariti glavom o stol... Ali se svlada i izađe napolje, na svježi zrak... Blagi večernji vjetrić malo mu olakšao muke. Spustio se neopažen na onu klupu među smrekama, uhvatio objema rukama glavu i počeo gorko plakati...

Na jednom začuje u blizini glasove. On se trgne, morao je prisluškivati. Upoznao je odmah glasove; bili su to bilježnik i jedan mlađi odbornik. Obojica došli se okriepiti svježim zrakom, bili su dosta pripiti.

— Čuješ, Petre, — govorio je bilježnik — još me, vjeruj, nije bilo na takvoj svatbi...

— Liepa je — odgovori odbornik.

— Ali čudna, brate — nastavi bilježnik — ne bi ti ja uzeo takvu djevojku, da je sva zlatom oblivena.

— Ne bi? — čudio se odbornik.

— Liepa je, istina, ali ona njezina suha noga... ja, ja ne bih mogao...

— He, he, — smiešio se odbornik, — na to nisam mislio. Jest, jest, imaš pravo!

Franji bilo strašno slušati taj razgovor. Svaku rieč slutio je unapried, bilo mu je užasno čuti, ali je ipak htio čuti i prisluškivao sav дršćući, kao da mu se radi o životu. — Dakle njegove slutnje bile su istinite, — govorilo sada nešto u njemu, — ovi ljudi tako misle kao i on, dakle su slike njegove mašte zbilja, prava zbilja... Kao poplašen zec skočio je Franjo s klupe i odbježao u crnu noć . . . — —

Zalud su ga sat kasnije tražili sa svjetiljkama oko kuće, po šumici — nigdje ga više nisu mogli naći. Slučaj je htio, da je upravo prispio na stanicu, kad je odlazio vlak. I ne zatraživši karte, sio je u vlak i odvezao se — — — — — — — — — — — — — — — — —

Kad se Ivana drugo jutro oporavila od nesviesti, držao joj otac na ruci glavu.

— Ivanice, Ivanice moja! — kliknuo je dobroćudni starac, kad je opazio, da njegova nesretna kći otvara oči.

— Zar ne, tebi je dobro? — govorio joj, ljubeći ju u bliede usne. — O, kako ću te ja čuvati i paziti!

Ivana mu se nasmieši i upita ga slabim drhtavim glasom:

— Zar je otišao?

Starcu bilo težko odgovoriti.

— O, otišao, otišao, taj ružni čovjek, koji je mogao uvriediti moje drago diete.

Ivana kao da se zamislila na te rieči. Nakon male stanke progovori gotovo sa smieškom oko usana:

— Tatice, vi ne smijete kuditi Franje... Ja ga razumijem... O, njemu imam zahvaliti najsrećnije dane u svojem životu...

S M R T U D O L C U

Mračni olovni oblaci brodili cio dan nad Zagrebom, i premda su travanjski dani duži, počeo danas padati sumrak već rano i trajao bezkrajno dugo. Svaki čas imala se spustiti kiša. Po vlažnim se ulicama vukli najviše ljudi od posla. Zlovolja neba kao da se razsula i gradom, sve se činilo nekako tmurno i potišteno. Napokon se stali zakutci mračiti i danje svietlo zamiralo. Crne sjene prekriju grad. U uzkom prolazu, koji spaja Kaptol s Jelačićevim trgom, u Dolcu, već plamsaju slabe luči plinskoga svietla. Tu se stalo micati kao u mravinjaku. Mali trgovci u nizkim dućančićima imali su pune ruke posla, da podvore svojim mirodijama stare žene i djecu, što kupuju večeru. Osobito je živahno kod onih, koji prodavaju slaninu i kobasice. Kako su se svi najviše k njima navraćali, činilo se, kao da ih onaj oštri miris mesa, masti i sira, izpremiešan s kiselim mirisima octa i kruha, omamljuje i privlači u one nizke škulje. Svaki čas mogao si opaziti zamazana postolarskog ili krojačkog šegrta, kako kuša vino svoga gospodara ili oblizava slaninu, naslađujući se samo slastnim okusom. Stare pognute žene s lončićima ili košarama u rukama razgovaraju sred ulice. Druge se opet ustavile sred pločnika, pak pomno broje na izpruženom dlanu zamazane novce, što im ih je izplatio trgovac svojim mastnim prstima; ili izpituju robu, što su je kupile. Na čistini pred crkvom sv. Marije, koja je tomu samotnom kraju okrenila leđa, viče i navlači se ciela četa otrcanih mališa, prave djece staroga Dolca.

Raznobojni i neukusno slikani nadpisi na kućama pokazuju, da je to kraj malih ljudi. Siromašni obrtnici napunili su sa svojim obiteljima sve one škuljice, koje su nastale od neravnog tla. U sredini grada nalaze ondje zaslužbe, a najam je manji, jer treba da otvrdnu za neugodan smrad, što ga nosi blatni

Medvešćak od tvornice koža, koji se onda mieša s mirisom mesa nebrojenih uzkih mesnica, smještenih izpod stuba, kojima se uzpinje u Dolac. S parcovima, koji se onuda noću šeću, treba im se također sprijateljiti; ali za to se ondje živi sigurno, jer tako lud nije nijedan kradljivac, da krade kod tih siromaha; živi se od muke u osami, zaklonu, i za sebe, jedan drugoga zna i više se brine susjed za susjeda nego za sav ostali sviet. Za nečiste ruke i pregaču, za svjež gorski zrak ladanja i za ljepote prirode znadu si oni naći odštetu: onih nekoliko lonaca zelenog mirisnog lišća i cvieća, što ga brižno goji na svom prozoru majstorica!

U jednoj od tih starih kuća, s uzkim već bezbojnim vratima, od kojih se ide izlizanim trima kamenim stepenicama, živi starica od sedamdeset i četiri godine, vlastnica kuće u Dolcu i udova medičara, Marija Ribičevićka. Starica, cio svoj život čila i zdrava, pobolieva od godinu dana, a danas ju nadvladala bol kao nikad, te joj uz sav odpor ne preosta drugo, nego da legne u krevet. Njezina služkinja, također starica, ali još okretna žena, dozvala brzo gospodaričiru kćerku, gospođu iz grada, i ona ju sad, prikrivajući suze, namješta u krevetu, nudi liekovima i izpituje, gdje je najviše boli, kao da bi joj odsvud htjela oduzeti polovicu boli.

— Mamice, dozvolite, da pošaljem po liečnika, — svaka joj je druga rieč. A starica se rumeni, āršće i leži uzpravno na tri popustljiva dušeka, samo kadkad skreće glavom, da naznači kćeri, kako ne će nipošto liečnika. Kći očajna sjeda na stolac tik do glave majčine. Sred sobe, koja je uređena prastarim iztrošenim, ali negda skupim pokućtvom, gori svjetiljka, duboko zastrta; zakutci su mračni, da te hvata tjeskoba. Kod peći na podnožku zgrbila se stara služkinja i podbočivši obim rukama glavu, bulji u neravni hrastov pod, a da ne znaš, da li driema ili gleda u slike svoje duše. Kći staričina motrila nepomično lice bolestničino. Od slaboga svietla bielili se samo dušeci, a nabori i oštri zarezi u tamno žutoj puti gubili se u sjeni. Tek u oku caklio se malo svietliji sjaj, kao zabludjela iskra, za koju misliš, da će sad na utrnuti. Oko usana odaju nabori gorčinu, zbilju i pritisak staračkoga života. S čela vlasi su pričešljane k tjemenu i bilo je vedro i snažno; negda čvrsti i uztrajni zid u borbi životnoj, kao da jedino odaje i u taj čas odpor prirode, odpor života protiv smrti. Gledajući kćerka svoju majku ovaku, pričini joj se sasvim prirodno, da će starica svojim bolima pod-

leći. Kao da su mnoge godine majčine pripravile kćerino zahvalno i vazda djetinjski odano srdce na razstanak za vazda, koji će sad na doći, tako stalno i prirodno, kako dolazi nakon dana noć. I pred okom njezine uzbuđene duše redale se slike odra, pokopa i skore budućnosti, u kojoj ne će više biti starice majke... Kad na jednom stane bolestnica lakše disati; očito joj odlanulo. Na ponovno pitanje kćerino, želi li liečnika, odgovori slabim glasom, da će ona i bez liečnika znati umrieti, što će njoj starici liečnik; međutim onaj jedini, u koga se pouzdavala, umro je, a drugi je ne poznaju. Kćerka je svakako tješila i zbilja, kako je starici bolje bilo, i opet sine u duši njezinoj iskra nade, a ta kao da je pala među suhu slamu, zapali opet zapretanu ljubav k životu. »Šta će mi sad liečnik?« — branila se starica, — »sad mi je dobro! Sutra ga smiješ dozvati, ja ću ga slušati, evo obećajem ti — —« Kod tih rieči starica pruži suhu koštunjavu ruku svojoj kćeri, koja ju prinese k ustima. Ali ta kretnja joj škodila; čelo joj se opet namrštilo, a oko usna odavala se težka bol. Od sad je bivalo bolestnici sve gore. Stala je jaukati i stenjati, da je kćeri pucalo srdce od bola. Služkinja je odmah pojurila po liečnika. Ali liečnika bezkrajno dugo nije bilo. Kćerka se bojala, da će joj sad na izdahnuti majka. Smrt kao da se protiskivala među njih po slabim zrakama svjetiljke i po crnim noćnim sjenama. Starica pala očevidno u agoniju. Slabom, jedva osjetljivom snagom pritiskala je k sebi svoje diete i izprekinuto mucala:

— Čuj, Marijo, je li umrla tvoja majka? — Mariju oblile gorke suze.

— Ali majčice, ta ti mi govoriš, kako smiješ tako...

Nakon toga odgovora, kao da je još groznije stala trpjeti. Onda joj opet malo odlanulo.

— Čuj, Marijo, reci, ta je li već umrla tvoja majka?

Marija se domisli i odvrati bolno:

— Jest, umrla je...

— Hvala Bogu! — izlane starica, — Bog joj se smilovao... O tom kao da je bila sad podpuno uvjerena i postalo joj tako dobro, da joj je laki smiešak oko usana lebdio. Mariju potresao taj razgovor u dnu duše.

Kad je napokon za pol sata došao liečnik, mogao je samo smrt ustanoviti.

Gospođa iz grada bacila se kao bezsviestna u naslonjač; ono grozno stenjanje i hriptanje staričino, pak silne muke umi-

ranja, potresoše sve njezine živce. Liečnik se tiho udaljio, a stara služkinja postavila na stolac uz glavu pokojničinu do pola dogorjelu svieću, koju je iz opreznosti upalila već prije, nego je pošla po liečnika. Najednom počne gospođa iz grada gorko jecati. Kad se naplakala, bilo joj lakše i ona se spremi na posao oko mrtvaca. Pozove služkinju, da joj pomogne oprati staricu. Služkinja se tomu odlučno uzprotivi. U deset sati bila je kod nje susjeda, prodavačica kruha na Jelačićevu trgu, pak je upozorila, da se jedan sat nakon smrti ne smije dirati u tielo mrtvaca; stara Reza vrlo je pobožna i najbolje pozna običaje na Dolcu, pak ju sluša svatko, za što je ne bi slušali i oni, kad su se rodili u Dolcu. Gospođa se pokori razlaganju služkinje i stane otvarati ormare, da pripravi odielo za svoju majku. Služkinja se tada sjeti, da joj je starica o crnom odielu u onom desnom ormaru rekla, da je određeno za odar. I zbilja u jednom kutu visjelo je osamljeno crno posve novo odielo. Gospođa ga ogleda i srsi joj prođu tielom, kad opazi, kako je straga razporeno i opremljeno za mrtvaca. Starica se dakle pobrinula za svoju smrt. Uz odielo visio svežanj u čistom bielom omotu, pripadao je očito odielu i gospođa ga otvori. Tu je bila spremljena sasvim nova, nikad ne nošena biela rubenina, prostrane mrtvačke cipele, crna kapica za glavu i par širokih čarapa; ovo posljednje staričinom rukom načinjeno. Gospođi Mariji stanu drhtati prsti, kad je primila te stvari u ruke, onda ju osvoji tolika bol, da se gorko plačući bacila u naslonjač. U velikoj uzbuđenosti njezinoj stale joj dolaziti pred oči slike posljednjih godina živovanja pokojne majke.

Marija Ribičevićeva nije možda pet dana u svojem sedamdesetičetirigodišnjem životu izbivala iz Dolca, iz rođene kuće. Ona je pripadala drugom razredu stanovnika u Dolcu. Kćeri već imućnog vlastnika kuće i zagrebačkog obrtnika zavidjeli su sreću mali ljudi njezina okoliša, dok se još igrala ondje kod crkve i na stubama s ostalom otrcanom djecom siromašnijih obrtnika. Bila jedinica i izticala se svježom ljepotom između svojih vršnjakinja, pa su ju dakako mnogo oblietala mlada gospoda. Govorilo se obćenito: »Marija je najljepša djevojka u Dolcu«. Sasma je prirodno, da se za to u srdcima matera, otaca i kćeri zavist prometnula u pritajenu mržnju. Kad se kasnije pronio glas, da će se vjenčati sa Stjepanom Ribičevićem, pomoćnikom u poslu njezina otca, s najljepšim momkom u Dolcu i željom svih djevojačkih srdaca, i opet je nehotice stekla više

neprijatelja. A nju je boljelo, kad bi joj govorili: morali ju roditelji dati Stjepanu, a on je doteplica... i mnogo slično, pak se njezino srdce zatvorilo za susjede, za Dolac, za domaju, gdje nije mogla steći ljubavi. Kasnije se malo što u njezinu životu mienjalo. Imala je sina, koji je nastradao u vojsci, kći joj se udala za činovnika u gradskom uredu. Muž joj rano umro, a ona ostavila posao i stala osamljeno upravo pustinjački živjeti od stanarine svoje stare jednokatnice u Dolcu. Odviše nije ni s kime drugovala, za to se ipak nije mogla oteti posjetima svojih vršnjakinja, koje su je posjećivale od vremena do vremena, da udovolje svojoj nezasitnoj brbljavosti od izvjedljivosti, da vide, što udovica radi, i od radosti, da joj se sad mogu odštetiti za sve neugodno, što je ona njima učinila, natucanjem o svojoj boljoj sreći ili jadikovkama, koje su imale još povećati tegobe njezina udovičkog života. Ti su ju posjeti uputili u sve zadjevice u Dolcu, pak je mogla Marija lako razabrati, koliko srdca imadu ti ljudi za druge i kako mora da i o njoj blebeću.

S mnogo prirodnoga dara i poučena ovako izkustvom, tuđila se udovica svega svoga vieka od svojih dobro znanih Doljčana. Hranila je svoje kanarince, polazila misu i večernjicu u crkvi sv. Marije, čitala stare novine, što joj ih slala kći, kadkad sa velikim užitkom za male novce igrala karata sa svojom kćerkom i unukom, a ovda onda znala se odputiti i u kazalište. To joj je bio svakidašnji život kroz godine i godine. Ipak se ona u tom zasebnom životu mnogo brinula svim zagrebačkim prilikama, osobito političkim, ne propuštajući nikada, da svojem patriotskom osjećanju dade oduška glasovanjem za oporbenog zastupnika u gradsko zastupstvo.

Vazda zdrava i nikad ne odviše nesretna, uzčuvala se u nje krepka volja za život. Velika pobožnost olakotila joj podnašanje nesreća, a sudbina, da se ne kreće dalje od te kućice, od toga svieta za sebe, koji se zove Dolac, činila joj se tako prirodnom, kao osvit sunca ili cvat njezinih revno zalievanih cvjetova. Bog je stvorio sunce da svietli danu, cviet, da cvate, a nju, da bude udova i vlastnica kuće u Dolcu. Kakove tu da budu sumnje ili nezadovoljstva? — Kad je postala suhonjava starica, kad joj stao škoditi propuh u crkvi sv. Marije, a od toga se izleglo dugotrajno i dosadno kašljucanje, onda joj se činilo, dok je plela čarape kod svoje duboko zastrte svjetiljke, u polutamnoj sobi, da će se nešto promieniti u njezinu životu. Smrt! — ta

rieč joj se stala namitati i pomisli toga pojma stale je zaokupljati kao mraci iz zakutaka njezine sobe. Smrt! — Ovako samoj težko se bilo oteti tim mislima, rađale se kao jaglaci u proljeću! Trebalo se snjima sprijateljiti! Napokon ona je stara, što gubi u svietu? Ona je spremna, neka dođe... Ali ipak ima joj tek nešto preko sedamdeset, za što da ne doživi osamdesetu? No smrt, smrt! — ona mora napokon da dođe, a mogla bi doći svaki čas... evo sad na! — Da je minu te misli, odpravila se starica jednoga dana u grad, nakupovala u jednom dućanu rubeninu i sukno — srednje vrsti, »koliko joj dopuštao dohodak« — i stala sad svaku večer spremati odielo za — smrt! Šivajući sve pomno i čvrsto, starica se smiešila u sebi: »Evo, nadmudrila sam smrt! Dolazite samo vi misli iz tmine — ja šijem ruho za odar!« — U tom poslu minulo joj mnogo i mnogo večeri, a i »neprijatnih« misli na smrt! Bilo joj gotovo žao, kad je završavala pletivo čarapa, tih brižno — bez izpuštanja niti — pletenih čarapa za vječnost!

Tako je nađe evo smrt spremnu.

Kad je minuo sat, obje su žene oprale i obukle lako pokojnicu. Drugoga dana još prije zore nađoše u ladici malen listić, na kojem su bile izpisane staričine »zadnje želje«. Kako je tiho živjela, tako je neka i ukopaju: neka je u mraku prevezu na groblje, ne treba nikakve zvonjave, nikakvih vienaca i »neka se podnipošto nitko ne obaviesti o dobi pogreba; stare žene susjede, koje bi došle od bezposlice na sprovod, samo bi je kod te prilike ogovarale; neka im se ta prigoda ne da!« Na kraju listića bila još opazka: »Uzmite »I. hrv. družtvo za sjajne pogrebe«; naše kaptolsko odviše je sporo!« — Kći pokojničina stala odmah sa svojim suprugom viećati o tim »zadnjim željama«, ali nakon dugog razmišljanja morali su zaključiti, da se ne će dati u svemu provesti želja pokojničina. Ljudi bi rekli, da »se« od štednje ne da zvoniti, i da je bezbožan, kad se znalo, da je starica bila tako pobožna. Svi starci meštri u Dolcu, koji su većinom bili članovi kaptolskog pogrebnog družtva, ogovarali bi je ća u grobu, kad ne bi za kućevlastnicu u Dolcu, koja je vazda živjela od Dolca, njih uzeli za pogreb; drugo će se moći po slovu staričinom izpuniti, u ovim slučajevima jače su prilike od zadnjih želja.

Već od šest sati u jutro stajala mrtvačka kola u Dolcu. »Spori« članovi kaptolskog družtva nisu se mogli prije sabrati, ali za to se sabrala sila svieta — protiv zadnje želje pokojničine, da bude pogreb tih, bez znanja susjeda. Međutim nisu tomu bili samo »kaptolci« krivi; glavna krivnja pala na liečnika za pregledavanje mrtvaca. On je došao tek oko deset sati i to čudnim slučajem u fraku, laku i klaku s bielom kravatom! Zet staričin sve mu to oprostio u ime pokojničino, kad se izpričao, da ide odovud zaprositi kćer imućna trgovca!

Napokon točno u deset sati krenula su kola put Mirogoja. Sa tornja sv. Marije javljalo se tugaljivo mrtvačko zvono.

Na žalost starica u Dolcu nije se moglo nikako saznati vrieme pogreba. Bila je dakle tiho, tek s jednim viencem na liesu, sahranjena.

Sutradan došle na crnu misu sve stare žene iz Dolca. Čavrljavi zvonar kod sv. Marije odao im vrieme. Crkva je bila dosta puna i dizalo se po svoj prilici mnogo molitava pred priestolje božje. Na polazku kući uzprkos tomu jednoglasno su susjede osuđivale staru Ribičevićku s oholosti a osobito radi zadnjih njezinih želja. Bilo je neizbježivo: dala im je ipak »prigodu«!

O D L A N I

Evo, napokon se izpunila čežnja mojega srdca! Umakosmo posljednjim kućaricama gradskim i, dok gledam prosto polje i netom zazelenilo drveće, zanosno mi u duši sve nešto kliče: »Evo me opet!« Često sam i ove godine pomišljao na selo; mnogo put saželio sam njegov mir i njegovu meni toliko dragu ljepotu. A sad: »Evo me opet«!

Bila je krasna svibanjska noć. Pun mjesec obasuo svu zemlju razkošno svojim bliedim svietlom. Sve nebo plamtilo od zviezda. Po gladkoj cesti veselo su odmicali konji. Divnu noć na selu, koja me toliko put znala zanieti, mogao sam evo opet gotovo rukama obujmiti. Sa sažaljenjem pomišljao sam na one hiljade u gradu, koji te sreće gotovo ne poznaju, i još s većim zanosom kao da je klicalo u meni: »Evo me opet...«

Kad su me drugoga jutra probudili svietli traci sunčani, našao sam se na istom mjestu, na istom krevetu, gdje sam lani prosnivao toliko sladkih noći poslije toliko ugodnih dana. U ubavom Zagorju, pod starim hrvatskim krovom, tko je bio ondje, a da nema dragih uspomena? Sretna je sudbina htjela, da sam ondje tekom moga đakovanja proživio mnogo mjeseci; lani sproveo sam ondje gotovo pol godine. U to vrieme, u dokolici seoskoga života, a od ljubavi za svoj narod, upotriebio sam svaku priliku, da promatram njegovu dušu, njegove boli i radosti, njegov život. Ali tko bi ga upoznao! Na oko se sve čini tako jednostavno i jasno, pa ipak se iza svakog i najneznatnijeg čina krije bezbroj pomisli, slutnja, nada i želja, kojima je početak tako nedogledno taman kao tmina jesenske noći. Koliko jutra znao sam sprovesti pod gustim granjem hrastovim na proplanku uz mladoga pastira ili pastiricu, slušao sam njihove pjesme, izpitivao ih za sto neznatnih stvari, pa ipak ne mogu sebi ni izdaleka predočiti sliku, koja živi u njihovim dušama o

ovoj neodoljivoj ljepoti prirode, o tom zamamnom pripievanju slavuja, ne mogu sebi predočiti dojmova, što ih ona uzbuđuje u onim dušama, koje neposrednije od mene gledaju na svoje bolje i darežljivije oči. Ili ta čuvstva, koja ja zovem ljepotom ili kako drugojačije, ne postoje tako odieljena u njima, nego sačinjavaju nevidivo jedan dio njihove sreće i radosti životne?

Trebalo je samo, da pređem preko kućnog praga i već sam se našao u sredini seoskog života. Veselo mi idu ususret moji stari znanci psi, a preda mnom plašljivo bježi jato sitnih pilića ne napuštajući okrilja svoje koke. Onamo iz susjedstva dopiru riedki glasovi bezkrajne susjedske prepirke. Zar još od lani? — mora da se nehotice pitam, jer koliko se spominjem, naši su se susjedi, članovi jedne zadruge, gotovo svaki dan prepirali. Jato gusaka ne poznavajući novoga zakona o zadrugama preskočilo je ogradu Romulovu, a to da ne bude povod, da si miroljubivi rođaci ne dovikuju najgadnije pogrde i najprostije kletve na zabavu vlastite djece i bezposlenih susjeda, koji su isto već nebrojeno puta pozorno prisluškivali? — — Pred kućom čeka već od šest sati u jutro stari Marko. Često sam puta slušao njegove tegobe, pak ga dobro znam.

— Kako je Marko? — upitam ga ja, kad me je prijaznim smieškom pozdravio.

— Ha, živi se, — odvrati mi on, — došao sam platiti zemlju. Dobro, na kojem sam boravio, upravo se razpadalo. Stara plemićka kuća rušila se pred očima kao razvalina. Nekoć bogati hrvatski plemić zadužio svoje imanje, kupili ga trgovci iz grada, a sad se kida i prodaje seljacima.

— No, pak je li vam korist od zemlje? — upitam ga izvjedljivo.

— Bila bi, ali težko se plaća; malo novaca, a kamati rastu, — uputi me Marko. Razumio sam njegovu zabrinutost, kojom mi je to govorio. Zemlja ne ostaje dužna, ona plaća; seljak joj rado daje za uzvrat njezinih plodova svoj mukotrpni rad, ali kamati... To su oni valovi uzburkanoga novoga vieka, koji dopiru ovamo; kamati, njegova bieda i nevolja, njegov znoj i očaj, zima i glad, to je razkoš, zabava i razbludni užitak kapitala. Tomu se moj Marko nije znao dovinuti, ali ga je boljelo i peklo.

Ostavim Marka, pak se uputim preko voćnjaka u selo. No još nisam bio prešao dvorišta, kad eto ti ludoga Andre. Vazda u istom otrcanom odielu, mamio se on od vremena do vremena,

kadgod bi mu ponestalo duhana, oko »grada«. Bio to čovjek srednje veličine, lica kao stisnuta, tako da je bio nos splosnut i tubast; usnica mu razpolovljena; čelo kao uglato; oči kao staklene, nepomična sjaja. Nekoliko je rieči znao nejasno mucati, to kao da je bilo sve njegovo bogatstvo pojmova, ali uzprkos tomu bio je vrlo lukav i podmukao. Nikomu nije činio zla, nit je krao nit pio; ni čim nije bio nikomu pogibeljan. Što su mu zapoviedali, radio je dobro i marljivo. Kako je bio stariji čovjek osobito je veselilo seoske dječarce, da mu zapoviedaju i da s njim zbijaju kojekakve pristojne i nepristojne šale. — Ja sam mu običavao vazda davati po nekoliko novčića za duhan. Svojim ludim posmiehom sjećao me i danas na tu naviku. Dao sam mu za to danas, da ga osobito obradujem, deset novčića u srebru. Zagledavši se ludim smiehom u novac otiđe, ne zahvalivši mi se baš nikako.

Dok sam u voćnjaku kod svakog stabla promatrao cvjetove, da vidim kakvome se plodu nadati, eto ti stazom mog ljubimca susjeda Ivana. Na daleko nema njemu premca; ko što se sjaji na jutarnjem suncu njegovo platneno ruho, tako se bielila njegova kuća, njegova žena i djeca. Poštenjak, znao si radom steći imetak i ugled, da su ga rado birali odbornikom i slušali njegovu rieč svi ostali seljaci. Radostno se pozdravismo.

— Dugo vas već nije bilo kod nas, — poče on vrlo razgovorljiv.

— Da, godinu dana me nije bilo, odvratim ja, — a sad sam evo rado došao opet. A šta je novo u vas, pripovjedajte mi! — Moje ga pitanje očito veselilo i on mi počne što šta pričati.

— Umr'o je stari Juro, — to mu je bila prva novost; spomen se smrti najdublje usađuje u pamet ljudsku, — a umro je dosta težko,— pripoviedao mi dalje, — u prosincu smo ga zakopali.

— Je li mnogo ostavio? — upitam ga poznavajući Juru kao imućna seljaka. Po poimanju ostalih seljaka bio on silno bogat, ali Ivan, sam takav bogataš po mnienju drugih, sudio je pametnije o tom bogatstvu.

— Jest, ostavio je nešto, liepo kućanstvo, svojem sinu. A on sad uživa slobodu. Premda je Janku već šestdeset zvali ga vazda »mladim«, a morao je slušati starca kao nekoć dječarac. Stari se nije šalio. Sad su izabrali njega odbornikom.

— No, pa kakav je odbornik!

— Ha, čovjek mlad, i nov... sluša zakupnika, a zakupnik nam nije dobar. Svaku mjeru kukuruze daje na mjenicu. On nama, a mi njemu ne vjerujemo. Laska Janku što sjedi u občini s grofom i s barunom. Stari nije bio takav, ali sad ga više nema...

Pogledao sam kod tih rieči nehotice onamo na drugo brdo, gdje je stajala kuća Jurina. Na daleko se crvenio krov novim criepom pokrit, a oko kuće paslo se ugojeno blago i dva konja sa sprieda povezanim nogama, pred kućom se deralo malo diete u lakoj košuljici, da se čulo onamo u drugo selo — i sve je bilo kao lani. Kao da nije Jurina smrt ništa promienila, a on je bio tako uvažen u selu, na občini, i k tomu strah i trepet zadrugara, i neumoljiv i strog gospodar svoga staroga sina! — Pa opet, kad gledam onamo težko mi je, sve je zbilja isto, ali njega više nema! I da pođeš onamo, — mislio sam u sebi, — i da pitaš, rekli bi ti: njega više nema. I da ga svakud tražiš, gdje si ga prije vazda mogao naći, sve bi te samo o jednom osvjedočavalo: njega više nema! — Ali u njegovom domu — o tom sam bio uvjeren — našao bih sve isto kao i lani. Odmah na pragu udario bi mi u oči onaj oštri dim s komina, pod nogama bi mi umakla mačka, velikim očima gledala bi me začuđeno mala djeca, kad bih otvorio vrata od sobe, — i sve drugo, bilo bi baš kao lani. — Tako sam znao u proljet dolaziti na stalna mjesta u svojem vrtu, uvjeren, da ću ondje naći ljubice — i zbilja, tekom ljeta kao da sam davno zaboravio one lanjske ljubice, i nje i ovo mjesto — a evo sad ih je opet bilo, točno na istom mjestu, među istim lišćem, s istim mirisom — kao lani. I tako dolaze i prolaze ovi ljudi, ovi životi, — vazda ih ima, vazda isti čuvaju starodrevno pleme, što ga je nekoć priroda ovamo usadila, i čini se, kao da se nije ništa izmienilo.

Nakon te viesti izpripoviedao mi Ivan još nekoliko smrti i ženitba u selu. O porodima nije govorio, ti kao da nisu imali znamenitosti. Pomamnom kupovanju zemlje u ostalih siromašnijih seljaka samo se smijao; šta će ti siromasi kupovati, ubit će ih kamati, a od zemlje malo koristi. On sam nije ništa kupio. S malo zavisti, kako sam mogao opaziti, govorio o svom susjedu Petru, koji je, služivši u gradu pet godina kao pivničar u nekoj gostionici, privriedio nešto novaca i uredio sada dosta liepo gospodarstvo. Sumnjao je o porietlu njegove djece i natucao nešto o lošem bračnom životu. A je li se tomu čuditi,

— govorio Ivan, — kad u gradu nije mario on za svoju ženu, a ona na selu za nj; sad mu ona nije dosta dobra, pak ih zajednički život još i više odvaja.

Kad sam se razstao s Ivanom, koji je pošao bio zvoniti u seosku crkvicu, kojoj je bio zvonarom, već je sunce dosta visoko bilo. Preko hladnoga, vazda malo vlažnoga jarka, pošao sam do drugoga brežuljka. Tu sam i opet našao znanca, pastira Imbru. Velik je to bio lukavac, taj mali svinjar. Ništa se u selu nije dogodilo, gdje ne bi on imao svog nosa. A što je vidio, to je i dalje pripoviedao. On je najtočnije poznavao »chronique scandaleuse« svojega sela. Njegova se oka svaka žena i djevojka više plašila nego muževa i roditeljskog. »Vidjet će nas Imbro« — znala je često govoriti sva savjest djevojačka. Mnoge su zato s njim podržavale prijateljstvo, od kojega je on onda crpao korist. — Pošto sam ponudio Imbri cigaretu, počeo je on preda me sipati svoje novosti. Poznao je on moj ukus, pak mi odmah počeo pričati o liepoj Jeli. Bila to najljepša žena u selu. Kako je bila iz bogatije kuće i liepa, sve se selo otimalo za njom, i najbogatiji i najljepši momci rado bi je bili uzeli. Ali njoj se više milio mladić siromah, sin istoga doduše sela, ali otuđen selu kroz službu kočijaša u grofa. Čaru njegovih svietlih putaca nije se mogla oteti kraj svih njegovih mana, koje su ga se primile bile u odličnoj i opasnoj njegovoj službi. Kad su se uzeli bili, ona se preselila u njegovu baštinu, malu kućicu, a on ostao u grofa. Zavadivši se u grofa radije je prešao u drugo, tri sata odovud daleko mjesto, nego k ženi, samo da ne mora napustiti odličnog čina, bez kojega ne bi mogao više živjeti.

— Jelu ulovio njezin muž, — pripoviedao mi Imbro, — u pokladama došli su kao krabulje onamo neki momci, a među njima i Nikola. A Nikolu ulovio Jelin muž.

— Pa šta je bilo? — upitam ga ja.

— Ha, bilo je vike i buke, da se sve selo sletilo. Nikola odnio i batina.

— A onda?

— Što bi bilo? Zna Jela i za njegovu ljubav. Zna ona, što on radi u Brezicima. I tako nikomu ništa.

Još mi je mnogo toga htio pripoviedati Imbro, kad je upravo nadošao moj prijatelj, seoski načelnik i bilježnik. Čovjek dosta inteligentan, a blag i dobar kao dobar dan; nije bilo seljaka u selu, kojemu nije on već što dobra učinio.

— Pođite sa mnom! — pozove me on, — idem u selo, evo onamo, zaplienit ću jednu kravu. Odmah ćemo se vratiti. — Neugodno me se dojmio njegov poziv, nisam mogao poći gledati nesreću svoga čovjeka, kojemu ne mogu pomoći, pak sam obećao načelniku, da ću ga pričekati . . . Kad smo se vraćali proplancima kući, stajalo nam sunce upravo nad glavom. Postojano upirući svoje zrake u daleku golu zemlju, budilo je iz zimnjega sna sjemenje i još zatvorene pupoljke na nov život. Nad brežuljcima drhtao je zrak od vrućine, i moje srdce kao da se uzbibalo od straha i tjeskobe za sreću ovoga naroda, kojemu je priroda tako liepu zemlju i budućnost namienila.

Kad smo prolazili seoskom cestom doletio iznenada pred nas ludi Andro. Kako je bio zasopljen i uzrujan nismo mogli nikako razumjeti njegova mucanja i pokazivanja prema jednoj kući. Tek kad smo upitali ljude, koji su se ondje skupili bili, doznali smo, što je na stvari. Sjaj one desetice, što sam mu je jutros dao, tako mu se sviđao, da je nije mogao potrošiti za duhan, nego se njome hvalisao po svem selu. Kad je vidio njegov brat, netom izsluženi vojnik, u njega deseticu, htio mu je oteti silom. Ludi je Andro branio kao svoj život, od toga nasta tučnjava i strka. — Kad smo oduzeli lakomom bratu novac i povratili ga ludomu Andri, brzo je taj zaboravio sve udarce svoga okrutnoga brata i bacao dugo od radosti svoj probušeni šešir pod oblake.

N E Č I T A N A   P I S M A

Već cio tjedan bezprekidno pada kiša. Čas sipi kroz gustu maglu, čas u težkim kapljama živo udara o zemlju. Nebo je vazda zastrto mrkim oblacima, nema nade, da će se razvedriti. Ljubomira viteza Krajačića zateklo je to nevrieme još na selu. Kako da se seli sad u grad, ne preostaje nego da zdvaja ovdje u toj kaljuži, pa da se zalud tješi: sutra, sutra bit će napokon liepo. U ovo nekoliko dana tamnovanja zasnovao je sto osnova, a kako je poduzetna duha i vazda radin, već mu je nesnosno, da ne može sad na u grad, da se ne primi odmah posla. — I njegov krasni seoski dvor, grad sa četiri kule, izgubio je za nj sav čar. Po prostranoj i bogato uređenoj njegovoj sobi šire se nekake mutne sjene, kakovim kišovito vrieme vazda puni stanove. Divan pogled na čarobne zagorske doline i brežuljke sakrile su guste niti kiše, a mjesto pjesama pastirskih i zvonova sa pašnjaka, koji su mu toliko omilili boravak na ladanju, ne čuje već osam dana drugo do jednoličnog udaranja kiše o velika stakla prozorska. Dnevnike, koji pred njim razbacani leže na prostranom pisaćem stolu, već je u jutro pročitao, premda je on kao političar od zanata sve točno u njima proučavao, a bilo ih je nebrojeno mnogo. Zolin roman »Rim« nije ga mogao trajno zabaviti. Sad bi pročitao stranicu, a onda se dignuo, da gleda kroz prozor, ne vedri li se napokon nebo, i opet bi se zlovoljan dao na čitanje. U duši ćutio je neku neudobnu osamu, kakva ga već davno nije zaokupila bila. Nešto slaba tjelesna sastava i nenavikla trpjeti od briga i oskudice, njega bogata čovjeka nije ništa toliko smućivalo koliko pomisao na smrt. Sretan život učinio ga u tom pogledu upravo plašljivcem, pak je i njegova velika radinost bila više strah od bezposlice i njezinih neprijatnih misli, nego žrtva za druge. Njegovo srdce bilo je uza sve to dobro, premda mu bila prava, bezkrajna samilost, to najbolje čuvstva, tuđ osjećaj, jer se i kod njega obistinilo,

da su siromaštvo i bieda bolji i nedosežni uzgojitelji srdca, nego bogatstvo. — Ovako nespokojnu rađala mu se u duhu slika, koju je od dva tri mjeseca vazda uzalud izbjegavao, lik njegovog druga Janka. Ljubav za domovinu svezala je njega bogataša i plemića, s tim siromašnim i biednim pravnikom tako uzko kako se samo dva srdca svezati mogu. Neznatni neki spor razdvoji ih najednom. Od toga časa bilo je svemu kraj. On, koji je kao bogat čovjek često prokušao s kakovim se težnjama ljudi njemu približuju, sumnjao je o svakomu, a sad mu se činilo, da se i kod Janka razočarao, pak je morao o njemu sumnjati više nego o ikomu. Ni čuti nije htio o njemu. Janko, koji ga je dobro poznavao, sve je to predviđao i skoro se o tom osvjedočio. Prema tomu odlučio se izbjegavati svaki mogući dodir. Tako je prošlo dosta vremena, pak se izbrisao i posljednji trag toga prijateljstva. Kad najednom prispio Ljubomiru list, kojemu je već naslov odavao dobro znano pismo Jankovo. Ne malo začudio ga taj događaj. Dugo nije mogao vjerovati svojim očima, — ali bilo je nesumnjivo pismo Jankovo, ono uglato, čedno pismo, koje bi htjelo neposredno obćiti s dušom ljudskom. Onda ga obuzela iznenada radost. »Dakle ga imam opet!« — otelo mu se nehotice, — i već je htio otvoriti omot. Ali sumnjičavost, koja je običavala bditi nad svim činima njegovim, probudila se i sad, i gadna misao: »Ne traži li štogod od mene? On me treba!« nadvladala je prijašnju dobru. I on je bacio list neotvoren u koš. Od tad dobio bi gotovo svaki dan među listovima omot s poznatim Jankovim pismom. Sve te listove snalazila bi isti sudbina. Danas prispjeli upotriebio je Ljubomir za kazalo u Zolinoj knjizi. List taj, na koji mu svaki čas padale oči, neobičnom ga danas privlačio silom. »Što radi moj Janko?« — nukalo ga nešto u duši. »To je napokon ludost, zašto da ne čitam njegovih listova? On i onako mora da misli, da ih otvaram. Ne ću se ćutiti bar tako osamljen!« Ta posljednja misao porodila se kao protiv volje. I on obladan nekim zagonetnim čuvstvom, stane najednom kopati po košu brižno pretražujući sva pisma, da mu se ne bi možda koje Jankovo izgubilo. Za čas nagomilao se pred njim čitav kup omota s na vlas jednako pisanom adresom. S velikim nutarnjim nemirom poredao ih Ljubomir po poštovnom pečatu kronoložki i stao ih onda sve većom zanimljivošću i uzbuđenošću čitati.

Evo tih nečitanih pisama!

Štovani prijatelju!

Dolaze mi danomice glasovi, kojih ne mogu doduše vjerovati, ali me smućuju. Vele zli ljudi, da sam se nepošteno prema tebi ponio, a ti da si tomu ušao u trag i ostavio me. Da bih ja mogao bogata prijatelja ostaviti, — na to dakako niko ni ne pomišlja! Ja da sam protiv tebe radio, među tvojim pristašama, proglasio sam tvoje intencije sebičnim, tvoj rad koristoljubljem i pohlepom za čašću i slavom, — i tim i sličnim odkrićima, da sam zlorabio tvoju iskrenost i blizinu. Zato si se odvratio od mene.

Znam, da si ti spremniji vjerovati zlo od dobra, glas, koji kudi i valja u blato čini ti se prirodniji od glasa, koji hvali. Tvoji klevetnici našli su uho. Oni tjeraju trgovinu s tvojim srdcem; ti kupuješ, što ti se mili. Iskrenost, u koju si prije vjerovao, postala na jednom lažljivom. I svi su ti drugi vjerodostojniji od mene.

Njihova mržnja je istinita, — zato kao da joj vjeruješ. A oni su zavidnici i zavidili su više meni, koji sam dielio tvoju sreću, nego tebi, koji si joj bio gospodarom. Jednake prati zavist. Ali oni sliepi nisu vidjeli mojih muka, — mene su držali nametnikom, a ja sam podnosio njihov rug za prijateljstvo! Moje siromaštvo naučilo me lakoumnim biti sa svim svojim, sa svojim novcem i sa svojim čuvstvima, — i kad sam imao nešto da izgubim, ja sam mislio da nemam ništa i izgubio sam sve. Ti vičan imati — znaš i čuvati; tvoje je srdce zatvoreno. I ja sam razsipao sa svojom čašću, ponosom i imenom za prijateljstvo! To da nisu bile muke? Tako nizko o meni suditi ti ne možeš!

Evo prisižem ti da nisam nikad tebi zlo ni snovao ni radio. Sve je prosta kleveta — tako mi našeg starog prijateljstva. Ono neka ostane sveto — neka bude zaboravljeno, nikakav dodir ne smije ga probuditi, — niko ne će smjeti reći, da sam te opet trebao. To je sve što trebam od tebe!

S poštovanjem tvoj

Janko.

7. augusta.

P. S. Moja majka i sestre, koje ne znaju za našu razmiricu, vazda me pitaju kud ćeš putovati? što radiš? što snuješ? Kako to boli, kad ne znam odgovora!

Cienjeni prijatelju!

Malo ti mariš u tvojim brigama za moja pisma — za to ti evo opet pišem. Jučer čekao sam cio dan u najvećoj uzrujanosti na tvoj odgovor, premda znam, da bio bio suvišan i da nemaš što da mi odgovaraš. — Sve to došlo je prebrzo, ja se ne mogu snaći. Ja sam vazda mislio, da tebe ne ću nikad izgubiti. Mnoge prijatelje izgubio sam tebe radi, jer tebe, zbog tvoje moći mnogi mrze, pak su me držali doušnikom, polovicom tvoje moći. Ja sam bio ponosan na naše prijateljstvo. Pomišljao sam vazda: gle u kakim različnim prilikama iskrenoga prijateljstva; dogodilo se evo nevjerojatno!

Kad smo se razstali, mislio sam, ovako je prirodnije, i bio sam miran. Ali sad ćutim težak gubitak. S kim ću se veseliti, komu izjadati? Ti si znao moje mane, a takvi su nam ljudi miliji od onih, koji poznaju samo naše vrline. Ne ljuti se na me, ja vidim, da ću ti morati često pisati. Pismom, slovima kušat ću nadomjestiti prijatelja.

Ja ću ti pisati. Kako mi je voljko dok ti pišem! Ali svaka moja rieč nas odaljuje. Ova pisma povećavaju tvoju sumnju, da sam te trebao i bio ti zato prijatelj, pak da te trebam evo još i sad. Ne možemo više nikad biti, što smo si bili!

S poštovanjem tvoj

10. augusta. Janko.

Dragi prijatelju!

Moje srdce se širi. Male prilike mojega rodnoga gradića učinile su me cielim djetetom. Velike osnove o sreći naše domovine, o mojoj životnoj zadaći kao da su usnule. I bez njih se dade živjeti. Prije podne igram Lawn Tennis, poslije podne kartam i opet igram. Danas sam dobio na poklon krasnoga lovačkog psa. Od prvog časa on mi se priljubio. Ima nešto slično u našim naravima, i ja sam vjeran i podatljiv, radije činim što mi drugi vele, nego što sam sam zasnovao. Za svoju nesreću u meni ima premalo čovjeka. Zbilja životna premoćan je neprijatelj tako blagomu vojniku. Ja ću podleći i bez boja. — Neprestano me prati moj pas. Leži dapače i na mojem krevetu, ne mogu se odvažiti, da budem krut prema njemu. I moje biće traži blagost.

Mojoj majci nije pravo, da držim psa; mi težko živimo. Ali za to on ne će stradati. Dielit ćemo našu biedu, bit će nas više. — — Oprosti što te mučim takim tricama, ali ja ću ti odsele još i većih spominjati, — jer moram da govorim s tobom!

S poštovanjem tvoj

11. augusta. Janko.

Dragi prijatelju!

Težak me je zatekao udarac. U novinama naše stranke, kako ti je poznato, imao sam stalno mjesto. Dobivao sam malu plaću, ali redovno. Danas sam odpušten. Ti si svojim ugledom i bogatstvom najmoćniji stup njenog obstanka, tebi za volju odpustili su mene. Kako su to nizki ljudi, oni misle, da se iskreno prijateljstvo izvrgava u mržnju! Da bih ja bio kadar na tebe navaljivati! Oni su ti se htjeli tim odpustom prilaskati. Neka im bude!

Ne ću nipošto, da im protusloviš, da me natrag namjestiš. Ja ne tražim od tebe ništa, to bi potvrdilo njihovo nizko mišljenje o našem prijateljstvu.

Neutješive su moja majka i sestre. Kako ćemo živjeti odsele? Taj događaj ih je upoznao s našim sporom. »Zar ne, Ljubo nije više tvoj prijatelj«? — vazda me izpituju. A ja im ne mogu protusloviti. To me još najviše boli!

S poštovanjem tvoj

12. augusta. Janko.

Dragi prijatelju!

Oprosti, što ti dosađujem svojom biedom. U mojem je domu upravo nesnosno. Majka i sestre neprestano plaču. Naš će se život morati promieniti, odsele morat ćemo i više stradati. Traže da vratim starom gospodaru svoga psa, a ja se ne mogu s njime razstati. Sad još najmanje, cio dan hodam s njime po lovu. Onako sam pod vedrim nebom, u šumi ili sred širokih polja zaboravljam svoju biedu i ćutim se slobodan kraljem. Od toga čuvstva živim, i tako sam pohlepan za njim, da mi je prošao lov u strast, bez koje ne bih mogao obastati. Da, ali ne

govorim ti cielu istinu! K Tennisu dolazi krasna jedna gospođica — Vjera. O njoj mnogo zanimljiva sliedeći put.

15. augusta. Janko.

Dragi Ljubo!

Dočuo sam po tvojim slugama, da ne čitaš mojih listova. Dok su mi to govorili udarila mi krv u glavu. Držao sam to težkim poniženjem. Tako ti ne čitaš ni drugih desetak listova svaki dan, za koje znaš, da su puko prosjačtvo od prerazličitih većinom propalih ljudi. Ja spadam dakle među takve. Kad sam za tim trieznije razmišljao brzo sam uvidio, da je to sasvim prirodno: — što se ja tebe tičem! Odlučio sam dakle, na ti ne ću više pisati. Ali u mojoj biedi i osami postali su ti listovi duševnom potrebom, koja me drži na životu. Ja ću ti i opet pisati, sad još iskrenije i otvorenije, jer ne ćeš ni rieči moći tumačiti prosjačtvom. Pred tobom razgalit ću svoje grudi.

Moj dom pretvorio se u radionicu. Moja majka i sestre pletu, šiju, vezu i podučavaju od rana jutra do u kasnu noć. Prsti mi okamenjuju. Kad bi bar naplaćen bio trud, ali njihov rad je tako jeftin i tako malo unosan. Oni i mene prehranjuju i mojega psa, jer ja sam postao bezposlicom. Moj odgoj je predobar za moje prilike. Ja sam vičan samo umom raditi, slobodno raditi. U jednolično ponavljanje posla od dana do dana, kakvo je sve zanimanje ljudsko, moja se ćud ne da skučiti. U mislima, u odkrivanju novih svietova, sav je moj posao, tako ga traži moj odgoj. O, kako si ti sretan da možeš raditi! — Moj posao traži dangubu i bezbrižnost, traži obilje i zadovoljstvo. On uspieva upravo ondje, gdje zbilja životna prestaje. Kako da radim u svojoj biedi?

Predbacuju mi da živem na tuđi trošak, da će me ljudi prezirati i izbjegavati. Zovu me najvećom dangubom u cielom mjestu. Otci se priete svojim sinovima: »Ne ćeš raditi? Zar hoćeš da budeš drugi Janko?« — To me dovodi u očaj. Ja nisam kadar misliti, pamet mi je stala, — a uz to ova naša bieda! — Ja igram, kartam i lovim samo od očaja, i svaki čin moj je očajan, a ljudi vide samo moju bezposlicu, ne vide mojih muka.

Kuda to vodi?

18. augusta. Janko.

Dragi Ljubo!

Danas sam izgubio sve partije Tennisa. Nije ni čudo kad je uza me stajala krasna Vjera. Od crnih njezinih očiju sustale su moje mišice. Ona je interesantna ljepota. Sav dojam njezine prikaze dolazi od njezinih očiju i od finih njezinih kretnja. Njezina dosta mala usta, koja se ne pomiču često, odaju više zatvorenu narav. Tajnu njezinog života pokriva njezino biće, zamišljenost i prevelik pokoj za mlade joj godine samo je kadkad odaju. Ona nije iz mojega rodnoga kraja, ali boravi ovdje od nedavno kod svoje tetke i ne će se valjda više nikad vratiti domu, jer su je ondje izigrali iz družtva. Kad bi izašla na ulicu — a to je bilo riedko — pokazivali bi prstima na nju, prolaznici bi šaputali jedan drugomu njezinu nesreću. Iz kretnja morala je opaziti, da se govori o njoj, da se nebrojeno puta ponavlja pripoviedanje događaja, koji su tek nedavno bili razgovor svega grada. Ona je okrala svoju prijateljicu, prijateljica je tužila i ona je bila osuđena kao svaki drugi kradljivac. Od toga časa okrenule joj sve družice leđa, niko je nije zvao u kuću, niko se nije usudio ni rieči s njome progovoriti, svaki je to držao nepoštenim činom, smatrao se sukrivcem njezine krivnje. A ona mlada, liepa, mila djevojka morala je trpjeti nečovječne muke. O, kako su ljudi spremni uzdizati sebe prezirom i zametanjem drugih! I najkukavniji čovuljak u tom je pravi junak, počinja velika djela! — Kako to godi majkama prispodabljati svoju prezrelu kćerku s njom, s tom grješnicom! Kako bi se mužkarci htjeli titrati s ovako zabačenom! Svaki i zadnji smatra se vriedan nje, te grješnice! O, kukavno ljudsko družtvo! — A za razloge, kako se to moglo dogoditi kod tako čestite i naobražene gospođice, niti tko pita, nit ih pamti, nit spominje. Kad bi htjeli ljudi po razlozima suditi, kakvo bi drugo lice poprimilo ljudsko družtvo! — Ona je ljubila nekoga mjernika. Mladi čovjek dolazio je često u kuću i nije bilo zapreke da bi s vremenom Vjera postala njegovom ženom. Od dana do dana sve je češće dolazio u kuću i već bi se bilo pristojalo, da se ozbiljno izrazi, da zaprosi Vjerinu ruku. No on dosta lakouman čovjek nije ni pomišljao na to. Otac Vjerin čim se bliže s njim upoznavao tim ga više stao mrziti i ne jedanput zapoviedio je kćeri, da se kani mjernika i da ga ne zove više u kuću. Ne baš najneznatnji razlog tomu bilo je i dosta veliko siromaštvo Vjerine obitelji, koja je gosta vrlo dobro dvorila, a uza to osjetljivo stradala. Kad Vjera nije htjela slu-

šati, otac je stao uzkraćivati prinos za večere, na koje je redovno zvala svog ljubimca. Vjera se bojala, da bi to moglo njegovu ljubav ohladniti — a ona ga ljubila duboko, — pak je razprodavala sav svoj nakit, samo da dragi ne opazi, da se promienila ljubeznost prama njemu. Skoro bila je i s tim gotova. U to stao mjernik nekako hladniti. Odvratnost Vjerinog otca davno mu nije bila tajnom, on se ga plašio i nerado je dolazio u kuću. To je nagnalo Vjeru na očajan čin. »On me ne smije ostaviti!« — smišljala je biedna djevojka. I ona ga je prisilila, da je opet češće dolazio u njezinu kuću. Ali kako da ga primi? — U strahu za njegovu ljubav odluči se na zdvojan čin: uzet će svojoj prijateljici dragocjenu iglu pridjevaču i tako se domoći opet novaca. Potom se dogodila njezina nesreća.

Ja je ljubim, jer je trpjela! — te rieči Desdemonine počeo sam poimati, i što ih češće ponavljam u sebi, to više ćutim, da je neizrečno ljubim.

22. augusta. Janko.

Dragi Ljubo!

Kolika me bieda kruži! Dok gledam kako šivaju moje sestre, čini mi se da mi iglom razdiru srdce; a ja sam bezposlen i bezbrižan, podajem se sladkim ništetnim sanjama svoje ljubavi prama Vjeri. — Radi nje napustio sam dapače lov. Pred njezinom kućom izčekujem je jutrom, onda igramo zajedno, poslije podne i opet do u sumrak vazda sam s njome. Svega me je osvojila, i nemam drugih misli. Jučer smo šetali poslije igre i razgovarali tako iskreno, kao da se od djetinjstva znamo. Moja ljubav nije joj mogla ostati tajnom, ali kad sam joj rekao, da je ljubim, da je bezkrajno ljubim, ona je probliedila i zadrhtala kao da se dogodilo nešto užasno. Spomen na nesreću njezinu prošlost i na još biedniju sadašnjost morala je zaokupiti živim i užasnim slikama. Čitao sam na njezinim drhtavim usnama bolno pitanje, koje je jedva prigušila: »Zar vi ne znate moje prošlosti?« — A onda se valjda dosjetila, da i ja moram da sve znam, da je njezin lik i u mojim očima nagrđen onim odurnim činom. Pa ipak, da je ljubim? — moje čuvstvo mora da se je duboko dojmilo. U izmučenoj patničkoj njenoj duši ima mnogo odvažnosti. Ona se brzo snašla i učinila kao da sve tek šalom smatra. Odgovorila mi frazu:

— O, ja vam ništa ne vjerujem!

Bio sam prinukan i svoje očitovanje ne shvatiti preozbiljno, ali ja sam je dokučio. Nakon one grozne parnice bio je među prvima, koji se odvratili od nje, njezin mjernik. Već dugo čekao je on na izliku, kako da se rieši te ljubavi, koja mu već dosadila, a sad je evo našao. Za nekoliko dana nestalo ga beztragom iz grada. — To je bio za Vjeru najžešći udarac. Sve bi bila pregorjela za njega, — a on, koji je bio povod svemu, on ju u njezinoj biedi napušta. On bi je mogao bio i spasiti, povratiti je družtvu svojim položajem i značajnim činom, a kad tamo on je prvi ostavlja. Kako se to prirodno činilo ljudima, koliko su izprika našli za njegov postupak, pa ipak prema njemu Vjera je čista kao sunce. Pod dojmom tolike nevjere za toliko žrtava, kako bi mogla povjerovati mojim riečima? O, ja sam je podpuno shvaćao!

Moja mi majka spočitava to »ljubakanje« s Vjerom. Neka ne zavodim nesrećne djevojke, koju i onako ne bih mogao nakon svega, što se dogodilo, uzeti za ženu. Neka radije radim.

O, moja nevina Vjero!

27. augusta. Janko.

Dragi Ljubo!

Moji vjerovnici, kojima sam odplaćivao svojom plaćom dug, navaljuju bez milosrđa na me, da im odmah platim preostalo. Izgubio sam ovako bez posla i čina vjeresiju. Kako je to mučno čuvstvo dužan biti, a ne moći platiti. Kolike sam dane već samo toga radi izgubio. Gvozdene ruke ćutiš na sebi, a ne možeš ih skinuti. Kako sam se gubio u očaju, kad bih bio mogao stvarati. Tih muka ti dakako ne poimaš! — S majkom i sestrama više ni ne govorim. Vazda mi predbacuju moj nerad, i kod jela. Kako je to gorko jesti tuđ kruh, muku onih, kojima bi htio pomoći.

Oni prije tako srdačni razgovori s Vjerom sad zapinju. Izbjegavamo rieči, u koje prije nismo nikakve važnosti polagali, krijemo osjećaje, koje smo prije iznosili. Moja blizina kao da je sjeća njezine nesreće, a neznatne i glupe stvari, o kojima razpravljamo nemaju za nas dosta zanimljivosti. Neprijatna šutnja uzrujava nas oboje. — Jučer sam bio kod njezine tetke u

posjetima. Vjera je pjevala jednu Zajčevu pjesmu. Divno umije ona pjevati; koliko je ljubavi, čeznuća i sjete odavao njezin ljubki pjev! Duboke osjećaje kriju njezine grudi; velika tuga njezina mora da čezne za ljubavlju. — — Da li me ljubi? — Kako se varam!

Janko.

30. augusta.

Dragi Ljubo!

Napokon sam se kod kuće posve zavadio. Moja me majka stala ozbiljno koriti radi Vjere. Govorila mi: »Ja ti zabranjujem da obćiš s Vjerom. Svojom bezposlicom, svojim odpustom izgubio si sav ugled, svi ljudi te preziru, a sad hoćeš da narušiš i naše poštenje. Ti imaš sestre, sirote su, ali poštene — njihovo poštenje je svetinja, a ti hoćeš okaljati tu svetinju, — što će nam još preostati u našem siromaštvu? Zar ne vidiš, kako sprovode u biedi i mukama svoje mlade, najbolje dane, kolikogod su sažaljenja i poštovanja vriedne, a ti im svojom neumjesnom, neukusnom ljubavlju otimaš pošteno ime. Ti nisi vriedan, da budeš s njima pod istim krovom!« — Te rieči iz ustiju moje majke, koju poznam kao razumnu i uviđavnu ženu, razplamtile su divlji bies u meni. O Vjeri se usuđuje tko preda mnom tako govoriti! Moja majka! — Zalupivši za sobom vrata, izašao sam iz sobe s tvrdom odlukom, da ću se preseliti iz vlastitog doma. Pa tako ti pišem evo iz male jedne sobice, što sam je najmio za sebe i za svoga psa na kraju mjesta Z. — —

Siromašna je sobica, ali svietla i prijazna. Na mom krevetu leži moj vjerni pas, a ja sam se upravo zaplakao na divanu. Dok sam išao ovamo suze su mi kapale iz očiju i sad me pritište velika žalost. Nadao sam se, da me ne će pustiti od kuće, da će mi se sestre baciti oko vrata, ali oni su me pustili izaći iz mojega biednoga gniezda. Moje srdce ne može bez ljubavi obastati. Ljubiti i ljubljen biti, to je potreba moje naravi, tako sam ja slab i nemoćan stvor. Moje dobre, moje mile sestrice smilujte se meni!

Dobio sam za jedan članak — »Lov na trčke« — u lovačkom listu nagradu, s tim novcem mogao sam jedino poduzeti ono veliko djelo selitbe.

Janko.

3. septembra.

Dragi moj Ljubo!

To je bio nesretan dan. Sav moj zasluženi novac zakartao sam za jedan sat. Igrali smo vrlo visoko — ta rekao sam ti već jednom, da je svaki moj čin očajan. Zadužio sam se još preko toga, a kod čovjeka, koji će htjeti imati svoj novac po što po to. Kako ću odsele živjeti, čim ću platiti objed i večeru za sebe i za svoga psa? Morat ću se s nova zaduživati. Hoću li naći samo vjeresije? Moje članke u našim novinama redovno odbijaju, valjda ih ni ne čitaju. Bi li se povratio kući? — — Ne, moje Vjere radi podnosit ću sve i najgore!

Vjera je doznala, da ne stanujem više kod kuće. Ozbiljno mi je to predbacila. Ona sluti, da se to dogodilo radi nje. Molila me neka ne povećavam njezine nesreće. Sastao sam se s njome u jutro, kad je upravo pošla u crkvu. Zaklinjao sam je, da mi jednom već odgovori. Ona me mora ljubiti, bez nje više ne mogu živjeti. Obećao sam joj, da ću početi raditi i služiti kruh — samo neka veli rieč, neka mi bar ne otima nade. Razložio sam joj sve svoje osnove, poletnim riečima orisao sam joj našu skoru sreću, kako ću je braniti i čuvati i dignuti nad sve ostale žene. Ona me je pozorno slušala, ali prije nego mi odgovorila, bili smo već u crkvi. Bio je to dan smrti njezine majke, pa se nisam usudio dalje smetati je u njezinoj pobožnosti. Prostrana polutamna crkva bila je gotovo prazna. U kutiću jednom kod bogorodičinog oltara stala je Vjera. Ja sam ostao u lađi crkve, nešto dalje od nje. Najprije je čitala pozorno iz molitvenika, onda je zatvorila molitvenik i nešto se duboko zamislila. Pred očima bio joj valjda lik pokojne majke. Za kratko zasjala joj suza na doljnjoj trepavici, a onda se stale potiskivati jedna za drugom niz oba lica. Tužila je valjda pokojnici svoju zlosretnu sudbinu. Da je ona bila na životu, ona bi je bila znala braniti i čuvati! Za čas mogao sam onda opaziti, kako silom suzpreže suze, htjela se smiriti. Krutu ozbiljnost odavalo joj lice, samo su joj usnice podrhtavale od plača. Nešto muževno, veliko mora da je zamislila i zasnovala u taj čas, nešto što je nadilazilo njezine sile, njezino izmučeno srdce, jer su joj za čas opet navalile grozne suze na oči. Sad je bila kao pravo nevino diete, komu su oteli najmiliju igračku. — Dok sam je gledao ovaku htjelo mi srdce probiti grudi, sve njezine muke pretrpio sam sâm, i bio bih je najvolio zagrliti i osloboditi svega. Sve što sam čas prije njoj govorio, ponavljao sam u sebi kao zavjet,

kao veliku i jedinu zadaću svoga života. Vidio sam se kao božjom odlukom odabranim da vratim tomu dragomu stvoru izgubljenu sreću. — Kad sam s njome još zaplakanome izlazio na vrata, već sam se podavao sladkom čuvstvu, koje će me sad na zaokupiti, kad će mi reći, da me ljubi . . .

— Gospođice, bilo mi je težko gledati vaše suze — nagovorih je.

— Vi ste ih vidjeli? — odvrati ona, kao da se upravo osviestila.

— Priznajte gospođice, vi me malo ljubite . . .

Ona me pogledala muževno u oči i odgovorila:

— Vi se varate! — Ja vas ne ljubim!

Čini mi se, da su joj drhtnule usnice.

— A ja sam se tako mnogo nadao . . . Spasite me, ja sam tako nesretan, vi biste me mogli učiniti čovjekom. Ja trebam vaše blago srdce, vašu nesreću i vašu ruku . . . Budite mojom ženom!

— Nikad, nikad — odvrati mi ona odlučno.

— Vi me dakle mrzite . . . — uzdahnuo sam bolno.

— Ne, — izpravi me ona brzo, — ja vas ne mrzim, ne, nipošto . . . ali vi znate, da ja ljubim drugoga . . .

— Toga kukavnoga mjernika? — O, on vaše ljubavi nije vriedan, koliko vas je razžalostio . . .

— Pustite to, — prekine me ona strogo, — bilo kako mu drago, samo njemu mogla bih biti ženom; — on se ne će vratiti, o tom sam uvjerena, ali za drugoga ne ću nikad poći . . .

— Vi griešite, gospođice. U vama je moć, da usrećujete ljude, toli liepa i mila, vi je morate upotriebiti, to vam nalaže priroda . . .

— Ne, nikad, — odvrati ona izbjegavajući odlučno moje dokaze; — ne tražite od mene ljubavi, zaboravite vaše čeznuće i želju za mnom — ja vam od srdca hvalim — ali poći ne ću nikad za vas, još manje za koga drugoga, ako su me ponizivali i gazili drugi, nitko ne će moći reći, da sam se ja sama ponizila, da nije bilo u mene ponosa i jakosti, da odbijem svakoga, pa bio on i najdraži mojemu srdcu, — nitko ne će moći reći, da sam se prodala prvomu, koji je došao, jer nemam prava ništa — ni poštenje — tražiti od moga zaručnika. — Zaboravite tu ljubav . . . ja vam ne mogu sve reći — ali ja sam vam zahvalna . . .

Velikih su je napora stajale ove posljednje rieči, pak mi je bilo vrlo mučno, što sam ih izazvao. Blied i bez krvi slušao sam njezin muževni, krepki govor. Svaka riеč otimala mi zauviek nebo, nade i sanje. Mračilo mi se pred očima i činilo mi se, da zurim samo u bezkrajnu prazninu svoje duše i svoga budućega života. Kao okamenjen ostao sam šuteći. Što da joj i velim? — Sjetio sam se njezine molitve pred slikom bogorodičinom i bilo mi je jasno, da je molila nebo jakosti i snage, da ne podlegne sili čuvstava, nego da pregaranjem opere pred sobom, pred nebom i pred ljudima svoj grieh. — Zar da je vodi i dalje u napast? Da i ja mučim to izmučeno srdce? — I ne misleći upravo ništa, odgovorih joj:

— Ja ću se ubiti! . . .

U to smo bili stigli već do kuće Vjerine; sažalno stisnuvši mi ruku, nestalo je za kućnim vratima.

Dragi moj Ljubo, ti nisi kadar pojmiti mojih tajnih boli. Hoću li moći preboljeti, pregorjeti Vjeru?

5. septembra. Janko.

Dragi moj, mili Ljubo!

Slab sam kao diete, vjetrić bi me mogao prevaliti. Više ne mogu podnositi svoje nesreće. Prije sam vazda nadama i izhitrenim sanjama smanjivao svoju biedu i živio sam, ta ti znaš kako neznatna i mala stvarca razigrava moje srdce. Nisam ja očajnik od prirode, moja narav je vesela, ja rado živim kao ptica u šumi, moje srdce će uzdrhtati od daška sreće, ali sad je breme pretežko . . . Vjere ne ću se nikad moći odreći!

Već dva dana nisam ništa jeo. U gostionici, gdje sam ostao dužan objed svi me kao zanemaruju. Iz svega sam lako mogao razabrati, — da mi mnogo ne vjeruju. A to mi je nesnosno. Ne ću radije da jedem. — Hoćeš li moći shvatiti, kako je to gorko gladovati? Naučan si zadovoljavati potrebe tvoga tiela; sav gradić obamre, svi ljudi kriepe svoje tielo težko zasluženim kruhom, — samo za tebe nema hrane . . . kao da te nebo zaboravilo. I niko ti ne pruža komadić hljeba, da te vrati opet životu i mišljenju na znamenitije stvari, ti jedini gladuješ i ne možeš se nasititi ni čim. — Vjeruj mi, da sam jučer plakao kao diete, bolno neizmjerno bolno je to za onoga, za koga je

vazda skrbila ruka roditeljska, — ćutiš se osamljen i ostavljen, tuđ svemu svietu — kao u grobu ... O, kolikim je silnim sponama svezala priroda srdce djeteta s majčinim, sve gore ovoga svieta ih ne bi mogle probiti!

Uza sve to me još i moji vjerovnici kod sudova tuže. U pismima, u kojima mi se priete nazivaju me varalicom ... a ja ih moram slušati. Zar sam mogao bez odiela, stana i jela živjeti? — Vele mi, da sam razsipnik, varalica ... Koliko više ti potrošiš na mjesec nego ja na godinu, a tebi vele, da si štedljiv i pošten ... Zar sam se smio brinuti i kiniti i za kruh i za sebe, dok sam stvarao i gradio ono, za što mi je priroda utisnula u ruke sredstva? ... Tebi, dok isto činiš, vele, da si marljiv, meni vele danguba i bezposlica!

9. septembra. Janko.

Dragi moj, dobri Ljubo!

Dok ti ovo pišem moje ruke997 dršću i sve moje tielo je slomljeno. Ležim opet kod majke u svom krevetu, a do nogu mi leži vjerni moj pas. Evo kako se to dogodilo.

Od gladovanja i velikih duševnih boli oslabio sam tako, da sam morao u jutro — još u svom najmljenom stanu ostati u krevetu. Iza oblaka pomaknulo se sunce na vedro nebo i osvietlilo žuto-zlatnim jesenskim tracima moju sobicu. Kad na jednom otvore se vrata, a na pragu se pomole dvie svježe plave glavice mojih sestara. Natjecale su se upravo od vratiju do kreveta, koja će me prva zagrliti. Dok sam se otimao njihovim sladkim, krjepkim cjelovima neprestano su me prekoravale: »O, kako si smio od nas otići? Mi te tako volimo, mi rado za tebe radimo, ti ćeš već postati marljiv i odličan, ti si naša nada. Svi, svi smo plakali i majčica radi tebe — — Ne misli ona sve onako, kako govori, mi tebe volimo, i sve ćemo za tebe podnieti — — dođi opet kući i budi s nama!« — A onda, kad su opazile moga psa, koga je taj posjet očito neizmjerno obradovao, stale su i ovoga grliti i psovati: »O ti gadni, naš dragi Stope, kako si ti mogao od nas otići, ha? — Misliš da i tebe majčica ne voli? O, vi nevaljanci! A kako ti je bilo bez nas, reci?! — O, kako si suh i zamazan! ...« — Kad su se malo smirile, preplašeno su me svojim velikim, liepim očima pogledale. »Ta ti si bolestan!« — uzkliknule su zabrinuto gotovo zajedno. Onda su sjele obje na krevet i starija počne, — kako je zacielo dogovoreno bilo, — ozbiljno mi govoriti k srdcu.

— Majka se na tebe jako razljutila, — ti moraš priznati, da ona ima pravo, — ali mi smo je molile, — a nije joj bilo baš tako težko popustiti, da te smijemo opet kući dovesti. Evo mi smo došle ovamo i ne damo se odavle nikud nikamo bez tebe. Jesi li čuo?

Mlađa sestra pratila je pomno kimajući glavom svaku pojedinu rieč starije. Mene se taj posjet silno dojmio, ćutio sam se opet sretan i presretan, i najradije bih bio vrućim poljupcima zahvalio sestrama na njihovoj ljubavi. Ali u taj par mi došla pred oči slika Vjerina i ne promislivši ništa odgovorim im kruto i surovo: »Ne, ja ne idem nikuda!« — a onda tražeći razloge: »Sad, kad sam bolestan i slomljen od boli, sad mi nuđate vaša srdca. Ne tražim ja vaše samilosti — svjetina ju nosi na trg, na ulice — vašu ljubav tražim! — Jeste li gledali na ulici, kad si slomio kakav pijanac nogu — ljudi, kojima se ogadio, koji su ga proklinjali i prezirali, sad ga evo sažaljuju. Ali njihova samilost i sućut došla mu kasno, on je trebao njihovu ljubav. O, kad bi ljudi poimali ovu veliku ljubav, koja čezne za žrtvama, stradanjem, pregaranjem, uvredama i poniženjima za druge! Vaša samilost mi je ravnodušna!« — Moje sestre zapanjio je taj odgovor, njihova srdca puna ljubavi prema bratu toga nisu mogla shvaćati ali istina tih rieči ih se doimala tako silno, da su počele plakati i s nova me grliti. — Njihovi topli zagrljaji svladali su skoro moj odpor. Tako sam se eto preselio ovamo!

11. septembra. Janko.

Dragi moj Ljubo!

Još sam vazda bolestan. Ruke mi dršću, pak mi je nezgodno pisati, i ne bih ti mogao opisati svoje biede.

12. septembra. Janko.

Dragi moj, dobri Ljubo, oprosti mi sve. Ne mogu se razstati s tobom od suza ...

Tvoj do groba vjerni

Janko.

— — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — —

Velikom nestrpljivošću i uzbuđenošću prolistao je Ljubomir sva ova pisma prijateljeva. Taj posljednji nerazumljiv i kratak i bez datuma porodio mu u srdcu groznu slutnju. Sav blied i dršćući od uzrujanosti priskočio je k električnom zvoncu. Za čas bilo je naloženo kočijašu, da odmah zapregne najvatrenije konje.

Tri sata se vozio Ljubomir silnom brzinom prema Z. Uzbuđena njegova mašta neprestano je smišljala nove griehe, kojima se ogriešio o prijatelja. Pomišljao je sebe ubojicom Jankovim, a rieči iz Jankova pisma: »Ne tražim vaše samilosti, — vašu ljubav tražim!« — progonile su ga kao zli demoni. Tješilo ga jedino to, da je Janko slab, pa da valjda nije bio dosta jak, da digne ruku na sebe.

Međutim Ljubomir se prevario. Prispjevši u Z. našao je Janka na odru. Prošlu večer izdahnuo je bio iza težkih boli. — — Htio mu je prirediti sjajan sprovod, ali to je bilo protiv želje pokojnikove. U gorko razcviljene majke zaprosio je onda vjernoga psa Jankovog, ali ni ta želja mu se nije mogla izpuniti: majka ni sestre se nisu mogle razstati od ljubimca Jankova.

A N T I N A M A J K A

U dvanaest sati četrdeset i pet časova noću dolazi vlak iz Beča. Tim vlakom ima doći Ante, sin Sofije Galićeve. Gospođa Galićeva sjedi uz svjetiljku, koja više neugodnim petrolejskim vonjem nego svietlom napunja malu sobu. Po pletivu u ruci, koje čas brže čas laganije premeće, vidi se, kako se različne misli i osjećaji u njoj rađaju. Njezin posao, premda mehanički obavljan, odaje velika uzbuđenja. Istina već godinu dana nije vidjela svojeg jedinog djeteta, kako da se ne raduje njegovu dolazku? Pa tek ovako slavodobitnu dolazku. Ove godine stekao je njezin sin neumornim radom doktorat prava, nakon mnogo godina gotove bezposlice, kad su svi već sumnjali u njegovu budućnost. Ona nije nikad sumnjala o svojem sinu. On je bio možda lien, lakouman, ali konačno on je ipak uman i dobar. Ona ga je vazda gledala majčinim očima; sad izilazi na njezino. Pa ipak kako da nije sad te sreće uživala? U njezinoj duši mora da je tjeskobno, mračno kao u ovoj slabo razsvietljenoj sobi u drugom spratu stare jedne kuće na kraju grada, još i s prozorima u dvorište. Nova sreća, kao da je nije veselila nego plašila, ona se nije pouzdavala u nju. Možda je došla, da bude još i veće zlo? Njezino srdce, koje je htjela obuzeti radost, lamalo se od jada i muke; htjelo se razciepati, razdieliti, a to je boljelo da svisneš od boli.

Da ublaži taj spor u svojoj duši, stala je okrutnom samozatajom smanjivati vriednost svoje sreće. Sve što je učinio Ante bila je samo njegova dužnost, tako kasno izpuniti svoju dužnost nije nikakvo zaslužno djelo. Drugi su ga pretekli davno. Ne će li on ponovno podleći svojim manama?... No sve to opadanje malo je koristilo; neki unutarnji glas iz tajnih dubina svaku je sumnju, svaku pogrdu na njezino jedino diete prije obarao nego su pravo i zamišljene bile. Ona je bila Antina

majka. Tako joj ostade radost gotovo nepomućena, ali samo za čas. Blizina njegova dolazka, njegovo pitanje i njezin odgovor... užasne su to bile pomisli... — — — — — — —

Još je bio živ sudbeni viećnik, Sofijin pokojni suprug. Bilo to prije šest godina, kad joj stiže kao grom iz vedra neba užasna viest, da joj se ubio najstariji sin Vladko. Bio on konjanički poručnik u nekom slavonskom mjestu. O Božiću posjetio je kao nov poručnik svoje roditelje, zadovoljan i veseo razigrao je njihova srdca. Tada već težko bolestni otac, držao ga neprestano uz krevet svojim suhim bielim rukama sav blažen zagledajući u rumeno lice i žarke oči mladićeve. A majka bila sasma smućena od sreće. »Jeste li vidjeli moga sina?« — pitala je svakoga. — »Zar ne kakav je divan postao mladić?!« — I nije mogla razgovarati o drugom ćemu nego o svomu Vladku. Od tih božićnih blagdana malo su štogod čuli o svom djetu. Kad na jednom dođe brzojavka, da se ustrielio. Bolestnoga otca potresla ta viest toliko silno, da je bila pogibelj, da će još istoga dana umrieti. Strah, briga i nadčovječne muke oko supruga odvratile su nekako misli Sofijine od nesreće, koja je tako nenadano zatekla. Dok su joj ukapali sina, strepila je ona za život svoga ljubljenoga druga. Kad se Ante, drugi njezin sin, povratio sa pokopa, a suprugu nešto bolje bilo, tek onda stane ona poimati koliki je jad zadesio njezino materinje srdce. Sto puta morao je Ante ponavljati žalostnu poviest Vladkova života. Kao trnje zabadale se rieči u njezino srdce, a ona ih ipak htjela vazda s nova čuti, kao da bi mogle njezine boli smanjiti nesreću sinovljevu. — Smrt toga mladića bio je sasma zagonetan i tajanstven događaj. Preko godinu dana, od prvoga časa svoga boravka u Slavoniji zaljubio se Vladko u liepu i milu kćerku nekog posjednika i trgovca drvima. Silnom ljubavnom strašću gorjelo je sve biće njegovo. Djevojka bila je uz vrlo naobraženu i strogu majku izvrstno odgojena. Kako je bila mlada — bilo joj tek petnaest godina — uz neprestanu pažnju majke i u tako malom mjestu, nije se usudila ničim povoda dati kakovoj brbljariji, nego je dapače još i izbjegavala sve hvale, kojima ju proganjao Vladko, i kad joj to nije od srdca dolazilo. To je još više razpaljivalo ljubav u Vladka. Drugovi njegovi opažali su kakve je silne promjene prouzročila u njemu ta ljubav. Neko vrieme — kad si je dobro tumačio koji pogled djevojčin — znao bi biti veseo, obiestan, da razkalašen od sreće, da postane opet najedanput sjetan, zamišljen i do nesnošljivosti razdražljiv. U ovom posljednjem stanju dočuo je jednoga dana, upravo nakon posljednje pokladne zabave, da je neki činovnik, koji se na plesovima dosta zabavljao s njegovom djevojkom, nakanio zaprositi u roditelja njezinu ruku. Valjda u silnoj navali trenutačnoga ljubomora, da ovom čovjeku preprieči možebitnu privolu, ubije se još prije, nego je ovaj došao u kuću. Samo to i ništa više nije se znalo o povodu samoubojstva. Vladkova bi se želja bila lako i izpunila, tekom vremena sve bi se bile zapreke ukloniti dale, uzrok činu bio je dakle samo u njegovoj nesretnoj naravi. To je majka, nekom srodnošću duša poimala. To je bila njezina krv u njegovim žilama, jošte neizkipjela kao mlado vino.

Pod dojmom te nesreće zatekla ju skora smrt suprugova gotovo bezćutnom. Njegovi zadnji časovi i sve potankosti pogreba sve je proživjela u groznim mukama i bolnoj saučesti, pa ipak proteklo je sve uz nju kao sanja gotovo budna čovjeka.

Iz otmjenog svog stana preselila se sa svojim jedinim sinom Antom u drugi sprat stare kuće na kraju grada. I ovdje kako je vrieme cielilo rane, što joj ih zadale ove težke smrti, tako je uzgajalo i razplamćivalo u njezinom srdcu i silnu materinju ljubav prema Anti. Ante prešao je bio upravo na sveučilište. Sloboda sveučilištnog života kao i s druge strane duboka žalost, u kojoj je živjela njegova majka, učiniše ga lienčinom i bezposlicom, pa gotovo i pijanicom. U bolestnoj svojoj ljubavi bila je majka njegova sliepa za sve pogrješke sinovljeve, i dala si dobrom riečju izmamiti novaca, najvećim pregaranjem prišteđenih, koliko je samo htio. Tako je proteklo Anti pet godina sveučilištnog života, a da on sam nije ništa zaradio do prvog državnog izpita.

On je živio kod svoje majke kao u svratištu: dolazio je kući jesti i spavati. Cielo jutro mamio se po ulicama, a poslije podne kartao u kavani. Naklapanja o političkim pitanjima, za koja je dovoljno poticaja nailazio u novinama, bila su glavno njegovo zanimanje. Nedostatke u naobrazbi i odgoju htio je prikriti svojim krepkim glasom i odrješitošću svoga suda u stvarima rodoljublja. Kod toga nije osjećao zapravo ništa. Izpraznost njegovog svakidašnjeg zanimanja ostavljala je u duši prazninu. Čudnovato, da je ljubav njegove majke kraj svega toga ostajala ista, kao da se nije radilo o predmetu čuvstva, kao da je čuvstvo živjelo samo od sebe.

Sumor od prekomjernog uživanja, jednoličnost zabava, koje su toliko vrieme zapremale u njegovu životu, oskudice i stradanja, što ih je radi svoga života morao trpjeti zajedno sa svojom majkom, pak napokon kraj svega toga ona ista vazda jednaka ljubežljivost i nježnost materinje ljubavi — probudiše u njemu prvo bolno osjećanje. Odmah od svoga postanka počnu se ovi osjećaji naglo sve jače i snažnije javljati, izrodiše se u gotovu grižnju savjesti. Neobično ovo čuvstvovanje bilo mu je nesnosno, no zabavama i bezposlicom nije se dalo više ušutkati. On ga je stao drugojačije izbjegavati. Njegovo srdce postalo je pristupačno njemu dosele tuđim — nježnim osjećajima. Bio je časomice tako mekan i ljubezan prema majci, da se starica od sreće i blaženstva raztapala. Odnošaj majke prema sinu kao da se je preporodio — postao je tako uzak i pun slasti kao nikad prije. Moralo se je i tu umiešati nešto novo. Majka je to slutila, ali da ne umanji sebi užitka, nije se usudila u tu slutnju vjerovati, dok joj nije sin jednoga dana odkrio svu istinu.

Među prijateljima Antinim, koji su bili ujedno njegovi jednomišljenici u politici, izticao se osobito neki Zlatko Štokan. Vrlo načitan mladić, imao je on modernim socialističkim idejama podati nova života u njihovoj nešto starovjerskoj stranci. Njegov je privremeni rad bio velika socialna drama. Kao jednog od glavnih vikača uputio je Štokan Antu prvoga u tajne svoga rukopisa. To je progutalo bezbroj sati i dana uz neprestane prepirke. Tom se prilikom upoznao Ante sa sestrom Štokanovom Sarom. Ona je sirotica bila žrtva bratovoga pjesničkoga dara. On je prisilio ljepušnu šestnaestgodišnju crnku, sasma priproste naobrazbe, svojim silnim i neoborivim dokazima, da se ćutila upravo dužnom slušati njegova maštanja. Dok je on čitao sav zažaren od zanosa »najdivnija mjesta«, koja su dakako neprestano dolazila, Bog zna kud su bludile misli te male živahne Sare, kojoj je ideal socialnog poredka bio liepo i veselo družtvo mladih dobrih plesača. Krasne oči toga nepažljivog slušatelja poticale su nevidivo Antu na »briljantna« dokazivanja i na sve slobodnije razvijanje snage svoga glasa. Bilo mu je stalo, da svrati na sebe pažnju Sarinu. Tako se dogodilo, da se je Zlatkovo bezkrajno deklamovanje izvrgnulo s vremenom u ljubavne sastanke dvoje zaljubljenih. To je valjda bio i sav dobitak njegovog pjesničkog rada u smislu socialističkom.

Ante je stao polaziti Štokanove i kad Zlatko nije čitao svoje drame. Stari Štokan bio je dobro plaćeni činovnik u nekoj štedionici; njegova supruga udavši se vrlo mlada ostala je uzprkos svoje već odrasle djece liepa gospođa. Osim Zlatka i Sare bile su još dvie sestre, obje starije od Sare, jednako liepe djevojke. Kraj toliko djevojaka i uz mladu, vrlo pohlepnu za zabavama gospođu, bilo je u kući vazda veselo družtvo. Stari Štokan malo se brinuo za svoju obitelj; kad ga nije bilo u uredu, sjedio je kod »stalnoga« stola u gostionici sa svojim prijateljima zagledajući u čašu gotovo redovno preko žeđe. Poput otca imali su i svi ostali u kući svaki svoje pute; svatko je radio, što mu bilo drago. Štovatelji gospođica bili su dužni udvarati i gospođi, pak im je bilo slobodno dolaziti i sastajati se koliko ih volja. Djevojke upoznale su lako mnogo mužkaraca, naučile se kretati slobodnije u njihovu družtvu nego u ženskom, ali upoznavši njihove pogrješke bile su i više oprezne nego druge djevojke, pak im se nije moglo ništa spočitnuti.

Sari već davno nije bila tajna Antina ljubav, pogledi i rieči svakom su je prilikom, ako i ne napadno, odavali, kad je ona još svoja čuvstva prikrivala. U kući Štokanovih dobro je bio poznat bezkoristan život Antin, a znali su i to, da nakon pet godina sveučilištnih nauka nema gotovo nikakih izpita. On nije bio nikakva partija, to je bilo djevojkama jasno. Prema takvom čovjeku nije ni Sara imala mnogo obzira, a ljubakanju, koje k ničemu ne vodi, ona se opirala. Međutim uspjelo je Anti sladkim riečima, zaklinjanjem, a nešto i zbilja urednijim životom steći u Sare pouzdanje, pobuditi nade. I ona mu se oda. Njezine rieči potvrdio je prvi cjelov, nakon kojega se prigušeni osjećaji razpališe u živ ljubavni plamen.

Ovu svoju ljubav izpripoviedao je Ante svojoj majci. Staricu je bolno iznenadilo, kad je začula pravi uzrok promjeni sinovljevoj. Ona je sve držala za posljedicu blagotvorne materinje ljubavi i bila je već ponosna na svoje čuvstvo. A kad tamo, to je učinio drugi stvor, stran i tuđ njezinu srdcu, s kojim će odsele morati dieliti Antinu ljubav. Od te pomisli postala je ljubomorna prema neznanoj djevojci. Svom snagom strasti stezao joj taj ljubomor srdce u grudima tolikom silom, koliko je silna bila njezina ljubav prema djetetu. Ničim ona nije htjela tog ljubomora, koji je bio tako sličan mržnji, odati Anti. Mučno prikrivanje učini ga dvostrukom boli, tajnom nesrećom, od koje je stradalo sve biće njezino. — Kad ju je Ante opet češće napuštao nego prije, ona se nije usudila prigovoriti mu, premda je sad trpjela i od samoće, nego mu tek na razstanku rekla:

— Ti ideš k Štokanovim, zar ne? — ali glasom punim tuge i priekora i usrdne molbe, da je Antino srdce zahvaćala sućut i samilost. Bio je upozoren na muke svoje majke, i što ih je odsele pozornije uhađao, sve ih je većom žalošću poimao. I on zamisli nešto, kako bi ih ublažio. Jednoga dana dovede joj sa Zlatkom Saru u kuću. Starica je sva probliedila, kad se djevojka usnama taknula njezine ruke. To je dakle ona, koju je proganjala njezina mržnja i zavist! Ona, koju je gledala vazda pred sobom svojim suznim očima, a nije je htjela nikako upoznati. Ljutila se na svoga sina, da ju je morala upoznati. Ona nije bila kadra mrziti više te nedužne, nježne djevojčice, ma da je to bila potreba njezine ljubavi. Zašto joj je morao oteti tu olakšicu. Sebičnost njezinog čuvstvovanja sasma je zastidjela pred licem stvora, koji ljubi njezino drago diete. Smetena i sva uzbuđena trudila se hiniti neiskrenu ljubežljivost, dok se Ante sav raztapao u sreći, gledajući u svom vlastitom domu svoje zlato. Njegova radost i živahnost prikrivale su majčinu smetnju. Tako je ostao od toga posjeta u Sare najbolji dojam. Sav namještaj, svaka pojedina stvarca, sve joj ostalo živo u pameti, i ona se veselila, da je uslišala molbu Antinu, te svojim posjetom usrećila tu tolikom nesrećom izkušanu mučenicu. Obećala joj dapače, da će je što češće posjećivati.

— No, majčice, kako ti se sviđa Sara? — pitao je Ante svoju majku, kad je Sara s bratom upravo izišla bila. Starici je bilo težko odgovarati, jedva joj bilo odlanulo od toga posjeta, i ona prieđe pitanje:

— Ona te iskreno ljubi?

— Iskreno? Ti jošte pitaš? i te kako me ljubi! — Nakon ovih rieči stane joj Ante opisivati svim žarom svojih čuvstava, koja su još bila uzbuđena od nedavne blizine Sarine, svoju silnu ljubav. Majka ga je pozorno slušala. Kad na jednom — kao da je plamen, koji se razplamćivao u njemu zahvatio i njezinu glavu, porodi se u njoj grozna misao. Ona se sjeti svojega sina Vladka. Kao sablast s prostrieljenom sljepočicom stvori se pred njezinim očima. U riečima Antinim ćutila je toploću strasti, koja joj je otela ono drago diete. Gledala je u prikazi krv, koja je zažarila sad na opet Antino biće, istu, koju je ćutila i po vlastitim žilama. Bilo joj je, da je zahvati vrtoglavica. No ona se nadčovječnim naporom suspregne i ne oda svoga čuvstva.

— Zar ne — molila je nježno grleći i cjelujući svoga sina — ti ćeš mi opet dovesti Saru sutra i prekosutra i svaki dan. Ona će doći tebi za ljubav...

— O, svakako će doći — uvjeravao je Ante. — Ona ti se sviđa, majčice, zar ne?...

— Jest, jest, — odgovorila mu majka, — ona mi se mora sviđati, ja je moram zavoljeti...

I to su bile njezine iskrene rieči. Ona je odlučila najvećom samozatajom pregorjeti svu svoju mržnju, sav svoj ljubomor i zavoljeti Saru kao svoje rođeno diete, da još više... Snagom svoje materinje ljubavi privezat će srdce ove male, premlade djevojčice uz sinovljevo, da joj grozna strast ljubavi, koja joj već otela jedno diete u najboljem cvietu, ne otme još i toga drugoga...

Od toga dana dolazila je Sara svaki dan u posjete Antinoj majci. Starica stekla sebi od prvoga časa najveće poštovanje u Sare. Svojom ljubežljivošću, svojom nježnošću i ozbiljnim materinjim savjetima stala starica izpunjati nehotice u srdcu nježne djevojčice prazninu, koju je ona sad tek počela pravo osjećati. Nadomještala joj majku, pravu majku, kakova njezina majka nije bila. Starica sa svoje strane od neograničene ljubavi za svoga sina lako je zavoljela Saru, koja je u njezinoj blizini razkrivala tek svoje skrovite vrline.

Posjeti kod Antine majke bili su za Saru najveći užitak. Starica je susretala kao kraljicu; svaki put joj spremila kakovo ugodno iznenađenje, kakov dar, često i vrlo dragocjen. Sav svoj obiteljski nakit, a starica bila iz bogate kuće, razpoklanjala je Sari. Staričino brižno oko zamietilo je svaku pogrješku u odielu i u češljanju; kupovala joj svilene vrpce, rubce i pregače, i češljala joj najvećom vještinom kosu, kako je najukusnije naučila bila iz vlasuljarskih izloga. Kolačići, kakovi su njoj najdraži bili, svaki su je dan čekali. Kadkada izprosila se Sara u svoje majke za cio dan, a onda pripravljala starica sama jela po njezinoj želji. No više od svega toga privlačili Saru Antini zagrljaji i cjelovi. Satove i satove sjedili su ondje uz staricu u zagrljaju, uživajući ljubavnu sreću u svoj razkoši njezinoj. — Srdce staričino, dok je gledala ovoliku njihovu ljubav, bilo je sasma smireno. Strah, da bi joj mogla ljubavna strast oteti i ovo diete, gubila se beztragom u malim brigama i poslima za Saru i u blizini njezinih zagrljaja.

Tako je prošlo mnogo vremena, a da se u kući Antinoj nije ništa promienilo. Drugojačije je bilo to kod Štokanovih. Netom se slavilo ondje sjajno vjenčanje. Najstarija sestra Sarina izvrstno se udala. Uzeo je neki poručnik, koji je sam položio kauciju, a ostalo mu još dvostruko toliko. Druga sestra bila zaručena s nekim starijim pristavom, koji je jedino čekao na promaknuće za predstojnika, da je odmah uzme i s njom se stalno negdje namjesti. Ostala je dakle u kući za pravo jedina Sara. Kako se prije majka malo brinula za nju, sad se stala najedanput vrzti oko Sare. Mir, koji je jednim mahom nastao u kući nakon vječnog veselja, malo se njoj sviđao. Stala je sad tražiti od Sare, da joj ona nadomjesti izgubljene kćeri i da joj dovede u kuću mladih ljudi. Ljubav Sarinu držala je ona bezkoristnom ludorijom sad više nego prije. Svakom prilikom spočitavala joj tu ljubav, postavljala joj za primjer sestre, koje se znale tako dobro obskrbiti i odvraćala je od Ante. — Sprečavala joj vazda kakvom izlikom polazak Antine majke i upozoravala je na ljude, kojih dosele Sara nije ni gledala.

Antina je majka obožavala Saru. Njezino izostajanje gorko je raztuživalo. Kad je dugo i opet uzaludno izčekivala, bila je upravo neutješiva; suze su joj kapale niz lica, dok je gledala pred sobom na tanjuru »izvrstno uspjele« kolačiće pripravljene za Saru. Sara se izpričavala poslovima u kući, sva briga pala je sad na njezine ruke i bilo joj samoj žao za »sladke izgubljene časove«. Iskrena žalost Sarina i vjerojatnost njezine izprike donekle su smirivale srdce staričino. Međutim Sara stala sve više izostajati. Starica bila već sva uzplahirena. Grozne sumnje nisu joj dale mira ni pokoja. Ponašanje Antino nije se uzprkos tomu u ničem promienilo; ona ga je pozorno sa strahom i užasom promatrala. Misao, da će Sara ostaviti Antu, da bi se mogao i on ubiti poput brata — progonila je danju i noću. Da je njezino pouzdanje u Saru oslabilo — to bi moglo sina upozoriti, za to se čuvala, da mu ničim ne oda svojih boli.

Pomnim opažanjem doskora zamieti, da joj je sina obuzela najedanput težka zlovolja. U groznom strahu radi svoga odkrića, baci mu se odmah oko vrata i stade ga zaklinjati, neka joj prizna svu istinu, možda bi se dalo jošte pomoći, ona je spremna učiniti sve, sve, samo da joj diete ostane srećno. Ante joj izpripoviedi istinu. Sara nije ništa kriva, ona ga ljubi vazda istom ljubavlju, ali ona trpi njega radi. Roditelji joj njezini strogo zabranjuju sastajati se bilo s njim, bilo s majkom njegovom. On nije ništa, pusta lienčina, od koje ne će nikad ništa biti, a njezina mladost će proći i ostat će napokon bez supruga. — Koliko joj god težko bilo starica je morala priznati u sebi, da roditelji Sarini pravo govore, i bila je zadovoljna, da se nije ništa gore dogodilo. Njezino se srdce stane opet nadati. Sklopljenim rukama molila je i zaklinjala svoga sina, neka se jednom već opameti, neka se prime posla za sreću svoju i Sarinu. Ante ohrabren i ganut riečima majčinim zada joj tvrdo obećanje silnom marljivošću prije godine dana načiniti sve svoje izpite i zaprositi onda kao čitav čovjek ruku Sarinu.

Još istoga dana uspjelo je Sari doći na »važan dogovor« k Antinoj majci. Ondje nakon suza, zagrljaja i žarkih, dugih cjelova ustanoviše, da će Ante odputovati u Beč, gdje će nesmetan od nikoga marljivo raditi i dovršiti svoje nauke. Sari ne smije pisati, jer bi ga premnogo dopisivanje odvraćalo od knjige, a i nije potrebno, da o svemu tomu išto doznaju Sarini roditelji, ona će mu ostati vazda vjerna, posjećivat će majku njegovu i čekat će žalostna i vesela srdca na srećni dan njihovih javnih zaruka.

Odlazak Antin bio je za sve ugodan događaj. Starica se doduše ćutjela prvih dana vrlo osamljenom, neprestano su joj bile suze u očima, ali ju je nada u bolje dane kriepila. Sara podnosila je lakše predbacivanje roditelja, pouzdajući se podpuno u Antino obećanje. Kod starice nadomještala je ona sad i sina. Stotinu malenkosti izmišljala je ona, kako da je razveseli i kako da joj ugodi. Svaku njezinu želju trudila se pronaći, da je izpuni kao zapovied. Ona je obožavala i ljubila više nego rođeno diete, ni ne pomišljajući, da je iz dubine njezinog srdca potiče na tu ljubav i dobrotu neki tajni strah pred pomišlju, da bi Sara mogla postati nevjerna Anti, sad lakše nego prije. — Anti pisala je vazda duge listove, bila joj to u samoći osobita slast. Sve gotovo, što je pisala ticalo se Sare. Zanosnim riečima slavila je njezinu ljepotu i milinu, opisivala mu svaki korak, svako čuvstvo i svaku misao Sarinu. Ni ljubovnik ne bi bio našao u Sare većih vrlina. Pisma Antina čitale su vazda majka i Sara zajedno. Iz njih dalo se velikim zadovoljstvom razabrati, da je počeo ozbiljno raditi i da se smiju nadati najboljemu.

Ne prođe ni šest mjeseci a od Ante dođe viest, da je načinio već jedan izpit. Za kratko javio je i uspjeh drugoga. No

ovo drugo pismo nisu više majka i Sara čitale zajedno. Ono čega se starica plašila, pred čim je strepila, ono se dogodilo.

Majka Sarina držala je Antin put svršetkom te »djetinjarije«, kako je nazivala ljubav svoje kćeri. Ona se upravo naprezala, da nađe Sari zamjenu za Antu i da joj odvrati misli od njega. Jedan joj se nov znanac učini zato osobito prikladnim. Bio je to novi odvjetnik suprugove štedionice. Čovjek liep, mlad i vješt, a što je njoj bilo glavno, vrlo sretan, imao je naime već sada krasne dohodke. Taj se odvjetnik kod prvog svog posjeta u kući Štokanovih zaljubio u Saru, koja je svakim danom sve to krasnija postajala i koje se ljepota sad bez liepih sestara još i više izticala. Majka Sarina opazivši to skoro, činila je sve, što je moguće bilo, da Saru predobije za nj. Dugo se Sara opirala svemu, što je tako napastno mamilo u zagrljaj toga čovjeka, za kojim se mnoge i mnoge djevojke otimale, dok napokon ipak ne popusti. Muke što ih trpila od roditelja, ponos ljepote, da je ona upravo otela drugima tog čovjeka, a najviše daljina i dug razstanak s Antom izhodile su taj njezin preokret. Ali i sad dugo su je vremena proganjale grižnje savjesti, što je prevarila tog mladića, još više onu dragu staricu, koja je ljubila i obožavala ko niko na svietu; i sad nisu se dali dugo izbrisati iz pameti oni sladki časovi njezine prve ljubavi, i trebalo je novoj ljubavi, da razvije sav svoj čar, da prospe sve svoje slasti, da joj olakoti podpunu zaborav prošlosti. Iz sve rjeđih posjeta, iz ravnodušnosti prema svemu, što se ticalo Ante, i iz tjeskobe, u kojoj se očito nalazila Sara, dok je bila i ono malo vremena kod starice, razabirala je ona, da se nešto neobično događa. Od zloradih žena, s kojima se kadkad sastajala, dočuje napokon svu istinu.

Grozno je trpjela Antina majka od te viesti. Nekoliko dana i noći sjedila je zaključana u svojoj sobici nepomično bez suza i misli. Pred ukočenim, otvorenim očima redale joj se tek slike iz prošlosti i budućnosti, slike pune grozota i užasa. Svu tužnu poviest Vladkova života gledala je pred sobom kao živu zbilju. I boli, koje je trpjela onda, kad se sve tek dogodilo, trpjela je s nova. Slutnja, da će se sad isto dogoditi s Antom, pričinjala joj se već gotovom istinom. On, koji je bio toliko sličan bratu u naravi, koji je toliko ljubio Saru, da je učinio za nju, što su svi držali već nemogućnošću, on će počiniti i isto strašno djelo. Šta će ona biednica, nesrećnica ... ali možda je sve tek izmišljotina zlobnih ljudi, ta mila Sara, taj anđeo, nije

kadra što takva učiniti. I ona se nadala, da će Sara opet doći k njoj, i sve to naklapanje nazvati lažju. — Kod svakog koraka, što ga čula sa stuba ili hodnika, sva se stresla od uzbuđenosti, međutim Sare nije bilo. Mjesto Sare došla je viest od Ante, da je opet načinio izpit i da će za kratko svršiti. On je moli već napokon, da mu piše nešto o Sari. O Sari da mu piše? da laže? ili da odkrije istinu? — a on da se ubije ... Ne, ne, on će se prije upitati kod nje ... Ali što će mu javiti onda? ... O, onda će ga Sara opet ljubiti! ... Nada, taj svietli tračak, koji se krade tako rado u tminu, obuze i njezino slomljeno srdce ... Ona odluči učiniti sve, da povrati Saru opet Anti ... Toliko toga nailazilo je najedanput njezino materinje srdce, što će zacielo ganuti tu dragu i milu djevojčicu ... I ona je sjela do pisaćeg stola i stala joj pisati pismo. — No kod svake rieči, koju je htjela napisati, navrlo joj toliko suza na oči i prosule se s lica po artiji, da je ova postala neupotrebivom. Mnogo je napora stojalo, dok je prvi list bio gotov i odposlan Sari. — Odgovor, koji je sad s najboljim nadama izčekivala, ne dođe. Uzprkos tomu ona joj je i opet pisala; te slamke, za koju se sad hvatala, nije mogla više izpustiti iz ruku, a da ne potone u očaju za vazda. To ju je dapače odsele još jedino držalo u životu, cio dan je sjedila kod svog pisaćeg stola izmišljajući novo pismo. Znala bi često već dugo pismo u očaju razderati i opet sva sretna započeti novo, ili izgubiti se u bezkrajnom plaču.

Jednoga dana stigne joj napokon pismo od Sare. Evo kako je glasilo:

Dobra, moja majčice!

Nisam više kadra čitati vaših listova, oni me tako duboko razžalošćuju ... Koliko snujem i snujem ne mogu pronaći ništa, čim bih vas utješila, a ja vas toliko ljubim, vi ste moja dobra majčica! — Zar ja znadem, kako je sve to došlo? Kako sam prestala ljubiti Antu, a zavoljela njega? Istina, moja me je majka odvraćala od Ante, ali to nije bilo ništa, bilo je nešto »drugo« ... Možda je Ante pogrješio, što me je ostavio, njegovi cjelovi bili su odviše sladki, a ja sam tako slaba ... Vi ste stari, majčice, možete li to pojmiti? možete li oprostiti? ...

Sad je već prekasno i sve uzalud, majčice. Kuda ću natrag? Ja se ne mogu više odreći njega. U njegovoj blizini zaboravila sam Antu. Ah, kad bih mogla zaboraviti i vas, vaše muke, draga majčice moja! ... Sara.

P. S. Dok se smiri vaša duša povratit ću vam sav nakit, što ste mi ga dali, sad mi je još odviše težko... Samo ono zlatno srdce, zar ne, ono mi poklanjate? — to je vaše zlatno srdce...

Taj list Sarin promašio je svoju ciel. Starica nalazila je među redcima toliko povoda nadanju, da je odsele još više mučila Saru pismima —

Već je minula davno ponoć, a s kolodvora nema ni pet časova. — Takve misli vrzle se po glavi Antinoj majci. — Sad na čut će, kako se otvaraju u prizemlju vrata, čut će topot vratarevih težkih cipela po stubama, kud će pratiti njezinog sina, a ona? ne će biti kadra ni izaći mu u suret. Pomišljat će jadnik: »Zar me tako izčekuje majčica? Nije li bolestna? Ili drugo koje zlo, možda...?« Kako će pravo slutiti!... O, to će biti grozno!... Umorna njezina glava klone na stol, kao da ju prevalilo težko brižno čelo... Oblada je dubok san... ali ne za dugo... Štropot snažnog udarca trgne je oda sna. Ante i vratar već su dugo i silno uzalud udarali u vrata, da je ozvanjalo tihim hodnicima. Sasma uzrujan stao je sad Ante svom snagom još jače i jače udarati. Napokon mu uspjelo probuditi je. Kako se naglo probudila nije se mogla odmah snaći: zbilja i grozne slike, što su joj neprestano dolazile pred oči, izmiešale se podpuno. Ali glas Antin kao anđeoska pjesma napuni njezine groznim jadima i patnjama izmučeno materinje srdce, srećom, za kojom je uzplamtjela sva duša njezina u jedan tren neobuzdanom čežnjom. I ona mu poleti kao luda u naručaj.

U žarkim i dugim cjelovima zamiralo je njezino muklo šaputanje:

— Sinko moj, sinko moj!

I ona osta strastno privita uz grudi sinovlje bez sviesti.

B E Z S N E N E N O Ć I

U trošnoj i biednoj župnoj crkvi zagorskoga seoca svršila se upravo rana služba. Mladi upravitelj župe Ivan odlagao misničko ruho, kad mu javi zvonar, da bi se vlastelin Mirko pl. Bivaj htio kod njega izpoviediti. Ivana iznenadila ta viest; koliko je poznavao svoga župljana — vlastelina, bilo je to nešto neobično. Ali mu taj događaj laskao, jer je znao, da ga sva okolica štuje kao odlična pastira i umna čovjeka, i bila mu ta posjeta ugodna, premda joj je slutio koban povod. — Naprotiv malenog postranog žrtvenika stajala u tamnom kutiću izpovjedaonica. Kad je Ivan unišao bio u izpovjedaonicu, klečao je već do rešetke vlastelin. Ivan zagledao se svojim pronicavim očima u lice pokajnikovo. Netom napunilo svu crkvu prvo svietlo danje; svietli, zlatni sunčani trak padao kroz prozor na pod tik pred izpovjedaonicu. Ivanu se pričinjalo, da se taj trak odrazuje na licu vlastelinovu; magla probdivene težke noći kao da se razpršila pred tracima nade i blize utjehe.

Gotovo drhtavim glasom izgovarao je vlastelin prve svoje rieči. Ivan, opazivši njegovu smetnju, stao ga poticati izabrano umnim i liepim mislima tako uspješno, da se ovomu za čas razvezao jezik i otvorilo srdce. Pripoviedao je kako se pripovieda dobru prijatelju potanko u sitnice, jednostavno i iskreno tužan, beznadan događaj, kad nema izlaza ni pomoći, ali se mora govoriti, tek da odlane srdcu. Ivan je dočuo sve, što je vlastelin umio o sebi reći.

Mirko pl. Bivaj nasliedio je bio prije tri godine veliko dobro svoga otca. Nakon sedam godina đačkoga života u Beču, postao je doktorom prava, ali njegova više ozbiljna narav i dosta živa želja za znanjem nalazile su u drugoj znanosti oduška, on se bavio upravo strastveno anatomijom, a još više fiziologijom. U tim strukama bio je upravo naučnjak. One su ga

i sada, kad je bio prinuždeni voditi veliko gospodarstvo, vezale uz knjigu jednakim čarom.

To zanimanje tuđilo ga od sve okolice njegove, smatrali ga nepristupnim i nisu se usudili smetati mu. Zato je ostao njegov dvor, nakon otčeve smrti, tih i zabitan. Jedini strani ljudi, koji su onamo dolazili gotovo svaki dan, bili su starica vjerna prijateljica majke Mirkove, udova pukovnika Lesjaka i njezina kćerka Margareta. Bez ovih gospođa nije mogla majka Mirkova obstojati. Svaki dan morala se koja od njih da najavi u nje. Imanje njihovo, skroman šljivarski zaselak, bilo je jedva sto koračaja kod Mirkovog i zvalo se istim imenom. I njega je ostavio gospodar prije gospodarice; pukovnik Lesjak umro je već prije desetak godina. Njegova udova nije se mogla razstati od groba svoga supruga, pak je ostala i dalje na svom dobru. Ali nakon jedne godine seoskog života, nakon prve tuge za suprugom, stala ona uviđati, da će taj zabitan seoski život, koji je prije živahni i umni, vjerni suprug tako oživljavao, ubitačno djelovati na mlade godine njezine kćeri, i ona je ozbiljno pomišljala na to, kako će trebati ljubav svoju prema mrtvom drugu žrtvovati za sreću svoga djeteta i odseliti se u grad, gdje ima više pobude i zabave za djevojku. A stajala je ta konačna odluka mnogo muka i priegora. Margareta, koja je neograničenom ljubavlju kćeri poimala sve jade i boli majčine, preteče je i sada. Ona se učini gluhom za sva nagovaranja majčina, tako dugo, dok nije udovica bila podpuno uvjerena, da je sav njezin trud bezuspješan. Obje ove žene živjele su od međusobne ljubavi. Kraj toga života poprimila je kći postojanost značaja od svoje majke. U družtvu stare razborite gospođe postala i ona ozbiljnom preko svojih ljeta; život zamišljala je velikom žrtvom za druge, a ne putom do vlastite sreće.

Prilike životne približavale su svakim danom sve to više Mirka k Margareti. Ona ga je ljubila kao brata i to joj se pričinjalo sasma prirodno: kad su tako blizu, kad su majke tako vjerne druge i kad su jedno uz drugo vezani okolnostima. Zato ju upravo porazila izjava Mirkova, kad ju je sa jutarnjeg jednog posjeta pratio kući, da je neizrečno ljubi i da je moli za ruku. Od toga časa nije je Mirko vidio mjesec dana. On je to držao sigurnim znakom, da ga Margareta ne ljubi i da ne će biti nipošto njegovom ženom. Razbijao si glavu svakakim ludim mislima: zašto ona njega ljubi. Drugoga zar koga jedva i pozna, a prema njemu bila je vazda tako dobra! No sve misli

njegove lamale se o gorku zbilju —: ona mu se uklanja. Kraj svega toga ćutio je sad i veliku prazninu, koja se ni s čim nadomjestiti ne da, ali ta bieda prikaže mu upravo i sav zamašaj njegove ljubavi. Sad tek poimao je pravo, koliko silno ljubi Margaretu. Kad mu je bilo sve teže prikrivati svoje tajne boli i muke, odluči krenuti na put.

Kad je Margareta doznala za njegov odlazak, pozove ga potajno istoga dana u jutro na »kratak« dogovor. Mirko se ničemu ne nadao od toga poziva. Sastali se kao slučajno na putu prema dvoru. Ona mu se pričinjala tako mirnom i spokojnom, kao i vazda prije njegove izjave, a on je bio — tako nedostojno mužke glave — uzbuđen i potresen. Njezino lice činilo mu se ljepšim, a glas umilnijim. Govorila je neodoljivo ljubezno.

— Zvala sam vas, da vam rečem: zbogom, Vi se ne ljutite zbog toga?

— Kako smijete . . . ? . . . Ona mu ne dade govoriti, jer je ćutila, da ga je blagost njezinih rieči zavela. Bila je uvjerena u taj čas, da je još uviek jednako ljubi; trebalo se sabrati.

— Putujte srećno! — Zbogom! — — i kod tih rieči pruži mu ruku, koju on živahno prihvati i pritisne na usne. Pričinilo mu se, da je ta ruka zadrhtala i on osta na mjestu zapanjen. U to mu se Margareta već otela s vidika. Htio je poletjeti za njom i reći joj još jednom sve — ćutio se sigurnim njezine ljubavi. Ali ga zaustavila sumnja: »Može biti sam to ja drhtao? Možda je to pričina moje uzbuđene mašte?«

I on odputuje još istoga dana.

Ne prođe ni tjedan, a on se vrati sav izmučen i shrvan. Nije se mogao nikako oteti uvjerenju, da ga Margareta ljubi. I zbilja slutnja ga ne prevari, oni postadoše zaručnici.

Takva je bila Margareta. Ona je htjela uvjeriti i njega i sebe o svojim čuvstvima. Ona je drhtala pred pomišlju, da Mirko tu ljubav naprama njoj tek utvara, da je ona misao — maštanje, a ne pravo, zbiljno čuvstvo, onako sveto i veliko, kakovim je ona zamišljala ljubav. Ona je bila spremna povjeriti sve svoje biće njemu, pa joj bilo tjeskobno kao majci, kad ostavlja drugomu svoje diete. Ona je tražila povjerenje i to tako oprezno i plašljivo, košto traži životinja zaklonište pred svojim progoniteljima. — Odsele je nije ništa sprečavalo: svu svoju djevojačku dušu razgalila je pred njim s tolikom nevinošću i čarom, da je Mirko bio sasma opojen od slasti i milja svoje ljubavi. Uživao je sreću, koja se dade samo osjećati.

Margareti bilo upravo devetnaest godina; po želji majčinoj bilo je urečeno vjenčanje na dvadeseti njezin rođendan. Mirko se u sreći svojih zaruka nije protivio tomu roku.

Jednolično i tiho su prolazili dani na obim zaseocima. Sva srdca bila su uzbuđena od nečeg neznana, što će doći kao dobar dan. Tri mjeseca prije urečenog roka za vjenčanje, dogodilo se nešto neobično u dvoru Mirkovu. Nakon duga dopisivanja i brzojavljanja odvezao se Mirko jednog dana na željezničku stanicu, da dočeka kćerku svoje sestrične Paule. Paulu jedva je Mirko i poznavao; udata za konjaničkog častnika izbivala je vazda daleko od svojih rođaka gore u Galiciji. Njezinu šestnaestgodišnju kćerku Nedu niti su majka Mirkova niti on sam ikada vidjeli. Paula dopisivala vrlo mnogo s tetkom Katarinom, kako je zvala Mirkovu majku. Kako se rođake dugim razstankom otuđiše jedna drugoj, bio je glavni sadržaj Paulinih listova pravi materinji zanos za ljepotu i vrline njezine jedinice Nede. Po tim opisima i po mnogim priposlanim slikama iz svakog doba djevojčina tetka Katarina sasma se zaljubila u tu malu Nedu i nije prestajala u svim svojim listovima moljakati neka bi joj roditelji već jednom poslali na nekoliko dana tog ljubimca svoga. Napokon joj bude molba uslišana. Neki drug Nedinog otca pratio svoju bolestnu ženu u jednu zagorsku kupelj; tim ljudima povjeriše Nedu s molbom, da je i nakon liečenja natrag dovedu. Dolazak Nedin u Mirkov dvor bio je pravo slavlje. Krasna djevojka u najljepšem cvatu došla je u taj tihi dvor, košto dolazi proljeće u zamrlu prirodu. Od njezinog života sve se pomladilo, sve oživjelo, kao čarobnim štapom pridignuto oda sna. Svak ko joj se bližio, bio je zaljubljen u njezine velike crne oči, u njezina rumena lica, u onaj vječni srećni posmieh na njezinim usnama i u čarobni zvuk njezinih obiestnih rieči. Ona je nadkrilila svojom pojavom sve slike svoje, pa i majčine opise. U njezinom prisuću primao je sav dvor, sva priroda i sav život novu, dosad neosjećanu i neslućenu vriednost. Bezbrižno uživanje časa, obiestni posmieh, kojim se rugala svim brigama i prietnjama svakidanjeg života, prelazili su kao zaraza na svakoga. Svaka pošalica, svaka radost pobuđivali su u nje onaj blagodarni tako neizrečno rado prisluškivani djevojački smieh, svaka bol raztapala se u oblačku na njezinom vedrom čelu ili u suzi, koja je otirala i jade. U njezinoj blizini uživao je Mirko nešto novo: davno zaboravljene uspomene iz djetinjstva. Vazda kad ju je gledao, nehotice mu se otimalo: »Ah, kako mora da

je divan sviet, dok se gleda na ove oči!« Kao kraljica šetala se pod svojim širokim slamnatim šeširom, okićenim umjetnim makovim cviećem po prostranom parku dvorskom, sviestna, da je od svega toga, što je okružuje, najljepši stvor prirode.

U prisuću te djevojčice stidio se Mirko nehotice sebe i svoje zaručnice Margarete; njihova ljubav činila mu se nečim bolestnim, mrtvim naprama svježem i zdravom osjećanju i životu toga bića. On je stao prispodabljati Margaretu s Nedom. Neda bila je ljepša. Stao je pomišljati na to, kako je život dosadan i suhoparan; hoće li mu Margareta podati nova čara? — Neda daje mu novu vriednost, neslućene čare. Njemu je stalo očito ugađati, da može zlurabiti svoje rodbinstvo u to, da govori slobodno s tom svojom rođakinjom, da joj se smije približiti, dotaknuti, kadkad i onako od srdca — u potaji — poljubiti je. Ona mu se smiehom otimala, ne nazrievajući u tom ništa; ta on je bio zaručnik Margaretin!

S velikim nemirom opazio je najednom Mirko, da se Neda stala kao svemu tek nekako smiešnomu i njegovoj ljubavi prema Margareti rugati. Oponašala je njegove zagrljaje, njegov zanos, koji se odavao u izvraćanju očiju i u kretnjama i izsmjehivala je njegove ljubavne nazive, pridievajući ih svome ljubimcu, Mirkovom lovačkom psu, ili čak kokotu ili velikom crnom magarcu, s kojim se mnogo igrala. Pri tome mu nije umakao ni onaj njoj strani gorki i ironički izraz u licu.

To opažanje bilo je Mirku neobično tjeskobno. On je sad stao plašivo, neopazice izbjegavati Nedu. To je dražkalo i još više obiestnicu. Jedno poslije podne uživalo cielo družtvo s oba dvora pred gradom Mirkovim. Nakon vrućeg ljetnog dana malo je zahladilo. Svima kao da je odlanulo od sparine, uživali su sav čar ladanjskog života. U živahnom razgovoru, za kojega je osobito Neda pomno mazala svjež maslac na žemičku, bilo je dosta života i radosti. Pod dojmom Nedine dobre volje svaka se šala primala s mnogo smieha. Ona je toliko smiešna opažala i u vrtlara i u kočijaša i u svih drugih službenika dvorskih, da su se svi morali od srdca smijati njezinom nevinom ruganju. Jedina joj tetka Katarina spočitnu, da je ona mala ljenivka, koja drugo ništa i ne radi, nego promatra kako se drugi muče i izmišlja šale na trošak tih siromaha. Taj dosta istinit priekor uvriedi osjetljivu malu i ona se stane najednom, kad su bile upravo stare gospođe izašle na šetnju, sva razdražena i uzrujana rugati Mirku, a najviše po običaju njegovoj

ljubavi. Mirko je sobom pravo tumačio razlog: nju je bolio tetkin priekor, ona nije htjela zaostajati ni u čem, ni za kim, osobito ne za Margaretom, koja je bila poznata kao radina gospodarica. — Navale Nedine postajale su sve žešće, ona se bila sasma zaboravila. Mirku u užasno tjeskobnom položaju napokon uspije da sklone Margaretu, da pođe za majkama. Neda ostane sama.

Kad se Mirko iza četvrt sata vraćao puteljcima parka sam dvoru, opazi na jednom skrovitom mjestu na klupi Nedu, kako gorko plače. Taj ga događaj bolno iznenadi. Ni u snu nije nikad pomišljao, da bi ta mala vesela djevojčica mogla tako grozno plakati. Obuze ga neizreciva žalost i sućut; bol — kao da se dogodilo veliko, užasno zlo, napuni mu dušu. Htjede pohititi onamo, da utješi tu ludu djevojčicu, koja radi ništavog priekora troši vruće, drage suze. Ali ga nešto novo, kao težka tuđa ruka zadrži. — — Da ta mala Neda ne taji sada svoju prvu ljubav . . . ?

Drugi dan izvezla se već rano u jutro kola po liečnika. Neda ležala je svu noć u groznici, a Mirko i majka njegova kao da izgubiše pamet. Šta da čine; zar da jave roditeljima bolest njihovog ljubimca, ili da je zašute? — Ta valjda se ne će dogoditi najgore, oni će je radije zašutjeti! Ali mala pisala je gotovo svaki dan kući, kako ćeš izpričati izostanak listova? — Roditelji će sumnjati i bit će još u većoj brizi; no bilo kako da bilo, oni odluče šutjeti — ta nije moguće, da bi taj mili stvor mogao još da i postrada. Od ljubavi, od brige i od straha nisu ostavljali bolestnice ni časak s oka: Mirko je sjedio kao prikovan uz njezin krevet. — Liečnika je zabrinulo stanje Nedino; s užasom opazio je to namah Mirko. Kaplje znoja tekle su mu s čela od očaja. — Grozna bolest nije se u dva dana gotovo ni promienila. Kao lud zurio je Mirko u zažareno lice bolestničino, od jutra do mraka i od mraka do drugoga jutra. Njezina ruka gorjela je u njegovoj kao živ plamen. Od vremena do vremena stala bolestnica govoriti u vrućici; njegovo ime vrzlo se neprestano na njezinim usnama. Ono je zvučilo Mirku kao glas iz groba.

»Ko bi bio to mislio? Ko bi bio slutio?« — govorio je neprestano preda se. »Ta mala me je tako zavoljela. Tako silno može ljubiti to diete! O, kad bi se mogao podati njezinoj ljubavi, toj prvoj nevinoj ljubavi anđela! . . . Ali ne, on ljubi Margaretu . . . Neda će ga morati zaboraviti, ta to je

sanja njezinih proljetnih noći. To će izginuti kao prvo cvieće. Samo kad bi ozdravila . . . ona mora ozdraviti! . . .« Mirko pritisne vruć dug cjelov na njezino čelo. On se svlada, a neki unutarnji glas mu dovikne: Margareta! — »Ta ja ljubim Margaretu!« — ušutkavao je Mirko taj glas. — »Ona poima moju brigu i skrb za tog našeg ljubimca!« — I zbilja Margareta i sama raztužena poimala je njegovu bol, da, onako brižnu i očajnu ona se još i divila. Njezina čustva bila su tako postojana i silna, da nije mogla sumnjati o njegovim, koja je poznavala da su isto takva.

Na sreću krenula je bolest Nedina nabolje. Žestina groznice znatno je popuštala i ona je već kadkad i govorila sa svojim rođacima. Jedne noći probudi se iznenada. Na svom čelu oćuti vruće usne Mirkove, a sve joj lice natapahu njegove suze. Sve joj se biće potrese od slasti i sreće, i ona pridigne svoje slabašne ruke i pritisne strastveno k sebi Mirkovu glavu. U niemom zagrljaju zateče ih zora.

Bolest Nedina otuđi Mirka Margareti; ona mu nije manjkala, niti je želio niti čeznuo za njom, da bilo mu užasno i pomišljati: sad će evo opet doći, otet će ga zagrljajima Nedinim! Plašio se njezine pojave; kad bi joj čuo na stubama korake, zadrhtao bi, bilo mu nesnosno. Ali unutrašnji glas postajao je sve to jači i jasniji i češći: Ti varaš Margaretu! U tim časovima uticao se Nedi kao k spasitelju svomu, kao u sigurno zaklonište. — Kad bi mu onda opet postalo jasno, da je Margaretu nemoguće ostaviti, da Neda ne će biti nikad njegova — još se silnijom poraznom vatrom razplamćivala ljubav njegova k Nedi. Činila mu se nedosežnom.

Sad je bio već preslab da se odreče svake nade. Sa sto ništetnih izlika umio se svaki čas ušuljati u najslađe snove o budućoj svojoj sreći — s Nedom. Gradio je kule po oblacima kao kakav dječarac; dao se zavaravati tom igračkom kao malo diete, koje ne plače, kad mu podaš drvena konja. »On će sve izpoviediti Margareti« — govorio je u sebi, — »ona je dobra i umna, ona će pojmiti i oprostiti!« — Tek to sredstvo učinilo mu se za čas tako sumnjivo i nesigurno, da ga je morao zabaciti. — Koliko on pozna Margaretu, ona tu bol ne bi nikad preboljela, ona bi se ubila; o tome za njega nema sumnje. A on da bude bezznačajan, slab, da radi svoga užitka i svoje sreće žrtvuje ljubav toga divnoga stvorenja, da je ubije?! Kod toga mu se usjekao u pamet čas, kad se očitovao Margareti; ona je tra-

žila pravu ljubav i mislila je naći, a sad? — Ne, to je nemoguće žrtvovati Margaretu...

No jedva što je došao do toga zaključka, već mu se nametala nova, još užasnija pomisao. Zar je moguće, da se vrati Margareti? — Smije li i okle mu pravo nakon zagrljaja i cjelova Nedinih i opet doći k Margareti? — Nije li to nepošten čin? — On, kojemu je poštenje bilo vazda najveća vrlina mužke glave, pa da bude nepošten — —? Hoće li je moći opet ljubiti kao prije? — Ili će poći u brak bez ljubavi? — On, koji je proklinjao takve brakove i nazivao ih »kukavnom prevarom«, da sklopi i sam takav brak?! — I to je dakle gotova nemogućnost... Ali uzevši, da bi to i bilo moguće, a Neda? — šta će Neda?...

Ovake misli i slična naklapanja mučili ga od jutra do drugoga jutra, dok je sjedio uz glavu Nedinu. Sati i sati prolazili su, a on je zurio samo preda se kao luda. Mala bolestnica, oporavljajući se dosta brzo, stala se sad više baviti s Mirkom. Potajice znala je promatrati njegovo očajno lice, naslućujući gotovo svaku misao, koja se rađala u njegovoj glavi. Očajan položaj, u kojem se nalazio Mirko, poimala je ona u zabrinutosti svojoj za njega, koga je netom prisvojila. Sve opasnosti, sve zapreke bile su joj poznate. Samo nje nije mogao svladati očaj; kad su je misli nagnale na rub, do skrajnosti, kad joj se počinjalo magliti od vrtoglavice, uticala se upravo djetinjim pouzdanjem nebu i molitvi. U njoj je nalazila sladku utjehu, liek, koji pouzdano lieči.

Jedne noći, kad joj se Mirko pričinio gotovim očajnikom, koga nisu mogli smiriti ni njezini zagrljaji ni poljubci, uhvati ona krepko njegovu ruku i upita ga, mirno gledajući u njegove mutne oči.

— Mirko, reci mi po duši, umiješ li ti moliti?

Mirka je neprijatno zateklo to pitanje. Već odavna nije razmišljao o vjerskim stvarima. Tek nedavno mu se opet nametnulo pitanje: ne bi li se vratio vjeri svojih mladih dana? Bilo je to pri hodočašću u bližnjoj zavjetnoj crkvi. No pogled na ono hiljadu i hiljadu hodočastnika doveo ga jedino do zaključka: svi ovi ljudi imadu svoje jade, nevolje, muke, bolesti, ili — ako nikoje od ovih zala, a ono tjeskobnu brigu za svoj dragocjeni život i vazda budni strah pred smrću, pak dolaze ovamo s molbama. Dakle im je vjera nešto potrebno, kao što

je potrebna hrana životu, bez te potrebe nema joj ciene. A u njega nije bilo te potrebe.

— Što da joj odgovori? — Reći će istinu.

— Ne umijem moliti... A čemu to pitaš?

— Nauči moliti, Mirko; nauči... Velim ti, meni je tako lako, tako dobro. O, moli samo; tvoje će se srdce smiriti!

Mirko se zamislio. Može biti te je tako sudio o vjeri njegov um, ali treba srdce zapitati — i stao se nukati sam. U srdcu treba tražiti vjeru; možda će je tamo i naći?...

Dok je smišljao, govorila mu djevojka dalje:

— Evo ovako! — Pri tom ga pograbi za ruke i sklopi ih. Prsti se njegovi podavali njezinoj volji.

— Ja ću ti govoriti molitvu. Čuj i moli sa mnom. — Mala, koja mu je sklapala ruke, pričinjala mu se anđelom čuvarom, o kojem su mu toliko liepo govorili u djetinjstvu. Jedva čujno šaputala je molitvu:

— Bože, ja sam grješnik; oprosti mi, što sam te uvriedio, ja sam se povratio opet k tebi! Moje je srdce slomljeno, jer ljubim. Ti si zapoviedio ljubav — smiluj se mojemu slomljenomu srdcu. — — Evo ovako! — Amen. — Ne ćutiš li se jači?

Mirko se raztapao od miline.

— Ćutim! — prizna iskreno.

— A sad pođi k izpovjedniku. On će ti reći, što ti je činiti. Bog ne napušta nikoga! — Pođi — meni za ljubav...

Kako da joj ne izpuni želje? On je zanosno poljubi i pođe do Ivana.

— — — — — — — — — Kad je Ivan saslušao svoga pokajnika, duboko se zamislio. Sav proniknut svetošću i veličinom svoje vjere, smatrao je on sebe liečnikom ljudskih duša. Vjera ima da bude melem bolima duše, njegova je zadaća podavati taj melem bolestnicima. Da rekne i ovomu čovjeku: Molite se, nebo će vam podati jakosti! — to po njegovu mnienju ne bi dostajalo, za to sredstvo znao je Mirko i sam. Rieči napokon ne lieče rana. Trebalo je poprimiti druge mjere; trebalo je pobuditi čuvstva, njetiti čuvstva, osiliti ih da savladaju sva druga, da ostanu pobjednici i jedina svojina duše — to je put. Ali kako da ta druga čuvstva probudiš, i to upravo sada, kad su silne borbe potresle ovo srdce? To je pitanje.

Nakon duga razmišljanja odpravi Ivan s nekoliko ljubeznih, srdačnih rieči Mirka, zamolivši ga prije, da dođe sutra

u isto doba do izpoviedaonice; on će se moliti dotle Bogu, i Bog će mu pokazati pravi put.

Izpoviest Mirkova duboko se dojmila Ivana. Razlozi njegovi, neoboreni dokazima, koje je izmišljao za dugih bezsnenih noći, uvjeravali su podpuno i Ivana. Uzprkos svemu tomu još bi se dalo štogod i učiniti, ali vrieme bilo je užasno kratko. Cio dan vrzle se Ivanu glavom sve potankosti pripoviesti Mirkove; što je bliže bilo vrieme povratku Mirkovu, sve su brižnije i snažnije salietale misli Ivana. Nikoga nije puštao preda se. Njegovomu pobožnomu srdcu sasma strani, tuđi, grješni osjećaji šuljali se u grudi, da je padao nice pred sliku Bogorodičinu u svojoj sobi. Onda se opet pridizao i tražio pomoći u svetim knjigama. Knjige su mu odvraćale misli drugamo, ali on to od njih nije tražio taj čas. Kao dan, sproveo je i svu noć; kadkad kušao se okriepiti snom, ali san mu ne htjede na oči. I sve strašnija postajala mu blizina novoga dana. Stvar Mirkova učinila se sudbinom njegovom: njegova je dužnost, da mu bude od pomoći. Ili zar nema u njegovoj vjeri sredstva? — — Ta pomisao usjekla mu se u mozak kao žarki ugljen. Ne, to nije moguće, to je pogana misao, za koju se mora pokajati. I on pade, pokrivši lica, pred sliku Bogorodičinu — — — —

Rieči molitve Nedine probudile ga kao pjesma anđeoska iz njegovog razmišljanja. »Moje je srdce slomljeno, otče, jer ljubim. Ti si zapoviedio ljubav, smiluj se mojemu slomljenomu srdcu!« I on ode jak, s pouzdanjem do izpoviedaonice.

U crkvi bila još gusta tmina. Sitan plamečak vječnoga svietla titrao kao velika zviezda. Povratak u crkvu godio je izmučenu srdcu Ivanovu; kao da se vratio nakon grozne oluje u sigurnu luku. On se sam odjene za izpoviest i sjedne u izpovjedaonicu. Što će Mirku reći, nije mu bilo jasno, ali on je ćutio, da će mu reći nešto veliko, nešto utješno, rieč od Boga. Bio je podpuno uvjeren, da ga nebo nije napustilo i osjećao se miran i jak. Tiho šaptao je preda se svoju jutarnju molitvu. Od zime u crkvi i od probdjevene noći drhtale mu sklopljene ruke, ali srdce bilo je spokojno, neuzbibano, gladko kao površina jezera. Čeznuo je u radosti i sreći svojoj za Mirkom, htio ih podieliti.

Na jednom se stvori pred njim čovjek. Ivan se trzne; mislio je da je Mirko. No on se prevari, bio je stari zvonar.

— Gospodine, — prošapta, — javiše mi upravo, da se vlastelin naš, gospodin Mirko pl. Bivaj, ustrielio. Gospođa majka vas moli, da biste dali zvoniti za dušu.

Ivanu klecnuše koljena; glava mu pane na knjigu kao obamrla. Ostao je bez sviesti. — Starac zvonar sagnuo dotle koljena i spokojno se pomolio Bogu za dušu svoga dobroga vlastelina.

Kad se Ivan stao micati, dotakne se zvonar njegovog ramena i upita ga još jednom:

— Gospodine župniče, da zvonim?

A Ivan izlanu — da li sviestno — ili nesviestno —:

— Zvonite!

MILA. I. PROLJETNA PJESMA

Kamenitim prodolima spustilo se od proljetne kiše zelenilo poput mekih sjajno zelenih sagova, a u bašćama procvale voćke nebrojenim bielim i ružičastim cvjetovima. Ljubica je poblie- dila od pretoploga žara sunčanog. Gdjekud lietaju — ako i tromo — leptiri. Kroz čas prije niemu zimnju tišinu zuje pčele, muhe i bumbari. Koru drveća i grmlja probijaju sokovi, zameće se list, bujna grančica, gusta sjena, hlad protiv buduće zapare ljetne. Bezmirisan se zrak natopio zadahom cvjetova, sokova procvjetaloga kopna i mora. Zametke od neizbrojnih hiljada života sipa nevidljiva razkošna ruka u zemlju, u vodu, u zrak, u tišinu, u mrtvilo, koje izgara od čežnje...

Proljeće oko mene i — u meni!

...Sunce se prerano budi ili je vrieme stalo još više hititi u zagrljajima moje Mile? Dosadni se radnici, pometači, uličnjaci i drugi razdrpani ubogari već razgovaraju na ulici, njihovi glupi razgovori sežu do nas i odkidaju me iz toploga zagrljaja Milina.

Kako ću izbjegnuti njihovu ludo-pronicavom posmiehu, kako umaknuti njihovim bezsmislenim primjetbama?

Kao da i mene nema prava dignuti proljetno jutarnje sunce?

Kako ih veseli: sad na znadu moju tajnu! Cio je grad govorio na sva usta, pa ipak osobit je to čar osvjedočiti se bjelodano o svemu i sam!

Ali malo meni do ljudi: težko se tek odkinuti zagrljaju Milinu. Noći su postale prekratke ili su našoj ljubavi ponarasla krila?

Tko bi to bio slutio! O njezinu ponosnu prikazu često zapinjalo moje požudno oko. Bila je žena, kraj koje ne možeš proći, a da ti srdce ne zakuca življe. Krasan junački stas, ljubka plava glavica, veliko oko, krasne boje, biele ruke i sitne

nožice. Usnice rumene, a oko usna posmieh, od kojega ti stane duša igrati... Uza sve to znaš, uvjeren si, da bi mogla tvoja biti, jer je darežljiva kao sunce...

I nehotice joj praštaš, jer misliš i vidiš, da onaj, koji mnogo ima i mnogo daje.

Nije li te često zasliepio tračak sunčani odrazujući se od staklovine na smetištu?...

Poslije mnogih »slučajnih« susreta usudio sam se potražiti je u kući. Bila je tamna noć. Moje je srdce drhtalo kao riedko u životu. Nije mi bilo do toga da stečem njezinu ljubav, ali kakav bi to bio udarac po me, da me je odbila? Ja bih bio od zavisti drugima izgubio pamet. Međutim sretno je prošlo. Ja sam joj odkrio svoja »čuvstva«, svoju čežnju za njezinim poznanstvom. Od velike želje za njom, onako krasnom, kako mi se pričinjala sad u svojem domu, zvučile su moje rieči iskreno... Ona je slutila slasti, koje će doći... Ja sam joj se sviđao. Osjećali smo oboje u taj tren, da je to početak uzkom prijateljstvu. Bez žene ja sam vazda osamljen, a u nje probudili su premnogi čežnju za jednim. Takav nam je bio prvi sastanak.

Od te večeri nije bilo dana, da je ne bih potražio, čim se spustio mrak. Njezina je sobica bila udobna. Prigušeno se crveno svietlo svjetiljke gubilo u kutiće, oživljujući ih čarima noćnoga života. Na bielilu se kreveta sustavilo najviše zraka. Ona me držala u svome zagrljaju. Privio sam se uz njezine grudi i zagledao gore u njezine velike plave oči. Govorili smo ludorije. Kadkad sam se usudio spočitnuti joj koji pogled, koju kretnju, kojima je pobudila moj ljubomor.

Ljubio sam je najvećom pažnjom i nježnošću. Kadkad sam joj pisao listić po danu, tek što smo nekoliko sati razstavljeni bili. U listovima bio sam goropadniji. Donosio sam joj neznatne stvarce, darove, koji nisu smjeli nikad biti od novčane vriednosti, naš saobraćaj imao je biti čisto ljubavan. Mazio sam je kao djevojčica svoju bolestnu ptičicu...

Od tolike nježnosti, od toliko zajedno sprovedenih časova, od neopisive slasti njezina zagrljaja nasta neopazice prava ljubav. Nisam mogao obastati u njezinoj blizini, da je ne cjelivam, nisam mogao biti bez nje, da ne mislim samo na nju.

O zamašaju te ljubavi uvjeravalo me je i mnogo drugo. Sviet, koji se najviše brine za ljubav, doznao je za moje noćne pohode. Tim sam sebi stekao nebrojeno neprijatelja. Ljudi su me mrzili od zavisti, žene od ponosa. Na ulici sam čuo često

njezino ime: htjeli su mi reći, da znadu moju tajnu. Predamnom su kao nehotice spominjali njezinu prošlost. Kod toga navalila bi mi rumen u lice. Drzkiji hvalili se predamnom, da su bili ljubavnici njezini prije mene. Kako me god to boljelo, uživao sam u tom, da napokon znadem sve, svu prošlost svoje Mile. Desnoga prijatelja svoga od djetinjstva, za koga sam uvjeren bio, da je bio upravo prije mene ljubavnik Milin, izbjegavao sam na ulici, u kavani, u kazalištu kao svoga najdosadnijega vjerovnika. Doznao sam potanko sve o bogatome trgovcu, o umirovljenom častniku, o golobradom pisaru... Ali to je bilo još najmanje. Noćne protuhe i pijanice usijanih glava bacali su kamenje na Miline prozore, da mi je stala drhtati u naručaju kao uplašeno diete. Jedanput su se potukli do krvi pred dvorom: gnjev i zavist, kojim sam bio nedosežan ja, učinili ih nasilnim među sobom.

Neke sam večeri čitao po običaju listove, što ih je dobivala Mila danomice kao kakva trgovačka tvrdka. Bilo je neobično zanimljivo čitati ta pisma. Ljudi se i žene svih doba i gotovo svih staleža obraćali na Milu. Koliki je — obrazloživši joj potanko sve imućtvene prilike — molili za ruku, taj »jedini spas u njihovoj očajnoj ljubavi«? Drugi joj posve odlučno označivali cienu. Treći opet nisu tražili od »čiste djevice« ništa, baš ništa — nego jedan pogled, »jednu iskru u bolnu tminu svoga nesretnoga srdca«! — Bilo i pjesama i bezsmislenih i duboko osjećajnih. Bilo je i prietnja od žena, kojima je »zaludila« muževe, zavela ih u dugove na rub propasti. Bilo i ozbiljnih grožnja napadajem, otrovom i nožem.

Sva je ta pisma slušala Mila bezbrižnošću, kojom se nisam mogao dosta nadiviti. Kadkad se stala kod najstrašnijih rieči tako obiestno i srdačno smijati, da mi je bilo posve tjeskobno gledati.

Nakon takvih su čitanja postajali obično naši zagrljaji još vatreniji: ja sam se ćutio pobjednikom, triumfatorom nad ovom šarenom četom nesretnih ljubavnika. — —

Jednom nas zateče ovako iznenada silno udaranje o kućna vrata. Mila probliedi. Mislio sam, da je traži koji nasilni ljubavnik iz prijašnjih dana.

Iziđosmo na hodnik.

— Tko je? — upita Mila. Javi joj se poznat glas jedne prijateljice.

— Što hoćeš? — doviknula joj nestrpljiva Mila.

— Otvori! — začuje se izvana grubo.

— Ali što hoćeš? — Bilo joj nezgodno, da je tkogod sa mnom vidi. Na to stane vikati ona iz vana.

— Daj mi muža! On je kod tebe. Ja znam, ja znam, on je kod tebe. Otvori odmah i pusti ga, jer inače ne odoh odavle do zore. Otvori bezstidnice!

U to se začuli već i drugi glasovi na ulici. Sletili se ljudi. Žena je pred kućom psovala sve glasnije i očajnije.

— Vidite, vidite — ona ne će da otvori, jer je moj muž kod nje. O bezstidnice!

Mila zalama rukama. Ćutila se podpuno nedužnom. Bilo mi je žao, nisam mogao gledati, da trpi zbog mene.

Iziđem na dvor i pokažem se ljubomornoj ženi.

Ah, kakav užitak za narod! Prekrasnog li prizora! Evo, taj je kod nje, kod te bezsramnice!

Jedva sam je smirio, svoju siroticu. Plakala je, a ja sam joj cjelovima otirao suze. Još smo se strastvenije grlili. Mislio sam, da ću izginuti u njezinu zagrljaju. Njezine su biele ruke sapinjale kao lanac, a ipak tako mekim dodirom. Moje su usne gorjele na njezinu vratu, među njezinim njedrima kao usijano gvožđe na nakovnju. Moji su prsti drhtali u njezinim plavim, zlatnim vlasima: strast je u njima probudila hiljadu zamrlih živaca. Živio sam u dva života. U meni je plamsalo, Osjećao sam se kao zviezda u magli. Na sljepočice probijale kapljice znoja, u očima mi titralo: zrake se od svjetiljke razbijale u njima u ognjenu paru. Sve je moje biće prožela slast, u kojoj je zamirala svaka misao, svaka slika, svaki osjećaj, sve, čitav sviet, čitav život, budućnost, prošlost i sadašnjost... Veličina života zatalasala u meni nešto, prema čemu je umiranje ništetni osjećaj. Život je izišao pobjednikom nad carstvom smrti, sav obtočen sjajem sunca sred gustoga mraka najtamnije jesenje noći...

Prerano, prerano odkinulo me proljetno sunce Milinu zagrljaju!

... Kako da se smiriš nakon ovake noći? Proljetni zrak pun mirisa i novoga toplog života titra i u tebi. Sve slike svietla995 dršću ti pred očima... I ja se vraćam nebrojena puta pred njezinu kuću. Ne poimam, kako da ne dolazi na prozor, da ne osjeća moje blizine, čežnje mojega srdca... A kad je nikako zagledati ne mogu, obilazi me sumnja i izjeda me kao upaljena rana. Hitim dolje do bogatoga trgovca, da nije on kod nje? Ali nije! On svojim prljavim prstima premeće robu. Bježim do

izlizanog častnika. Nije ni on; kao gušter izplazio je na proljetno sunce. Da nije pisarčić ili muž one žene? — Nije, nije — pa ipak ne vjerujem ništa... Podkupljujem propalice i bezposlice, da je sliede na svakom koraku, i ne samo nju nego i trgovca i častnika i pisara i cio sviet... ali mira naći ne mogu.

I tako zamire moj život, da može živjeti moja ljubav.

Mila se boji žara moje ljubavi. Ona osjeća, da bih je ja ubio, da je zatečem u zagrljaju drugoga. Ona i ne pomišlja na nevjeru.

Ja je vraćam novome živovanju. Veliko djelo spasavanja — ako i na moju korist — sad na će podpuno uspjeti. Mila, divna Mila, bit će druga! Ona će ljubiti jednoga kao svaka čestita žena.

— — Ona mi dapače reče, da bi htjela da postane majkom...

Mila pak majka?! O, to je posve nepojmljivo! U tu se misao zamisliti ne mogu...

Ne, ne, to ne smije biti!

Moje srdce obilazi sjeta i žalost, moja će duša izgubiti vjeru u sve. Mila, ta divna Mila, da usrećuje samo mene? I nikoga drugoga? — Ja ću proplakati za ljude! — — Zar veličajna darežljivost ove prirode razsipnice, koja mi je dala od svoga preobilja nju, a da nije osiromašila ni za jednu zviezdu, ni za jedan cvietak, — imade također svojih granica?...

Z A P R E K A

3. jula 1894.

Sad, dok se hvatam pera, da pišem dnevnik, ćutim isto, što i nekoć, kad sam među zidinama samostanskim pisala svoj prvi dnevnik. Samoću! Đure ne će biti još četrnaest dana. Povjerit ću se dakle tebi, novi druže moj, dnevniče! A kad dođe Đuro, ti ćeš mu sve izpripovjediti po istini, kako je njegova Klarica bila dobra supruga i majka... Ali, ako te ne ću moći otvoriti pred njim?

Ne, nije moguće, samo neka skoro dođe.

Prekrasno me je ovdje smjestio Đuro; naš će se Jurica divno oporaviti... i meni se čini, kao da mali već od prekjučer bolje izgleda. Ovaj dvorac upravo je kraljevski zaselak; bit će istina, što vele, da ga je kralj sagradio. Stiene su u sobi, gdje pišem, biele, ali je pod pod nogama od finih parketa. Namještaj je vrlo ukusan; star, ali neiztrošiv. Orahovo je drvo tamno smeđe boje, u svietlu sunčanom blista mračnim sjajem. Vidi se, da mu je gospodar bogat... Ali šta je sve to prema divnom, gotovo prirodnom parku, koje me okružuje sa sviju strana; prema svježem zraku i mirisima, koji dolaze kroz prozor; prema sjaju toga sunca, čije me se zrake dotiču neposredno...

Pa ipak! moj je pogled plah, i čudno, nespokojno mi je pri duši. Ovaki smo vazda, kad stupamo u nove puteve života.

Slike netom minulog razstanka s gradom, koji sam možda ostavila zavazda, potiskuju mi se pred oči... Težko mi se oteti mjestu svoje svekolike dosadanje sreće i nesreće, svojim roditeljima, svojoj braći i prijateljima, koje sam možda težko stekla. Ali ono jednolično prolaženje danâ! To je bilo već nesnosljivo; moja je duša stradala; tajni strah me hvatao. Mislim, da mi se pričinjalo kadkad u onoj jednoličnosti, da čujem hod smrti,

da osjećam njezinu blizinu. Zar da tako uminu i svi moji dani? A sad kako je zanimljivo i veselo! — »Bog zna, šta ću sve ovdje doživjeti?« — to pitanje neprestano mi se namiče već od prvoga časa mojega boravka ovdje, a sad osobito tu na samu, u toj bieloj sobi, punoj sunca...

Međutim znam, da je to pusta radost. Što bih ja mogla napokon doživjeti?... Zapravo, ništa. Ti ćeš se, dragi dnevniče, morati zadovoljiti i s neznatnim stvarcama. Moje male brige, radosti i muke — to će biti tvoje stranice!

4. jula.

Evo priznajem, dragi dnevniče, da rado k tebi dolazim! Što nisam ni slutila, imam ti i opet mnogo toga reći!

Tek što sam ustala, prispjelo mi pismo od Đure. Težko mu je bez Klarice! — to je, što sam tražila i našla u njegovim redcima. Žalim ga, što se toliko muči za sve. Prvi satnik njegove satnije pošao je na dopust, sva je briga pala na nj. Ali dok dođe, ja ću ga nagraditi!

Ovdje u susjedstvu — dieli nas samo drveni, trošni plot — ima krasna gospođica. Zove se Anka, kćerka je trgovca Dolinića, u koga kupujem mirodije. Ona mi se sama predstavila. Moram priznati, da me je to veselilo, premda sam bila odlučila, da ne ću sklapati ovdje u mjestu nikakvih poznanstva. Međutim meni je težko cio dan šutjeti, a zanimaju me nešto i prilike toga mjesta. To mi ne smije niko da zamjeri.

Ona se zaljubila u malog Juricu, radi njega se i htjela upoznati sa mnom. O, kako se ona umije igrati s njime! Ja joj se moram diviti, ali se moram kod toga i stiditi. Ja toga ne razumijem, pa ipak sam majka! A mali ju u jedan dan zavolio, posve sam ljubomorna na svoju novu znanku. — Uza sve to mi ćemo se valjda zavoljeti. Anka je fino odgojena djevojčica. Bila je u Gradcu u izvrstnoj kući, i učila u sretno odabranih učitelja. Ona govori tako krasno o svem i svačemu, čita francuzke knjige i udara u glasovir. Čini se, da me u svemu nadkriljuje... I u ljepoti možda?!... Ja sam plavka, ali valjda obična plavka, a ona je crnka, nešto sasma neobično... U njezinom pogledu ima mekoće, blagosti i miline koliko u nijedne plavke, a to je upravo čarobno i — zamamno. Slikar ne bi mogao to predočiti. Ona je sasma neznatno viša od mene, upravo kako je najljepše. Krasna je stasa, a k tomu — djevojka...

Čini se, da je malo tko osobito zanima. Bit će, da ima u mjestu malo mužkaraca, koji bi joj bili jednaki u naobrazbi i osjećanju, pa je se valjda tuđe... I ja sam joj zacielo prejednostavna, premda toga ničim ne odaje do svojim djetinjskim igrarijama s mojim Juricom, kojih ja pravo ni ne pojmim...

Sutra doći će mi u posjete, obaći će plot!

5. jula.

Gospođica Anka upravo me zaniela! Ja ću je zacielo još zavoljeti kao sestru. Danas me u jutro posjetila. Bila je divno odjevena; sasma sam se stidila uz nju. Nisam ni slutila, da se u tom malom mjestancu tko tako ukusno i skupocjeno odieva. Rekla mi je, da je to odievanje njezin hir i zabava; odala mi tom prilikom i svoju krojačicu, za što sam joj vrlo zahvalna. Ne može s dosta rieči nahvaliti ljepotu i dražest moga Jurice. To diete, reče, bit će sva radost njezina u ljetu. Morala sam joj potanko izpripovjediti sve muke i jade, što ih je mali pretrpio tekom svoje netom minule bolesti, koja i jest razlogom te ljetujem u tom krasnom, gorskom kraju. Ona ga je tako sažaljevala. Ta mi njezina ljubav laska, ali mi je malo i neprilična: ja sve mislim, da nisam dosta nježna majka.

Kad sam joj pripoviedala o svom suprugu, koga za četrnaest dana očekujem na dulji dopust, gotovo joj se čelo malo smračilo; valjda je pomišljala, da će onda rjeđe smjeti dolaziti k meni; — ona zacielo osjeća svoju ljepotu!

Poslije podne došla je i opet, ali sad preko plota — odbili smo naime nekoliko natrulih dasaka — i u sasma jednostavnom kućnom odielu. No i to odielo i taj njezin ogromni slamnati šešir, upravo su dražestni. Baš takvo dat ću i ja sebi napraviti, — — to će biti iznenađenje za Đuru! I meni će zacielo divno pristajati! — Sasvim mi je odlanulo, kako smo se silno načavrljale. Rieči su nam dolazile — to je bilo već i suviše, pa onda kako iskrene, upravo od srdca! — Sve one ljude, koji su u ovo četiri, pet dana tako izvjedljivo za mnom gledali, dok sam izlazila na trg i ulice, sve već gotovo poznam, ili bar nešto znam o svakome. Ali ti ljudi zacielo nisu tako dobri, kako ih je opisala gospođica Anka. Moram priznati, da mi ona preblago opisuje ljude, samo s dobre strane, kao da ni nema loših —

a možda bi baš one bile zanimljivije! — Evo, takva sam ja, dragi dnevniče, Anka zacielo nije takva!

Ljuti me jedino, da Anka ne razumije, ili ne će razumjeti moje osame bez Đure. »Ta imate tog malog anđela!« — rekla mi na sve moje tužbe, koje sam joj povjerila, jer su me sapinjale. Međutim i to joj opraštam!!

7. jula.

Primila sam pismo od Đure.

Dragi dnevniče! Mi toliko šećemo, radimo i čavrljamo, i igramo se kao dječica s Juricom, da sam tebe sasma zaboravila. Dok padne kiša, vratit ću se na dulje vrieme k tebi.

U ostalom sve je pri starom.

10. jula.

Danas me sve ljuti. Pisma Đurina već su mi dosadna; neka napokon dođe radije sam. U ostalom ja sam ga i zaboravila... Nekoliko dana vrze mi se neprestano glavom neka djetinjska uspomena, jedno ime, dapače — jedan čovjek. Zašto to biva? — ne znam. Zašto baš sada? — tomu je — čini mi se kriv Đuro. Zašto ne dolazi. Međutim — oprosti, dragi dnevniče, što ovaka čuvstva bilježim, obećajem ti, da ću tu stranicu iztrgnuti, — međutim čini mi se kao da mi Đuro osobito ne manjka. To je tako jasno i mislim, da nisam tomu ja kriva. Ja nisam za nj pošla od ljubavi. Što me je osim toga moglo vezati uz Đuru, izcrplo se podpuno, ali upravo podpuno u ove dvie godine našega braka. Sad mi je jasno, odakle ona jednoličnost, koju sam tako gorko osjećala prije, nego smo došli ovamo, na taj zaselak...

Anka nije kao druge djevojčice njezinih ljeta. Ona ne zlorabi prijateljstva s mladom gospođom; i što bih joj sama htjela pripoviedati, za to me i ne pita, ne zanima je. Ona mora da je zaljubljena, to sam razabrala. Tu bih još tajnu htjela izmamiti pod svaku cienu. Zato sam joj danas i izpripoviedala svoju prvu ljubav. Što mi je bilo na srdcu, bilo je i u riečima. Čutila sam, kako mi je sladko govoriti o *onom* čovjeku; evo i sad se ne mogu oteti slasti spominjanja. Čut ćeš, dragi dnevniče, što sam joj rekla.

.....Ja sam bila desna prijateljica njegove sestre. Recimo, da se zvao Vladimir (pravog imena ne usuđujem se povjeriti ni tebi, dragi dnevniče!). Ja sam bila kći visokog činovnika, a njegov otac bio tek nizki činovnik u statističkom uredu. Po mojoj majci, rođenoj grofici, podržavala je naša kuća veze s najodličnijim plemićima u gradu. Sestra Vladimirova bila je u svakom pogledu izvrstno odgojena djevojčica, pak su roditelji moji rado gledali to prisno prijateljstvo među susjedima. Od prvoga časa našega poznanstva mi smo se zavoljeli — to nam je bilo jasno. Razlika staleža naših roditelja učinila je njega plašljivim ljubavnikom, on je gledao u mene kao u neko više, nedosežno biće... Ja se nisam mogla oteti ni onda ni poslije, kad su me kao krasnu djevojku stali oblietati odlični obožavatelji — čaru te tajne i potajne ljubavi. Njegovo srdce gorjelo je, već onda, — kad se potucao kao nestašni dječarac sa školskim knjigama u rukama po ulicama gradskim — čuvstvima ljubavi, kakvim se srdca u ljudi moje blizine nikad nisu mogla dovinuti — to sam duboko osjećala. U nezrelom osjećanju djevojčice jednako sam se rado podavala neznanom čaru tog našeg odnošaja, košto sam rado brala nezaboravke i skrižaline na svojim šetnjama s francuzkom gospođicom. Vazda sam htjela ostati silom slobodna od kakvih veza s tim nespretnim đačićem, koji se nije umio ni pravo klanjati ni francuzki čavrljati... Ali me čuvstvo prevarilo; taj mali đačić bio je moćni tiran u carstvu mojega srdca... Kad sam postala starijom, kad je moja mladost kao pupoljak stala zadivljavati sve i svakoga, još nisam mogla napustiti Vladimira, koji je postao krasnim mladićem i potrebom moje ljepote... Malo, malo vremena uživala sam srećno doba svoga djevojačtva. Bez miraza, a naviklu dobru životu, morao me otac udati za prvog bogatog prosca. I zbilja bilo mi tek 17 godina, kad sam pošla za Đuru, topničkoga častnika, koji je položio sam kauciju, jer nije tražio drugo, nego mene... Ta ljubav bila je proljetni cvietak, a nama obojici, meni i Vladimiru, činilo se valjda nakon moga vjenčanja sasma prirodno, da je morao taj proljetni cvietak tako brzo svenuti, ta jaglac kao da i hoće brzo uminuti!... Poslije niti sam štogod čula, niti se brinula za Vladimira — i možda je bolje tako!... Tek jedanput... upravo sam se dovezla bila sa svog svatbenog puta. Istim vlakom, kojim smo prispjeli, morao je Vladimir krenuti dalje. Kolodvor bio je dosta prazan; nije bilo one običajne žurbe i hitnje, sve se nekako nevoljko pomicalo. Stupih iz va-

gona i to upravo pred Vladimira. Bilo je neizbježivo, on me morao pogledati i pozdraviti. Vladimir skine duboko šešir, a ja mu sasma ravnodušno odpozdravih. Ali za tren oka osu mi žarka rumen lica; sad tek kao da mi došla do sviesti znamenitost toga časa, uspomena *na čuvstva, koja doduše prolaze, ali ostaju svojinom srdca,* netom prošla prva ljubav sa svim svojim čarima — pak napokon gnjev i stid, da sam tim rumenilom odala jedan tajni pokret u duši, u srdcu — sad već u srdcu žene. Vladimira nesta u jednom vagonu.

11. jula.

Bila sam prisiljena dvaput pročitati, što sam jučer ovdje zabilježila i tvrdo evo odlučujem protiv svoga obećanja *ne* iztrgnuti one stranice. Ta onu stranicu umijem samo ja čitati! Ne u riečima, među redcima poviest je moje prve ljubavi. Tko bi je napokon i tražio? — Tko traži ljeti jaglace?

Iza dvora, duboko u bašči ima dosta velik ribnjak. Jučer na večer odmamilo me nešto k tomu ribnjaku... Ja nisam odveć smjela, plašim se noćnih tmina, ali jučer bila je tako čudna večer... Nebo je bilo posuto s hiljadu i hiljadu zviezda, koje su kao jačim svietlom svietlile kroz mrak, jer je mjesec još bio duboko iza iztočnih gora; putovi prikriti bielim pieskom blistali se bliedim sjajem neobično, sjene bile su mračno tamne, mliečni putovi na nebu gorjeli su intenzivnim žarom, plam jedne zvjezdice kao da je lizao plamen druge; tek na iztoku plovilo nekoliko mrkih oblačića: kao da je tamnom slutnjom htjela pripraviti priroda skori izlazak mjesečev. Preda mnom se stvorio lik, prepoznala sam *njega.* Nježno uhvatio me za ruku. Dodir njegove ruke omamio me podpuno. Podala sam se njegovu vodstvu, pošla bih bila s njime do na kraj svieta. Tako smo došli do jezera. Oblaci na istoku stali se rumeniti, čas prije crni i mračni stali su sve jače sjati rumenim zlatom. Kao da se vršak gore zapalio, zasjao na jedanput mjesec. A onda se lagano dizao oživljujući nestašnim sjenama zemlju, ... dok se nije zakratko sa svojim žućkasto srebrnim sjajem sav ukazao na vedroj pučini, kao velik žuti vodeni cviet na tihom jezeru. Zadivljena sjedoh u čamac i odbih se na jezero. *On* je sjedio uza me. Kako me je drhtavim rukama obuhvaćao oko pasa, šaptao mi u uho rieči pune gorčine i slasti:

— Klaro, Klaro, zašto si me ostavila? Mi smo se toliko, toliko ljubili...

Prije nego odgovorih, osviestih se. Strah obuhvati moje žensko srdce. U prvi čas pomišljah na Đuru... ali ta pomisao činila mi se tako nezgodnom nakon ove ekstaze, žalila sam za onim, koga je u zbilji nestalo... Bježala sam kući kao tat, koga progone seoski psi. Sva iznemogla sruših se u svojoj sobi u naslonjač. Služkinja morala je prenoćiti do mojih nogu, jer sam drhtala od straha i srdce mi tako silno udaralo, da nisam mogla usnuti. Grozne misli rađale se u mojoj biednoj glavi. Neobuzdana bol, da sam ostavila, unesrećila *njega,* pekla me kao otvorene rane — a u sanjama, koje su imale umornoj i slomljenoj nadomještati san, *on* mi praštao sve, cjelivao me i vraćao svu sladku ljubav svoga srdca za moju prvu ljubav...

Poslije objeda.

Sad, dok sve opet triezno posmatram, poslije objeda, kad sam se s osobitim tekom naslađivala s nekoliko jela sasma po svojem ukusu, čini mi se java tako srodna, slična mojim sanjama. Đurin list bio mi suhoparan, kao da ga je pisao njegov koji podčastnik, a on ga tek podpisao... Gospođica mi Anka, premda brbljam s njome, nije ugodna, jer joj zaviđam ljepotu, odielo, jednom riečju sve — a osobito djevojačtvo... Oh, kad bih i ja bila slobodna!

Tako razdražljivu, kakva sam danas bila, nevidljivo me poticalo nešto, da izpitam Ankino srdce. Ne znam zašto, ali htjela bih, da je ona silno zaljubljena, pak da trpi. Moja okrutnost tolika je, da bih i sama dopriniela nešto njezinim mukama, ma stajalo me što mu drago... Hoće mi se razarati... Kao diete sve bih htjela slomiti i zdrobiti svojim sitnim prstićima... Sad razumijem svoga Juricu: to mora da je silna slast. Sutra dobit će cielu četu drvenih vojnika, da im polama ruke, noge i glave!

....Što mi gospođica Anka taji, doznala sam napokon od njezine služavke. Ona je dakle zaljubljena, napola i zaručena. Djevojka, koja mi je to težka srdca izpripoviedala, smatra je nekim višim bićem. Koliko je krasne gospode ludovalo upravo za Ankom, a ona nije ni jednoga udostojala ni pogleda. Kao da nema tiela... Koliki su obilazili njezinu kuću, njezine rodi-

telje i njoj se, služavci, uticali u pomoć, ali sve uzalud. Tek jedan joj nije ostao ravnodušan, sadašnji kotarski pristav. Ime nije mi umjela reći, a ni vidjeti ga još nisam mogla, jer je upravo na dopustu. Koliko god je tajila i još vazda krije svoja čuvstva gospođica Anka, ipak nema sumnje: on je u milosti. Njezina je volja u kući zapovied i otcu joj, doći će dakle valjda skoro do zaruka.

Ta pripoviest služavkina ne zadovoljava me, hoću da sve doznam iz Ankinih usta. Ja ću se učiniti nevještom, ona mi mora sve priznati sama. Koliko će je to stajati muke! No ja ću joj olakotiti posao ... Međutim njezina će mi neprilika biti pravi užitak!

... Dok se hvataju zemlje prvi mraci, obuzima mi dušu opet tjeskoba. Hoće li prikaza od jučer opet doći? Zalud sam svoje misli htjela odvratiti od nje, one se vraćaju k njoj ... Ne mogu sama sebi zatajiti, da mi je ugodno spominjati se *njega* ... Kušala sam se više baviti oko Jurice; no za to nisam pravo sposobna, on mi je dosadan ... I tako kolikogod se otimala, dođe li opet, ja ću ga rado primiti u svoj zagrljaj — i ostat ću čista!

12. jula.

Cielo sam prije podne uzalud nestrpljivo izčekivala gospođicu Anku, pa ipak sva sam sretna, da je nije bilo. Moje srdce bije kao pomamno; u sobi, pod drvećem i u polju, svagdje mi je zagušljiv zrak ... Kud da se stavim, pa da izbjegnem Ankinom pogledu? — — Zar da odputujem? Kuda ću? Kako da raztumačim Đuri svoj povratak? ... Da se utečem Đuri za pomoć? O to je bezsmisleno ... Ja ću je dočekati ... Kušat ću sve podnieti. Možda mi žrtva olakoti kajanje ... Neka mi se razdire srdce, može biti je i to slast!

Radoslav, — moja prva ljubav, — bit će zaručnik Ankin. Ta novost velika je zgoda ovoga dana. O kako mi se smiešno osvećuje sudbina! U ovaj čas, kad sam stala sa slašću i čežnjom pomišljati na nj, približit će mi se opet kao zaručnik druge — bolje i vrednije. Prisilit će me da gledam sreću, koju sam obiestno, oholo i okrutno od sebe odbila, — pred očima svojim, na dohvatu ... Kako će uživati u mojoj muci, kako će se rugati mojoj nemoći ... ! Ali neka! Sve to — i paklene osnove, što mi ih govori već u ovaj par srdce, sve ću pregorjeti ...

Ja evo uživam u budućnosti; jednolični i propali moj život neka zamieni nešto novo, ma kakvo bilo — meni je svejedno. Ovako ne ću da živim dalje ...

... Divim se svojoj jakosti. Kao da se ništa nije dogodilo, primila sam Anku. Ta moja odvažnost poticala me na sve smjelije podhvate. Razgovor naš ostao mi živo u pameti, zabilježit ću ga ovdje.

— U ovom kraju, gospođice, pod ovim nebom živjelo je u mojem srdcu jedno čuvstvo, o kojem sam vam već govorila ... moja prva ljubav. Vi me smatrate sretnom, nije li tako?

— Smatram vas zbilja ... i mislim punim pravom.

— A ja sam nesretna. Kolikogod pitam sebe i izpitujem, ne mogu priznati, da se samo jedna želja mojega srdca izpunila. Najljepše doba našega života nisam zapravo ni živjela. Prerano su me udali. A Đuro ... jesam li za Đuru htjela poći? Ah, ali vi ćete misliti loše o meni .. Što vam ja to pripoviedam? .. Oprostite mi, ja se moram nekomu povjeriti ... Hoćete li vi biti mojom prijateljicom? .. Vi se odvraćate od take prijateljice? ... Nisam ja takva, mene čini takvom nezadovoljstvo i nesreća .. Evo moje ruke, budimo družice .. Ja vas tako volim .. Ne recite mi više »gospođo«, recite mi: »ti sestrice Klaro!« Hoćete li?

Moje su rieči razigrale dobru djevojčicu. Ona mi pruži puna sućuti ruku, mi se zagrlismo i izljubismo srdačno. Tad će Anka:

— Hvala, Klarice ... Tvoje me pouzdanje od srdca veseli, ja sam ti zahvalna za nj.

Ona je drhtala od uzbuđenosti. Čini se, da se plašila moje prevelike iskrenosti. Stidila se za me svega onoga, što sam joj nakanila bila još povjeriti .. Njezina zlovolja mene je malo smetala. Htjela sam po što po to razoriti nekoliko djevojačkih sanja.

— Ona prva ljubav moja, od koje sad evo toliko trpim, ipak je sve, što mi je ostalo od sreće moga života. Uspomene — djetinje igrarije, pune slasti, pak one prikaze, koje me obilaze za ljetnih večeri — — to je sve ... A ti, Ančice, jesi li već ljubila prvu ljubav svoju? — Ona pocrveni kao trešnja. — O tvoje rumenilo te odaje! Daj, budi iskrena svojoj prijateljici. Otvori mi srdce svoje ...

Ona je jošte vazda okljevala, trebala je jošte više rieči:

— Sad ne ću više doznati ništa nova od tebe. Nema sumnje, ti si zaljubljena. Napokon, čemu da tajiš svoje čuvstvo?

Ali da — ja sam ti preloša, nepouzdana.. ti se ne ćeš *meni* povjeriti...

Tad zamukoh i učinih se uvriеđenom. Ona je trpjela, napokon se savlada. No mjesto odgovora, baci mi se oko vrata. Osjetila sam žar njezinih usna i jednu suzu. Njezin zagrljaj bio mi neugodan i odvratan, mislila sam na Radoslava.. i htjedoh ga odkloniti — — nekako meko čuvstvo zaprieči moju nakanu.. Za uzvrat cjelovima pritisnuh joj vruć poljubac na čelo. — Od toga zagrljaja raztvorilo se Ankino srdce, kao cvietak od dodira prvih jutarnjih zraka. U riečima, koje se ne daju pobilježiti, izpričala je svu sreću prve svoje ljubavi i takvim žarom i vatrom, da je plamen i moje srdce zahvatio. Sva moja prošlost dođe mi pred oči kao nešto veliko, sveto... I u meni se porodi čežnja, nakana, tu prošlost živjeti dalje odonud, gdje je zamrla bila. Kako je rastao zanos u Anke, tako mi je sve jasnije bivalo, da se moje srdce ne će smiriti, dok ne obori tu njezinu sreću u ništa, u *svoju* sreću...

U Ankinoj izpoviesti odkrila se očima mojim božanstvena slika ljubavi. Sve njezino biće — njezino srdce, kadro uzvinuti se do najnježnijih osjećaja, i njezino tielo, nedosežno zavazda kao zlato zviezda dohvatu opake požude — postalo je bezuslovnom svojinom moći, kojoj je vjerovala kao diete nebu. Od časova, trenutaka uživanja, od kojih živi sva ljubav, postala je ovdje vječnost puna blaženstva... Ne čudim se sad, da se težko odvažila odati svoju tajnu, niko na svietu ne smije ni slutiti, kako bi ona mogla biti slaba prema jednom čovjeku...

13. jula.

...O, Bože, smiluj se meni biednoj! Ja toliko trpim nedužna! Zašto puštaš, da me progoni prikaza, koja nije moj tvor? Noć je baca pred mene kao grješno srdce iz mračnih njedara. Ja nemam prava ljubiti ga, jer sam žena drugoga, nemam prava na njegovu ljubav, jer sam mu se iznevjerila.. pa ipak, uza sve to hoću da obaram ovdje okrutnom rukom sreću nedužnoj djevojčici! O, nisam ja tako opaka u dubini svojega srdca! To su tuđi osjećaji, tuđa čuvstva, pred kojima bježim, a ne mogu umaknuti! Sve su mi se oči okrvavile, kako plačem.. Oh ja ne ću, ne ću biti takva!..

Sve, što se zbiva u meni, ima valjda svoje dobre razloge: treba proći ovu kušnju, pobiediti, da mi život, dom, Đuro i diete opet budu ono, što su mi nekoć bili — najbolja sreća moja. Ja sam jaka i dobra, lako ću sve to podnieti, nadmudriti napast... U to ime radostno pozdravljam buduće muke svoje!.. Idem evo dolje pod lipu, da čitam još jednom s mirom pismo Đurino. U jedanaest sati poći ću s Ankom u dućan, da kupim Jurici drvene vojnike, što sam mu ih jutros sa suznim očima obećala.

15. jula.

Treba samo volje, mnogo volje, i srdcem se dade upravljati. Moj život teče odjedared tako mirno i spokojno, kao da se ništa ni dogodilo nije. I to sve zato, jer ja tako hoću. Moji su putovi na domaku, šta se ja staram za druge, nove? Kuda ću? Što je bilo, ne da se ni zatajiti, a kamo li promieniti. Sebi čovjek napokon nije mnogo dužan, ali dužnosti prema drugima neoboriv su zakon... i sladak. Radi Jurice spremna sam učiniti sve, doprinieti i najveće žrtve.. Dok dođe Đuro, sve nekako slutim bit će mi lakše podnašati te žrtve...

Blizina Ankina sad mi je opet posve ugodna. Čudan je odnošaj nastao među nama. S odkrićem svoje tajne kao da mi se predala na milost i nemilost. Ona se osjeća kao moj rob, i štuje me i ljubi valjda radi toga, što je i u meni pohranjena najveća tajna njezinoga bića. Ni ne sluti dakako, da je junak moje prve ljubavi, o kojem sam joj pričala, njezin budući zaručnik. Što bi ona učinila, da to dozna? — Prisiljena sam ozbiljno misliti na to. Dopust će se Radoslavov naskoro dovršiti; mi ćemo se sastajati — to je neizbježivo u ovim prilikama. Zar da oboje zatajimo naše poznanstvo pred Ankom? Naše nesigurno ponašanje odat će nas i učinit će stvar zamršenijom nego u istinu i jest. Ne bi li nas mogao odati i neko treći? — to bi bilo još gore: Anka bi pomislila, da su nas osobiti razlozi naveli na šutnju. Izgubili bismo zacielo oboje njezino pouzdanje. — Da joj priznam sama otvoreno i iskreno svu istinu? — to bi bilo najbolje, da nisam bila tako nespretna, pak joj izpripoviedala čuvstva, koja me još i sad vežu uz svoju prvu ljubav. Kad pomišljam na to, stvar mi se čini sasma užasnom! Ta tek nedavno tužila sam joj svoju nesreću, svu čežnju za izgubljenim jedinim mojim ljubavnikom... O tome treba još mnogo, mnogo razmišljati!

16. jula.

Ovo moje sadašnje stanje vrlo je ugodno, ima posebnoga čara. Postala sam igrom posve neskrivljenih zapleta, pak mi je zanimljivo, kako će se sve to razplesti. Najviše me uzbuđuje pomisao, da ću se opet sastati s Radoslavom. Kako će biti dražestna njegova neprilika, kad me najedanput zateče ovdje kao desnu družicu svojega zlata! Ona neizvjestnost, što i koliko sam pripoviedala Anki o našem odnošaju, kako će ga mučiti! On će morati da očaja! Moj mir natjerat će ga dotle! Pitanje je i to: hoće li moći podnašati ravnodušno moj pogled? Ne će li naći u mojim očima nešto bar slično onomu, što ga se nekoć tako silno doimalo? O usnula prva ljubav lako spava! — Ako i svega toga ne bude u istinu, ne će li ga progoniti strah i tjeskoba, da bi se ipak moglo dogoditi? — Mislim, da sam jošte dosta liepa; nisam napokon ni mnogo starija od onda... A kakav je postao on? Je li jošte tako liep, kako ga gledam u uspomenama i u onim prikazama, kojih sam se jedva riešila? — Ili je možda ljepši? — I to je moguće, njemu su godine zacielo koristile, a bilo je u njega i neuništivih ljepota. Hoće li i moje srdce ostati spokojno, kad ga već prikaze smućuju? Nemam dosta snage da to izpitam.

Glede Anke odlučila sam ovako: ja ću se učiniti kao da dosele nisam pravo čula njegova imena, — ime napokon nije Anka nikad izgovorila, nije joj htjelo doći na jezik — pak ću je zatražiti, da mi ga sasma točno izreče, onda ću joj reći, da mi je to ime poznato, da toga gospodina poznam po nekoj prijateljici, pa će se možda i on mene sjećati. Ona će to ovako izpripoviedati Radoslavu, a on će mi biti za to zahvalan, o tom sam uvjerena. I sve drugo lakše ćemo onda čuvati kao tajnu.

Ja sam dakle spremna, samo neka što skorije dođe. Moja nestrpljivost od sata do sata raste. Ovim svojim priznanjem glede poznavanja Radoslava, koje ću da zavijem u neku tajinstvenost, uznemirivat ću, dok on dođe, Anku, samo da ušutkam svoju nestrpljivost.

17. jula.

Gospođa Mihaela, moja nova krojačica, doniela mi danas odielo sasma jednako u kroju i boji onom Ankinom, koje mi se toliko svidjelo. Nisam se mogla razstati s ogledalom.

Krojačica me upravo zadivila. Tako krasno, ne sjećam se, da bi mi ikoje odielo pristojalo bilo. Ono me je za pet godina učinilo mlađom. Boje moga lica tako su svježe, moje tielo tako lako, a stas tako gibak kao u djevojčice. Dok se posmatrah u ogledalu, neprestano mi se vrzla glavom prispodoba s Ankom. O, u tom odielu mogu se s njome i takmiti, pače..! Crte moga tiela odavale su upravo prekrasne oblike, osobito dok sam se okretala pred zrcalom. Ne kao u djevojčice — kao u mlade žene... Čitala sam u nekom francuzkom romanu — mislim u Maupassanta — da je savršenstvo ljepote u žene od 25. do 30. godine. Ja se tomu savršenstvu, čini se, približavam. Nekako oskudna, biedna je Ankina ljepota naspram moje...

To će biti iznenađenje po Đuru! On će se snova zaljubiti u mene. Zato me i ne će nitko prije njega vidjeti u tom odielu!

Gospođica Anka pravo je zaljubljeno mače. Odkad sam se smirila, stekla sam njezino podpuno pouzdanje. Kao kakav mjesec slušam neprestano ljubavna uzdisanja. Koliko mi zanimljivih malenkosti neprestano naklapa! Ne sjećam se svega, što bih htjela zabilježiti. Ona ljubi za čudo prviput. Niko joj nije bio prije Radoslava ni zanimljiv. Mislila je vazda, da se ne pristoji djevojčici ljubiti mužkarca prije udaje. A udaja je napokon prije svega stvar roditelja. U mene je žalibože u istinu tako i bilo! — On joj jošte nije rekao, da je ljubi, ali ona to sluti, a slutnja u tim stvarima žene ne vara... Za koji dan doći će doduše već natrag, ali koliko je imao vremena da je zaboravi, da se zaljubi u drugu..? Ta mogućnost vrlo ju je uznemirivala. Često je sanjala, da se to i dogodilo. Nakon takvih noći bila je vrlo nesretna, pak joj se čini, da ga je silno zavoljela.. Samo njega kadra je ljubiti i to zavazda; nad njezinim čuvstvom vrieme nema moći.. Da je ostavi, nikad ona ne bi pošla za drugoga, nikad. Za udaju ona bi bila izgubljena, jer se samo čista kao kaplja rose na tielu i srdcu drži vriednom poći za ljubljena muža.. Sve drugo bila bi prevara nje nedostojna.. Priznajem, da takvo mudrovanje pravo ni ne razumijem, ali ima i u tome nešto istine. Jesam li ja bila čista, kad sam pošla za Đuru?

Moje srdce bilo je ovito u maglu prvih mojih ljubavnih osjećaja kao jesensko jutro. Lagala sam; dok sam govorila: ja sam tvoja — ja nisam bila onda ni svoja. — Međutim drugo je govoriti, a drugo raditi.

Sreću, koju prava ljubav razsipa po ovakim, tobože nesrećnim srdcima, dobro poznajem i zavidim je Anki. Zato sam joj odmah danas izpovjedila, da poznam tog, kako mi je ona izrično rekla, Radoslava Jagatića iz svog rodnog grada.

Sumnjivo joj se činilo, da joj to tek sada spominjem; zacielo pomišljala je najgore. Vladimir, o kojem sam joj govorila, pretvorio se sigurno u Radoslava — tako misle vazda zaljubljeni ljudi, ali spremni su opet i brzo obarati svoje tegotne sumnje u ništa. Ja sam predusrela svako pitanje, pak sam joj to raztumačila. Vidjela sam, kako bi me rado izpitivala za njegovu prošlost, ta on joj je bio u svemu zanimljiv, ali ona se savlada — a to me baš ljutilo, htjela sam joj svu svoju prošlost uz drugu junakinju s nova izpripovjediti. Ali me njezina jakost postidjela, nisam mogla biti slabijom od nje i — ostadoh niema, premda me stajalo mnogo muke i napora. Moje priznanje promienilo je naš odnošaj. Anka je postala u mojoj blizini nesigurnom, vazda i vazda zacielo pomišlja: Bog zna, što ova sve znade o mojem Radoslavu, možda mi se u duši ruga?!

To je opet zatvorilo, nestalo joj rieči. Ja sa svoje strane, moram reći, još povećavam opasnost, tjeram sumnju do vrška, jer me vesele njezine muke. Pod tu cienu neka ga slobodno steče — *mojega* Radoslava, toliko je napokon još vazda vriedan, ako mi je to i tezko priznati.

18. jula.

Zrak i mir ovoga našega boravka ovdje lieče i dušu i tielo. Jurica i ja — oboje sasma se promienismo. Put mojeg lica osvježila se kao cvietak od novoga jutra; a Jurica postao gotovo mali debeljković. Đuro ga više ne će poznati. Priznajem, da ga vazda jednaka ljubav i ljubežljivost Ankina razigravaju, čine veselim i živahnim, a to je tomu sitnomu biću od velike koristi. Postao je prekrasan, moj mali junak! Smijem se upravo ponositi s njime.. Uzprkos tomu kušat ću, dok bude moguće, da ga zatajim pred Radoslavom.. Zašto?... jer mi se to čini najprikladnijim..

Anka dobježala je danas k meni s veselom viešću, da će za dva dana doći Radoslav. Tako je javio svojoj gazdarici, a od nje doznala je to Anka. Malo me je prenerazila ta novost: sve se bojim, da je Anka opazila moje smetnje. Ona me je vrlo

pomno posmatrala. Učinih brzo kao da me to mnogo ne zanima, pak odmah svratih govor na svoje novo odielo. Anka je htjela, da joj ga pokažem na sebi. Najprije me molila, onda zaklinjala, a kad joj ne uslišah molbe, sve se više uzrujavala. Čini se, da se boji moje ljepote... Žao mi je odmah bilo, što sam joj rekla, da ću ga tek na dan dolazka svoga supruga obući, jer ju je to očito nešto smirilo. Zato sam se čuvala, da ne odam pisma Đurina, u kojem mi javlja, da će doći za nekoliko dana...

Što se mene tiče, dolazak mi je njegov ravnodušan. Sve se moje misli sad kreću o susretu s Radoslavom.

21. jula.

Dakle zbilja — Radoslav se sjeća! To je novost, što sam je od Anke danas doznala. On se povratio sa svoga dopusta. Anka je podpuno zadovoljna s njime. Dobro izgleda, vesele je volje, i što je glavno, čini joj se vrlo ljubezan, zaljubljen... Donio joj nekoliko ruža s puta, koje su morale biti prekrasne, tek primila ih nešto uvenule. On je dakle mislio na nju i u odsuću! Izpripoviedao joj sve, što je radio svaki dan i svaku uru. To je bilo tako zanimljivo, da joj je sve ostalo u pameti. A i ona je njemu kazivala, što se dogodilo, odkad se razstadoše. Dakako o svom novom ljubimcu — o Jurici i o meni pripoviedala je najviše. Veseli ga, što ga se ja sjećam, a i on se mene sjeća vrlo dobro. Sjeća se dapače moje plave kose, moje veličine i tankoga stasa.. Baš sam mu zahvalna za tu njegovu dobru pamet!

O tome, da bi se ja sastala s Radoslavom, nije Anka spomenula ni rieči. Čini se, da me se plaši... Kako i ne bi — nakon moje iskrenosti?! Ona mora da me smatra slobodnom, pa zato i opasnom. Tako bi moglo proći i nekoliko dana, a da ne bih Radoslava ni vidjela. Ona se već unapried izpričala, što će sad morati da me ponešto zanemaruje. Gotovo joj rekoh na to, neka dođe s njime... Srećom se suspregnuh. Međutim ja moram vidjeti Radoslava, i to što prije... Njegove rieči, da me se tek sjeća, drzke su, poniženje su pred Ankom, i hoću da se osvetim... Ne dođe li on k meni, ja ću poći k njemu. Daske u plotu još su uviek probite, ja imam pravo posjetiti svoju prijateljicu. Što je on meni...?

U noći istoga dana.

Što je to u mraku ove noći, te mi ne da spavati? Težke moje trepavice inače se rado sklapahu ... Što me budi oda sna? Tko mi šapće sanje, jasne kao zbilja? — A toplina, koja nije od ove noći ni od mojega tiela, prolazi mi krvlju, odkle? Čemu? — — Sve to dođoh evo pitati tebe, dragi dnevniče. Je li to u tebi zabilježeno, ili je u mojem srdcu — nadam se pronaći.

Nisu to više prikaze, — to je prošlo — to je on sam, glavom! Ali onaj iz mojih uspomena. Među grmljem i cviećem uhvatila sam sliku, njegovu sjenu. Sjedio je zajedno s Ankom u njezinoj bašči. Ona je držala u ruci knjigu, u koju nije gotovo ni zagledala, ili tek kadkad nehajno, kad bi skrivala za njezine biele stranice svoje rumenilo. Bila je prekrasna, kao vazda. Pakostno grmlje i široko lišće finih uzgojenih bilina nje mi nije sakrivalo, dok je njega kao hotice otimalo mojim pogledima ... O kako sam proklinjala to lišće i cvieće! — On joj je zacielo šaptao sladke, ljubavne rieči! Kao da sam i sama slušala njihov milozvuk, sadržaj me njihov uzbuđivao kao pjesma iz daleke daljine. I čas mi bilo voljko kao od sreće prve svoje ljubavi. Ali za čas obuze mi srdce mržnja i to tolika mržnja, da bih bila mogla zaviknuti očajnim glasom, da čuje sav sviet: To nije istina, što on govori; on je ... ili kukavica ili hulja ili moj ljubavnik ili kakogod drugojačije ... samo da probijem silom one niti, kojima je stala sudbina potajno sve uže vezati njihova srdca . . . — —

Onda je došlo Đurino pismo. Kako mi se glupom činila njegova radost, da će me već sutra na večer moći zagrliti, pritisnuti na svoje grudi ... Blizina sastanka napunila mu srdce opet čežnjom za mojim čarima ... Drhtaj njegove ruke odavalo mi pismo ... Kako ogavno! Razderah ga na hiljadu komadića. — Sad mi se osvećuje to pismo. Sve, što će već sutra doći u Đurinu blizinu, odvratno mi je i kao okuženo. Umorna i slomljena — ne mogu spavati ...

Vraćam se u krevet. Molit ću čislo — možda mi se vrati san na oči ...

22. jula.

Cielo prije podne čekala sam Anku i Radoslava. Što sam željela i za čim sam čeznula, mislila sam da se mora i dogoditi,

no ipak nije se dogodilo. Kad bi Anka znala, koliko joj to škodi, došla bi bila zacielo! Nejasni lik od jučer izpunila je moja mašta ljubavlju i čežnjom tako, da je postao možda ljepši od zbilje. Sumnja, da li je nalik pravomu, pobudila je u meni neutaživu znatiželju. Poslije podne, već odmah nakon objeda, sakrila sam se na mjesto s kojeg sam se nadala zastalno vidjeti Radoslava. Uzbuđenost od jučer uzbibala mi opet srdce ... Plašila sam se izpred sebe, da ne počinim ludorije ... — Sva poviest moje prve ljubavi prolazila je u divnim slikama pred očima moga duha ... A sad ovaj nastavak? — I taj se stao zaodievati u najljepše i najzamamnije boje. U ovim sasma sličnim prilikama osjećala sam već unapried svu slast, kojom me je imala da usreći budućnost. Kao onda, i sad sam pod pazkom; čar zabranjena još je veći; moć moje ljepote još je ista, nepromienjena, tek njegova ljubav — ona manjka ... Ali hoće li on moći odoljeti pogledu, od kojega je nekoć zamiralo njegovo srdce? hoće li moći podnašati doticaj ruke, koja division dršće od čežnje? dodir usna, lica, uha, kose, njedara ... i svega, svega bića, koje mu se daje sad već kao dar s neba? — Moja je pobjeda sigurna! — govorila sam duboko uvjerena sobom. — — Dolazak njegov i Ankin trgnuo me iz tih sanjarija. Pred tom javom činile mi se moje sanje nečim ludim i ništavim. Duboko se zastidih sama pred sobom. Kakvo je ruglo uhoditi ljubavnika, koga sam sama nekoć zabacila, otimati sreću djevojci tako dobroj i nedužnoj, a zbog sebe! ... I htjedoh da se odšuljam kao tat, kojemu nije uspjela krađa zbog grižnje savjesti. Ali znatiželja me sustavi. Gledala sam sad pred sobom čovjeka, koga sam ljubila i koji je mene ljubio do ludila; kojemu bijah nevjerna, a koga opet ljubljah svim žarom svoga srdca. I zbilja on je postao ljepši — ili se tako meni samo pričinilo? Svjež, crn mladić, kojemu je lebdilo u očima još od nekoć ono nešto tajanstveno i blago, što me tako dugo začaravalo, kojemu je lica zažario isti plamen, što sam ga osjećala i u svojim žilama ... O, bilo je nesnosljivo upoznati to, da ja nisam više ona, koja toga čovjeka uzplamćuje, koja ga čini sanjarom, djetetom i robom .. ! — Pogledom punim prezira omjerila sam zacielo u taj tren Anku ... i moji snovi povratiti ga opet sebi, postadoše gotovom odlukom. Čvrste odluke promeću se mahom i u djelo. Odmah, dok još nije kasno, treba odpočeti ... Tu mi pane na um Đurino pismo. Žalost mi obuze srdce, i bila bih najradije zajauknula od boli ... Još nekoliko

sati i on će biti ovdje... Ljepota moga zakloništa, ovaj divni gorski zrak i dosta dug razstanak, učinit će ga silovnim, dosadnim ljubavnikom. Kao teret, koga ne možeš zbaciti sa sebe, smetat će mi u svem i u svačem. Treba dakle raditi još prije. Prvi sastanak naš pred Đurom bio bi gotova neprilika za me, a ja hoću odvažna, sviestna svoje moći stupiti pred Radoslava; on treba da je u neprilici, a ne ja. A onda, kad me ugleda opet samu i slobodnu, stat će možda i nehotice željeti njegovo srdce... i takvu me mora prviput vidjeti. Odlučih dakle da se preodjenem i odmah pođem Anki.

U hitnji nisam se mogla dugo odlučiti, koje odielo da obučem, nijedno mi se nije činilo dosta liepo i zamamno za nj. Da obučem ono najnovije? — U takvoj haljini sjedjela je danas upravo i Anka... No možda njoj bolje pristaje nego meni?.. Ne, i baš to odredih, napokon... ovako ću lakše zamieniti Anku i u njegovu srdcu... Sa svom pomnjom žene, koja hoće da osvaja, bijah za čas preobučena; bez misli krenuh ravno preko prolomljena plota do Anke. —

Moj dolazak prekinuo je zacielo najslađi razgovor; bilo mi je nemoguće sakriti očitu zlovolju. Dok me Anka od smetnje grlila, opazila sam, kako me Radoslav promatra sa zanimanjem. Koliko je i mojom i njegovom glavom projurilo u taj čas jednako sladkih uspomena! Oslobodivši se Ankinog zagrljaja, pođem nekoliko koračaja do Radoslava i pružim mu slobodno i mirno ruku kao starom znancu. Moj mir ohrabri i njega. Stadosmo čavrljati, kako to čine ljudi, koji se tek jednom već negdje vidješe. Imali smo neprestano nešto reći, ali se lako razabiralo, da razgovaramo o ravnodušnim stvarima i to samo zato, da možemo skrovitije misliti o nečem, što je sasma drugo, zanimljivije. O sto sitnica zapinjalo nam oko, od čega se onda stadoše buditi osjećaji, koji se odražavahu na licima. Tako sam opazila, kako je Anku uzbunilo moje novo odielo. Bilo je na vlas takvo, košto i njezino. Morala je zacielo priznati sobom, da mi divno pristaje. Sjećala se valjda i mojih rieči, da ću ga prviput pred Đurom obući, jer me najedanput — sasma bez saveza s našim razgovorom — zapitala, dolazi li danas Đuro? To pitanje godilo joj je i zato, da podsjeti valjda Radoslava, kako za nisam više slobodna. Ja sam zatajila Đurino pismo, a nju obli rumen. Tu njezinu nepriliku, a valjda u isti tren i naša jednaka odiela opazi Radoslav; u taj par zacielo me zamrzio, postadoh mu odvratna. Ankina slika u njegovoj duši nije se

više dala zamisliti bez mene — jednakost naših odiela budila je sličnu sliku — moju sliku... i to ga je ljutilo. Da im se osvetim, navratih razgovor na svoju prošlost. To je bila gorka osveta! Radoslav bijaše ko na iglama, da ne izbrbljam kako sad na više no što bi trebalo, a Anku sam uznemirivala natucanjem, nedovršenim izrekama o događajima, za koje smo valjda samo nas dvoje znali. O bio je to po mene pravi užitak! Krasna li početka mojeg novog djela! Da ne naškodim Radoslavu poviešću naše ljubavi, morat će da mi se uteče za milost, a tu ću ga upravo i upotrebiti u svoje svrhe. Čega se ja laćam, tomu ne manjka uspjeha!... Eto, prije no smo se razstali, zamoli me Radoslav, da smije sutra doći da mi se pokloni. Uvidio je dakle već danas, da mu se valja nagoditi sa mnom. Moj račun bio je bez pogrješke.

23. jula.

Odredih, da ću Đuru poslati prije podne u kupelj, da me Radoslav nađe samu, ali je sretan slučaj sve to još bolje udesio. Stigla mi naime brzojavka od Đure, u kojoj mi javlja, da je nastup dopusta odgođen na neodređeno vrieme. Gotovo mi suze potekoše na oči s te radostne viesti...

...Još u neposrednom dojmu svega, što se tako nenadano dogodilo, zabilježit ću ovdje Radoslavov posjet.

Već od rana jutra spremala sam sa služkinjom svoju sobu za posjete. Nakon mučna poslovanja ostavila sam je sasma zadovoljna. Nmještaj bio je vrlo ukusan, udoban; prostrane i mekane stolice ko da su mamile na dug i širok razgovor. Svietlo bilo je divno prigušeno bujnim bršljanovim grančicama, koje su poput vienca okružavale prozore. Na stolu u vazi bile su nemarno zataknute velike razcvjetane žute, ružičaste i sasma tamnocrvene ruže; miris njihov natapao je zrak nečim, što je budilo neizvjestnu požudu. — Kad sam nakon dva sata stupila opet u tu sobu u svjetlo-modrom, gotovo prozirnom odielu, sa svojom sjajno-plavom kosom, činilo mi se kao da je soba postala još mračnija, kao da joj je moja pojava izpila sve svietlo. Bila sam uvjerena, da ću u tom okolišu svojom osobom zaokupiti obje mu oči.

Ostavih ga u toj mračnoj sobi nekoliko časaka sama, neka me čeka. I zbilja, kad sam se pojavila na vratima, bio je zablenut. Sjaj pomutio mu vid. To je godilo mojemu srdcu; željela

sam, da i dođe takav pred mene. Smjestih ga u udobnu stolicu, spustivši se neprisiljeno na divan tik do njega. Dah moj, dok sam govorila, uzbibavao je oko njegova lica zrak, koji je bio natopljen mirisom ruža i mojega tiela. Ciela naša zabava bijavu većinom fraze, kako to obično biva u posjetima, ali nam je kraj toga pamet neprestano tražila izliku da navrati razgovor na nešto osobito. Kad je pala rieč o Anki, nadala se prilika sama sobom.

— Vi ljubite Anku? — upitala sam ga najedanput, ne misleći ni na što. On — za čudo — nije se pomeo.

— Jest! — odgovori odrješito. — Vi ste to zacielo opazili? Anka mi se sviđa, a mislim i punim pravom.

Htio je zacielo, da mu to potvrdim, no ja sam šutila.

— Liepa je i dobro odgojena djevojčica, pak napokon, što je glavno, ja je ljubim ... a i ona mene čini se ne mrzi.

Promotrila sam ga pomno jošte jednom na te hinjene, nesigurne rieči. Njegove kose kao da su još i više pocrnjele odkad se ne vidjesmo, tako i trepavice, pak se velike crne oči činile dublje upale. Put njegova lica bila je žutomanjasta, posuta lakim bljedilom. To bljedilo odavalo je sve pokrete njegove duše; sjećam se, u tom bljedilu zrcalila se i njegova ljubav prema meni. Brci bili su još mekani i pomno uređeni. Izvrstno skrojen crni kaput — valjda radi Anke — podavao se gibkim oblicima njegova tiela. Bio je u svem ukusna pojava, kakve najradije nastaju u sanjama mladih djevojaka. — Oduševljeno bila bih mu najvolila reći:

— O, to razumijem, da vas Anka ne mrzi ... i ja vas ne mrzim!

U taj par osjetih neizmjerno bolno gubitak, što sam ga lakoumno proigrala. Njemu navirahu rieči same sobom i on je spokojno dalje govorio.

— Vjerujte mi, milostiva gospođo, ja sam neizmjerno srećan, što sam našao to pristanište. Sve dosele samo su gorki i težki dani izpunjali moj život, na trunak sreće imadem napokon i ja pravo. Kakav je bio moj život u otčinskoj kući, to i sami znate. U biedi imade liepih časova, ali je bieda breme, koje pritište; uzima mišicama snagu, a duhu polet.

— Vi se tužite na to doba? — prekinem ga nehotice ja, koja sam samo mislila na našu ljubav. On je pogađao moje misli.

— Istina, onda sam ljubio svoju prvu ljubav. Ali što je bila moja prva ljubav? — Beznadan čemer i ... poniženje.

Tu osjetih, da me osu bljedilo. Govorio je krasno, a kako bih ga rado bila i dalje slušala! No prekide:

— Čemu, da nastavljam o tome? O, kako sam se kasno tomu dosjetio!

— Govorite! — molila sam ga, jedva savladavši svoj zanos.

— Posljednji put vidio sam Vas na kolodvoru. Vi se upravo povratiste sa svog svatbenog puta. Kao zločinac zavuko sam se u vlak, koji me imao dovesti u nov život. Živo se sjećam svega. Dok je vlak jurio bezkrajnom jednoličnom ravnicom, sjedio sam u dosadnom družtvu trgovaca. Govorili su o pošasti blaga. Izturio sam glavu na prozor i zaplakao vrelim suzama. Možda gorko kao nikad u životu. — Nitko nije ni slutio mojih suza, suputnici moji mislili su, da mi je dim iz lokomotive natrunio oči ugljenom ...

Bez obzira na moju uzbuđenost govorio je mirno dalje.

— Došao sam u pusto, uzko mjestance, nedaleko od međe. Našao sam se među ljudima opasnim, koji su prieka oka gledali zanos, koji sam i u svojem siromaštvu sačuvao. Za kratko vrieme morao sam opaziti, da se zasnivana sloboda svojim radom zaslužena kruha prometnula u robstvo. U stotinu neznatnih stvari očitovala se moja podpuna ovisnost od prilika neprijatnih mojemu srdcu i od ljudi po mojem poimanju neodgojenih, nenaobraženih, neplemenitih. Osjetljivije još osjećao sam to moralno stradanje, stradajući i materialno. Neznatna moja plaća silila me na vječna pregaranja. Ćutio sam bolno, kako me siromaštvo kani izjednačiti s drugima, učiniti »malim čovjekom«! A uza sve to ona tajna moja bol!

— Koja? — upitam ga naglo, s nakanom da svratim opet govor na sebe. No on pređe moje pitanje.

— Činilo se, da sam vas zaboravio, ali razočaranje ostavi u duši duboke tragove. Vjera u sve, koja me je dosad ipak podržavala u mnogim odvratnim časovima, bila je potresena, apatija, koja ovladava tako često mladim srdcima poslije bolnih neuspjeha, zaokupila me podpuno. Nestalo je ideala, koje treba podmitati pod sve naše poslove, da ne postanu preneznatni i smiešni, i ja postadoh lakouman na štetu svoga zvanja i zdravlja. Bezkoristno prolazili mi dani i noći uz vino i karte i »dobre« prijatelje, a da me nije ni savjest pekla. Onda me srećom

premjestiše ovamo. — Valjda od jada prve moje ljubavi stvori se u mojem biću neki tajni, nježni, meki, ženski sviet osjećanja, koji je ipak ostao vazda u mojem životu. To je u mojem zatvorenom biću slutila Anka, slutila je to kao neko dobro, i to je valjda privlači k meni. Drugo što ni nema u mene. Ja sam skroz običan čovjek. Sâm sam se dugo tuđio od žena i ovdje, mrzio sam ih radi vlastitog izkustva, no kad sam se upoznao s Ankom, uzbibala se žica u mojem srdcu, koja je drhtala još vazda od onog prvog silnog dodira. Sumnjao sam dugo o sebi, da bih ikada mogao ljubiti kao nekoć, da ne bude možda moja ljubav takva, kakva je bila...

— Vaša! htjedoste reći — dodam ja, kad se nije usudio pravo izgovoriti, što je mislio.

— Prolazio mi dušom prikor: evo, što je *ona* učinila, učinio si sad i ti, i ti se iznevjeruješ. Bojao sam se u tom času vašega pogleda. No u blizini Ankinoj nestalo je svega toga. Vi me razumijete, zar ne?

Ja sam i opet hotice šutjela.

— Danas — mogu reći — ljubim Anku. Znam da se vas malo tiče to, što ja ćutim i mislim, ali zato vam ni ne pripoviedam. Drugo je nešto. Nas oboje ne možemo tajiti, da je među nama bilo vezovâ, sponâ, čuvstava...

— ... Koja doduše prolaze, ali ostaju svojinom srdca! — prekinuh ga ja, sjećajući se rieči, što sam ih jednoć zabilježila u svoj dnevnik.

— Sve to je u zbilji zamrlo, pak nema nikakva razloga, da bude od ikoga probuđeno u prividan život.

— Ali kako?.. — upanem mu u rieč, htijući da se branim. On mi nije dao da govorim, držćući usnama produžio je odlučno i odrješito:

— Niko od nas nema prava da one spone, vezove i čuvstva zlurabi. Najmanje vi, milostiva gospođo!

Htjedoh se i opet braniti, ali mi ne uspije.

— Divnim osjećanjem prave ljubavi Anka ćuti, da je među nama moralo biti nešto. Vaše rieči podržavaju tu slutnju, dapače je hrane otrovnim sokovima neizvjestnog naklapanja i neumjerene tajanstvenosti. — O, molim vas, ne izpričavajte se, milostiva gospođo, da se moja bol ne pretvori u gnjev! Nek ste obzirni spram mene! Evo, i opet, kad se sastajemo, ja se ponizujem pred vama i molim vas: ne uzbibavajte zraka zaspalim uspomenama, jer je Anka nježna kao cvietak, kojemu vjetrić razsipa pelud. Smilujte se i njoj i meni!

On je sustao i upro u me moleći pogled, kao da se radi o presudi na život ili smrt. Ja sam oklievala nemogućom obvezom, njegov pogled budio je u meni samo želju da izljubim te mile oči i ta divna usta, koja umiju da tako gorke stvari tako sladko iznose. I mjesto odgovora zatitra mi oko usna zavodljiv smiešak. Morala sam biti divna u taj tren, jer je u njem uzkipjelo kao u divljoj zvieri. Nakon mučne borbe sa snagom moje ljepote prevladala je valjda u nje silna ljubav njegova k Anki. Pa me uhvati obim rukama za ruke i stane mi govoriti kao pomaman glasom, kojim govori gospodar sluzi:

— Vi ćete doći poslije podne k Anki. Ona ne smije ni po čemu opaziti, da se što dogodilo među nama. Vi ćete govoriti o našoj prošlosti, ali jasno kao sunce, da ne ostane ni sjenke sumnje, i to o stvarima, koje se zbivaju po danu, na oči čitavoga svieta. Vi ćete to učiniti, jer ste mi to dužni!

— Hoću! — potvrdim ja ni neupitana. On se na to naglo digne, nakloni i htjede izaći. Brzo poletivši za njim pružim mu ruku i prinesem mu je sama do usna, a on, prije časak oklievajući, pritisnu na nju cjelov.

24. jula.

Ovaj sastanak s Radoslavom podpuno me porazio. Sva moja čuvstva i osjećaji ovih posljednjih dana činili mi se glupim i ništavima. Kao valovi o pećine razbijali se o neoborivu činjenicu sadanje njegove duboke ljubavi. Kako odvratna morala je da bude moja slika u njegovoj duši! Ja žena, majka — namićem se čovjeku, koji ljubi iskreno djevojku, koja može kao malo koja druga usrećiti i podignuti nesrećnika, kojemu je sudbina dosele tek malo ili ništa sreće dosudila bila. I to sve s nizke strasti, od želje za promjenom, koja je tako običajna u žena mojih godina. Ta pomisao namitala mi se sad u golotinji, pred kakvom se sva duša moja zgražala. Nikad nisam prije pomišljala, da bi se moja čuvstva mogla i ovako tumačiti... Njegova zapovied, onako strogo, ozbiljno i odlučno izrečena, usadila mi se u srdce, da sam se osjetila prema njoj podpuno nemoćnom. Bilo mi je jasno, da mi treba sve, sve učiniti i to upravo onako, kako je naredio. Napokon, ja sam mu to i obe-

ćala. Držanje toga obećanja tješilo me i pridizalo u mojoj podpunoj potištenosti.

Pošla sam bila poslije podne k Anki. Sjela sam uz nju sa svojim pletivom, koje je imalo da prikriva drhtaj mojih ruku, kao da se ništa ne miče u mojoj duši. Govorili smo običajne stvari. Iz svega toga nije se ništa drugo razabiralo, nego da sam ja u ovom družtvu suvišna, nepotrebna. Radoslav je osjećao moju tjeskobu. Njegova samilost, koja se odavala u naglasku nedužnih rieči, godila mi i budila je u meni nade, ni sama ne znam čemu. Neka nježnost, koju je ipak morao da taji spram mene, izbijala je opet na vidjelo, njezina je toplina padala na moje srdce kao sunčan tračak na cvietak.

Ja sam se osjećala opet vriednom njega. Moja uzbuđena mašta gledala nas zagrljene, u naručaju, u koji nas dovedoše jednake patnje: njegove prošle i moje sadašnje. — Odlučih da odsada prikrivam svetinju ovakovih sanja i osjećaja, pa da je čuvam za sebe, ako može biti — i to samo zato, da mi se *on* divi.

30. jula.

Nakon svega, što se u onako kratko vrieme dogodilo, nisam se mogla nadati ovomu miru i ovoj tišini, u kojoj opet protiče moj život. — Ja sam se uživjela u svoju ulogu. Pred nepromjenljivim i nemogućim lako se stiša ljudsko srdce, tek promjenljivost životnih prilika čini ga nemirnim i nespokojnim. Evo, kako se zabavljam i igram, ne dospievam ni da pišem u dnevnik. Radoslav i Anka privikli se na prilike toliko, da me trpe u svojoj blizini. Anki sam gotovo potrebna; ona se plaši samoće u družtvu Radoslavovom. Radoslav je pun sućuti prema meni. On je, čini mi se, najzad zaključio, da se sva ova gorka ironija, koja probija iz gotovo hotimičnog titranja sudbine s našim srdcima, može podnašati samo pregaranjem i ljubavlju. Njegovi pogledi, njegova premoć nada mnom kao da mi sveđ dozivlju u pamet tu nauku, stečenu gorkim izkustvom. — I tako se može živjeti. Sat, koji upravo odbija, treba izcrpsti, koliko se može. I mi se veremo po brdinama, vozikamo krasnom dolinom, kupamo u plivaonici kao patke i smišljamo šale, kako ih samo mladost može da smišlja. Ništa nam nije dosta ozbiljno, do čega ne bi dopirala naša nedužna podrugivanja, ništa dosta tužno, a da ne bi imalo i smiešno lice. Treba samo promatrati sve s ove prikrite strane.

Sasma se ponosim svojom novom zadaćom. Ja sam čuvarica njihove ljubavi. Kako je ugodno osjećati plamen ljubavi, za kojom ti čezne srdce! Mogu da zamišljam, e taj žar i mene grije, a zaboravljam, da je neko po sriedi. Kako mi se namiće svakog časa prispodabljanje one prve njegove ljubavi prama meni i ove sadašnje! Isti čovjek; malo ili nikako promienile ga godine, ili je tako zar nepromljenljivo samo ovo čuvstvo u čovjeka — —?

Na Đuru sam gotovo i zaboravila. Uzki sviet njegovih navika i misli, priudešen staležem, kojemu pripada, odvratan je mojemu osjećanju i iz ove daljine. Kakvi su ovo drugi ljudi — puni života, sreće, duha i . . ljubavi, koja može da obuzme pamet i srdce. To će reći *živjeti životom!*

Što ima Đuro od svoga života više nego li puki život . . ! S tim se zadovoljavaju i riba u moru i magarac na livadi.

1. augusta.

Uza sve zabave i radosti našega života, ja nisam podpuno zadovoljna. Što izlazim više na sunce, to me mračnija sjena prati. Slika mog razrovanog živovanja, kraj ove slike, koja mi se ovdje sa svim svojim čarima prikazuje, čini mi se tako biedna i jadna, da mi se krv ledeni. Kajanje i prikor, što ih bude u meni demonski glasovi, obilaze me usred smieha i obiesti. I ja se taj tren osjećam stostruko nesrećnom. Smilujem se na sebe samu i najradije bih zaplakala. O koliko imade nježnosti i dobrote u meni! Ali valjda tek za me, jer sam zavidna, jer od zavisti ne mogu da spavam, jer bih uživala u okrutnosti, od koje se jedva susprežem . . .

3. augusta.

Ovo što sam danas doživjela naprosto ću izpripoviedati, nekao da se *meni* dogodilo, kao da bih ja nešto htjela i opet ne htjela, — ne, nego kao da se sve to slučilo nekomu drugomu, a ja tek da sam za to doznala. Samo, ako se duboko zamislim u netom minule dane; ako osjećaje, što sam ih susprezala, pre-

lijem u čuvstva; ako pomisli, što ih nisam do kraja zamišljala, ustalim u misli: samo onda pogađam neko približno tumačenje svemu tomu. Ciele istine ne doznah ni ja ni iko na svietu.

Tik moga ljetnikovca teče bistar gorski potok. Taj potok postao mi, odkad boravim ovdje, desnim drugom. Ni dva sata ne bi mi dosadilo gledati nepomično u te vesele, sićušne valove, u to svietlo, bielo dno, koje se pomalo, kao igrajući odkida i gubi niz vodu. Zaželjela sam poći jednom daleko uz taj potok, pa ići neprestano i dugo uza nj, u njegovu šumu sve do izvora. Moju misao prihvatiše radostno i Radoslav i Anka. Odlučismo poći dosta rano jutrom, gotovo do vrela, na lov na pastrve. Brižljivo smo spremali čitavo poslije podne sve potrebne stvari za ribolov, u kojem je Radoslav gotov vještak. Krasno ljetno jutro upravo nas pozivalo u prirodu. Kad smo se našli već u sedam sati na okupu, naša srdca veselila se kao u djece. Tik uz potok vodio nas put. Kako smo izišli iz gradića, okružile nas odmah gore, sred bujne doline. U sjeni zaklonjenog klanca bilo je gotovo studeno. Iz valića potočića kao da se još dizala magla. Rosa je natapala travu i lišće, da i kamenje po putu, kojim smo išli. Kako se mienjao svaki čas prostor, mienjao se i šum valova; čas je bih tugaljiv čas veseliji. Tomu šumu kao da se podpuno podavala duša naša; misli nam sustale, da nestalo ih nekud u zaborav. — Hladni vjetrić doticao se naših lica kao mokra grančica. Preko očiju padala nam još sanljivost netom izspavana duga sna. Više smo šutili nego govorili. Svako se bojao svakidašnjom kojom mišlju poremetiti pjesničko uživanje krasnoga jutra. Moja se domisao divno ostvarila — to smo jednako svi osjećali.

Od sunca, koje se valjda negdje iza gore sve više dizalo, zagrijavao se zrak. Vjetrić postajao sve topliji, sve ugodnije dirao je lica. Bili smo već daleko u šumi, kod prvoga mlina. To je bio taj znameniti cilj našega puta. Mala drvena kućica, pokrita s nekoliko podrobljenih criepova, razlupanih, brašnom zaprašenih prozora, bila je jedinoj Anki već odprije poznata. Iza kućice nepravilno se vrtjelo veliko mlinsko kolo, manjkalo mu nekoliko zubaca, pogotovo na jednom mjestu odkinula se dva po redu. Tu je najvećma i zapinjalo to staro, mahovinom prikrito kolo. Nemirni potočić udarao je neprestano bezobzirno u taj iznemogli stroj, kao da mu hotice ne da mira ni počinka. Izpod njega, govorilo se, da ima pastrva. Voda se zelenila, očito je dakle bilo ondje duboko. Radoslav pokuša sreću. Još

putem odkinuo je trklju, trebalo je samo pripeti udicu. Za čas njihalo se nestašno pluto baš nad strujom potoka; svi smo se puni znatiželje i nemirnog izčekivanja zagledali u vodu. Lov kao da nas podpuno zaokupio. — U vodi se blistali već prvi traci sunčani. Pjena posula je tamno-zelenu površinu kao naplovljeno srebro. Prpošan vir povlačio je sa sobom i potapao neutrudivo crveno pluto udice. Kao da bi htio zapriečiti tu okrutnost protiv svojih ljubimaca. Ne potraja dugo, i Radoslav izvuče pastrvu. Nesrećna ribica pala u travu i nemirno se stala bacakati u očajnoj borbi protiv nesavladive sile. Divno crvene i tamno-zelene pjege jasno se izticale na srebru njezinih ljusaka, nabacila ih onamo bez reda, bezbrižno, ruka velikoga, nevidljivoga slikara.

Naša je radost bila neobuzdana. Tajni silni uspjeh lova razveselio očito i Radoslava. Bilo mu je zacielo ugodno iztaknuti se i ovom nedužnom vještinom pred Ankom. Za čas njihalo se pluto i opet nad vodom. Radoslav bio je dobre sreće, neko vrieme grizle ribce kao pomamne. Dok je on, sveđ na oko jednako zaokupljen strašću lova, zurio u dubinu, iz koje mu sada već odsievala u sjajnim zrakama slika sunca, mi smo se po malo stale i dosađivati.. Govoriti nismo smjele, a ljepota kraja i brbljavost potočića sveđ nas poticale na razgovor. Bacivši se nehajno na velik prostrt rubac, promatrale smo ozbiljno lice Radoslavovo. Znamenitost ribolova opravdavala je dovoljno moje poglede. U razkoši toga časa, moje je srdce podrhtavalo od slasti što ga gledam. Milina, koju sam osjećala za onih bezsnenih noći, prelest, od koje sam drhtala kao zatečeno diete, obuze mi svu dušu. — Želja za njim probudi se opet snagom, koje već davno nisam osjećala. Ja joj se uzprotivih, htjedoh da je ugušim kao neko zlo, neku nesreću, ali sve uzalud. Tajna neka moć napuni mi grudi. Morala sam da sama sebe — ovako ležeći u travi, na žarkom podnevnom suncu — izporedim zmiji otrovnici, koja će ubosti nedužnu pastiricu. I ta prispodoba zabolje me u dno duše, ali moja želja sveđ je rasla...

Smišljala sam, kako ću svratiti njegovu pozornost na se. Ove sitne, lude ribice ne smiju da mu budu znamenitije od mene. Bijah gotova na sve. Predočih živo sama sebi gorsku vilu, koja se kupa u potočiću. Njezini čari, posuti rosom ove bistre vode, osvojili bi njegovo oko, zamamili njegovu dušu, on bi bio savladan. A ja bih bila spremna da izronim preda nj u prozirnu velu onih sjajnih kapljica... Odlučih se na djetinjariju. Raz-

kopčam cipele, svučem čarape, prisučem rukave i pripevši do koljena suknju — sađem u potok. Nekoliko koračaja od dubine prosievalo kamenje bielo, zeleno i crveno kroz plitčinu. Onamo sam stala, puštajući brzim valovima da se zadievaju i ciepaju na mojim nogama. Ugodnost dodira hladne vode izmamila mi posmieh oko usana, bila sam baš obiestna djevojčica. Radoslav se zapanjio, jedva je prikrio svoju zabunu. Anki se činila moja igrarija u onoj slobodi prirode nedužnom. Kroz bistru vodu bielile se moje noge kao mramor, a kako sam njima udarala o vodu bacajući kao nehotice pljuskom sitne kapljice do udice Radoslavove, stala se biela moja put prelievati u ružičastu boju procvjetale ruže. Radoslav se zaboravio. Njegova je duša bila uspavana udaranjem vode s mlinskoga kola, šumom potoka, koji mu je zujio u ušima već od rana jutra. Nije se mogao oteti čaru, koji je tako nenadano saletio njegovo srdce. Njegove oči pratile su ustrašenim pogledima ludu igru mojih nogu s bistrom vodom, a da toga — može biti — ni sam nije htio. Slika gorske vile podigla se zacielo i pred njegovom dušom. Ja sam se smiešila svojoj pobjedi...

— Radoslave! — zavikne najednom Anka, kao da ju je ubola zmija. Mora da je zamietila moju opasnu igru. — Vaša se udica zaplela.

I zbilja, potok mu se osvetio; već nekoliko časova a da toga opazio nije, omatala mu se udica o grmlje. Biesan potezao je Radoslav zapletenu uzicu, da se je prekinula kao nit konca...

...Kad smo se pred dvorom oko podneva, izmoreni gladom i žeđi razstajali, nitko nije htio primiti lovine. Napokon ostade ipak meni. Pri oprostu, drznuh se stisnuti krepče no obično Radoslavljevu ruku. On se tomu dodiru nije ni opirao...

U noći.

...Ne mogu spavati. U mojim grudima šumi i buči kao na obali morskoj, kad vjetrovi dižu valove. Kao da se prolila bujica stostrukom snagom, koja se sustavila bila za čas sasma o suhe grane i odpalo lišće. Sva moja muka i sve pregaranje bilo je uzalud; sa žalošću uviđam, da sam prema sebi postala nemoćnom. Slike neznatnih događaja i rieči, ništetnih razgovora ovih prošlih dana navaljuju na moju jadnu pamet kao furije i tjeraju me u očaj, u ludilo. Zašto da ne bude moj? Ja

imadem na nj pravo, jer ga ljubim... Ovaj neoborivi dokaz obara sve moje tlapnje, ruši sve moje zapreke. Ljubomor, nenavist, mržnja i okrutnost — sva su moja čuvstva. Što mi se divnijim prikazuje Ankin lik, njezina bezkrajna ljubav, čista kao plamen sunca, njezino vjerno i odano srdce, njezina kao jutro mlada ljepota — sve sam više spremna razoriti tu njezinu sreću, oboriti sve u ništa, u plač i jauk razkidana srdca...

...Još ćutim u svojoj ruci njegovu ruku. Toplina njegovog tiela budi u meni zvjerske strasti. Žalim, što nisam bila darežljivija svojim čarima danas u jutro, dok smo loviti pastrve. I najrazvratnija žena u ovaj tren postaje mi razumljivom, ja osjećam, da sam joj sestra.

Napisala sam mu evo list — i ne stidim se odposlati ga. — Ta on nije izmaknuo svoje ruke iz moje danas na razstanku, istu ruku cjelivao je u čas, kad ju je najvećma proklinjao, a onda —: on me je ljubio prvom ljubavlju svojom, on će morati da dođe ovamo. Ovaj odrješiti, kratki poziv: »Radoslave, dođite svakako odmah!« pričinit će mu se gotovim ludilom, i on će doći luđakinji.

4. augusta.

Od osam sati sjedila sam nepomično u naslonjaču svoje posjetne sobe. Bila sam odjevena u finu, tamnu, jednostavnu haljinu. Moja na oko nemarna toaleta bila je ipak najbolje ukusna. Lice mi bilo bliedo i upalo, oči težke od bdienja. Zurila sam preda se, čas ne misleći upravo ništa, čas driemajući od umora. Izčekivala nisam ni šta ni koga; činilo mi se, da se sve *mora* događati upravo ovako, kako se događa.

Moglo je biti 10 sati, kad je najednom preda me stao Radoslav. Valjda me je dosta dugo promatrao, jer mu je lice bilo ozbiljno; samilost i duboko saučešće lako sam razabirala u njegovu izrazu. Ja mu pružim ruku, kao dobru prijatelju. On je primi i poljubi. Mene obuze radost; bila sam silno zadovoljna, što je došao i što mi je poljubio ruku. On sjede tik do mene, kako se smještaju liečnici, kad dolaze k bolestnicima. Bio je toliko nježan, da je počeo sam govoriti. Očitu laž, koju je bio izmislio, izgovarao je s osvjedočenjem, kao da je podpuna istina.

— Žalim, milostiva gospođo; vi ste se valjda jučer razbolili. Evo ja sam spreman doprinieti sve, da vam dosada bolesti ne bude odviše težka, sve, koliko je u mojoj snazi.

Veselila sam se toj vještoj izmišljotini.

— Hvala Vam, gospodine Radoslave. Vi imate podpuno pravo; ja sam bolestna. Gledajte, moji prsti dršću, moja su lica blieda, ja se plašim nečega, što ne postoji, ni ovdje ni u mojoj mašti. Ja sam Vas dozvala, oprostite. Meni se čini, meni se sanja, da sam Vam zadala neku bol i da mi toga ne ćete zaboraviti, pa ipak ja potrebujem vašu sklonost, vaše prijateljstvo, vašu ljubav, vašu pomoć. Vi ste razboriti, a ja sam luda, smiešna sam vam; ja se stidim pred vama, pa ipak ja imadem pouzdanja u vašu dobrotu, ja se vas ne bojim ni koliko diete stroga pogleda svojeg otca, jer ja vas ljubim...

Ne mogu pojmiti, kako sam mogla nepitana izlanuti takvo priznanje, onako naglo, bezsavezno. Ali moje misli vezale su se o prikaze i tlapnje bezsane noći. Radoslav je sve to naslućivao, nakon moga pisma nije se mogao ničemu čuditi. Bio je pun samilosti.

— O da ste mi to rekli jednom, prije nekoliko godina, kako bih vas bio rado slušao, kako sretan i presretan! Ali danas? Vaše rieči savjetuju mi opet bezbroj jada i bola. Zašto vi tako pohlepnim rukama rušite moje najbolje nade? Zašto mi kao zao demon dolazite svagdje u susret, kad mislim, da sam na putu sreće? — I neka bi bilo! Ja sam trpio radi vas bezkrajne boli, ja sam pretrpio sve i još bih mogao trpjeti, ali što vam je skrivila ona? Zar je tako zvjerski okrutno srdce u vama, da vam se ne smiluje na tako dobar i nevin stvor? Ja sam vas ljubio — u tome leži vaše pravo zadavati mi rane i mučiti me do groba — ali ona, kako smijete nju uplitati u tu pogubnu igru sudbine? — Gledajte, smirite se, draga Klaro, pođite odavle. Vi imate druga, za koga biste morali i život žrtvovati, imate diete, tako milo diete — — zabavite se s djetetom — ono će vam biti zahvalno, ljubit će vas, kako se samo majka ljubiti može. Pođite odavle. Ostavite nas sudbini; vama preostaje još vazda slast dobra čina, kojim ste nas zadužili. Ja znam, u vas je dobro srdce, zlatno srdce, ta niste vi koja ubija nevinu djevojčicu, koja zove u kuću mladića kao majka i žena drugoga; to je nešto tuđe u vama, što vam daje priliku da upoznate svu dobrotu svoga srdca. Ja znam vaše patnje, ja vas štujem — koliko sam vas nekoć ljubio...

Dok je on ovako govorio, bio se već sasma primaknuo mojemu naslonjaču, uhvatio me nježno za ruku i držao je mirno u svojoj, pogladivši je drugom uz svaku novu molbu. Kad mi je spomenuo Juricu, spustio se sa stolice, i kao da mi hoće zorno predočiti mališa, klečao je na mekanom sagu, oslanjajući se ramenom o moj stolac. Kao u nebo upirao je k meni pogled sve i sve usrdnije, iznoseći svoje molbe. Nikad ga nisam toliko ljubila — kao u taj trenutak. Moje srde slagalo se posve s njegovim riečima, bile su te rieči tako prirodne i istinite; trebalo je govoriti iskreno i pošteno. Nisam mogla lagati, a istina bila mi težka kao smrt... Ja mu padoh u naručaj.

Kad se prenuh, ćutjela sam njegove vruće usne na mojim licima. On je cjelivao moje oči, moje čelo, moju kosu i moje usne. Ostavila sam ga u misli: — da sam bezsviestna, i on me ljubio kao pomaman. Sva vatra njegove prve ljubavi, tako dugo zapretana, tolikim bolima zaboravljena, i sva ona čuvstva od nedavna, što ih je kao napast prigušio, provališe najednom i odanuše u dugim, vrućim cjelovima.

— Radoslave! uzkliknuh, kad vidjeh, da se ne plaši predamnom, pošto se osviestih. Pograbila sam mu strastveno obim rukama glavu i cjelivala sam ga u čelo, a da se nije otimao.

Najednom, on se trgne iz mog zagrljaja. Skoči na noge, pograbi šešir i stane pred menom. Lice mu bilo upravo očajno. Surovo, uvredljivo, kao onda uz prvi posjet, na istom mjestu, a grlom bezzvučnim samo što progovori:

— Vi ćete sutra otići! — i onda izađe u vjeri, da ću se ja pokoriti njegovoj zapoviedi, kao što se pas pokorava gospodaru.

U večer istoga dana.

Čim je Radoslav izašao ja sam počela spremati svoje stvari. Osjećala sam, da drugojačije ni ne može da bude: ja moram da se pokorim. A bila sam i zadovoljna. U današnjem našem sastanku kao da se izpunile sve želje i sanje moje. U taj čas nisam osjetila nikakove nove čežnje. Da, sve je nadilazilo moje izčekivanje, nisam ni slutila, da je toliko ljubavi ostalo za me u njegovom srdcu. Opet se sjetih rieči, što sam ih bila jednom zabilježila u svoj dnevnik: I ljubav je čuvstvo, koje prolazi, ali ostaje svojinom srdca. Moj ženski ponos šaptao mi

laskave rieči: »On pripada ipak meni, ja sam pobiedila i uz ovu krasnu djevojčicu, kraj toliko ljubavi prema njoj, nije ipak mogao da se meni otme. Ja ga se odričem *svojom* voljom, ja ga napuštam, ostavljam ga njojzi, jer *ja* tako hoću. Evo hoću da joj se smilujem, meni je žao; od samilosti joj ga evo dajem .. Moja ljepota slavila je triumf, što ga samo žena može pravo da pojmi .. Ali još nešto manjkalo je podpunomu slavlju. Nije dosta, da za tu pobjedu znadem samo ja, a Anka da misli: eto otišla je, a htjela mi je oteti Radoslava, pobjeda je — moja! Ne, ona treba da znade sve, kako je Radoslav ljubio najprije mene, kako sam ga odbila, kako je trpio i zaboravio na me, zaljubio se u drugu, ali prve ljubavi nije mogao uništiti: ona je govorila glasnije nego uspomena u njemu. Trebalo je tek *moje milosti,* da ne postane opet rob toga čuvstva. Ja ga se odrekoh, i dajem joj ga, jer je moje srdce dobro, jer ga jošte ljubim . . .

Što mislih, to i učinih. Obukoh opet svoje novo odielo, u kojem sam prviput pozdravila Radoslava, i pođoh do Anke. Pripoviest svih događaja, tajne, koje smo jedino nas dvoje — Radoslav i ja — znali, sve to izpripoviedih tako vjerno i podpuno, kako mi je bilo sladko ponavljati događaje i zgode, koji su imali da budu najljepšim uspomenama mojega života. Anka je slušala pomno, morala je strašno da trpi, sakrivajući preda mnom svaki pokret čuvstva. Njezin prividni mir dražio je moju zluradost. Htjela sam se osvetiti za sve; htjela sam da osjeća, kako joj pružam milost. Kad je — sirotica mala — pobliedila i zaniemila, sažali mi se neizmjerno. Ja bih bila najradije plakala s njome. Proklinjala sam svoju taštinu, svoj ljubomor i svoju slabost, zbog čega sam je stavila na muke. Savladana iskrenim čuvstvom, zagrlih je tako srdačno, kako se grle najbolji prijatelji nakon duga razstanka. Zacielo sam ja sama u taj čas više pretrpjela, nego li Anka ikad u životu. Moj zagrljaj još vazda nije smeo Anke u njezinom prividnom miru. Ja sam je obasula u ono nekoliko časova našeg razstajanja s toliko nježnosti i ljubežljivosti, da će mi zacielo sve oprostiti. — — I ja molim, tebe Bože, da mi oprostiš težke griehe, kojima sam se ogriešila o ovu nevinu djevojčicu. Nisam učinila ništa od svoje volje i žalim, neizmjerno žalim svaku zlobnu rieč, svaku misao i svaki osjećaj. Ja te ljubim ljubavlju svoje velike nesreće. A ti joj daj za uzvrat srećne dane, uz čovjeka, koga si joj sam dosudio. Neka joj se smieše sreća i blaženstvo najuzornijeg bračnog života do u daleku starost — tako, kako joj želim ja iz dna svoga nesretnoga srdca.

5. augusta.

Još mi je četvrt sata proboraviti pod ovim krovom, a onda se razstajemo zauviek. Moja je duša tužna i razjadana kao nikad prije. Ono što se danas dogodilo, ostat će vječni jad moga života, nikad više ne ću moći da mu se otmem . . .

Moja služavka mislila je, e je osobito važno da mi priobći najnoviju viest u mjestu. Pripovieda se, a ona znade »najsigurnije« od Radoslavove gazdarice, da je Anka odbila Radoslava. On ju je htio upravo zaprositi u otca, kad mu stiže Ankino pismo. Ni ne zapitana izkaza mi služavka i uzrok tomu. Govorka se obćenito, da sam svemu *ja* kriva.

S M R T I M O R E

Mi svi onamo od mora slabo smo poimali našega druga novoga liečnika Benakovića. Svi opisi, što su nam daleko prije njega stigli ovamo, nikako se nisu podudarali s njegovom pojavom, koja je osobito toga radi naše poglede neprestano privlačila na sebe. Čuli smo, da je netom prebolio opasnu bolest, upalu pluća — to se, istina, opažalo i sad. Slab je, mršav i blied, zacielo još vazda bolan. Možda ga je upravo ta bolest promienila, pak se za to opisi ne slažu s osobom. Pripoviedalo se, da je veseljak, da bez družtva ne može živjeti, da ljubi vino, duhan, karte, žene, — svemu tomu sad upravo ni traga. Možda mu samo ovdje slabo prija vino, duhan, žene a i ljudi? — Prvih dana bilo još kako tako: sa svima se upoznao, ljubazno nas susretao, izpitivao nas za svakake za nj malo zanimljive malenkosti, samo da pokaže svoj interes za svoje nove znance i za naše rodno mjesto. No kasnije nije se bavio s nama baš nikako. Kad bi nas slučajno susretao, izpričavao se poslom, što tako malo dospieva u naše družtvo. Onda nam je još zagonetnije bilo, što radi za krasnih dugih ljetnih dana bez družtva i bez posla. Sad znamo bar, kako ubija svoje vrieme. Cio dan, kad to nebo ikako dopušta, vozi se po moru u maloj barčici i peca ribu.

Rođen daleko od mora, svukud se svietom potucao, a da nije nikad došao do obale morske. Pod rieči more predstavljao je sebi vazda nešto neizvjestno, strašno, što svojim dubinama i valovima guta lađe i ljude. Milinu prirode predočivao je sebi sasvim drugačije. Kad ga premjestiše k moru, čas je oklievao, bi li pošao onamo, gdje će mu biti sve tako strano i tuđe. Ali more kao razliveno po tmini njegove duše privlačilo ga u svoju blizinu.

Prvi pogled na more razočarao ga. Zagledao ga prvi put s visoke gore. Malo i tiho kao jezerce snivalo je podno briega.

Zaboljelo ga gotovo, što mu zbilja eto uzvišenu sliku zamienila ovako pitomom, skromnom. Požalio je u taj tren svoju odluku: ovo uzko more ne će izpuniti njegove duše. Ali što se dublje spuštao vlak do mora, ono se sve više širilo i poput silne ptice zastrlo svojim krilima svu dušu njegovu.

Od toga časa bilo mu je lakše. More mu obuzelo dušu i srdce. Zavolio ga poput druga, brata i ljube. Kao lastavica, nebrojeno je puta letio pogled njegov tik nad površinom i od milja kao da ga se doticao krilima. Ali dubine, u koje je tek kadkada kao prisiljen zagledao, odbijale su ga od mora kao stisak ledene ruke. Nikad se nije usudio kupati ili voziti lađom.

U našem gniezdu život se njegov stišao. Promjene baš od nikud nikakove. Posla malo, a nikakvih briga; novih veza nije tražio, a stare se razkinule u jedan tren kao nit konca. U tišini se živi od prošlosti. Kako zemlju u proljeće prikriju lanjski cvjetci — tako uspomene navale novim životom i bude dušu.

Jednom je izišao u sumrak nad more. Zrak mu nije ovdje osobito prijao, njegova se bolest znatno pogoršala. Bez prijatelja od mladosti, bez svojih, bez doline, bez cvieća i lišća, bez nje, koju je ostavio raztuženu za vazda, težko se živi. Napokon i tišina ubija: kao u moru kaplja gubi se u njoj bilo srdca. Sve je to navalilo u taj tren na nj kao po mracima ove noći. Do nogu razlilo mu se more izprebijano vjetrima; pjege crne kao smola posule su drhtavu površinu. S obale udarao kadkada vjetrić i potiskivao crni oblak sitnih valova diljem pučine kao prašinu na morskoj cesti. Sad ovdje, sad ondje potamnilo more, a sitni se valovi gubili u šir kao silno jato poplašenih trčaka, Gore susjednoga otočja pokrilo gusto modrilo, tek se jasno na žutom dnu obzorja odrazuje drhtava crta sljemena. Gore u blizini smeđe su boje, kamenim oazama posute. Vrh najvišega vrhunca, gotovo na doticaju, zapalila se večernja zviezda i gori žutim punim plamenom. Duboka tišina, tek podno briega udaraju valovi morski. Šum se čuje kao iz daleke daljine, ali tako strašan i tjeskoban, kao da se sam pakao zaljuljao. Tko nije prisluškivao šum taj u sumraku, kad je srdce tiho, ne će nikad poimati strahote mora. Njegova duša, vična prisluškivati, sve to je obuhvaćala. I njemu liečniku, koji je živio od smrti i drugovao s njom od ranih ljeta, stupi pred oko duše pojava smrti tako jasno i zorno, kao nikad u životu. Ovaj tren primakao ga naručju njezinu tako blizu, kako ga znanost nije nikad približila. U njemu kao da se doticale u taj čas međe dvaju bezkrajnih carstva: carstva smrti i mora. On se oćutio mostom, koji pun ljubavi spaja dvie srodne razstavljene obale, i bilo mu voljko kao u zagrljaju djevojke, koju je kanio prevariti.

Od toga je večera nastao preobrat u njegovu odnosu s morem. Pouzdanje, koje je dosele nedostajalo njihovu prijateljstvu, obuzelo ga najedanput. Odsele se vozio čitav dan po moru. Stari mornar Ive uveo ga u život mora. Od njega je naučio veslati, pecati ribu i pogađati iz oblaka vrieme. Kupio sebi barku: bila je najlakša u luci, a on sam najvještiji veslač. Stari Ive postao suvišan, no duboku zahvalnost, kojom mu se ćutio obvezan, izkazivao mu gotovo danomice, darujući starca i novcem i nebrojenim malenkostima.

Njegova barka zalietala se u pučinu s pouzdanjem kao sin u naručaj majci. Izmičući sa strelovitom brzinom jedva se doticala površine, da ne bi ranila mora. Daleko, kad se našem pogledu pričinjala sitnom crnom točkom, ustavljala se i ostala nepomična. Žarko ljetno sunce razlilo se morem. Bezkonačno modrilo posrebreno zrakama. Tišina, tek kadkad izprekidana šumom od pljuska delfinova, koji se od gladi i obiesti baca iz pučine u pučinu. Tunja s težkim olovom na kraju srće u dubinu kao pomamna. Kod toga dodira zadrhtala mu nehotice ruka, kao da je taknuo nešto nedosežno, tajno, zagonetno — smrt. . ., a na tom bezkrajnom svietlu obuzima mu dušu crna slutnja skore smrti. — — Tunja pod njegovim osjetljivim prstima oživljuje. »Gladne su« — izmaklo mu se u poluglasu. Pohota za ribom, strast za ubijanjem s pomoću najobičnije lukavštine, s pomoću glada, razigra mu srdce. Kao da je pojmio u taj tren užitak prirode — razarati, učiniti nas ljudima, ribama, cviećem i ubijati, uništiti zauviek.

Riba se uhvatila. Nije je mogao dočekati na površini. Dok je vukao tunju, onaj čas pričinjao mu se bezkonačno dugim. Kao u grob, pala je svojom dosele nikad neosjećanom težinom u barku. Traci sunčani zablistali su na njezinim ljuskama. Bila je divne boje, kao da ju je izvadio iz crvena plamena. Duge, debele i nepravilne peraje sa silno velikom — u razmjeru prema tielu — glavom, podavale su ribi fantastički izgled. Kao utvara mašte ustavljena, učinjena zbiljom, ležala je ovdje pred njim. Na svietlu dana stala izgibati. Krasne li prikaze! Drhtavim se ljuskama igra sunce, peraje se šire kao da će zaploviti, rep titra, niema gubica se otvara, kao da bi htjela nešto reći, sve

to biva od časa do časa sve slabije i slabije — tek sjetno veliko riblje oko ostaje jednako kao da se ništa nije promienilo.

— — — — — Kad mine ljeto, prestaju i radosti mora. Prevarljivi vjetar prieti sitnoj barčici propašću. Težka srdca trebalo je napustiti vjerna druga. Tek od obale mogao je odsele zagledati u pučinu, a s obale nije more — more. Bezposlica i osama stale su sad pritiskati dušu kao nikad prije. Prinuđen da zalazi u se, osjećao se sad bolestniji, dapače stao je znanstveno da pretražuje zamašaj svoje bolesti. Posljedak tog iztraživanja bio je vrlo žalostan. Međutim se i taj pronalazak dao podnositi u ovom pustom, ozbiljnom, ledenom i beznadnom životu...

Na tom kamenom tlu njegova živovanja neopazice stao nicati jedan cvietak, runolist, koji cvate po pećinama i visinama. Ljubav, davno izginula u magli njegova tajanstvenoga bića, stala se buditi i tipkati oko sebe svojim osjećajima kao trakača svojim pohotnim tracima. Stao se zanimati za svoju ostavljenu nesuđenu ljubovcu. Najprije u pismima starim prijateljima kao slučajno, onako pripadom, a onda nasumce zahtievajući cielu istinu. Sućutljivi prijatelj morao mu javiti, da ga je davno draga zaboravila, a kako je bila liepa i mlada, pošla već i za drugoga. Nakon te viesti ćutio se još više osamljen i zaboravljen.

Jedno jesenje poslije podne izišao je nakon dugo vremena na obalu. Bio je blied, suh i satrven bolešću i duševnim patnjama. More je bilo tiho, nebo vedro. Ljepušna njegova barčica ležala je u luci zaboravljena. Neobuzdana želja za morem obuze mu svu dušu. On sađe u barčicu i zaplovi smjelo u more. Zagledajući u valove, što ih je budilo njegovo veslo u uspavanom moru, plovio je dalje i dalje u bezkrajnu daljinu. Godilo mu juriti u daljinu bez cilja i pristaništa. Mislio je izbjeći zemlji, ljudima, životu, svoj nesreći svojoj.

Kad mu se ruke umorile od veslanja, našao se daleko od kopna. Nenaučan već tako napornu poslu, bio je vrlo umoran, legao na krmu i za kratko vrieme usnuo.

Kad se probudio, padao je na more sumrak. Laki vjetar nosio njegovu barčicu sve dalje od kopna. Razgledajući se po nebu i po površini morskoj bilo mu skoro jasno, da će za kratko vrieme udariti bura. Kraj njegove vještine činila mu se velika opasnost bure u ovo doba tek neznatnom. Njegovo pouzdanje u more bilo je bezkrajno. Smjestivši se zgodno stao je veslati.

Hitro poput ribe plovila je barčica pravcem u luku. Uto je bio već duboki sumrak prikrio pučinu. More se svjetlucalo, kao da veslo udara u živu žeravicu. Na nebu su plovili crni, prieteći oblaci, a bura navalila sve većom snagom. Najprije se zaprašilo more neprozirnom vodenom prašinom, onda navalili valovi sve veći i veći. Snaga se i vještina njegova gubila gotovo beztragom u sukobu s vjetrom. Ipak ako i neznatno, barčica se pomicala napried. Kušao je veslati s dvostrukom snagom i barka se pomicala brže. No slaboća bolešću satrvenih mišića pokaza se u taj čas kao nikad prije. I pomisao na smrt, koju je oćutio u sebi, nije mu bila tako grozna u ovom gotovo beznadnom položaju. Pustio je veslanje i legao na leđa naslađujući se ljuljanjem i igrom valova, koji su bacali svoje biele vrške u lađu. Činilo mu se, da se igra smrti.

No ljubav se za život probudi opet upravo u ovaj čas obiesti.

Čemu da ga smrt tako lako i bez muke otme životu?

Plamen crvene lučke svjetiljke zapinjao mu u očima kao pobratimski pozdrav sa žala, k njemu je upravio barku veslajući pun nade. No sad se brodilo teže nego prije. Sile bilo već malo, a i neuspjeh lamao krila nadama. Ipak, lučko se crveno svietlo razabiralo sve jasnije. Po njegovu najboljem izkustvu nije bilo dalje od pol sata vožnje. Ali trebalo je raditi upravo neumorno, jer je vjetar bio promjenljiv. Najedanput stalo mu se pričinjati, da se sve više udaljuje od svietla.

Znoj suh i leden oblije mu lice i prospe se niz čitavo tielo.

Lučka svjetiljka pričini mu se kao divna crvenkasta zviezda na nebeskoj visini.

I on se sruši bez sviesti u lađu...

— — — — — — — — Jedan lučki čuvar opazio bio liečnika, kako silazi u lađu i plovi u more. Dugo njegovo izbivanje u tom nevremenu učini ga radoznalim. Izlazio je svaki čas na pristanište, da vidi, hoće li već jednom stignuti barka. Vjetar je bio taj čas povoljan, a kako je liečnik bio vješt mornar, morao je zacielo upotriebiti zgodu. I zbilja, još daleko u moru zagleda njegovo bistro oko spašenu lađicu.

Radost obuze njegovu mornarsku dušu, i on zamumlja preda se: »Hvala tebi, Bože, i blažena divice Marijo!«

Barčica, ljuljajući se kao zibka na valovima, plovila je sigurno upravo prema pristaništu. More ju je čuvalo brižno kao diete povjereno od tuđe majke.

Kad je bila daleko, kako se kamenom baciti može, povikne čuvar lučki krepko u mrku nespokojnu noć:

— Bog daj sriću, gospodine!

Nitko mu se ne ozva.

Zamah vjetra baci u taj čas lađu tik do nogu čuvarevih, da ju je mogao rukama zadržati.

U lađi našao je liečnika — mrtva.

DALEKO OD SREĆE

I.

Napokon se parobrod odtisnuo od kraja. Veliko putovanje, najznamenitiji put u njezinom životu, odpočeo je na burnom moru jednog tmurnog jutra u jeseni godine 1895. Sama je ostala na palubi, dok je njezin muž pošao niz stepenice u utrobu broda, da vidi ne manjka li štogod od bezbrojnih škatulja i kovčežića, što su ih ponieli sa sobom; i sama je domahivala bielim rubcem svojemu otcu i njegovim prijateljima, koji su s obale pratili odlazak parobroda. Ali čim je lađa zamaknula iz luke, nije se od silne bure moglo stajati na palubi. Još jedan pogled, oproštaj s otcem i rodnim gradom i ona sađe u kabinu i spusti se niz stube k svojem suprugu.

To je bio početak one velike sreće Milkine, o kojoj je toliko sanjarila ovih prošlih godina. Prva ljubav njezina, njezin zaručnik, Andrija Hajdić, postao je danas i mužem njezinim. Prije nekoliko dana doniele su službene novine njegovo imenovanje pravim gimnazialnim učiteljem, a tim se izpunio zadnji uvjet za otčevu privolu toj bračnoj svezi. S najboljom voljom drugojačije nije moglo ni biti. Otac Milkin, stari Joso Kривičić, radio je u pisarni bogatog trgovca drvima. Dohodci njegovi dostajali su upravo za kućanstvo, njima nije bio kadar Milki pomoći. Sam Andrija ne samo da nije imao ništa od kuće, nego je još svojom malom plaćom hranio i roditelje, siromašne seljake. Sad je bilo nade, da će se dati prilično udobno živjeti; Andrija bio je vičan podnašati svaku biedu i nestašicu, on je sanjario o pravoj razkoši u tihom obiteljskom životu uz tako izvrstnu ženu i gospodaricu, kakva je bila Milka. Milka naprotiv morala je biti sretna, da je načinila tako »dobru partiju«, činovnika htjele bi napokon i imućnije djevojke, a ona je bila doista siromašna. Istina, kadkad znala je i nju obaći sjeta, kad

su joj govorili, kako je liepa i mlada, i kako ljepoti dolikuje bogatstvo i razkoš... ali te su misli morale izginuti pred zbiljom, koja ju često ledenom rukom znala trgnuti iz sanjarenja. U ostalom bio je Andrija i njezina prva ljubav, odabralo ga dakle i srdce.

Njihovim brakom kao da je nebo nadarilo staroga Krivičića za jednu njegovu neobičnu vrlinu. On je bio čovjek zatvoren, hladan, dosta nepovjerljiv i tih; sve, što se događalo u svietu, a i oko njega samoga, kao da ga se malo ticalo, samo u jednom on je uživao i nalazio svu sreću svoga života: u brizi za druge. Nije on nikoga tražio, ali kad ga slučaj nanio na biedu, na nuždu, nije mirovao, nije spavao, dok nije pronašao ili pomoć ili bar sredstvo pripomoći. Ovu osebitost naskoro su ljudi upoznali i tako nije prošao dan, a da ne bi obavio bar nekoliko poslova za druge i vriedne i nevriedne. Ovako učini slučaj, da je kod nekog druga upoznao Andriju Hajdića još prije devet godina, kad je Andrija kao đak prosjak polazio školu. Desilo se to tako. Na Silvestrovu večer pošli su Krivičić i kćerka Milka kapetanu Antiću u goste. Bilo je sabrano ondje veliko družtvo. Oko deset sati, kad se sva srdca razigrala, dosjeti se kapetan Antić, te dozove u njihovu sredinu siromašnog nekog đaka, koji je bio na stanu kod njegovog pazikuće, a čuo ga često krasno pjevati. Taj đak bio je Andrija. Nikad nije mogla Milka zaboraviti one slike, kako je kod obilnog stola uz povlađivanje i podcikivanje razpaljenih starčića Andrija s ogromnim batkom puranskim u ruci pjevao božićne i druge neke tugaljive pjesme, znane mu iz rodnoga kraja, pomišljajući kadkad možda više na miris i slast pečenja, nego li na duboke misli i čuvstva narodne pjesme. Smiešni i neprijatni taj događaj bio je prvi njihov sukob. Od toga časa nije prestao stari Krivičić raditi i brinuti se oko toga, da taj siromašni đak Andrija dobije kakav štipendij ili podporu, da mu se olakoti borba za obstanak. Upravo neumornim poslovanjem uspije napokon stari dobričina, te bogati premda škrti trgovac, gospodar Krivičićev, podieli Andriji mjesečnu podporu, za koju ga je mogao sam Krivičić uzeti u kuću.

Andriji bilo u kući Krivičićevoj kao da se preselio u raj. Smjestiše ga u malu sobicu kraj kuhinje; zimi bio jedan zid vazda topao, a ljeti smio je raditi u gostinjskoj sobi. Kod stola nudili ga najboljim komadima. Za njegovu udobnost, za red, za njegovo zdravlje, dapače i za roditelje Andrijine brinuli se

kao da je bio od obitelji. Stari Krivičić bio podpun poštenjak, kojega je Andrija morao duboko poštivati, a Milka zlatna djevojčica puna života i ljubkosti. Ona je također jošte polazila školu, pa bijaše Andriji prava slast, kad joj je smio na večer u prisuću otca pokazivati, kako se rješavaju zapleteni zadatci matematični. Nije čudo, pomišljao je Andrija, da tim suhoparnim stvarima nema pravoga mjesta u toj divnoj, plavoj glavici! — Milka naprotiv divila se spremnosti Andrijinoj, njoj se uobće sviđalo, kako se taj strani čovjek brzo udomio u njihovoj sredini, kako je jednako poštivao kao i ona sama dobroga otca, kako je čedan i uslužan, kako donosi divne svjedočbe, da im se ni sam otac dosta načuditi ne može. Samo jedno joj se ne sviđa u Andrije: njegovo pjevanje. On imade i liep glas i pjesme su mu prekrasne, ali je njegov pjev smeta, on ulazi kao nešto oporo, kruto u njezino nježno srdce. Može biti za to, što ona ne može da zaboravi onu smiešnu sliku, kad je Andriju vidjela prvi put: siromašnog đaka pjevača sa puranovim batkom u ruci.

Može se reći kao prvi dan, kao prvi tjedan, kao prva godina protekle i ostale dvie godine, što ih Andrija sproveo u kući Krivičićevoj. Ništa nije moglo narušiti jednoličnosti njihovog živovanja, a oni sami još se uže priljubili jedan drugome. Staromu Krivičiću sve draži postajao Andrija, međusobno poštivanje raslo od dana do dana. Milka postala međutim čitava gospođica. Prestala je polaziti školu i bavila se izključivo kućom. Njezina ljepota u tolikoj blizini nije mogla biti Andriji ravnodušna. Sa strahom i užasom pomišljao je na dan, kad će trebati da ostavi ovu kuću, a taj dan sve se više približavao. Valjalo je poći na sveučilište.

Već je davno on osjećao, da Milku neizrecivo ljubi. Sve njegovo mlado biće zaokupila ova ljubav. Bez te ljubavi nije mogao sebi zamisliti života. Razstanak s njom pričinjao mu se kao užasna katastrofa, koja će ga srušiti u očaj i poharati sve biće njegovo, kao što oluja kida cvieće u bašči. Vazda s nova kušao je prilagoditi svoja čuvstva tome događaju. Tješio se, kako je dobro, da i to napokon dolazi, on će biti marljiv i za nekoliko godina bit će Milka njegovom. Ali što je nada prema zbilji, prema jedinoj istini: s Milkom se treba razstati! On je doduše mogao opaziti, da mu je Milka neizmjerno dobra, mogla je možda i ona opaziti, da je on ljubi do ludila — morala je to opaziti! — no ono, što se krije u dubini srdca, toga ona ne

zna, toga ona ne sluti, to bi joj trebao da kaže. Strah priznanja ljubavi vazda se skrivao za izliku: to bi značilo zlorabiti povjerenje najvećih dobročinitelja njegovih. Pa onda: takvo priznanje otelo bi milinu njihovom saobraćaju, sladka jednoličnost njihovog života preobratila bi se možda u nesnosno stanje. O priznanju dakle nema ni govora.

Tako se dogodi, da je Andrija pošao na sveučilište, a da se nije usudio Milki odati svojih osjećaja. U njegovom duševnom razpoloženju još ga se bolnije doimali prvi doživljali u novom gradu, u novim prilikama. Neznatna njegova podpora jedva dostajala za najnuždnije. Kukavna sobica pod krovom, slaba hrana i još slabije odielo, hladnoća tuđih srdaca — sve to povećavalo njegovu nesreću. Osjećao se osamljen i biedan kao nikad u životu. Ono malo utjehe, što je bio ponio sa sobom, kao da je nestalo u odvratnosti krute zbilje. Najočajnije misli progonile ga vazda bez prestanka: »Milka će me zaboraviti, tako divnu i krasnu oblietat će sav grad, — ona će poći za drugoga. Pa što da i dočeka uza me, ja sam tako biedan i kukavan, a nikad izlaza iz te biede...« Ali uzprkos svemu tomu on je ljubi, i ta ljubav je jedino vriedno života. I opet kao nekoć u kući Krivičićevoj, zagospodovala je njegovom kućom Milka. S prvim tracima sunčanim budila se u duši i slika njezina. Radi nje je radio i podnosio sva stradanja strpljivo, kao da im nije bilo moguće izbjegnuti. I kad su njegove umorne oči već davno sklopljene bile, u njima se jasno zrcalila ona krasna, mala njegova prijateljica.

S vremenom tako se uživio u tu ljubav, da mu se pričinjalo kao da je jošte u kući Krivičićevoj, da je Milka u njegovoj blizini, ona ista dobra djevojčica od prije. I on se usudi počiniti najveću ludoriju, upravo očajan čin. Jedne večeri napiše silno pismo Milki. Opiše joj sve doživljaje netom minulih mjeseci, svu biedu života i srdca svoga tako iskreno i istinski, kao da ne bilježi rieči, nego očaj, uzdahe i plač.

Nakon nekoliko dana nestrpljivog i bolnog izčekivanja stigne mu odgovor od Milke. Pravo pravcato njezino pismo. I ona, ta mala djevojčica, puna ljepote i dobrote ljubi Andriju.

Od sada dalo se lako živjeti. Sva bieda đačkog života bila mu gotova blagodat, ta sad je znao, za što sve to podnosi, a imao i tješitelja, svoga »anđela čuvara«. Ljubavni listovi puni čuvstva i ljubavnoga bola lietali su sad amo, sad tamo, a da za njih nije znao stari Krivičić. Listonoša dolazio vazda prije

podne baš u vrieme, kad je Krivičić sjedio u svojoj pisarni; u nedjelju, kad nije bilo uredovnih sati, nije bilo nijednoga pisma. — Velika zgoda, oko koje se većinom kretale misli tih listova, bili su praznici uzkrsni, kad će Andrija doći Krivičićevim, kad će se oni prviput nakon očitovanja sastati i proboraviti zajedno nekoliko presretnih časova.

Ta velika zgoda napokon i dođe. Jednoga jutra nije mogla Milka naći ni mira ni pokoja. Bila se već rano pomno obukla, počešljala svoju plavu kosu u frizuru, za koju je znala, da joj najbolje stoji, i smjestila se s vezivom u gostinjskoj sobi kod istoga stola, kod kojega je Andrija rješavao zapletene matematične zadatke. Onda joj se najedanput pričulo, da neko ide. Bilo je jasno: neko je došao. Njoj sustalo bilo. Neko kuca; i na vratima se pojavi po običaju — listonoša. Kao da je mislila, da joj listonoša gleda u dušu, zarumenila se i našla se u najvećoj neprilici. Onda opet nastao mir, ali vezti se nije više dalo. Prstići su drhtali. I opet se nešto čuje... Pred njom stajao Andrija. On poleti prema njoj... Sigurno nije mu se nikad pričinjala ljepšom. No njezino ga bljedilo smete. Ruka joj bila gotovo ledena. On se sagne i poljubi tu ruku. Milki se povrati krv u lica: stidila se, da joj eto prviput mlad čovjek ljubi ruke. Ali govoriti nisu znali ništa... Tako nije moglo ostati... Onda kao da se probio led... i oni oćutiše slast prvoga cjelova.

Iza toga doživljaja proživjeli su nekoliko dana, kakvim život čovjeka samo jedanput nuđa. A kad su minuli i ovi dani, činilo se njima, sve kao da se ruši, kao da se pomiče s nekog vrhunca u sve mračnije bezdno. Sanja kao da je nestalo, a preostala tek zbilja; mukotrpan život, dug niz godina stradanja i moralnog i materialnog. Andrija slušao na sveučilištu filozofijske nauke. Istina, za četiri godine on je gotov, a onda? Neznatna njegova plaća još dugo ne će dostajati ostvarenju njegovih želja... ako se Milka dotle promieni? Ako od sanjarske djevojčice postane ozbiljan čovjek? Pa žene i onako naginju na praktičnost. Ako ona svoju prvu ljubav zaboravi?... Ovakve misli navalile upravo na nj, kad se najedanput dogodi velika nesreća. Dobročinitelj Andrijin i gospodar Krivičićev umrije iznenada od kapi. Iza smrti njegove pređe posao i sav imetak pokojnikov u ruke osamnaestgodišnjeg mladića, njegovog sina. Taj je imao izplatiti ogromne svote svojim dvjema starijim sestrama, pak se za to svi izdatci kod tvrdke morali znatno sma-

njiti. Tako nije moglo staromu Krivičiću nikako uspjeti sklonuti nasljednika, da i dalje podupire Andriju. — Novi gospodar Krivičićev spadao među mladiće, koji su upravo ludovali za Milkom. Možda je i to bilo u savezu s odlučnošću, kojom je odbijao sve prošnje svoga vjernoga činovnika.

Čestitome starcu kidalo se srdce, kad je morao Andriji javiti neuspjeh svoga nastojanja. Odsele trebalo Andriji dvostruko raditi i stradati, a on je podnosio sve i glad i zimu, ta njega je čekala tako krasna nagrada. — I ta nagrada postala mu najedanput sigurnijom nego prije. Dogodilo se to pod konac druge godine njegovih sveučilištnih nauka. Jednoga dana izašla je Milka već rano jutrom i pošla svojoj prijateljici Božici Andrićevoj. Odkad je naime Andrija ostavio kuću Krivičićevu, postalo prijateljstvo između ovih dviju djevojaka tako uzko i srdačno, kako se može riedko između tako mladih djevojčica naći. Božica bila više slaba i boležljiva, i njezina ljubav prema Milki izvrgavala se gotovo u bolest. Milka nije bila kadra da joj ljubav vraća onom nježnošću i toplinom, koju je od nje osjetljivost prijateljičina tražila. — K ovoj dakle Božici pošla jednoga dana Milka, a ona bolestna nikako je nije pustila kući. Međutim bilo već i dvanaest sati i otac se Milkin povratio iz pisarne. Stupivši u gostinjsku sobu nađe na stolu netom prispjelo Andrijino pismo. Ne sluteći, da bi se moglo iza toga omota išto kriti, što on ne bi smio znati, otvori pismo i stane ga čitati. Kao običajno i u ovom je listu Andrija povjeravao sve svoje boli Milki, sjećajući je na bolju budućnost, koja će napokon svemu učiniti kraj i njima donieti težko zasluženu sreću. Jadnomu starcu se smučilo, kao slomljen bacio se na stolac. Sumnja, da nije njegovo jedino diete, njegovo najveće blago dotaknula pogana ruka, udarila ga kao ubojnički nož usred srdca. Njemu se zamračilo. Hiljadu jezika kao da mu spominjalo u jedan mah sve, što je propustio učiniti, da sačuva netaknut taj najljepši pupoljak. — On se nije bio kadar obraniti. Ne, to nije moguće, to je djetinja igra dječinskih srdaca... Nakon pol sata nađe na istom mjestu Milka pismo Andrijino. Bijaše otvoreno. Kako ga je naglo pograbila, izmaklo joj se iz ruku. Ostala je blieda bez rieči.

— Oprosti, ja sam čitao tvoje pismo! — progovori mirno starac opazivši njezinu zabunu. No ona ga je razumjela. U izgovoru tih nedužnih rieči bijaše toliko ljubavi, toliko dobrote — bilo je oproštenje. I ona poleti u starčev zagrljaj kličući samo: »Otče, dobri moj otče!«

Doznavši Andrija za taj događaj, odmah je napisao dugo i obsežno pismo starome Krivičiću. Hvalio u njemu i opet čestitome starcu na svim dojakošnjim dobročinstvima, a osobito na ovom novom, za koje se za pravo ni riečima zahvaliti ne da. U odgovoru na ovo pismo nazvao ga stari Krivičić »dragim sinom svojim«, opominjao ga ozbiljno na rad i obećao mu, da će i sam svm snagom svojom nastojati, da Milka bude odmah, čim stupi Andrija u službu, i njegovom ženom — — —

Prema tome obećanju postao Andrija nekoliko dana iza svog imenovanja za pravog učitelja Milkin suprug.

II.

Nema ljepšega svatbenoga putovanja, nego li je put po moru. Prispodoba ljudskoga života s lađom na uzburkanom moru namiće se tako voljko u svojoj vječnoj istinitosti našemu ćućenju — kao nikad prije. U sretnom slučaju, koji nas je svezao s drugim dragim bićem, tako se jasno zrcali igra valova sudbine, kao i u oku ona prava, od koje se ljulja brod pod našim nogama. Po gladkoj pučini kako nas lako nose požudna krila čežnje u daleku daljinu! Kako je sladko uzbibanoj mašti izpunjati onu jednoličnost udaranja parnoga stroja i šuštaj vazda istih valova sa živim slikama novoga života, koji se primiče!...

Čarima ovakvog putovanja podavali se svim srdcem i Milka i Andrija. Dosta brzo promicao se mali parobrod uz kamenu obalu primorsku, dok se pred njihovim dušama javljala slika za slikom, prizor za prizorom svi puni raznolikosti, pa ipak svi nastali iz jednoga te istoga čuvstva, iz jednoga te istoga razpoloženja. Živ osjećaj te jednakosti kao da je bio prva karika u lancu, kojim se evo sapinjali njihovi životi u jedno.

Gledajući Andrija sretan pred sobom ljubku pojavu svoje družice, nije ipak mogao ušutkati briga, koje mu se neprestano namitale. — Ne će li dojam biednoga primorskoga gradića razočarati Milke? Ne će li siromaški uređena kućica, u koju je vodi, razbiti sanje, kojima se možda upravo podaje? — Napokon ne će li se i u njemu prevariti, ne će li svakidašnjost zajedničkoga života skoro utrnuti plamen, koji je već toliko vre-

mena sva sreća njegovog života?... Dršćući pred ovako crno prikazanom budućnošću, on se hvatao upravo požudno sadašnjosti, cjelivajući vrućim cjelovima rumena, svježa lica Milkina...

Još prije osam dana, prije odlazka na vjenčanje, Andrija je gledao svoj novo najmljeni i novo uređeni stan s radošću i zanosom pravoga djeteta. Komad po komad promatrao pomno, iztražujući svaku sitnicu baš kao pravi stručnjak u stolarskom zanatu. Koliko sretnih misli i čuvstava budila svaka malenkost u njegovoj duši! Veliku ulogu, koju će ta stvarca igrati u budućoj njegovoj sreći, znao bi sebi tom prilikom predočiti u stotinu prizora. U središtu tih prizora stajala bi vazda čarobna pojava njegove Milke. Već onda kao da je Milka svemu podavala neki osobiti čar. Kod toga pomišljao i na žrtve, koje je trebalo doprinieti. Trebalo je štediti i stradati. Koliko puta mamila ga njegova mlada krv u veselo družtvo; njegov zdrav želudac zaželio kadkad koju finu ribu ili drugu poslasticu — nu on je sve te želje i napasti svladavao upravo junački. Dosta često rugali mu se drugovi, kakovo mu je zamrljano i izlizano odielo, kako ga nosi bez obzira na zimu i ljeto; a on uviđajući koliko je temeljit takav prigovor običavao bi pred samim sobom porumeniti i težko uzdahnuti, tek inače nije moglo da bude, ako je htio da se napokon izpune njegove želje. — Trgovac, kod kojega je uzeo — nakon duga izbiranja i pogađanja — pokućtvo, tražio je osim točne mjesečne odplate i neku svotu kod predaje. Ova svota bijaše tako znatna, da je Andrija bez pozajmljenih novaca nije bio kadar namaknuti. Trebalo je obaći prijatelje, izvrći se sumnjičavim njihovim pogledima, kadkad i primjetbama, a sve to možda i bez uspjeha. Poznavajući svoju okolinu u dušu, morao se sasma zgražati pred odlukom svojom: poći da u koga zatraži toliku uslugu. »Taj068 dršće za svaki novčić; onaj će ga od straha pred ženom jednostavno odbiti, drugi je već jednom ovako nastradao...« i druge slične prigovore trebalo je smetnuti s uma, prije nego li bi učinio samo jedan korak.

Ovih borba sjećao ga prije njegov novi dom, a da se radost njegova ipak nije dala natruniti. Poslije dugih patnja eto kao da je bila ostvarena prva sreća njegova, on kao da je stupio na tlo obećane zemlje. I on se podavao toj radosti, obuzet njome kao divljom strašću, kako ona već obuzima patnička srdca...

Kako ga je sad nakon osam dana, nakon tako malo vremena morao gorko raztužiti nov dojam, kojemu se nije mogao

da otme — stupivši u svoj dom sa suprugom, s Milkom? Kao obtuženik, koji hoće da odgoneta sudcu s lica osudu, gledao je plašljivo, pun bolne neizvjestnosti u lice Milkino. I pričinjalo mu se kao da gleda oblak na najvedrijem proljetnom nebu; i drhtao je kao da mu je sad na proživjeti s njom najbolnije razočaranje djetinjeg srdca. Slušao je gotovo i čuo jasno rieči, koje se zacielo namitale Milki: Zar ove uzke, nizke, neprijatne sobice da budu sviet mojih najslađih sanja? Tu da bude ono, što je bilo bez obrisa, bez crta, bez stalnih granica, što se gubilo u ružičaste magle nejasnih daljina — skučeno i ograničeno, tako slično netom prošloj zbilji, netom ostavljenoj biedi i sadašnjosti? To dakle bila je jedina istina među tolikim varkama...?

Svaka ova rieč zadirala je kao tupo željezo novu ranu u njegovo srdce, kraj toga privиđala mu se Milkina divna pojava kao prikaza anđeoska, koja dolazi s neba i tješi i brani nevinu sirotčad. Prema ovom bogatstvu ljepote i mladosti, kako je bila trošna i siromašna ta okolina, sa svim onim čarima, što ih je znala prije lažno pobuditi u njegovoj duši. Kakva bi to bila sreća uvesti Milku u dvore dolične njezinoj ljepoti, u bogatstvo i blagostanje, koje oslobađa od toliko boli i jada... On je izkusio u svome životu moć siromaštva. Znao je dobro, koliko poniženja, kukavštine, bezznačajnosti, da i nepoštenja traži ono od nedužnih ljudi, kako ono bez milosrđa zatire zdravlje, mladost, najbujniji život, najkrasnije sposobnosti... I on se osjećao kao krivac, diete, koje je razbilo najljepšu igračku ne poznavajući krhkost tvari, od koje je bila načinjena. Osjećao se dužan da traži oproštenje, samilost... Bolnom nježnošću pritisne on Milku u svoj naručaj; vrućim suzama oblievajući njezina lica, cjelivao joj usta, oči i čelo neprestano ponavljajući: »Evo, ovo je moje siromaštvo«!

Premda se ovako početak novoga života nije prikazivao sjajnim, ipak bilo je u tome nešto novo, neka promjena. U zanimljivosti tih novih prilika izginula su skoro sva premišljanja i Milka se stala malo pomalo snalaziti kao mlada supruga. — Bilo napokon i dosta posla. — Trebalo prije svega već u uređenju stana u mnogočem popraviti Andrijinu školničku nepraktičnost. Trebalo smjestiti sve zgodnije, prikladnije. Nekoje stvari pokazale se upravo sasma nepotrebne ili nepodpune, trebalo ih zamieniti boljima. Andriji nije sve to u početku dosta jasno bilo, ali za kratko osjetio je voljko, kako je njegov novi dom postajao udobniji, skladniji, kako je ženski

praktični duh boljom uviđavnošću pogađao vazda ono najpodesnije.

Kako mu se okolina pričinjala promienjena, pričinilo mu se, da je i život postao nekako zgodniji, snošljiviji. I on se dao na uživanje toga života, izcrpljujući odsele praktičnije njegove slasti. Tako je stao odsele još više ugađati svojem dobrom teku i ukusu, koji je bio već odavna na glasu među drugovima. Milkina kuharska vještina bila je za njega od ne male znamenitosti. On se nije mogao dosta nahvaliti svake pojedine jestvine, što je dolazila na stol. On je bio kadar zanieti se upravo školskom svojom retorikom do slavospjeva — hvaleći pripremu kojega jela. Milki je kao svakoj kućanici laskalo priznanje tako prokušana gurmana, pak je i ova strana zajedničkog života dopriniela nešto, da se taj život za čas prikazivao boljim, nego je možda u istinu i bio.

Veliki proračuni, koje je Andrija nebrojeno puta postavljao i opet mienjao, nisu im dozvoljavali da drže služavku. To je bila preskupa rubrika. Andrija dakle uzeo mjesto nje vrlo jeftinu silu. Bio u gradu neki luđak po imenu Vale, taj je svima i svakomu obavljao male poslove za sasma neznatnu plaću. Ovaj luđak dolazio bi svaki dan nekoliko puta u kuću i uredio sve teže kućne poslove. Bio je prljav i blatan, slaba zdravlja i do zla boga otrcana odiela. Njegovo ludilo sastojalo se u velikoj ograničenosti duha, on na oko nije bio kadar misliti, ali zato bio je lukav i djetinjski prevejan. U svakoj bezposlici umio se duboko zamišljati, u takovim momentima preobladalo ga ludilo. Onda bi znao kadkada prema onoj: djeca i luđaci govore istinu — i zbilja pogoditi istinu, i bio je kao sviestan o dojmu svojih rieči, pak je taj dojam onda hotice poništavao, izblebetavši nekoliko bezsavjestnih izreka iz više jezika, a vazda istih. Njegov ideal bilo je vojničtvo i on bi izlazio riedko kad bez stare kakve vojničke kape. Od te kape kao da ga preobladao vojnički duh, te bi brzo koracao, kao da stupa u četi i pružao daleko preda se svoj dugi mali prst, govoreći, da to čine sva velika gospoda, te pozdravljao pridižući stisnute prste do ušiju.

Ovaj je luđak svojom nakaznom pojavom, svojim nelogičnim riečima i svojim smiešnim ponašanjem znao kadkad trgnuti Milku iz sanjarenja, u koje bi se izgubila svakidašnjim poslovima. Vale bio uza svu svoju nesreću vazda veseo i dobre volje. Milka nije imala srdca, da ma čime tome jadniku pokvari radost, pa ipak joj je nužda, da drže toga čovjeka u svojoj

blizini tako jasno predočavala biedu i siromaštvo, u koje je opet zapala. Dakle sirotinji je suđeno podnositi nesamo svoje siromaštvo, nego i ono drugih ljudi. Da ga bude više! To je morala mnogo puta jasno osjetiti. Onda bi se njezina glavica oborila, a misli se gubile daleko od ovud, od ove krute zbilje, od ovih nezgodnih prilika, od ove neliepe okoline u maglu netom zaminulih sanja... Ondje nije bilo ni ovog luđaka, ni ovih uzkih sobica, ni ove biede — a ni Andrije. Od svega ostala ondje tek njezina ljepota i zlatna mladost.

Ovakvi i slični pokreti u srdcu Milkinom ostali su Andriji tajnom — »tajni vrt«, kako ih zgodno okrstio jedan moderni Francuz. Cvieće u toj bašči zalievala je ona svojim suzama i svojom krvi — potajice — neviđena i nesmetana ni od koga. On je kraj toga živio svojim posebnim životom. On je živio ili bolje uživao u njemu. Njegova ćud i sva njegova narav bili su kao stvoreni za brak. Sve udobnosti bračnoga života on je upravo požudno srkao. Njegove navike mogle su tako liepo ostati nepromienjene. On je u jutro rano pošao svjež i kriepak u školu, ondje se namučio, ali stekao kod toga i dobar tek. U dvanaest sati znao je, da ga čeka kod kuće izvrstan ručak. Uza nj mogao je njegov duh podpuno odpočinuti. Za razgovor nije bilo gotovo ni vremena; trebalo je jesti i diviti se kuharskoj vještini njegove divne družice. Poslije objeda tražio je prepun želudac mira. Trebalo je dakle malo spavati. Onda bi pošao opet u školu. Što je u to Milka radila, na to nije ni mislio, obično i nije imala u to vrieme posla. Poslije škole bi onda na čas u šetnju. Divno more prikazuje se vazda kod zapada sunca u novim čarima, a u njega bilo je nešto malo smisla i za ljepote prirodne. Da se zapad sunčani Milke duboko doima, da joj uzbuđuje svaki živac — toga zaokupljen sam sobom nije opažao. Uobće nije mu preostajalo vremena za promatranje i opažanje Milke — od onoga, što je trebao za sama sebe. Milka se toga radi ćutila nešto osamljenom... On je uobće mislio, da bi se Milka imala više baviti s njime, nego li on s njome. To je bilo tako jasno za onoga, koji se sasma podao filistarskom uživanju braka, pak je bio uvjeren, da je žena paziteljica i čuvarica srdca muževa, da se ima prilagoditi ćudi muževljevoj, a da nije u tom pogledu ravnopravna sa svojim drugom, da i ona nema možebiti tražiti isto od njega. U takve tančine razmatranja bračnoga života on se nije upuštao, a nije imao ni kada da se upušta, on je sve više i više pazio na vanjske probitke bračne veze.

Najveća je nesreća u braku, ako nema koji član ili dosta odgoja ili dosta naobrazbe, da prikrije tražbine svoga egoizma. Ako je u tome druga polovica vještija i osjetljivija, onda će joj vriećati osjećaje i zadavati boli. Onda će nastati i sve se više širiti jaz između muža i žene. Kadšto ne će ni osobna korist, što je obje polovice izčekivaju ili već uživaju u braku, moći toga jaza izpuniti.

Nešto malo od te nesreće već je skoro i okusila Milka. Oblik Andrijinog egoizma bio je presurov i neizdjelan, a da se ne bi neugodno doimao njezinog osjetljivog srdca. Ona je osjećala bezobzirnost mnogih zahtjeva, koji su bili doduše prirodni, ali izneseni odviše napadno i bezobzirno... Osobito joj se to tako pričinjalo u ovo doba neprestanog razočaravanja, kad su težke životne prilike, sred kojih se opet našla, ovako okrutno zamienjivale lažni sviet djevojačkih sanja. I tu je siromaštvo vršilo svoju moć. U bogatstvu i blagostanju bilo bi se mnogo što izgubilo. Ovako je već uzbuđeno živčevlje postalo još razdražljivije. — Najmanja oporost potresla je čitavo njezino biće. I najlakši doticaj bio bi kadar porušiti svekoliko ravnovjesje, kao kulu, što je gradi diete od karata.

III.

Milka bila je drugo diete svojih roditelja. Njezin brat, prvorođenac, bio od nje za dvie i po godine stariji. Mladi roditelji Milkini imali su sreću, da im je prvo diete bilo mužko. Svu još svježu i netaknutu roditeljsku ljubav zaokupilo ljubko i zdravo novorođenče. I otac i majka gledali su u njemu buduću sreću svoga života. S neizrečenom slašću ćutjeli su, kako u njemu kola krv njihove krvi, i topili se od radosti, pronalazeći u njegovim još nestalnim crtama sličnost sa sobom samima. Kroz dvie godine sretnoga bračnoga života taj je sinak bio jedini i najsilniji gospodar svega doma i srdca roditeljskoga. Pred njihovim je zablenutim očima rastao i uspievao, a kad se rodila Milka, bio je u najdražim godinama, kad se počinje u sitnom tielu buditi nova duša. Mala Milka, plašljivo i neliepo diete, nije bila kadra da iztisne iz roditeljskog srdca svoga velikoga premca, nije bila kadra osvojiti polovicu onog srdca, na koju je imala pravo.

Kad je Milki bilo četiri do pet godina, ona je u nekakvoj magli čuvstvovanja osjećala tu nejednaku diobu roditeljske ljubavi. I kadgod je bila svjedokom nježnosti ili otčeve ili majčine prema bratu, ona se utiskivala među roditelje i brata. Nekakvo bolno-strašljivo čuvstvo nagonilo ju, da čuva i brani svoje pravo, svoj čitavi dio roditeljske ljubavi. Ona je bila suho i bliedo diete, presuho i slabo, a da bi se mogle bile svidjeti pravilne i liepe crte njezinog lica. Krasno njezino čelo bilo je odviše žutomanjasto i ozbiljno za diete. Divne oči bijahu upale, u njima se krila tjeskoba i zamirao mrak kao od jesenskog sumračja. Kadšto trebalo ju trgnuti iz misli ili sanjarenja. Kad bi je iz takvog stanja probudio veseo smieh ili povik bratov, ona bi se stresla kao pravo diete u mračnoj sobi od prietnje dadiljine. Uzprkos svemu tomu i ona se nije mogla oteti, a da tog krasnog mališa ne zavoli upravo sanjarskom ljubavi. Kao da je htjela ono, u čemu su je roditelji u svojoj ljubavi prikraćivali, naći u opojnoj ljubavi prema bratu. Često, kad se dječica našla na samu, ona je svojim tankim, malim ručicama malne strastveno uhvatila bratca oko vrata i cjelivala mu svježa, rumena lica.

Kako su je roditelji puštali s vida, ona se na svoju ruku zabavljala. Među djecom u susjedstvu ona je vodila prvu rieč. Sa svojom smjelošću i poduzetnošću zadivila je djevojčice svojih godina, a ozbiljnim pogledima i samostalnošću pokorila sve, pa i starije dječarce. U svojem domu druga, bila je ona pred kućom i na ulici prva. To joj je bila zadovoljština!... Sad je smjela pomišljati i na veće uspjehe. Tomu kao da se pružila skoro prilika sama sobom. Njezin brat nije bio više onaj dobroćudni ljubki mališ od prije. Počeo polaziti pučku školu i postao pravi prokšeni deran, koji nije u školi pazio, nego se tukao i gurao sa saučenicima. Nebrojeno puta tužili se na nj učitelji. Trebalo je kadkada otcu svladati preveliku slaboću prema sinu i poslužiti se osjetljivim kaznama prema lošem đaku. To je bilo zgodno vrieme za Milku. I zbilja, kako to obično biva u životu — djevojčice svladavaju kasnije, ali tim moćnije roditeljska srdca — i Milka stala sve više militi svojim roditeljima.

Ona se osjećala već tolikom pobjednicom, da je mogla roditelje stavljati u kušnju. Hotice gubila im se s očiju, izostajala na dugo od kuće i krila se kod svojih družica, samo da vidi, kolika će biti zabrinutost otčeva, kolika majčina. Ona je dapače bila spremna podnieti i sigurnu kaznu, ma koliko bolnu i osjet-

ljivu, samo da osjeti slast: doticaj, dah sladke ljubavi roditeljske, — one ljubavi, koja joj se kratila u istinu manje, nego se njezinoj dječinskoj, lako ranjavoj duši i uzbudljivoj mašti činilo.

Od dana do dana množili se i rasli Milkini uspjesi. Trebalo je samo još čas, i njezin ljubljeni premac bio bi svladan, roditeljsko srdce bilo bi se podielilo u dvie jednake pole, kad najedanput dogodi se grozna nesreća. Brat Milkin oboli na difteriji i umrije nakon tri dana bolovanja. Biedni su roditelji očajavali. Zapretana silna ljubav naprama ovom prvom djetetu probudi se sad i oživi s nova žarkim plamenom u tuzi i žalosti. Osobito otac Milkin bio je posve neutješiv. Iznenada znala bi ga zaokupljati zamišljenost i tupoća za sve, što se događalo oko njega, žena se njegova posve zabrinula za njegovo duševno zdravlje. Ništa ga nije smjelo sjetiti izgubljenog djeteta, ništa nije smjelo probuditi gorke uspomene. — Uobće postao je život u kući Milkinoj nesnošljiv. Sve se micalo na prstima, sve samo šaptalo, kao da leži u kući težki bolestnik. — Milka se nije usudila pogledati u lice svojim jadnim roditeljima, njoj je bilo kao da je sama skrivila smrt bratovu, kao da je njezina utakmica nešto dopriniela njegovoj propasti, a ona ga je ipak toliko volila!

No smrt bratova imala je i još jednu kobnu posljedicu, koja nije nikoga bolnije i teže snašla, nego Milku. Nekoliko mjeseci nakon smrti bratove umrije i majka Milkina. Težki porod zbog velikih duševnih patnja i uzbuđenja radi pretrpljenog gubitka shrva slabašnu ženu u najboljim godinama. Nedonošće pošlo s majkom u grob, a Milka osta kao mala djevojčica sirotom bez majke.

Tako zamašni događaji poremetili su ravnovjesje u duševnom životu nježnog stvora. Otac Milkin postajao od dana do dana sjetniji, zatvoreniji i apatičniji, a Milka se prometnula u malu pustopašnicu. — Prepuštena najviše samoj sebi, vična još od prije uživati podpunu slobodu, ona se zanemarivala i zapuštala. Njezino odielo nije nikad bilo čitavo, trebala je samo da ga nosi četvrt sata. Ruke su joj bile crne i blatne, kao da ih već mjesec dana nije prala. Govorila je među ostalom djecom tako gadne i nepristojne rieči, da se dolazili roditelji njezinih družica neprestano tužiti otcu. Susjedi su branili svojoj djeci, da se druže s Milkom. Ona ih je zavodila na zlo i upućivala na čine, zbog čega su bili kažnjavani, naslađujući se onda njihovim mukama. Kadkad je i sama kod svojih nepodobština zlo prolazila, tako joj je jedanput mačak izgrebao lice, drugiput joj pas poderao najbolju haljinu.

I tielo, u kojem se stala micati mistična snaga putenosti, služilo se nedopuštenom slobodom.

Ipak još u dobar čas namjeri se Milkin otac na ženu, koja se stala više brinuti oko djeteta. Neka udovica, sestra kapetana Antića, ponudi se i Krivičiću za gazdaricu i odgojiteljicu njegove kćeri. Dobroti, naobrazbi i strogosti te gospođe uspije u kratko vrieme od neposlušne i loše Milke učiniti sasma pristojnu djevojčicu. Odsele se više nije događalo, da bi se Milka bez nadzora, neoprana i u blatnom odielu potucala po ulicama. Ona je počela revno polaziti školu i izticala se ondje kao marljiva i darovita učenica.

Ono malo godina, što ih je sprovela sestra Antićeva u kući Krivičićevoj, bile su prava sreća za Milku. Kad je ona nakon tri godine, udavši se po drugi put, otišla iz kuće, bila je Milka tako rekavši spasena. U njoj bilo je već toliko dobra i toliko pameti, da se mogla i sama čuvati. Međutim smirilo vrieme i otca Milkinog. Najžešća bol staložila se, a za sve nesreće, koje su ga snašle nalazio je sada utjehe u Milki. Najnježnijom ljubavi obraćalo se njegovo srdce k njoj. Bol kao da mu pročistila dušu; nesamo Milku, nego i sve biedne i potrebne obuhvataše njegova ljubav. Gdje je trebalo pomoći, njegove su obje ruke bile svakomu na uslugu.

Tako se dogodilo, da je došao u njegovu kuću Andrija, budući suprug Milkin. Andrija bio je ljepušan mladić. — Njegova svježa, puna lica svjedočila su o podpunu zdravlju; plave, mekane, uvojite njegove kose, modro sanjarsko oko, dosta krupan ali pravilno uobličen nos i bujne, mesnate usnice imale su nešto od prirode, od šume, od gore i livada, koje su ga rodile. Nešto seljačkoga, priprostoga bilo i u njegovim kretnjama i sve je to djelovalo ugodno, prirodno. Blizina toga krepkoga, nešto neizglađenog, a ipak sanjarskog mladića, nije mogla biti bez dojma na djevojčicu, u kojoj se je upravo budio nov život i duše i tiela, kako se miče u proljeće u sočnim pupcima voćaka, macica i divljega kestena.

Maštanje i osjećaji, koji se kod drugih djevojčica bude i gube u maglama i daljinama, imali su u Milke rano zbiljski predmet, živ uzor i stalne obrise. — Andrija bio je vriedan ljubavi, a blizina učini tu ljubav mirnim i postojanim čuvstvom.

Od te ljubavi dalo se mirno živjeti. Ona je dostajala da izpuni mladost jedne djevojčice.

U takvim prilikama duboko se kosnuo Milke razstanak s Andrijom. To kao da je bila prva okrutnost sudbine, a trebalo je podnieti samotno, bez druga, u svoj veličini. U njezinom čemeru, koji je u jednoličnosti života postao tihi jad nježna srdca, zanosila se njezina misao u daljinu. I košto je prije njezina ljubav živjela od blizine, tako je sad živjela i gorila od čežnje. — Onda je najedared došao list Andrijin. — Ona se osjećala uistinu sretnom, i rieči, u koje je htjela preliti tu sreću, činile joj se bezvučne, prazne i bezsmislene. Tri put promienila je svaku rieč u svome odgovoru Andriji, dok nije napokon razderala i posljednji sastavak. Sve, što se dalo odgovoriti u onoj navali sreće, mogle su izraziti samo tri rieči: ja te ljubim!

Naskoro se imali Andrija i Milka sastati. Izčekivanje toga dana bilo je puno zanimljivosti. Kako će se to oni sastati, sad kad nema više tajne među njima? — Kako će se snaći, kad dođe Andrija i ponovi živim riečima, što je doslije gledala samo u mrtvim slovima? Kako će se drugačije prikazati njihova ljubav iz one blizine?... Kako je to drugojačije, kad se dotakneš ruke, kad ćutiš dodir, toplinu, nego kad samo misliš i misliš...?

Andrija morat će se ponositi njome. Ako je možda zrcalo vara, koje joj prikazuje od dana do dana sve to ljepše lice, ako se i sama vara, stidljivo zagledajući u svoje grudi, bit će da imade nešto istine u zanosu, kojim je gleda i sliedi sve veća četa štovatelja. Na ulici se okreću i zagledaju u njezine duboke oči... Kadšto je progone ti pogledi i plaše, da bi najvolila zamaknuti u prvu kuću. Dosadni, kao muhe, nuđaju joj loše stihove i bjesomučne uzdahe. Svagdje, kud dolazi, kao da postaje središte, oko koga se sve kreće. Osobito onaj gospodičić, sin otčeva bogatoga gospodara, taj joj obilazi kuću, već rano u jutro, pa i kasno u noći pod prozorom. Kad izilazi, susreće ga »slučajno« na ulici. A onda se klanja duboko i plaho i kao da bi joj nešto htio reći. Zacielo on mora da je zaljubljen... To sve joj i nije posve ravnodušno, dapače prija joj i godi. Njezina je ljepota pobjednica... Ali kolika slast u ponosu, u hladnoći, koja ne može odvratiti njezinog srdca od Andrije, kolika u okrutnosti, kojom uzbuđuje i muči tuđa srdca! — Ljubav prema Andriji postajala je od toga samo jača, imala je još više čara.

Onda jednoga dana došao je Andrija. Oni se sastali. U slasti prvih cjelova njezino se biće preporodilo. Zahvatila je vijavica slamku. I kad je Andrija opet ostavio nije mogla naći više ni mira ni pokoja. Vazda kao da je nešto izčekivala, kao da će sad na neko doći, kao da mu čuje korake, da ga gled pred sobom... Ponavljanje ovakovih stanja bila je gotova bol, nešto neugodno, protivno onim prijašnjim slastima. I ona je pomišljala na svršetak tih patnja, na kraj tomu izčekivanju... Oblietala ju tužna misao; u zbilji dakle ljubav nema ono vazda veselo lice, nema onoga vječnoga smieška.

Družice njezine okoline počele već pomalo uživati radosti svoje mladosti. Staromu Krivičiću prigovarali znanci, zašto ne vodi nikud Milke. Bit će njegova krivnja, ako i njegova kćerka ne izkusi do kraja sreće mladosti, ako možda zbog toga ostane i bez supruga... On je poveo nekoliko puta Milku u kazalište, ali bi trebalo poći i na koncerat, na ples. Za to, čini se, ipak nije imala Milka pravoga smisla, premda je naučila izvrstno plesati u školi. No neke gospođe, a osobito stari Antić gotovo ga izkarali, morao je popustiti, i Milka pođe s Božicom na svoju prvu igranku. Bila je prekrasna te večeri. U bieloj jednostavnoj haljini, okićena svježim ljubicama! Bajna električna razsvjeta odsievala u njezinom plamenom oku. Svi su je s udivljenjem gledali, svi se potiskivali do nje. I praktičniji su mladići zaboravljali na svoje »bogate partije« i približili se k njojzi. To je bio dan, kad nije niko pomišljao na njezino siromaštvo! Sin Krivičićevog gospodara izgubio sasvim pamet. Tako liepom nije mu se nikad pričinila. On je nije puštao s vida, nije bio kadar udaljiti se od nje.

Kad je sebi drugoga jutra otirala Milka snene oči, bilo joj kao da se probudila od najslađe sanje. I novi dan i svietliji traci sunčani kao da joj došli na poklon, poput onih mladića jučer. Bez sumnje, ona je bila kraljica plesa. To je bilo pravo slavlje njezine ljepote. Gdje je ta velika moć, pred kojom su se svi klanjali? Ona ne zna, ne vidi je, ne osjeća je... Ali odsele ona će tu moć izrabiti. Zašto da je ne upotriebi, kad joj je dana...

Od one igranke stekla je mnogo novih znanaca. Kadkad se usudio koji smjeliji da joj se približi ili izravno na ulici, ili u pratnji koje prijateljice. — I bilo joj je posve ugodno slušati laskave rieči, izprazne slavospjeve ljepoti. Bilo je to nešto novo. Dapače i cvieće, taj vidivi znak osobite naklonosti, i cvieće

je rado primala. Ta ljubice su tako ljubke. Zašto da ih ne prima?... Kod toga joj posve neugodno bilo sjećanje na Andriju... Ona nije doslije nikog drugog ni poznavala, osim njega. Bilo joj nekad krivo, da mora baš njega ljubiti, jer su tako htjele okolnosti. Sad da se za nj odluči, sad bi to bilo nešto posve drugo; sad ona može da bira. Dakako da će ona odabrati njega, ali on treba da to zasluži, treba da se natječe, da se bori...

Dok su je snalazile ovakve misli, ona je osjećala, da čini Andriji nepravdu. Dakle on, koji toliko radi i toliko strada za nju, treba da još i više trpi! Da sađe u borbu s ovim bogatim i naduvenim bezposličarima, koje je glupi slučaj oslobodio mnogih gorčina, mnogih boli?... Ne, ona voli svoju sudbinu, ona ljubi Andriju...

Ah, kad samo ne bi bilo toga siromaštva! Kako će još dugo trajati ovo nesnosno čekanje? Zašto da ne žive od danas, od ovoga časa zajedno? Kako bi to drugačije bilo, da ona voli slučajno toga Genu, gospodareva sina. Oni bi se smjestili u jednoj od najljepših gradskih palača. Upravo kneževski bi im bio uređen stan. Koliko bi imali služinčadi, kakvu podvorbu! Pred vratima stajala bi divna kočija, najvrednija u čitavom gradu. Prije ručka ona bi se vozila u šetnju; kako bi je pozdravljali prolaznici, kako bi joj zavidile prijateljice! Njezin dobri otac, slomljen bolima i težkim životom mogao bi se odmarati, odpočinuti. Da, ona bi mogla pomoći i Andriji, ublažiti njegovu biedu, popraviti njegov loš život...

Upravo su odpočeli bili uzkrsni praznici, i Andrija mogao se odkinuti na dva - tri dana da posjeti Milku. U preobičnom, jeftinom, zlo skrojenom odielu, kraj priprostih svojih kretnja, njegova iskrena no ipak vazda jednaka čuvstva — kako se čudnovat pričinjao Milki! Kao da to nije onaj isti. Bila je gotovo malo razočarana. Sasma joj neugodno bilo, da je on prati ulicama, da je vide u njegovu družtvu. Govorilo se doduše, da je to Milkin zaručnik, ali »službeno« još nisu zaručeni bili. Krivičić nije htio, da mu kogod prigovara, da je s đakom svoju kćer zaručio... Te pratnje i to preintimno obćenje, kao da će smanjiti broj njezinih štovatelja, da će ih odvratiti od nje. A sad mora da iskreno prizna, sad bi ju boljelo da ostane osamljena. To bi bilo neko poniženje, sramota u očima zavidnica. Još više od toga ljutilo ju i mučilo u njezinoj nemoći, kako se Andrija bezobzirno služi i drugim pravima zaručnika,

kako je drzko grli i cjeliva. Za njezin pogled, za njezin smiešak otimali se toliki i toliki mladići, a on da smije izljubiti ove oči, ova lica, da je smije svojim nespretnim, težkm i nesavladivo jakim rukama privijati k sebi kao svoje! I Milka bila je malne sretna kad je Andrija opet otišao. Ona se odviše uživjela bila u svoj novi život, a da bi joj promjena, osobito promjena na gore mogla bila prijati. Neka radije sve ostane, kako je sada.

Međutim vrieme hiti, a tako za dugo nije moglo ni ostati. Za koji mjesec, za koji dan Andrija će doći i tražiti svoje. Treba se dakle odlučiti. Ili ostati zaručnicom Andrijinom i odreći se svega, što je s tim u opreci ili svemu učiniti kraj. Ovo drugo bilo je tako zamamno u ovaj čas, da bi bilo najbolje ništa ne misliti i odkazati Andriji. I njoj je bila u istinu već nekoliko puta rieč na ustima, da povjeri sve otcu, da učini taj odlučni korak. Ali joj strah nije dao govoriti. Njezin otac, taj ozbiljni i triezni čovjek, koji dobro promišlja sve, što čini, koji mrzi svako maštanje, naklapanje, svaku djetinjariju, a više od svega Genu, novoga svoga gospodara, koji nije htio pružiti ruku pomoćnicu budućem drugu i jedinom zaštitniku njegovoga dragoga djeteta, on bi bio zacielo planuo ili svisnuo od bola nad takvom prevrtljivošću i nepostojanošću. To bi bila i opet nova nesreća, a on ih je već toliko pretrpio. — U ostalom, kad se i sama zamišlja u cielu stvar, onim praktičnijim svojim duhom mora da ostane i dalje neodlučnom. — Da nisu ipak sva ova udvaranja njezinih štovatelja pusto naklapanje, a najpače ono Genino? Ovakvi bogati ljudi traže pustolovine u svojoj bezposlici i obiesti. Međutim Geno kao da je i nešto ohladnio. Kao vlastnik velikoga posla postao je ozbiljniji, možda više i ne misli na siromašnu kćerku svoga činovnika. Kako bi se on ponio, da dođe do zbilje?... A onda? Što preostaje nego stara usidjelica? Ruglo zavidnicama? Otcu da nakopa na glavu ne samo novu žalost, nego i novu brigu? Da mu ogorči stare dane?... Ne, to bi bilo previše.

IV.

Prije nego je bilo službeno oglašeno, znao je Andrija, kad će ga po prilici imenovati pravim učiteljem. Mogao se dakle odrediti dan vjenčanja. Ta izvjestnost silno je uzbudila Milku. Premda se od časa, kad joj se Andrija očitovao, tako nesnosno

dugo zavlačilo s udajom, ipak joj se sad pričinilo, da je sve došlo tako brzo, tako iznenada.

Poslove oko pripreme za novo kućanstvo, koji su ovih posljednjih dana bivali sve to veći, obavljala je upravo s bolnom nervoznošću. Sad joj bilo platno preloše, sad preslab konac, sad joj se nije sviđala boja, kojoj se čas prije upravo divila. Kad bi zamislila, da ju je trgovac prevario, zažarila bi se i planula s gnjeva. Igla bi joj se zabola u prst, a da toga ne bi ni osjetila... Onda bi se digla i bacila sve pod stol, obukla se u najljepše odielo i pošla na ulicu, doduše tajeći sebi, ali očito zbog toga, da sretne ondje Genu ili ma kojeg drugog štovatelja. Nadala se da će u njihovu družtvu bar na čas zaboraviti svoje jade...

Uz takav rad nije bilo uistinu moguće, da će sav posao svršiti do određenog dana. I Milki je godilo da traži odgodu vjenčanja, ako i samo na nekoliko dana. U prvi tren pričinjalo joj se to kao nekakav silan dobitak, djetinjski ju obradovala ta »lukavština«. U istinu pak nije to ništa mienjalo u stvari.

Jednoga dana srela se na ulici s Genom. On je ne bi bio ni opazio, da ga nije sustavio njezin napadni pogled. U prvi čas prestravljen, a onda hineći ravnodušnost, lako joj se nakloni. Ona se zarumenila od biesa. Njegova ju nehajnost uzbudila. Nikako nije mogla shvatiti ni vjerovati, da je njegova ljubav tako brzo ugasnula. Njegovo ponašanje tumačila je radije kao prikrivanje pravih čuvstava, i nešto je silno poticalo, da se o tome sasma osvjedoči, da bude na čistu. I ona odluči govoriti s njime još jedanput. Ona će mu nekako predočiti, kako je bio lud i nespretan, — ta ona je bila već gotova, da popusti. U dubini svoga srdca nadala se mnogočem od tog sastanka.

I zbilja opazivši Genu drugiput na ulici, pođe sasma odlučno prema njemu. Mislila je, e će imati dosta snage, da svoju odluku nepomućeno izvede. Ali kad se našla u tolikoj blizini i ovako nedopušteno s tim gotovo stranim čovjekom, ostavi je hrabrost. Ona probliedi, a usnice joj stanu drhtati. Jedva joj uspjelo izmucati nekoliko rieči — poziv na svoje vjenčanje. Geno joj se uljudno zahvali, tek ne nađe rieči, da započne razgovor.

Tako nestade posljednje nade. Slika ovoga čovjeka, okružena bogatstvom, i sjajem, znala se sve dosad vazda pojavljivati nekako u zaleđu svega. Kud ju i zanosila mašta, daleko

od onoga, što se zbilja događalo i imalo dogoditi, vazda se dalo nekako popostati kod pomisli na Genu. Danas pokazalo se to maštanje izpraznom varkom. — Odsele više nije bilo nikakove zapreke, sad se imalo ono neodklonivo dogoditi. I ona je bila spremna, sad joj je bila najpreča želja, da što prije dođe i mine taj dan vjenčanja.

Međutim nužda, kojom se sve događalo onako, kako je htjela sudbina, a ne onako, kako bi bilo možda povoljnije Milki, djelovala je blagodjetno na njezino srdce. U njezinom biću kao da se probudilo nešto — nešto tajno žensko. Doba, da i ona izpuni svoje zvanje kao žena, bilo je tako blizu, na dohvatu. Nešto se neznano događalo u svem biću njezinom. Nešto ju razdraživalo i uzbuđivalo, kao nikad u životu. Duboko pod dojmom vjerskoga odgoja, koji u žene još silnije zahvaća srdce i um nego u mužkarca, nije se mogla oteti tajanstvu, kojim vjera okružuje taj odlučni čas u životu. Njezina čuvstva, koja su je dosele gonila na ulicu i u plesne dvorane, koja su je kadkad zavela na nadopuštene misli, sad su eto imala poprimiti oblik nečega dozvoljenoga, posvećenje crkve i neba, imalo je postati vezom između zakona ljudskoga srdca i zakona božjih.

I ona je tako stupila na dan svoga vjenčanja u polutamnu, veliku, praznu crkvu sa strahom i tjeskobom prave kršćanske djevice. Kroz njezino lako odielo prodirala je zima. Koraci, od kojih je ozvanjala crkva, plašili je svojom muklom tutnjavom. No kad je prispjela do glavnog žrtvenika, kao da joj je odlanulo. Veseli plamečki dosta mnogobrojnih svieća, kao da su joj stali osvjetljivati dušu. Među težke srebrene kandelabre bile su zataknute krasne kite cvieća. Njezine se oči naslađivale krasnim ružama, kamelijama, plavomiljem i ljubicama. Mirisi natapali su svu okolinu i doprievši do nje, probudili u njoj sladku uspomenu prvoga plesa. I ondje su mirisale ljubice i gorjele svieće... Svećenik, koji se uzpeo do žrtvenika, bio je njezin znanac, drug Andrijin. Njegova alba bielila se poput sniega i blistala milovidno od plama svieća. U prijaznom mu pogledu bilo je pobožnosti i veselja. Jednim i drugim kao da je htio nadahnuti prisutne. Njegove rieči bile zvonke i blage, dalo im se vjerovati i ugađalo je slušati ih. I Milka je slušala... Govorio je lako i od srdca. Nije očito mogao prikriti ni svoje radosti, da gleda srećna svoga druga i da je dionikom njegove sreće. On je sjećao mladence na dužnosti, što ih donosi njihov novi život. Pouzdanje u Boga i ljubav, dat će im snage i ja-

kosti... A Milka se morala pitati: ima li i zbilja te ljubavi u njezinu srdcu? Sjetila se Gene. Njega nije bilo u crkvi. Najprije ju to ljutilo, ali onda, pod dojmom časa, obuze je velika radost. Njoj se pričinjalo, da je to djelo ruku božjih, da je samo nebo htjelo, da mirna srdca i nepomućene duše sklopi vezu, koja je bila nebu draga... I došlo joj kao pokajanje. Ta sama se obećala Andriji; za tolike mukotrpne godine ona je bila njegova nada, sve njegovo. Sad ju napokon učinio svojom ženom. Okle da bude kruta, da mu pomućuje sreću?... Dobrota božja, koju je osjećala u ovaj tren tako blizu, pomoći će joj. Ona sama učinit će sve, ne bi li opet uzkrisila ljubav prema Andriji. Evo, ona se zavjetuje. — A bilo je i nade u uspjeh. Ovaj čovjek, koji tako živo drži njezinu ruku, dao bi za nju sve — i dušu i tielo. On ju je tako dugo, tako iskreno ljubio. I ona je njega ljubila; on je bio njezina prva ljubav. Da, ona će moći da ga ljubi, oni će još biti srećni!...

Čari raztajanja s rodnim gradom, s otcem i prijateljicama, a još više ljepota putovanja morem razblažili su i smirili Milkino srdce. Nestrpljivo je čekala u parobrodu, da dođu sad u ovu sad u onu luku, ne bi li što brže prispjeli i u posljednju. Ondje daleko od svieta, u koji se uživjela i od kojega je poprimila navike i život, ondje će se moći lakše da živi između četiri zida, kod vlastitog kućnog ognjišta. Ove prostrane vode, ovo silno modro more dielit će je od prošlosti, dat će joj bolju budućnost. I sanja se stade ređati za sanjom, nizajući joj u stotinu ljepušnih slika budući život. Prije svega ona će biti dobra gospodarica, njezino kućanstvo bit će uzor kućanstva. Svu svoju vještinu, svu pažnju posvetit će njemu. I ako nisu prilike sjajne, u koje stupa, dat će se štednjom koješta popraviti... Kolike bi bile sretne na njezinu mjestu!... Njezina je ljepota zavarava, gradi joj kule po oblacima, kojih nestaje brzo — s oblacima. I njezine ljepote nestat će brzo... Ona će postati ženom, majkom... Krv će se stišati, i ovaj sebični život, gdje je živjela tako izključivo za sebe, a pogotovo u ovo posljednje vrieme — snatreći samo o nekakoj velikoj nepoznatoj sreći, postat će drugi. Kao drag dar poklonit će ga drugomu, koji će doći. Ali hoće li biti u nje nježnosti, samozataje i požrtvovnosti, kojoj se toliko divila u drugih? I nikad još nije izišla pred nju slika njezine duše ovako u svoj golotinji, kao u ovaj trenutak... Ona se zgražala pred njom, tjerala je od sebe kao nešto tuđe, nešto strano, neliepo i vriedno prezira.

Nije ju samo sebičnost držala u svojoj moći u nedoglednim dubinama duše, nego i prema vani, prema okolini njezino se srdce prikazivalo divlje, kruto i oporo. U njoj nema ni trunka dragosti, ni traga nježnosti. Kako će to ona ljubiti djecu svoga čovjeka?... Ona se sjetila djetinjstva, ljubomore i boli. Sjetila se onoga žalostnoga života na ulici, one bolne slobode. Onda se pokvarilo srdce, onda je postalo tvrdo i oporo... I to bi srdce trebalo odgajati s nova, s početka..., ako nije već prekasno... I ona je nastojala, da cjelove, kojima ju je u osami parobrodske kabine obasipavao Andrija, vraća jednakom toplinom i nježnošću...

Napokon pristade parobrod u P. Dođoše Andrijini drugovi, da ih pozdrave. Taj ju je pozdrav nekako počastio. Svidjelo joj se biti mladom gospođom, suprugom čovjeka, koji nešto vriedi i izvan kuće, u svietu.

Ali ondje u kući navalile opet druge misli i čuvstva. Približavao se s mrakom predvečerja i odsudni čas... I iz tmine, kako se diže mjesec na polunoćnom nebu, kao nešto veliko, silno i zamašno stupaše pred nju najbliža budućnost. Kako je došlo do toga? — Što se to desilo s njome?... Pred tim pitanjima stala je njezina pamet... Trebalo je jednostavno, da računa sa činjenicom. — Bilo je dakle suđeno i određeno — i posljednjega bogatstva svojih mladih ljeta trebalo se odreći... Trebalo je da razpoklanja sve, da joj ne ostane ništa...

Brzo su proticali prvi dani bračnog života u nekoj putenoj omaglici. Prolazili su kaošto brzo prolazi dubok san, a ne kako prolaze ure neke zabave. Ne u oživljavanju časa, nego u uspavljivanju. Neka sladka tromost obuzela joj tielo. Zagrljaji i cjelovi, kojima se bez opiranja podavala, bili su meki, kao da će se nešto razplinuti. Dan bio joj isto, što i noć. Svi interesi svagdašnjosti bili su jednaki, jednako malo vriedni, stvoreni samo da izpune prazninu. Andrija bio joj istina bliži nego prije, i ona ga ljubljaše ne sileći se, tek u dubini srdca morala je priznati — da je i tu ljubav udesio više od svega samo ovaj i ovaki život.

Tu se nije moglo ništa tajiti. Ona je ćutila podpuno sviestno, da sad pripada tomu čovjeku, da mu pripada više nego ikad prije. Njezin život bio je u njegovim rukama, ona mu nije bila više neograničena gospodarica. Trebalo ga prilagoditi njemu. Promieniti se više nije dalo ništa, svaka promjena odigrala bi se tek na površini, ne bi zahvatala svu bitnost stvari.

Njoj je određeno dieliti s tim čovjekom sudbinu, to je nepobitna činjenica; sva zadaća njezinog života može biti samo jedno: udesiti sve tako, da bude njihova zajednica što snošljivija.

I može se reći — da je to u jednu ruku uspjelo: Andrija je živio presretnim bračnim životom. Njegovo se lice smiešilo od zadovoljstva. On se širio i debljao gotovo na oči. Navikao od rane mladosti na stradanje, gladovanje i oskudievanje u svakom pogledu, nije nikad ni sanjao, da se može tako udobno živjeti. I što mu je bolje bivalo, sve se više podavao njezi i brizi Milkinoj. Mazio se kao stari mačak. Sasma se uzobiestio u prokšenosti. U svojem je osobnom uživanju gotovo zaboravljao Milku. Mislio je, da to tako mora da bude. I njegovu su egoizmu stala sve većma rasti krila. Živući sa svojom ženom, on je ipak živio sam sobom i samo za sebe. Sve što je nuđao ženi u odštetu, bila je tek njegova osoba, njegova blizina. Činilo se dakle na oko, da je njihova zajednica sretna. I bila bi sretna, košto se to i zbilja često u životu događa, da je ona požrtvovnost, kojom je Milka podnosila drugu, tamnu stranu bračne sreće, dolazila od srdca, da je zahvaćala sve biće njezino, da joj bio izvor u silnoj ljubavi ili odanosti, ovako bilaje ona preslaba, da izpuni sav život Milkin.

Ono čim ju Andrija nuđao, bilo je premalo za žrtve, što ih je doprinosila. On je bio doduše čovjek naobražen, ali suvišak svoga znanja dielio je samo sa svojim učenicima u školi, za nju je malo preostajalo. Međutim to ona nije ni tražila od njega. Bila je darovita i znala je u knjigama naći sve, što je moglo zanimati. Ona je htjela živjeti. Bilo je prerano da bi se toga života mogla odreći. Ne taj život, koji je ključao u njoj, htjela je osiliti, povećati. Tražila je više života, onog, koji bi bio po njezinom ukusu, prema njezinoj mladosti, njezinoj ljepoti i njezinoj ćudi. Neke pobude, nešto malo zanosa ma bilo i za ništa, neka uzbuđenja ili bolna ili sladka svejedno, samo ne hladnoću, mir i tišinu. Raznobojnost, šarenilo, družtvo, saobraćaj — samo ne monotoniju, osamu, samostanski život...

Andrija je nije vodio nikamo, nikoga joj nije priveo u kuću. Neke starije gospođe, koje su stanovale u kući, brzo joj dosadile. Zavidile joj mladost, ljepotu i prvu bračnu sreću, pak joj donosile samo neugodnosti, brbljarije, koje su je mogle raztužiti s kojeg god razloga. U mjestne prilike, o kojima su

na široko razpravljale, bila je premalo upućena, a da bi je mogle dosta zanimati. Takvi su joj razgovori postali odvratni. A i Andrija se bojao, da će je družtveni život odvraćati od kućanstva. Po njegovim nazorima, imala je žena živjeti samo za kuću, za gospodarstvo, to jest — za udobnost, za njega. Da su njegovi nazori izpravni, potvrđivao mu je njihov život, u njegovoj se kući evo žive božanstveno!

I tako u osami još je veća želja obuzimala Milku za družtvom. Ona bi se bila rado prikazala i drugima kao naobražena, duhovita žena, a uz to kao dobra gospodarica, ta bog bi znao kakov pojam svi ovi ljudi, koji ju tako začuđeno susreću na ulici, o njoj imadu! Stare gospođe-ukućanke, već su joj o tom natucale, pak tako među drugim, da je drže premalo naobraženom, te da se Andrija tobože stidi pustiti je u družtvo, ili — drugiput — da nema pojma o gospodarstvu, da je neuredna do skrajnosti, pak da se Andrija ne usuđuje nikoga dovesti u kuću, napokon dapače natuknuše joj i tu »bezobraznu brbljariju«, da se njezin suprug boji mužkog družtva radi njezine prevelike slobodoumnosti... Sve to trebalo bi izbiti ovim pokvarenim ljudima iz glave, pokazati im samu sebe u pravome svietlu, a to bi bilo najlakše, jer u nje ima još i one najveće moći osvajanja, ona je liepa... Umilnim riečima nije bilo moguće išto maknuti iz Andrijine glave, on je mislio, da je u životu, kao i u školi, nepogrješiv. Da ga prisili na popuštanje, za to bila je preslaba, a sama stvar premalo važna. Oni prvi dani bračnoga života učinili su — sred uživanja — Andriju silno ljubomornim. On je tražio i najluđe izlike, da joj štogod spočitne. Kad nije nalazio poticaja u njihovom sadašnjem životu, stao je sasma protiv običaja da joj kori prošlost, iznoseći stvari, o kojima prije nije nikad govorio, i za koje je mislila, da ih niti ne zna. A njoj da se hoće družtva? Kao da joj nije on sam dosta... Kad se čas prije podala — ona, ta nedosežna ljepota, njemu, kad je bila kadra uživati isto kao on, slobodno, neobuzdano, — ko mu može jamčiti, da je ta slabost ne će i opet svladati, kad zna, da je u nje uistinu ima?...

Sred sreće, koju je eto podpuno uživao, strepio je i drhtao za tu sreću, kao škrtac nad svojim zlatom. On ju držao strastveno obim rukama i tjerao od sebe sve, što bi joj moglo naškoditi. Uviđajući ipak, da život kojim žive Milka nje sasvim ne zadovoljava, a on joj ga ne može u ovaj čas popraviti, utekao se budućnosti i sanjarijama. Zamislio misao, da će oni

sprovesti praznike u bajnoj Italiji. On je učitelj klasičnih jezika, pak kako da se bolje usavrši u svojoj struci, nego gledanjem spomenika iz starine? Viša oblast zacielo će rado prihvatiti njegovu molbu za podporu, pomoću te podpore dat će se nekako skromno živjeti u Italiji. Ovu svoju nakanu razložio je potanko Milki. Kad je uvjerio, da s materialne strane ne će biti nikakve zapreke, opisivao joj poletnim riečima sve one ljepote, koje ih ondje čekaju. I da je još više uživi u tu misao, stade nabavljati knjige, u kojima su bila potanko opisana sva mjesta, sve životne prilike u Italiji. Njegova lukavština uspije. U Milki se probudio živ interes za taj put. Ona se najedared našla opet u svietu, koji je morala ostaviti, u svietu sanja. Pred njihovim očima dizale se veličajne zgrade, obtočene divnim bojama južnog neba, Čas su bili u Mletcima, čas u Firenci, čas sred Rima, čas podno plamenog Vezuva. Iz zabiti siromaškog i uzkog njihovog života — lako se odkidala mašta i zalietala u one modre daljine . . .

V.

Bilo je nekako pod konac veljače, kad se Milka stala osjećati majkom. Toplije sunce i vjetrić s juga donosili novu životnu snagu u prirodu. I ona se osjećala tako srodna toj prirodi, koja se budila. Mnogo se dana podavala samo tim novim osjećajima, krila ih duboko u sebi, i nije se mogla odlučiti, da ih povjeri Andriji. Taj najmoćniji misterij svoga života čuvala je i poštivala, kao nešto sveto u hramu svojega srdca. Nitko nije bio dostojan, da snimi s njega koprenu. Držala je, da je bilo u Andrije premalo nježnosti i tankoćutnosti, a da bi bio mogao istim čuvstvima doći u susret tomu velikomu — novomu događaju. Njegov egoizam, koji je sad podpuno poznavala, tražio bi i zahvaćao svojim pohlepnim kracima samo svoje. On bi bio ušao u tu sobu tajne punim korakom, gdje bi trebalo da stupa po prstima; govorio bi glasno, gdje bi trebalo samo da šapće, ili da ne govori ništa. Bliedo svietlo, koje se rađalo u njezinoj duši, on ne bi umio cieniti; on bi bio upalio svieću — u noći punoj mjesečine.

I tako je htjela, da Andrija sam nasluti i pogodi, što se oko njega zbiva. Njoj bi to bilo godilo i oslobodilo ju od priznanja, kojemu se opirala njezina stidljivost. No Andrija nije

opažao ništa. Njega je svega zapremila misao na Italiju, njoj je prikazivao sve svoje slobodno vrieme, o njoj je neprestano govorio. — Tek kad se ciela pojava javljala napadnije, morao je da opazi, što se zbiva. Kod toga pronalazila je njegova sebičnost divnom vještinom i opet svoju korist. Andrija se veselio svojemu djetetu, otčinskim svojim radostima, koje je naslućivao. On nije umio da učini tu sreću njihovim zajedničkim dobrom, nego ju uživao sam, sam za sebe, na strani, daleko od Milke.

Novi događaj iztisnuo je iz pameti Milkine sve druge misli. Put u Italiju, ta mila igračka njezine mašte, ostade najedanput bez čara; dogodilo se s njome isto, što se događa s tolikim lutkama, kad se u djevojčicama stanu buditi nova čuvstva i nove čežnje. Njoj se činilo pomišljanje na takve užitke očita krutost srdca. Pred budućim danima ona je strepila u bolnoj neizvjestnosti, — što će njoj taj put u Italiju?

Fizičke boli, kojima je sad bila više izvrgnuta, zlo se doimahu njezine ćudi. Postala je nervozna i lako razdražljiva. Svaka sitnica mogla je da je uzplamti. Krv bi joj onda udarala u glavu i ona bi počinjala djela, za koja bi se čas kasnije pokajala. Niko je nije mogao više razdražiti, nego Andrija. Nedužna rieč, ili — ako te nije bilo — jedna njegova kretnja, njegov smieh, — mogli bi je nagnati upravo u bjesnilo. Nije mu mogla pogledati u oči. Kad bi nešto učinio ovako, ona bi htjela upravo protivno. A kad bi joj učinio po volji, srdila ju njegova popustljivost, ili joj se činilo, da dosta brzo ne pogađa njezine volje, pa bi mu iztrgnula stvar iz ruku i učinila posao mjesto njega. A on se nije branio protiv ničega. Svaki spor pričinjao mu se suvišnim naporom, smetanjem mira i udobnosti.

Kad ne bi dulje vremena naišla na što, da na tome izkali bies, koji je harao po njezinoj nutrini, zaplakala bi iznenada bez razloga. Osjećala se tad dvostruko nezadovoljnom, ostavljenom i osamljenom. Onda bi sjela i napisala list prijateljici Božici. Premda među njima nije bilo nikakvih tajna, ipak nije izrično spominjala svoga nezadovoljstva, ali između redaka lako se ono čitalo. Zavidila je Božici slobodu, ljepši pogled u sviet, nade i čežnje u neizvjestnu budućnost. Žalila je, što nije i njoj bilo suđeno, da svrši svoje nauke, da postane učiteljicom. U nje imade toliko energije, ona bi mogla obastati i sama, ravnati i upravljati svoj život svojim rukama. To bi bila prava sreća . . .

Na molbu, koju je Andrija upravio vladi zbog podpore za put u Italiju, stiže podpuno nepovoljno rješenje. Vlada nije ove godine razpolagala tolikom svotom; njegova bi se molba dala doduše izpuniti, ali ne za ovu godinu. Ta odluka podpuno ga porazila. Gotovo plačljivim glasom izpripoviedao ju ženi. Milka primila je tu viest dosta hladno, njezine se misli nisu više ni bavile tim. No Andrija nije dugo žalovao. Brzo stvori novu odluku: živjet će kao nekoć, stradati i pregarati. I zbilja velikom moralnom snagom stade napuštati mnoge udobnosti, koje su bile skopčane s troškovima. Dakako da se nije obazirao kod toga ni na Milku. I njoj je mnogo što uzkraćivao, obterećivao je novim poslovima.

Tako se opet jače osjetilo siromaštvo, u koje se Milka netom nekako uživila. Njegov teret udubao se bolno u njezina leđa, tlačeći ih i ranjavajući. Sanje, te odkupiteljice iz biede, postale življe. Pred očima njezine izmučene duše stala je opet ona kočija, najljepša u gradu, blieštio se opet sjaj razkošno uređene palače, svila, srebro, zlato, dragulji, sluge, dvorkinje i... zavidni ljudi. Mjesto Andrije stajao je uz nju Geno, onaj junak iz njezine proljetne priče...

Još teže od toga siromaštva podnosila se moralna bieda, a sudbina nije ju ni od nje poštedila. Jednoga dana saobći joj u povjerljivu razgovoru, misleći, da joj to saobćiti mora, jedna gospođa ovu novost. Bogati trgovac Pašić hvalio se negdje u gostionici, da će njegov sin, poznati nevaljanac u školi, ipak položiti izpit zrelosti. On da za to jamči. Kad su prijatelji trgovčevi uztvrdili protivno, izlane on napokon tu tajnu. On da je posudio gospodinu profesoru Hajdiću novaca; hoće li mu, kukavac, vratiti novac ili ne će — to je njemu svejedno, no njegov sin napravit će svakako izpit zrelosti. Milka je protrnula u dno srdca. Nikad joj o tome Andrija nije govorio. To je bila očito bezstidna kleveta, koja je mogla naškoditi dobru glasu, poštenju i eksistenciji jednoga muža, jedne obitelji. Ali u času prođe joj glavom toliko činjenica, koje su dopuštale mogućnost toga čina. Silna je bila u Andrije želja, da putuje u Italiju; iz razgovora u ovo posljednje doba kao da se činilo, da je Andrija bio siguran za potrebni novac. Bio je kadkad upravo djetinjski veseo... I ona pohiti, da namah potraži muža. Andrija sjedio uza svoj priprosti pisaći stol, proučavajući plan Firence. Zatekavši ga kod toga posla, činilo joj se sve posve vjerojatno, posve istinito. Rieč joj zapela u

grlu. Bilo joj strašno pomisliti, da će možda za čas biti njezin muž u njezinim očima čovjek nepošten. Sva njezina bieda pomoli se taj tren pred njome. Sve ju pritiskalo bolnom težinom: njezino nezadovoljstvo, njezine boli, stradanja, zamrle sanje, ruševine zasnovanog života, robstvo, potištenost i beznadna budućnost. I njoj se priviđalo kao da će biti velika sreća, kad se sve to razbije, sruši i sunovrati u bezdno kao trula građa... I ona se došuljala do Andrije kao zmija pa obujmivši svojim bielim prozirnim rukama njegov široki vrat, mamila je iz njega ravnodušno, s posmiehom — najogavnije priznanje.

— Ti dakle misliš sigurno putovati u Italiju? — upita ga ironično.

— Jest, sigurno! — odvrati Andrija ne skrećući pogleda.

— A novac, troškovi?

— Ah, lako za to.

— Lako za to? — To naglo, uzbuđeno pitanje pomelo je ženu. Andriju pak trgnu nešto iz njegova mira.

— Reci, reci odkuda ti novci? — navalila ona neobuzdano, smetnuvši sve obzire s uma.

— Ta bar ti znaš, kako štedim, kako si odkidam od ustiju. Uz predujmljenu tromjesečnu plaću, bit će nam dosta. Ja sam sve proračunao, odgovori Andrija mirno, ko naviknuvši na njezinu čestoput bezrazložnu uzbuđenost.

Taj mir kao da je jače podražio Milku. Njezin je glas drhtao.

— Dakle nesamo, da si tajio istinu predamnom, već sada i lažeš...! Ali ja znam sve, ti si uzajmio novac. I znam od koga, od trgovca Pašića. Možeš li reći, da to nije istina?

Sve njegovo otvoreno priprosto biće bilo bi se protivilo u taj čas laži. Osjećao je da ne bi bio kadar govoriti neistinu. Pojmeći plemenitost svrhe, radi koje je pozajmio novac, i onu nevinost, s kojom je cielu stvar zatajio, da ne nakopa Milki nove brige na glavu, odgovori umilno, gotovo posve mirno.

— Jest, dušice, ja sam uzajmio nešto novaca. Bojao sam se da ti priznam, no mi ćemo lako novac povratiti na godinu, tim lakše, što je zajam bez kamata...

Milka je planula na taj odgovor.

— Dakle je istina. Pozajmio si novac — i to bez kamata i da ih nikad ne povratiš! A Pašićev sin, tvoj đak, on će proći na izpitu zrelosti...?!

Andriji oblije rumen lica, uši mu se zažarile žarkim crvenilom. Na sve ovo, što mu se eto spočitnulo, nije nikad ni pomišljao. U svojoj nesavladivoj čestitosti nije došao na misao, da mu se taj novac nuđa radi tog lošeg đaka. Nije mu to bilo ni na kraj pameti. On je bio tako blag prema svojim učenicima, da je sam sobom nastojao da svakoga propusti na izpitima. To se o njemu znalo. Komu bi moglo da pane na um, da ga radi toga podmićuje? Sve to bilo mu je novo, nikad se nije time bavio; on je mislio samo na Italiju, kako će se pomoću tih novaca ostvariti jedina želja njegovog biedničkog života ... i ništa dalje. A sad se evo usuđuje netko cielu stvar ovako tumačiti, ovako prikazati!

— Kunem ti se, dušice, svim što mi je drago na svietu, nikad, nikad nije to istina. To je zlobna kleveta najzlobnijeg čovjeka ... I on je stiskao — govoreći — sve krepče i strastvenije ruku Milkinu, kao da bi htio reći: »ti si prijatelj moga srdca, ti znaš, da ja govorim istinu«!

Milki, koja je razumjela taj dodir ruke, bilo u istinu u taj tren žao Andrije. Oni su živjeli zajedno i dielili sudbinu, biedu težka života kukavna učitelja, doista prijateljski. Onaj leden zrak, od zamaha krila velike noćne ptice siromaštva, svakim se danom doticao njihovog patničkog čela, i bila je bezprimjerna drzkost dirati u poštenje toga čestitoga siromaštva. I Milka se s gnušanjem odvratila od misli, da bi Andrija mogao biti išto kriv.

Spremna da prva djelo pokrene, uputi mirno Andriju, što da učini. Najgore bilo je u tome, da je kleveta poticala od samog vjerovnika, a ne od drugih. Treba dakle namah smjesta poći k njemu i povratiti mu novac, odbiti s prezirom svaku uslugu. Dalo se to još lakše udesiti nakon onoga, što je Andrija izpripoviedao, kako je došao do novaca. Razgovarali oni jedared o putu po Italiji. Andrija se tužio, kako mu ne dadu podpore, a on bi je makar s vremenom vratio. Na to mu trgovac reče kao od šale: »Ta to je nepravda, ja bih Vam pozajmio i hiljadu forinti, tako sam siguran da biste ih vratili«! Andrija je, prihvaćajući šalu, sumnjao o tome, jer je trgovac bio poznata škrtica. No na to mu trgovac, da dokaže svoje rieči, gotovo silom narine dvie sto forinti, koliko je upravo imao uza se. Andrija osjećajući, e će se eto da ostvare najslađe sanje, u smetnji i slaboći zadrža trgovčeve novce. Od toga je nastala ona drzka kleveta.

VI.

Događaj sa trgovcem Pašićem opisala je nekoliko dana kasnije Milka u pismu Božici. U ovome listu bila je već tužba na sudbinu glasnija. Zamrzila je ne samo drzkoga klevetnika, nego i svu okolinu, sav grad. Po njemu sudila je sve, svakoga je držala sposobnim da učini slično. Tužila se i na jadni stalež Andrijin, koji nesamo što ne može pristojno hraniti obitelji, nego je i u svom radu izvrgnut kritici posve nesposobnih ljudi. Svaki imućniji misli, da učitelj zavisi o njemu; on će za novac nesamo naobraziti njegovo neodgojeno diete, nego mu i izdati povoljnu svjedočbu. Siromaštvo prieči učitelju, da očuva dostojanstvo, koje odgojitelju treba za njegov uspjeh. Kako ćeš dokazati mladiću, da će mu nauka obezbiediti budućnost, kad nisi kadar — ti njegov uzor — svojim znanjem da stekneš najnuždnije? — Sad dok su još sami, Andrija i ona, žive se kako tako, no što će biti, kad se njihova obitelj poveća, kad budu izdatci redovni, a ponajpače slučajni, daleko nadmašivali dohodke. Onda se ne će moći ni maknuti. Morat će raditi i pregarati, bez nade i izgleda u bolju budućnost. To će dakle biti istinski život, onaj o kojem je nekoć sanjala! Za to je procvala njezina ljepota, da ovdje brzo i neopaženo zamre? — Kako samo ubija ova dosada svakidašnjosti! Uviek isto te isto. Škola, objed i opet škola, pa spavanje — to je sve. Njezino srdce još nije tako udešeno na sat, ono bi htjelo kojiput zakucati, življe, zadrhtati, zaigrati.

Za dva tjedna imao je biti svršetak školske godine. Milka je željela ostaviti ovu okolinu, ovaj grad i sve njegove prilike, te joj je zbog toga nesnosno tromo prolazilo vrieme. Ona je neprestano smišljala nove osnove i nadala se oslobođenju, izčekujući od tih praznika nešto novo, izvanredno. Ponavljajući prečesto svoje misli, u nje se uživjela i postala apatična za sve, što se oko nje događalo. Najradije bi zamolila Andriju, da je pusti odmah k otcu. No kako da se usudi iznieti tu želju? A ko bi mu kuhao, ko bi ga dvorio čitav dan — kao pravo veliko diete? U njezinu nezadovoljstvu pričinjala joj se ta nemoć prema prilikama kao robstvo.

Bilo je mjeseca jula. Sunce je pripicalo čitavom svojom snagom. Od njegova je žara drhtao zrak. Kameni krš gradske okoline okružio se nekim oskudnim zelenilom, koje je upravo izjednačilo u jednu zagasitu boju sve nuance proljetne razno-

bojnosti. Od zidova sievala vrućina, u kućama s malenim prozorima bilo je nesnosno sparno i zagušljivo. Čovjeka bi oblio najedared znoj, oćutio bi pritisak na moždane, na prsi, na dušu. More bilo je tiho. Skamenilo se ko bezćutno. Još daleko od kraja probijali ga sunčani traci do dna. U daljini stapalo se zagasito srebro površine sa bjelilom neba i dana. Na krilima galebova sustavilo se toliko bjelila i zraka, da su se činili kao morem razsijane mrvice sunca...

Andrija bio je strastven plivač. Odkad se samo moglo kupati, on se kupao i prije i poslije podne. Osjećao se u moru kao riba u svojem elementu. Jednoga dana pošao je, tek što se nasitio suncem opržena voća, u more. Poslije kupanja osjeti težku glavobolju; navečer došlo mu ko da će izgoriti od vrućine. U noći nije mogao spavati, vrućina je sveđ rasla i oblievala ga vrelim znojem. Drugi dan morao se javiti bolestnim, nije mogao u školu. Kako je bio jak i nikad bolestan, malo se plašio bolesti, uzimao je na laku ruku, o liečniku ni da bi čuti.

Odkad se potužio na boli, Milka ga je upravo materinjom brižljivošću dvorila i njegovala. Ostala je uza nj u sobi, namještala mu jastuk i pokrivalo, pitala ga šta će piti, šta jesti, je li mu bolje, gdje ga boli. Bojala se, da mu ne smeta svietlo i zastirala ga. Prijalo joj biti uslužnom i zabrinutom, osjećati s bolestnikom, ne doduše fizičkih boli, ali dieliti duševne. Laskalo joj, da će joj morati Andrija da prizna i tu sposobnost u njegovanju bolestnika, u koju se pravo razumije ipak samo žena.

Kad Andriju još i dopodne ne ostavi vrućina, posla Milka na svoju ruku po liečnika. Posjet liečnikov uzbudio je neobično Andriju. Njegova vjera u snagu zdravlja i svoju prirodu pokolebala se. »Koga treba moje tielo« — pomišljao je u sebi, — »zar ja nisam dosta jak, da i bez pomoći prebolim ovu malenkost?« Priznati slaboću i nemoć naspram nepromjenljivim i nedohvatljivim zakonima prirode, bilo je po nj, koji je uživao život i njegove slasti sigurnošću i stalnošću svoga zdravlja i mladenačke snage, silno bolno, napunjalo ga strahom kao kakvo diete, strahom neizvjestnosti.

Rezultat liečnikove pregledbe bio je posve nepovoljan. Iz svih simptoma, koji se mogli opažati, dala se lako ustanoviti opasna bolest zapleta crieva u vrlo kritičnom stadiju, kad se već javljala oteklina spolja. Rieči, s kojima se liečnik praštao od Milke, odavale su, da je Andrijina bolest vrlo ozbiljna. Kad

se liečnik udaljio, ona se zagleda u bolestnika, koga su očito mučile pritajivane boli. Lica mu gorjela sumnjivim rumenilom, a oči sjajile ognjem. Njoj se nametne slutnja mračna, crna.

Ona se poboja ostati sama u sobi, iziđe na prstima i dozva slugu luđaka Valu. Taj je buljio u gospodara nepomično i ukočeno, kao da ne gleda u čovjeka, već u nešto, što se neodoljivo doima, što zahvaća i oko i dušu. A njoj je postalo još tjeskobnije. Bacila se na divan i zagledala u luđaka, koji se bio čučnuvši stisnuo uza zid. U onom mraku izišla je pred nju slika njezine biede jasnija i svietlija, nego ikad prije.

Soba je bila gotovo prazna. Dvie jednostavne postelje uzke i kratke jedna do druge. Do Andrijine postelje stolić. Na drugoj strani uz zid otvoren stol s posuđem za pranje. Na zidu dva ručnika. Naprama divanu, pred kojim je stajao stol nakrcan knjigama, nizka željezna peć. Na peći biela sadrena statua Flore. Nešto dalje priprost ormar, nekoliko stolaca i ništa više. Zastori nad prozorima bili su od najslabije vrsti, prekratki i preuzki. Zrak u sobi bio je vruć, težak i pun neugodna vonja. Milki se natopile oči suzama...

Od one ljubavi, koja je nekoć tako umjela izvraćati zbilju, nije bilo u njezinu srdcu sad više ni truna. Ona se nije mogla približiti Andriji, koji ju je eto sada najviše trebao, nego — žaleći ga. A on, ležeći u niemoj boli sam na krevetu, daleko od nje tek nekoliko koračaja, ležao je u istinu osamljen negdje mnogo dalje. Mrak se utiskivao među nje poput tvrda zida. U njihovu domu utrnulo je bilo ono bielo svietlo, koje spaja i združuje sve, do čega siže. A ugasio ga život pun siromaštva, okrutnosti, odvratnosti, jednoličnosti i ništavosti. Prebrzo nestalo modrih sanja, pregrubo nasrtalo se na njezinu slaboću.

Mekanički — ne misleći niti ne osjećajući ništa — digla se i stala spremati za bolestnika obloge od leda, što su ga upravo donieli u sobu. Svjetiljka, koju je sama upalila, zablenula joj mutne oči. Andrija opazi pri svietlu neotrtu suzu na njezinu licu. Neopisivo čudan poklik izvi mu se sa dna duše: »Milko!« — Milka se sva stresla od zvuka njegova glasa. U njemu kao da se odavao grozan strah čovjeka snažna i mlada pred smrću: — očito je držao suze Milkine znakom, da mu je bolest opasna, što se slagalo i s njegovim bolovima. Krila se u njemu i ona iskrena i duboka ljubav, kojom je ljubio kroz tolike godine svoju Milku; u isti mah bio je u izrazu te ljubavi i opet strah, da bi se on morao razstati s Milkom. — Svojim

užarenim rukama zahvatio je živo Milku i privukao ju k sebi. Ona se nije otimala, iako nije osjetila isto što i on. Njegove usne, vruće poput žeravice dodirnuše se njezinog lica. Milka se zgrozi od te vatre, koja se prosula iz njegovog tiela.

Ledeni oblozi odmah su od prvog časa olakotili boli bolestnikove. On se razvedrio i udobrovoljio. Počeo se smiešiti i govoriti o smrti i putu u Italiju. Tako je govorio: »Možda ću mjesto u Italiju onamo preko; taj put bit će jeftiniji, ali onda morat će ga silom platiti vlada, jer se onamo putuje na njezin trošak.« Ove su doskočice bile možda polakšica, — kao da se igra s mnogo jačim neprijateljem, — samo ih je bilo gorko slušati.

Skoro je umuknuo, kad su došle nove boli. U to se vratio liečnik. Pomno ga je opet svega pretražio i izjavio Milki na razstanku bez okolišanja — neka se spremi na svako zlo. Još ima tračak nade, njegova jaka narav, ipak je težko vjerojatno, da bi mogao preboljeti. Izjava je liečnikova potresla Milku, ipak je moć nade svladala sumnju. Nije moguće — mislila je ona — da bi mogla smrt u tako malo vremena slomiti tako jak organizam, čovjeka u naponu snage. To se ne smije i ne mora dogoditi.

No u časovima, kad se odmarala od svoga posla, od mienjanja obloga, stala je mašta, koja vazda hrli napried, računati i nehotice s gotovom činjenicom. Za nju je bio Andrija već mrtav, ona je nastavljala svoj liet od smrti Andrijine. I tad se događalo u njezinoj duši ono veliko, silno, pred čim su naša pamet i naše srdce puka nemoć, ništa. Budila se priroda, svesilna priroda, od koje je njezin život bio samo dielak. U najdubljim dubinama svoga bića, zgražajući se pred sobom, njoj se namitala Andrijina smrt kao nešto što je proteklo, a došlo je drugo. I kao da se počelo daniti — u tminama njezine duše. Ona joj je obećavala slobodu i nov život, bolji i ljepši. I uzprkos toga, što je gušila te prave svoje misli i silila se da misli drugo, o svom bolestnom drugu, da se moli za njegovo ozdravljenje, nova je slika sa svojim čarima novosti, sreće i izbavljenja postajala sve jasnija, sve zamamnija. Nešto se je sve više utiskivalo u njezinu dušu, nešto kao pobjeda...

Uzalud se je naprezala, da umiri svoju dušu. Još je češće mienjala Andriji obloge, poravnavala pokrivač i namještala jastuke. Sjela je uza nj na krevet, sagibala se do njegova čela i ljubila ga dugim cjelovima. Ali od dodira one nadprirodne

vrućine gubili su ti cjelovi svoju prirodnu moć, bili su i sami bolestni, — po njima se je još ustalila vjera u ono, što su joj govorili i liečnik i usijana mašta. Najzad je toliko uzmučile te misli, da je morala izići iz sobe i gorko plakati. Uvuklo se nešto strano u njezino biće, tako tvrdo nije bilo njezino srdce... niti je ona htjela da bude.

Kad se vratila u sobu, oćutila je kao pritisak na prsi onaj težki, sparni zrak u sobi i neugodni vonj. U Andrijinom organizmu morale se događati grozne promjene, njegov dah zaudarao je kužno. Ona nije nasmagala više snage, da se približi bolestniku kao prije, da se sagne nad njegovu glavu i da ga poljubi. Previše ga je nagrdila bolest. Njezina ljubav nije više nasmagala čuvstva za čovjeka na umoru, za koga prije nije osjećala dosta duboko. — I sad joj se činilo prirodno, da Andrija mora umrieti, da više ne može biti ljubavnik njezinog srdca, — njihova zajednica se je razvrgla i to običnim, svakidanjim, nepromjenljivim zakonom prirode — smrću... I vidjela se je već na moru, kako putuje k svomu otcu, kako počinje njezin novi život, — Bog bi znao kakav — svakako drugi, ne ovaj od danas.

Prema jutru toliko je oslabila, da je usnula tvrdim snom. Ludi Vale dozvao je služavku iz donjega sprata i ona se stala brinuto oko bolestnika.

VII.

Drugi dan odredio je liečnik, da se spremi u trećoj sobi krevet za Milku; njoj samoj strogo je zabranio, da se za išta brine u kući. Obzirom na njezino stanje bila je od potrebe najveća opreznost. Odmah nakon liečnika došla su i dva druga Andrijina. Premda je liečnik, izpitavši iznova stadij bolesti, izjavio, da absolutno više nema pomoći, brinuli se oni oko bolestnika neumorno, mienjajući naročito ledene obloge, to jedino sredstvo. Nakon groznih muka gubio je bolestnik tek poslije podne časomice sviest. Onda je govorio većinom o nekom putovanju, koje mora odmah i silno nastupiti. Kad mu se opet razvedrila pamet, poprimila je iluzija stalne obrise, govorio je posve ozbiljno o svom putu u Italiju, koji će mu biti ujedno i oporavak. Onda od slabosti opet zapadaše u šutnju. Neko

vrieme zurio je nepomično u sadreni kip na peći. Kad ga je prijatelj probudio iz mrtvila i upitao, kako mu je, odgovori Andrija:

— Recite mi, kako sam ja to prešao u onaj kip, u onu figuru na peći? Evo, ja sam ovdje. Kako to da gledam u sama sebe?

Prijatelji ga upitaše, ako mu smeta statua na peći, da će je maknuti.

— Ne, ne — odvrati Andrija — ostavite samo, to mi je ugodno, prija mi i godi. Ja sam rado ondje... — — Ali gdje je Milka? — I onda bi se najedared sjetio i tražio ju plašivim pogledom po sobi. Jedva su ga umirili prijatelji, kako je Milki naložio liečnik, da se ne miče, jer će inače biti dva bolestnika u kući. —

Kad je došao pred večer parobrodom Milkin otac, ležao je Andrija već u agoniji. U deset sati u noći bio je mrtav.

Dok se sve to događalo, ležala je u trećoj sobi u polumraku na krevetu Milka. Kad ju je jutros vodio liečnik iz bolestnikove sobe, ona se opirala. Malne surovo govorila je liečniku, da nema nitko prava maknuti je od njezinog supruga. Na to joj liečnik stao dokazivati, da je Andriji bolje, da će doći njegovi prijatelji, a i sam on da će ostati uza nj; zašto dakle da oboli još i ona, kad ozdravi Andrija. Ona ga posluša i leže obučena na krevet. Nije mnogo vjerovala liečnikovim riečima, da bi Andrija mogao ozdraviti, smatrala je katastrofu gotovom činjenicom. Dala je dozvati jednoga od prijatelja i umolila ga, da umah brzojavi Andrijinim roditeljima i otcu. Onda je zadubla glavu u jastuke i stala gorko plakati. Taj plač bio je dugo i težko izčekivana blagodat. Jecala je glasno, a suze joj natapale ugodnom toplinom lica. Jedva bi se nekoliko kapljica ohladilo, navaljivali bi opet novi topli valovi, puzeći neizmjerno nježnim dodirom lagano niz kožu. — Onda bi najedared misli sustavile suze. Ona je pomišljala na grozotu smrti, koja uništava u tren najbujniji život. Zamišljala se u najtežu ljudsku misao, kako sa smrću zauviek — za sva dohvatna i nedohvatna vremena — nestaje čovjeka, kao da ga nikad ni bilo nije. Zameće se čovjeku trag, a on je ipak stupao jednom po zemlji... Gledala je u duhu trenutak, kad se duša dieli od tiela... Vidila je, kako preostaje tielo... odvratan trulež, koji treba sakriti duboko pod zemlju, da ondje nestane — ta nekoć

najveća dragocjenost. — Onda se njezine misli odkidale od groba, odvraćale od smrti i ulazile opet u život... u njezin život. Ona će dakle postati nakon nekoliko mjeseci bračnoga života udovicom, vratit će se u otčinsku kuću... žaliti ondje za svojim suprugom i roditi diete... Trebat će, dakle, da njezin stari i nemoćni otac odsele skrbi za dvoje, za majku i diete... Ali ne, on se ne smije mučiti za nju i za njezino diete, to je njezina zadaća; ona će početi raditi, nastavit će svoje nauke, postati učiteljicom... Imat će druga u životu, svoje diete, imat će materinje radosti, imat će za što da živi, da radi i trpi... Hoće li to biti bolji život?... Kakav je bio njezin život dosele? Što se dogodi od one ljubavi — zamrle i povraćene na prividni obstanak? Ništa... garište, zajednica bez čvrste veze, novo siromaštvo i nova bieda, koja je vazda nametala pitanje: čemu? a odgovor bijaše život bez radosti, život jednoličan i pust... O ta jadna sebičnost! Kako ih je dielila...! Ona bi da je svemu kriva. A sad? Kako je smiešno i pomišljati na nju, što bi to koristilo — čemu je i bila? — — Dolazeći do takvih misli, s pravom se domišljala, zar nije bila možda i ona isto toliko sebična kao Andrija? Zašto nije mogla da podnosi, što je on tražio, nego je sama zahtievala od njega drugo, ono svoje? Zar nije ona sama sa svojom mladošću, ljepotom i izpraznim sanjama bila prvi povod nesuglasja njihovih duša? Pa Andrija ostao je isti. Onaj mučenik od djetinjstva, onaj veseljak na silu, ostao je takav kroz sav život, stradao je i pregarao za nju. Održao je rieč, zatražio njezinu ruku s najčistijom nakanom, da ju učini srećnom. Poslije mislio je, da je njegova sreća također i njezina... A nije li imao pravo da tako misli? Nije li stekao to pravo patničkim životom? Ko je dakle kriv — ?... I ona je morala obtužiti samu sebe. Ona se osjetila krivom pred onim, koji je u najgroznijim mukama nakon borbe za život — bio posljednju borbu... U toj svojoj boli nije nalazila suza. Zurila je blieda i bezćutna u strop nizke svoje sobe, slušajući niemo i bez obrane tužitelja u srdcu svome...

Kad bi se koji od prijatelja ili liečnik zagledao na vrata u sobu i opazio njezin tupi pogled, zazeblo bi ga pri srdcu, zamišljao bi se u njezinu nesreću, kako je mlada, nakon kratke bračne »sreće« ostala bez druga i bez pomoći sama u svietu — i mislio bi da podpuno poima njezinu tugu, da je odkrio njezinu tajnu. U istinu bila je ta tuga svakomu nedosežna.

Iz te ukočenosti i bezćutnosti jedva ju trže otčev dolazak. Prvo pitanje, kojim je primila skršena starca, bilo je, da li je već Andrija umro? Starac nije mogao — nakon onoga, što je vidio, odgovoriti. On je cjelivao suhim očima njezino ledeno čelo i vlažna lica. Milka je shvatila šutnju kao odgovor. No činilo se, da se tom viešću nije ništa novo pokrenulo u njezinom srdcu. Ostala je nepomična, gledajući pravo preda se.

Gledanje u jednu točku uspavalo ju lakim snom. Pola u snu pola na javi prelietale joj glavom silom sanje. Našla se najedared u otčinskoj kući — kao nekoć — djevojka. Spremala se nekud, češljala kosu, kitila se cviećem jaka mirisa i mislila na Genu... Andrija joj nije bio na pameti. I ta sanja bila bi puna ugodnosti i slasti, da je nije nešto smetalo. Nešto joj nije dalo otići, dovršiti toaletu, češljanje i opremanje; privezalo ju uz stolac, ukočilo joj tielo... I ona se zalud kušala odrvati, najradije bi vikala iz svega glasa... Za čas bila je opet na moru. Udarilo nevrieme. Lađa se ljuljala i ljuljala sve jače i biesnije bacalo ju s jednoga mjesta na drugo i nikako se nije htjelo stišati. Mislila je, da će poluditi i pala je u bezsviest...

Oko deset sati zaleti se najedared u sobu ludi Vale. Lamao rukama, plakao i vikao kao pomaman:

— Gospe, gospe, umrije nam dobri gospodin! Jao meni siroti!

Neka joj bol kao od udarca tupim nožem prosieče glavom. Onda joj se pričini, da ništa ne ćuti niti ne osjeća, samo plač i naricanje luđakovo odavali joj, da je ipak pri sviesti... Malo zatim — možda i dugo vremena — nije ništa više osjećala.

Andrija je zbilja umro. A umro je nakon grozne posljednje borbe. Još za života kao da mu se raztvorilo tielo. Na kožu izbile modre mrtvačke pjege. Dah mu zaudarao truležem. Oči mu se zastaklile, modrilo njihovo pobliedilo, slab plamečak tinjao u njima poput jedva vidljive iskrice. U bolnom izražaju lica zrcalila se duševna bol: misao da će umrieti, zatekla ga očito još pri sviesti. Morala je biti grozna ta misao po čovjeka, koji je rado živio, koji je bio u naponu svoje snage, na zenitu života, sred nekakova raja — nakon neopisivih borba i stradanja patničke mladosti. — I kad je izdahnuo, pogled mu bio divlji, bjesomučan, kao da se zgrozio izpred zamaha smrti, zgrozio zbog njezine zvjerske okrutnosti...

VIII.

Nakon osam dana posvršili se svi poslovi. Prijatelji Andrijini išli su u svemu Milki na ruku. Ona nije trebala zapravo ništa da radi. Još je bilo tielo pokojnikovo toplo, kad već navališe vjerovnici; jedan htio preteći drugoga, samo da ne izgubi ono nekoliko forinti, što ih Andrija tečajem mjeseca zadužio. Imetka nije bilo, trebalo se držati onih malenkosti, što su bile upravo u kući. Na sreću nije o svem tome Milka ništa dočula; sve su to prijatelji izravnali.

Pokućtvo se brzo prodalo. Bilo je još novo, priprosto, jednostavno i jeftino, mogli su ga dakle mnogi kupiti. Knjige, osobito ona djela o Italiji, koja je u posljednje vrieme pokojnik nakupovao i čitao, prodale se izpod ciene. Nije bilo čovjeka, koji bi se zanimao za što takva. Plod najvećih muka, stradanja i pregaranja razpršio se za čas u ništa; nestalo beztragom i gniezda i njegovih ptica.

Suznim očima praštala se Milka jednog ljetnog jutra na parobrodu sa gradom, koji je imao biti najljepše pristanište na putu njezinog života. Prve su zrake sunčane razsvjetlile more i gole klisure primorskih planina. More kao da se probudilo, kao da je disalo svojom modrinom. Umilno prislanjao se grad uz brežuljak, spuštale se kućice tik do vode kao da ih onamo bacio preuzetan val. Galebi se igrali u luci, lepršajući svojim svietlo bielim krilima, hiljadu put umivenim u bistroj pučini. — I ona je mislila na onaj dan, kad je parobrod pristao na ovom istom mjestu, kad su je pozdravili... Koliko se toga od onda dogodilo... a od svega ne preosta ništa, nego jedan uzki, nizki humak, drven krst okićen svježim, živim viencem »njegovih zahvalnih učenika«. — Dugo gledaše ona prema ubavoj dražici, gdje je među drugim zaboravljenima snivao i on. I nije mogla odkinuti pogleda; njezina se duša praštala.

Kad se parobrod otisnuo daleko u more, njezino je srdce bilo tiho i mirno, poput ovih utišanih voda. Njihova tišina kao da je pala i na nj. Ona se naslađivala jednoličnom igrom valova, koje je uzvitlavao brz vijak. I jednoličnost, koja joj je bila toliko odvratna, od koje je prije toliko trpjela, sad joj ugađala, i nije težila za promjenom...

Nad morem lepršao nedaleko od parobroda biel bielcati leptirić. Ona ga je opazila. Promatrala je njegov tromi, sumorni, posljednji let. Kud je zabludila ta uboga životinjica —

ne tražeći drugo nego skroman cvietak...? Koliko ih je bilo ondje među kamenjem po hridinama, a ona je došla ovamo, gdje nema nijednoga. Zaniela ju moć njezinih krila. Zašla je u sigurnu smrt, preslaba da preleti na drugi žal ili da se vrati natrag... Koliko je bila ona sama nalik na tog leptirića! Kako je malo tražilo njezino srdce, pa ipak kud je sašla? Kud je zaniela sudbina, u kakve krajeve, nad kakve dubine...? Preslaba su i umorna njezina krila; kako će preko, vratiti se više ne može...!

Ona je htjela doviknuti leptiru, neka se podigne zadnjim silama svojim, neka sleti na lađu, ona će ga spasti, povratiti životu, kraju i cvieću... Ali on je ne bi mogao razumjeti, ona bi vikala uzalud... I njoj se samoj činilo kao da čuje glas iz daljine, povjerljiv i blag, kako joj dovikuje: Podigni se i spasi!

I u njezino srdce uniđe jakost, njezine mišice počele se micati, njezina mašta zadobila krila... Onamo, onamo upravit će let, odkud dolazi onaj umilni glas... I njoj se pričinjalo kao da njezino srdce razumije, što mu se dovikuje. Pričinjalo joj se, da čuvstva, misli i parobrod, da sve u skladu samo s jednim jedinim ciljem hrli napried, da će pouzdano stići onamo i ona da će se spasti!...

Još i više, ona je vidjela sve jasno u slikama mašte svoje. Ulazila je u otčinsku kuću, kao u začarani dvor... Sve se ondje budilo oda sna. I ona je bila opet djevojka, liepa i svježa. —

Kad se osviestila od sanjarija, mislila je stalno, da je bio mladić, s kojim je pošla — Geno... Ljutile su je te neumjestne, drzke sanje, ona je od njih trpjela, nije htjela da ih ima, branila se od njihova nasilja, ali one su nicale i množile se protiv volje. Bilo je kao da si dignuo sa zemlje težak kamen, onda se stalo micati izpod njega stotinu u zaboravi zamrlih života.

Nakon nekoliko sati putovanja, bila je opet u svom rodnom gradu. Uzpinjući se uz stepenice u drugi sprat dobro joj znane kuće, izdavao ju dah, klecala joj koljena. Ona se osjećala ostarjelom i vrlo, vrlo umornom.

Ljudi, koji su je sretali, većinom znanci od vida, prolazili su ravnodušno, gotovo izbjegavajući njezin pogled, kraj nje; valjda im bilo dosadno obnavljati zaboravljeno poznanstvo. Kad je unišla u otčeve odaje, kao da ju nešto zazeblo pri srdcu. Suh, pust zrak malo nastavana stana, bez topline ljudskoga daha i života, pritiskao joj prsi. Dvie sobe nisu bile nikako u porabi, u trećoj zaudaralo jedino po dimu ne baš najfinijih

smotaka. Stvari bile su poredane staračkom pedanterijom, svaka točno na svojemu mjestu. Sve je odavalo, da tu samoživ starac sprovodi svoj slabo veseli život kao putnik u gostionici, daleko od svojih, kao na prolazu. Ona se nikako nije mogla snaći. Bojala se baš kao tuđinka primiti štogod u ruke ili sjesti na stolicu. Bilo joj je posve nepojmljivo, da je to njezin dom. Tražila je okom neznatne stvarce, za koje je pouzdano znala, da su stajale kroz godine i godine, dokle seže njezina pamet na istom mjestu. I nije ih nalazila ondje. Sve što je prije odavalo brižnu žensku ruku, što je živjelo životom njezinim, svega je nekud nestalo. Činilo joj se, da je ušla u kasnoj jeseni u šumu, u kojoj je posljednji put čula slavujevu pjesmu. Svud golo drveće, bez lista. Tek jedna stvarca sačuvala je svoje mjesto, ono isto, na kojem ju je toliko put tužnim pogledom susretala. Sličica pokojne majke nad otčevim krevetom. I ona je osjetila, uočivši dragi lik, potrebu, da se baci preda nj na koljena, da zaplače kao diete.

Kad se stari njezin otac pojavio na vratima, zateče kćerku, gdje kleči pred slikom majčinom. Milu svoju plavu glavicu zatisnula u meke jastuke, biele svoje ruke sklopila uzko kao da moli. Srdce mu htjede pući. Slušao je čas nepomičan njeno prigušeno jecanje, onda se udaljio i izgubio kao ranjena zvier.

Mnogo je vremena trebalo, dok se Milka nekako smjestila u otčinskoj kući. Mnoge sitnice, koje je trebalo ili s nova nabaviti ili popraviti, zaokupile su je ipak u toliko, da nije imala kad podavati se svojoj boli. Upravo ganutljivom nježnošću i pažnjom obsipavao ju njezin stari otac. Vidjelo se kako mjeri i promišlja svaku rieč, koja bi mu prešla preko ustiju, samo da ne probudi njome boli u kćerinom srdcu. U svojoj smetnji i nemoći, kako da ublaži jad kćerin, počinjao bi kadkad djetinjarije. Kupovao sitnice, koje nisu imale za nju ni smisla ni čara. Milka je shvaćala otčevo dobro srdce i hinila često neobuzdanu radost, gdje joj je bilo više da zaplače, zarida.

Osobito je starca uznemirivalo i uzbuđivalo njezino stanje. U tom je pogledu prelazila njegova zabrinutost sve granice. Spominjao se valjda grozne sudbine Milkine majke, a bila mu je zacielo i posljednja nada, da će diete preobraziti i Milkin i njegov život.

Tako se živjelo u izčekivanju. Kad je potonulo sve, među najbolnija čuvstva i najužasnije misli ipak se vazda utiskivala nada. Trebalo je samo da izginu do kraja sve iluzije.

Veliko djelo prve proljeti, zlatne mladosti, ljepote i novog života — taj sladki privid — moralo se razpasti u ništa, srušiti u prah i pepeo, da nad njim nikne novo: trenutak sreće istinskoga života.

Bilo je pred večer. Milka se naslonila na prozor i promatrala veseli život na ulici. Dok se mogao pratiti okom pojedinac prolaznik, dalo se toliko smišljati i nagađati! Najednom — kao da gleda prizor na pozornici — mine uz kuću dosta brzim koracima Geno. Pratio je ljepušno načičkanu šveljicu, uhvativši je nehajno izpod ruke. Svježa i mlada djevojčica imala je na grudima prekrasnu kiticu ruža, zacielo njegov dar. Milki zadrhtaše nervozno usnice. Još je uhvatila bila toliko vremena, da omjeri točno veličinu i stas djevojčice, a mogla je i razabrati, da joj je kosa divne plave boje. Sve se tako točno podudaralo s njezinom pojavom — od onda . . . Bilo joj je jasno, da Geno nije promienio svoga ukusa!

Ali ta slika — nije više mogla da zadugo zaokuplja njezine misli. U njoj se micao nov život i osvajao za sebe pohlepnim rukama cielo srdce i svu njezinu dušu. Bio je jači od svake sile. Poslije muka, kojima se radovala u očajnoj snošljivosti biede i boli, doći će on, njezin mali anđelak. U njemu će priroda zaboraviti dva mukotrpna života kao jučerašnju noć, u njemu će nakrcati toliko ljepote, toliko obilje svojih darova, da će i ona do kraja svojih dana moći živjeti u razkoši.

I Milka se okrenula zadovoljna od prozora. Pošla je do pisaćeg stola i napisala list Božici. Božica je, zamišljajući se u nesreću svoje družice, s te nesreće gotovo bolovala. Milka je bila presretna, da je uhvatila časak zadovoljstva i sreće, ne bi li i Božica našla nešto od tog pokoja između redaka. Ona joj je opisala sreću, koja će doći. Orisala joj slutnju najboljega ljudskoga čuvstva — ljubavi materinske. Njezin zanos zanio je tako daleko, da se bojala povriediti nježnost Božičinu. Božica je tražila od Milke mnogo ljubavi. Ona se morala izpričavati: »Sad te ne ću moći više toliko ljubiti, sad će doći on. — Ali — i ti ćeš ga ljubiti, jer će biti moje diete?!«

S T A R C I

U uvali kamenoga Primorja, ne visoko nad morem, nanizalo se nekoliko potleušica bielih i nizkih. To je bilo jedno od onih zabitnih sela, kraj kojih ne možeš plandujući morem u barci proći, a da ti ne zadršće srdce, kao da je dušu podsjetilo nešto velike njezine osame. Kućice kao da su niknule iz kamena, pravo su kameno cvieće. Kroz uzka svoja okanca gledaju turobno na široko more, bdijući nad njim, da se ne bi uztalasalo, da se ne bi uzobiestilo, svojim vjetrom polomilo jadra, svojim valovima lađu.

Topli dah s juga već je probudio zemlju, mendule oko kuće već su ocvale, šljive se stale upravo zeleniti, a ljubica među kamenjem bliedila i gubila miris, kad navali žestoka bura i pokrije sniegom svu goru tik do mora. Ljudi nenavikli na zimu stiskali se u svoje kućice i zagledali se niemo u maglu, u kojoj se skrivalo more.

Navrh sela u najvišoj kućici zasjali upravo prozori. Osamdesetgodišnji starac Mate upalio lojenicu, primaknuvši joj drhtavim rukama žigicu. Dotle je starica njegova žena, jedva dvie godine mlađa, izišla bila u komoru i vratila se za čas, noseći objema rukama svežanj žilavih borovih grana. Starac izvukao onda iz slamnjače šaku slame i podpalio grančice na kominu. Gusti, bieli dim vukao se i povlačio iz početka poput gušterica među drvljem, dizao se onda naglo u vis, napunjajući sobu ugodnim mirisom. Malo zatim počelo praskati i pucketati, pa kao oslobodivši se okova sunuo onda kroz dim najprije jedan zmijoliki plamen, za njim drugi i treći, dok nije sav kup planuo veselim žutim ognjem.

Sva sobica oživjela u sjaju plamena. Čas se pojavile sjene od nogu stolca na podu, pa ih brzo nestane u tmini. Čas se opet kao nove, kao duge crne pruge protegnule po stolu od

zemljanoga vrča i od čaše, i opet brzo izginu. Bilo je posve ugodno gledati te lakokrile goste. Jedva si se s jednim upoznao, već ti se kao za porugu izmakao, da opet dođe, kako su gdje htjele zrake od ognjišta.

Starica je još sveudilj nosila granje. Uz onaj ognjeni kup stajao je skoro na kominu u pripravi drugi mrtvi. Po nizkoj sobici strujio je već topli val ugrijana zraka. Starac je pošao bio do jednoga prozora; bili su posve maleni i zatvoreni drvenim vratnicama. Htio je pustiti iz sobe dim. Tek što je otvorio krilo, zahvatila bura drugo i lupnula njime žestoko o zid. Starica se potresla od tutnjave i prekrižila desnom rukom ne progovorivši ni rieči.

Za čas nestalo iz sobe dima. I starac pođe opet do prozora, da ga zatvori, svladavši silu vjetra. Onda zaspe živu žeravicu netom dogorjela granja novim granama sa onoga drugog kupa i počne se muče svlačiti. Dotle je starica već odložila bila svoje gornje odielo i uzverala se na visoki krevet, koji je stajao uza zid naprotiv ognjišta. Zamalo legao uz nju na isti krevet starac.

Malo vremena slušali su starci žalobno podcikivanje bure. Srodni, blizi glasi kao da su im godili, kao da su dolazili iz njihove životom izmučene duše. Bili su sladki, zamamni kao pjesma. Pjesma uz kolievku, što ju je pjevala priroda svojoj staroj djeci.

Prasak s ognjišta je tu pjesmu prekidao: sveudilj iznova pozivali su žalobni zvuci dušu, da tuguje, da ih opet sluša.

Onda se pročuo tišinom tajanstven šapat: dvie su molitve kao jedna prodirale tminu, iznoseći pred priestolje Nevidljivoga čuvstva i želje, koje nisu bile od ovoga svieta, a s toliko pouzdanja, da ih nije smetao šum pobješnjele prirode.

Kao u daljinu gubio se onda pomalo šapat među mracima, prolazeći valjda carstvom sanja u ono drugo silnije tišine, bezsvjestice...

Oko ponoći iza prvoga sna probudi se starac. Htio je da otvori oči, ali mu se stegnule trepavice, nije ih mogao raztvoriti. Ćutio je tek, kako ih nešto težko, nesavladivo pritište, kao da ih sklapa silom tuđa neznana ruka. I starcu mune odmah pomisao glavom, da to nije došla smrt i da mu ne sklapaju oči. Htio je nešto reći i otvori usta. Ali ih morao brzo zatvoriti, da se obrani od silne navale dima. Sad tek bilo mu je jasno. Soba je bila dakle puna dima. Granje na ognjištu,

što ga je bacio bio na žeravicu, nije se upalilo plamenom, nego je samo tinjalo.

Sad je tek otvorio oči. U žestokim suzama razsipavali se plamečci žeravice u ognjene magle, u kojima se gubile konture svake slike u plameno bezličje. Starac se neko vrieme mučio, da uhvati sliku kojeg mu drago predmeta, ali napor mu bio uzalud. Onda je opet sklopio oči, i bilo mu ugodnije nego prije...

Pomišljao je najprije, da to nije ništa. Tek malo dima, koji će se opet razpršiti i osloboditi njegove grudi od pritiska. I on je driemajući, čekao radoznalo, imade li pravo i kako će se sve to svršiti...

Onda kao da je zbilja dima nestajalo. Nije ga više gušio, a u srdcu ostalo mu čuvstvo puno slasti. Osjećao se veseo i blažen, kao da se opio od najslađega dalmatinskog vina. Smiešio se, gotovo se morao smijati — kako je to on veseo pijani staračac! I pričinjalo mu se najedared sve tako smiešno i veselo i kao da on sam pleše...

Sjetio se, kako je jutros susjed tovario magarca drvom za prodaju u grad, kako je drvo s druge strane odpuzlo, dok je vezao ono na protivnoj. I ta mu se zgoda tako sviđala, da mu je nebrojeno put dolazila sad pred oči i vazda ga s novoga poticala na smieh...

Malo zatim izgubio se s posmiehom na ustima u bezsviest. Došuljala se omaglica i uspavala mu mozak. Kad ga opet trgnulo nešto oda sna, bio je pritisak dima jači. Gušio ga nesmiljeno, stezao ga oko vrata kao uže... I sad se probudila misao, da bi taj dim mogao ugušiti njega, da bi mogla ova noć biti zadnja njegova života, a ovaj čas da bi mogao biti njegov samrtni čas...

I on se htio trgnuti i dignuti, poskočiti iz kreveta i raztvoriti prozore. Ali nešto kao da mu sjelo na grudi, nesmiljeni neprijatelj kleknuo mu na prsi i pritiskao ga uz krevet, da nije mogao ni maknuti ni kojim udom.

Skupljao je sve sile svoje i kušao se oduprieti protivniku, ali nakon svakoga napora bilo mu još jasnije, da je podpuno nemoćan...

To čuvstvo nemoći uzrujalo ga posvema...

»Nema sumnje, ovo mora da je smrt!« — pomišljao je sad s užasom. S tolikom silom nije se nikad u životu sreo. Ali misao na smrt, koja ga je bila prestrašila u prvi tren,

učini mu se za čas opet lakšom ... I njegove su usne kao nehotice stale šaptati onu istu molitvu, koja ga je uvečer uspavala. No ovaj put utiskivale se strane misli u molitvu ... On je prošao letimice okom sav svoj život i zagledao se u svoju prošlost kao u daljine prikrite maglom neprovidnosti ... Nehotice se sjećao malenkosti, koje su već davno bez svake zanimljivosti i znamenitosti za nj. Osobito ga napastovala zgoda, kako je neku sirotu ženu prevario i nanio joj štetu gotovo za deset kruna ... Odonda bio je njegov život čist. Ali taj grieh, premda okajan i oplakan nebrojenim molitvama, morao ga evo upravo i sad uznemirivati ... On je tjerao pomisao na nj, izrugavajući se samomu sebi ... U tom času pričinjao mu se tako izprazan čitav događaj ... Već trideset godina počivala je udovica pod hladnom zemljom — »Bog joj dao duši lako« — a i njemu samom kako su dosadile odonda sve slasti, svi užitci života ... Kako se mogao onda zaboraviti? Zar nije bilo svejedno, da li on onoga zimnjeg dana pijan dotetura kući ili dođe triezan i gladan? — U čemu je dakle bio zamašaj onoga čina, koji mu se sad tako ludim čini? —

I opet su uzmicale misli pred riečima molitve, i opet pridizao se duh od zemaljskih stvari k onima od drugoga života.

Tad se tekar sjeti kao iznenada svoje starice žene. U početku govorio je sebi kao vazda kroz godine i godine njihova zajedničkoga živovanja: »ta ona je mlada i jača od mene, njoj ne će nauditi taj dim. Ona ga možda i ne osjeća!« Iza toga mislio je, da je nema prava buditi od sladka sna, za koji je znao, da je njihova najveća sreća. Ali sad, kad je stao obračunavati sa svojim životom, kad su misli, lutajući u prošlost, hrlile onamo kao srasle s prikazom i dušom njegove mnogoljetne družice, sad ga svladao iznenada strah za nju. »Da ne bi i njoj naškodilo — ... da ne bi i ona poput njega ...« Nije se usudio dokrajčiti misli ... »A mogla bi umrieti u griehu.« Ali to mu se pričinjalo smiešno. — — Kroz godine i godine njezine su misli kod Boga ...

— Tek ipak ...

I on se slabašnom svojom rukom htjede taknuti njezina tiela, no ruka mu bila težka, kao da je od olova, tek puzajući mogao ju je približiti leđima staričinim. Kroz košulju mogao je još osjetiti ili mu se tek pričinjalo, da je to tielo njezino ledeno, bez života. I nešto potrese svim njegovim bićem, kao dodir smrti.

Ostavivši ruku na istom mjestu, pokuša se još izpraviti, ali je bio već preslab. Onda ga nešto zavede opet u one sladke prijašnje misli ... No za kratko utrnula mu sviest ... i to prije nego zadnje iskre na ognjištu.

K O Ž U N

Obronkom Velebita, koji se spuštao do Jadranskoga mora, uzpinjali se jednoga zimskoga dana muž i žena. Muž je Vicko Rubinić, pobolievao već mjesec dana: produvalo ga, bacio krv i odonda groznica nikako da popusti. Odpremao se on u grad k liečniku kojih četrnaest dana, ali je vazda nešto došlo, a napokon k liečniku se i ne žuri. Što će mu on pomoći, kad ne će samo da prođe? Pa onda — dospjet će. Možda i prije mine od sebe, bez liečnika, a pomoći će i Bog. Ali ovaj put nije htjelo proći i nije htio pomoći Bog. Groznica, koja se javljala prije u dva dana jedanput, čula se svaki dan nekoliko puta. A od groznice propadao Vicko nekud, da ga je bilo tužno pogledati. Trebalo se dakle odlučiti i poći. Možda će onaj u gradu ipak pomoći.

Vicko je bio u najboljim godinama. Koliko mu moglo biti? Najviše četrdeset. A bio je velik, koščat i širok, vazda vičan poslovati, podnositi žeđ i glad, i zimu i vrućinu. Imao je kućicu u selu s one strane Velebita. S dva je maljušna vola izvozio drvo iz državne šume u grad do mora, pak se vazda našao koji groš pod krovom, ako i nije bilo obilja. Oženio se i odabrao ženu po srdcu. Bila je, istina, iz drugoga sela, ali je upravo ondje bilo vriednih djevojaka. Radina i poslena cio dan, vodila kućicu kako treba. Nikad se nije mogao Vicko potužiti na njezino gospodarstvo. A rodila mu i tri sinčića, da ih je bila milina gledati. Čili i zdravi dječarci, širokih lica, punih obraza i ručica, vesela pogleda i bistre djetinje glavice. Tko ih ne bi volio? Vicko je bio dobar čovjek, vidjelo se to po ljubavi prema tim mališima. Sad bi nosio na rukama najmlađega, sad pripoviedao starijima o moru i lađama, koje tjera ovaj isti vjetar, što se vije njihovim visinama. Kadkad bi im sagradio onako od drva lađu na jedra, bacio je dolje u šumi na česmu, a onda nije bilo radosti ni kraja ni konca.

Kako je to došla — Bog bi znao — bolest na Vicka. Ima ondje na visinama nepogoda i nevremena svakakvih, ali da je baš njega, toga diva, dosegnuti moralo, to je više nego zlo. Evo, bacilo ga u krevet, a trebalo bi da radi. Preuzeo posao, a ne može da se miče. Dva tri puta gonio je mjesto njega voliće brat ženin, oko njega se brinula starica majka i sestra njegova, ali bez mužke glave nije ono, što bi trebalo. Dječarcu ne izplatiše dolje podpune zaslužbe, jer nije bio tobože podpun voz, a ne zna se, da je sad zima i da se vozi teže, a može se izgubiti i glava. U kući pak govorilo se sad za ovo, sad za ono: trebalo bi da Vicko popravi, da zabije čavao, da ogradi s nova . . . i drugo slično.

Dozivale se i bake iz cieloga kraja, gdje je samo bila koja na glasu vračara. Položiše na nj svakakva lišća, napojiše ga sokom od svih mogućih koriena i nahraniše svakakvim i gorkim i sladkim bobicama, a kadkad se čulo i mrmljanje nad njim, kao da pop misu čita — ali sve uzalud, bol jedna te jedna, a lica propadaju, propadaju i ruke i noge, i sve se nekako ruši . . .

Leži Vicko na leđima, a boli ga već i ležati ovako. Preokreće se na desnu, na lievu stranu, i opet ga boli. Zuri u strop i čini mu se crn, trebalo bi ga s nova oličiti. Gleda u zid, a ondje je dosadno i pusto. Obraća se k prozoru, a vani najljepši zimnji dan. Sunce je zlatno i sve se igra po sniegu na borovoj grančici. Topi ga, snieg se klizne i padne na drugu granu, ruši i onaj s donje grane i pada s njim na zemlju . . .

Ondje na stolu njegovi mališi u najozbiljnijem razgovoru. I ništa ih ne smeta.

— Ja ću te udariti, Kokane!

— Ne smiješ, Frane; ne vidiš li, da je ćako bolestan?

Plaho gledaju djeca na krevet i upiru bolno radoznalo svoj pogled u bolestna otca i miruju. Ne smiju se maknuti, jer ćako je zbilja bolestan: i ne diže ih uvis, i ne meće ih na magare, i posve je drugi.

Ovako trpio Vicko tjedan dana. Trpio dva i tri, ali napokon mu dodijalo; kud puklo da puklo, on će poći do liečnika. Evo nema vjetra, nastala su tiha vremena. Sutra, čim stane svitati, krenut će on i žena u grad.

Tako se dogodi, da se oni jednoga dana vraćali obronkom Velebita iz grada kući . . .

Liečnik se vrtio oko njega, kuckao ga ovuda onuda i sve nekako kimao glavom. Bit će da je zlo, kad pretraga tako dugo traje. A rekao je nešto na razstanku ženi, kao da bi se spremila na najgore. Sve je to slutio bolestnik, a znao je i bolje od drugih, da nije dobro. Kako se on to težko povlači niz goru. Svaki čas ga zaduhalo, nestajalo mu daha. Naprtiše na njega i težak kaput i još teži kožun. Znoji se on od odiela i sav je mokar od znoja, sve samo teče po njemu. Kako to čudnovato biva, kao nikad u životu. Ne može biti, da je to zdravlje.

Ali dolje još je išlo kako tako, nego sad gore uzbrdice ne ide baš nikako. Put, koji je znao proći prije u tri sata, evo sad idu već drugi sat, a jedva su do polovice. Kako to drugačije idu zdravi ljudi, vidi se to po ženi. Ne može ona nikako držati s njime korak. Vazda je najmanje petnaest koračaja napried. A on zaostaje. Evo, zdravi i bolestni.

Međutim se promienilo već vrieme. Imalo je, hvala Bogu, i kad da se mienja, kad dni tako dugo idu, a ne mogu s mjesta. Već se dolje u gradu čulo nešto bure. Što se više dizali u vis, to je vjetar postajao jači, a leden od onoga sniega po vrhuncima, da ti se smrzavao dah. Sad se nadvilo nešto na sjeveru. Oblaci tamni i mračni pokrili nebo i sunce. Samo bi trebalo da dođe još snieg, mećava i vijavica njemu bolestnomu, pa da ostane na putu, kad i ovako ne može dalje.

Idu oni — a za čas navali jača bura, navali i snieg. Evo nestaje mu žene pred očima, ne vidiš tri koraka pred sobom. Sve se Vicku čini, kao da ga nešto ovilo u maglu. Do kuće ima još najmanje dva sata njihova hoda. Hoće li on dospjeti onamo? Bog bi znao.

Još bi se dalo i od zime i od sniega, da ga ne ostavljaju noge. Išao je danas već ovim putem preko četiri sata ujutro, a sad idu opet i tri sata, mnogo je to za bolestna čovjeka. Htio je već nekoliko puta sustati i dobrano odpočinuti, ali bi svaki put skupio sve sile i pošao napried. Počivat će kod kuće, sad valja iznieti živu glavu. No najedared nije se dalo više skupljati, čega nije bilo. Klonuo nemoćan na kamen.

Gleda i napinje oči, da prodre velo sniega, ne bi li opazio ženu. Ali nje nema. Misli žena: valjda ide Vicko zamnom, sliedi me, a od vjetra se i onako ne čuju koraci . . . I stignut će sretno kući prije njega. A bolje je tako, spasit će život, vratiti se svojim mališima . . .

Što je stalo do njega bolestnika? Danas ili sutra svejedno je. On je pao smrti u ruke, za nj više nema života. A njegovi mali da ostanu bez otca i majke, sirotčad?...

Sjedi on u mislima i odmara se koju četvrt sata. Snieg prestao upravo padati, ali tim ledenija postajala bura. Kapljice znoja, koje mu promočile od napora košulju, sad se sledile, propirio vjetar. Zeblo ga sad, kao da je u ledenoj košulji. Ruke mu drhtale kao u nemoćna starca. Nos i uši pomodrili mu i postajali bezćutni.

Misli on: evo ovako bit će najbolje. Napried i onako ne mogu. Smrznut ću se ovdje, umriet ću lakom smrću... I on se od kamena spusti dolje u snieg i legao kao da će spavati...

I već je bio posve ugodno zadriemao, kad eto žene.

— Vicko, Vicko! — budi ga poznati glas i trese njena mrzla ruka.

— Zar ti? — odziva se muž, a malne mu neugodno, da ga smelo u snu. Bio je spreman odsnivati onamo... u vječnost.

— Vicko, za Boga, jesi li poludio, kako si mogao? O, mene sirote, a ja mislim sliedi me, i idem bez brige napried.

— A mogla si i poći, što ćeš ovdje? Zar da pogineš sa mnom? Ne zovu li te doma mali? Što ću ti ja, mrtvac sam i onako...

— Vicko dragi moj — i žena zalama rukama. Što sam od tebe učinila! Evo, ubih te neboga!

— Aj, nisi, dušice, ti, nego bolest... A ja te evo molim, pođi napried, hodi našim sirotama bez otca i majke... Čekaju nas, pođi, pođi...

A žena ni da bi čuti htjela muža, stane ga trti i grijati dahom, pritiskati k sebi, k toplom tielu svojem. No bolestnik se polako oporavlja. Ipak uspjelo joj pridignuti ga nekako na noge. I opet su išli polagano napried, ali sad je držala žena muža i pomagala mu kao diete starcu.

Malo su oni ovako hodajući došli napried. Od silne zime zamrzle mu se i onako ledene noge. Boljeli ga prsti nožni, kao da bi ih tko svijao i htio odkinuti od živa tiela. A u ušima, u kojima je već odprije šumjelo, sad kao da je sviralo. Pred očima mu se crnilo i maglilo od velike slaboće.

— Ne mogu ti ja dalje, dušice moja, — progovori najednom sustavši bolestnik.

— Još malo, malo Vicko — molila ga dršćući žena.

I Vicko se spustio na njezino rame i dao se napried vući, ali tek nekoliko korako.

— Pomaži ti, koliko ti drago, ja više ne mogu. Evo sjest ću ovdje...

I ženi ne preosta drugo, nego da posjedne muža. Ali jedva su malo trenutaka sustali bili, a leden vjetar ih produvao, da im se zamrzla sva uda.

— Vicko, Vicko, digni se, pođimo dalje — molila ga žena. A Vicko zurio preda se i duboko se zamišljao. Glas mu se jedva čuo.

— Molim te i zaklinjem te, ženo draga, ostavi me ovdje i pođi kući. Spasi život svoj za dječicu našu. Nisam li ja i onako na smrt bolestan? Nije li ti kazivao liečnik? Pusti me, da umrem, a ti pođi i vrati se dječici našoj. Daj, učini mene radi...

A žena ni da bi čuti htjela. Privila se uz njega, uz njegovo srdce i stoji kao prikovana. Težko je bilo bolestniku govoriti.

Međutim zamrznula uda i ženi, stale je boljeti noge i ruke. Odkinula se od muža i stala plesati oko njega, ne bi li se malo stopila.

— Molim te, na koljenima te molim, pođi, pođi... molio iznemogli čovjek.

— Ne ću, ne ću, dragane moj — ne ću nikako, da te ostavim. Poginut ću s tobom, a Bog će čuvati dječicu našu. I ja sam evo iznemogla, skamenile mi se noge i ruke, poginut ćemo zajedno. I ne gubi više rieči uzalud...

No u srdcu muževu razgori se veliki plamen. Blizina smrti razbudila je njegovu veliku ljubav prema djeci. Razstanak zakrvario mu dušu... Oni dragi njegovi mališi, tako liepi i jedri kao anđeli, ostat će bez otca i majke, sirote, na milosti i nemilosti tuđih ljudi... A trebalo bi ih hraniti i braniti, češljati, rediti, grliti otčinskom i materinjom ljubavi... On će poginuti, njemu je suđeno i onako od bolesti, ali žena njegova, majka, ona ne smije, ne smije da propane...

I biedni čovjek stane se sa svojim ukočenim rukama bolno i nespretno svlačiti. Žena mu obuhvati ruke i učini ga nemoćnim. Surovo, svojim muklim suhim glasom uzviče se muž na nju:

— Pusti!

Prestrašenoj od njegova glasa popustiše ruke same od sebe. S težkim naporom oslobodio se sad muž debeloga i težkog svog zimnjeg kožuna. Leden vjetar produvao ga, kao da je izišao gol na zimu.

— Evo, da si obukla i otišla kući — stao joj sad zapoviedati grubo i osorno. — I to odmah. Poljubi mi dječicu moju i svakoga napose i reci im, da sam te ja poslao. Pozdravi majku i sestru moju. Dođi bliže . . .

Vična slušati svoga muža, ona je radila sad sve, kako joj kazivao, bez odpora, sliepo se pokoravajući. Obukla je kožun, približila se njemu. A on je zagrlio i pritisnuo joj poljubac na ledeno lice.

— Vicko, Vicko moj — zaplakala jadna žena, bacivši se u njegov zagrljaj. No on je odbije od sebe grubo, upravo tako, kao što je prije govorio.

— Idi — i opet joj zapovjedi. A ona se digne, uhvati mu ruku i progovori odlučno:

— Zbogom, dragi moj, evo ja idem, srdce me zove k mojoj dječici. Ali ja ću bježati i Bog će mi dati snage. Za po sata bit ću natrag . . . doći ćemo po tebe . . .

I vjerujući u nadu svoju ona odjuri prema kući, ostavivši druga svoga.

Kad je prispjela u selo, upravo se počelo mračiti. Bila je gotovo bez daha i zažarenih lica i znoj joj se ciedio s čela. Stupala je samo napried u groznom strahu. Činilo joj se, da je progone svi vukodlaci i sve vještice, o kojima je ikad čula pripoviedati. Glava joj bila gotovo bez misli. Govorila je samo preda se rieči, što ih je nakanila vikati, kad dođe do prvih kuća: u pomoć, u pomoć!

I zbilja došavši tek u blizinu sela razvikala se kao luda:

— U pomoć, u pomoć!

Naskoro se skupilo nekoliko žena i mužkih oko nje. Ali ona je samo vikala: u pomoć, u pomoć! I nisu mogli ništa od nje da saznadu . . . Kao da je htjela da sve selo skupi . . .

Onda je zaustavili, posadili na prag od kuće, no ona osta bez sviesti. Potražili brzo ocat i vlažne krpe i stali je trti. Jedva je došla k sebi.

— Što je, što je? — oblietali je svi pitanjima.

— Idite, bježite, Vicko mi je ostao na putu. Spasite ga, ali brzo, brzo . . . Drugo se nije moglo ništa od nje doznati.

No i to je bilo dosta, te neki mladići odjuriše odmah putem prema moru.

Uto su doveli i mater i sestru Vickovu. Nizka i slabašna starica sva je drhtala od uzbuđenosti. Htjela je da najedanput sve dozna od svoje snahe.

— Daj, govori, gdje ti je čovjek, gdje si ga ostavila? Je li mrtav ili živ? Je li mu pozlilo? Jesi l' ga ubila, što li?

A ona u nedužnosti i iskrenosti svojoj pripoviedala sve, kako je bilo.

— Živ je, pozlilo mu. Nije mogao nikud nikamo. I dao mi svoj kožun, da se spasem bar ja za djecu našu, i ostao i čeka, da ga spasu . . .

— Kako? — planula starica, ti si ga ostavila, uzela mu kaput, ubila ga nemoćnika — ti, zvieri, a ne žena, ti prokleta ubojice djeteta moga, ti, ti . . .

I udarila nesrećnicu šakom u lica . . .

Dotle su momci tražili mrtva Vicka po sniegu, a dječica njegova sladko spavala.

P O V R A T A K

Podno Velebita, posve na jugu Hrvatske, leži u uzkoj dražici malo seoce. Crkva, župni dvor, obćina, škola i nekoliko kućica, to je sve. Kao mahovina poraslo čitavo mjestance među pećinama, izpunjajući podpuno sav uzki prostor. — Ondje tik do mora, a naprotiv obćini, stoji mala krčma, zamazana i tiesna, posve po ukusu talijanskom. U krčmi sjede uz bocu crnoga dalmatinca četiri krepka mladića. Glasom pozivnice imali su bezuvjetno osvanuti toga zimnjega dana u obćinskoj pisarni u poslu vojničkome, a sad se kriepe prije povratka čašicom vina za svoj daleki put. Trojica bila iz istoga sela, trebalo im tri sata hoda do kuće. Četvrti bio je iz gore. Ni on nije imao duljega puta, ali se bilo teže uzpinjati strmim brdinama.

Dok su oni bili u zabavi, spominjući s nekom tjeskobom svoje vojne dužnosti, skupljali se vani po nebu gusti crni oblaci. Po moru krstarile bave svakakvih vjetrića, čas mrežkajući sivkasto-modru površinu sitnim valovima, čas zahukujući je samo crnom sjenom kao od daha. Galebi se dizali visoko i lietali poplašeni prema svojim pustim otocima. Nešto je bilo na nebu i u moru, i kao da je imalo štogod veliko doći, i kao neko neizvjestno izčekivanje.

Na vratima pokaže se krčmar zabrinuta lica.

— Momci, koji ste iz Živih Bunara, ajte kući, a ti, Filipe, da si mi ostao ovdje! Sad će biti i bure i mećave, a doći će i noć. Do Živih Bunara još će se moći, a ima vas i trojica, tek u goru nikako. Bilo bi ludo gubiti glavu.

Mladići se trgnuše na rieči krčmareve i navališe do prozora. Vični uz more tješnje živjeti s prirodom, vazda je promatrati i slutnjom prodirati u tajne njezinih pojava, brzo uvidješe opravdanost brige krčmareve. No njihov put bio je pre-

malo pogibeljan, a da bi ih vrieme strašilo. Samo Filipu nije se moglo nikako dopustiti da pođe. Kad su i oni ponovili savjet krčmarev, nasmijao im se Filip od srdca.

— Kako ste se vi to zabrinuli za me. Nisam ja žena. Gdje ste čuli, da bi čovjek ostao na putu? A ja — gdje poznajem onu goru bolje nego Marko svoje vino! Pustimo to — ja idem, ali jednu ćemo još popiti, kad velite, da je tako loš put.

Uzalud pripoviedali mladići Filipu zgode, gdje su i muževi stradavali, uzalud ga odvraćali od njegove namisli. On im se najprije rugao a onda i zaboravio njihove opomene...

Tako su oni sjedili, kad se počelo već i mračiti. Na moru se već razbjesnila bura, dizali se valovi, prekidali u vršcima i razsipavali u bielu vodenu prašinu. Povrh površine nadvila se gotovo biela magla, izpod koje je modrina postajala još čišća i tamnija. Zrak je bio hladan i leden, kao da je vjetar razmahnuo ledena svoja krila. Šljive i mendule oko kuće previjale se od udara vjetra, izvijajući svojim sitnim grančicama piskutljiv glas, posve drugi od onoga, koji je dolazio od mora i kojim je ozvanjala sva draga.

Dobrodušni starac krčmar počeo i opet tjerati svoje goste.

— Evo, što sam rekao, dođe — hvalio se starac — i opet vam velim: ajte! A ti, Filipe, da se nisi maknuo. Valja se onamo od sjevera oblak, crn i taman, bit će sniega, eto moje glave. I ledena je bura i kao da sniegom zaudara.

Na to izkapiše mladići čaše do dna, platiše krčmaru i izađoše napolje sa svojom prtljagom. Filip nije se dao nikako zaustaviti. Nekoliko puta upravio plašljivo pogled onamo, odakle su dolazili crni oblaci, i već mu je bilo, kao da će popustiti. Ali onda se opet nešto javljalo u nutrinji i govorilo mu jasno: pođi, pođi. I kao da ga uvjeravalo: što ćeš ti ovdje, gore je tvoja kuća. Gdje ćeš tu spavati, metnut će te kao stranca skitalicu onamo pod stol. Nisi ti skitalica. Ti imaš svoju kuću, i onamo spadaš. Tko će te od nje odkinuti? Zar to, da je visoko, da se težko do nje uzpinjati, da bura vije njezinim visinama? Je li ti zato manje draga, je li zato manje tvoje gnizedo? Pođi Filipe, pođi. Ti poznaš goru, poznaš svaki njezin kamen, svaku liticu, svaki ponor, sliep bi pogodio kući. Ne će tebi gora ništa. Koliko puta htjela te prebaciti bura, snieg ti zakopao stazu, ali ti si nadhrvao sve. Borio si se... kako je bilo onda sladko zagledati poznate dveri, stupiti izgubljen na prag, uteći se njoj, svojoj kućici, svojemu krovu... Pođi, Filipe, pođi... A šta bi žena, šta djećica, da te nema? Kakva bi to bila noć? Rekla je istinu: Filipe, ostani, ako navali bura — — da, ali to je bilo samo tako. Znaju oni, da se od kuće tako lako ne ostaje.

Sve to bili su odlučni razlozi. I on se pozdravi s prijateljima i pođe protivnim putem sam prema gori. Pošavši nekoliko koračaja napried, nije se mogao sjetiti: jesu li mu prijatelji zaželjeli pomoć božju i okrenuvši se, još im jedanput dovikne: Bog s vami! a oni njemu za uzvrat malne jednoglasno: »Bog!«

Odmah do krčme stao se dizati put uzbrdice, onda je ostao u izvjestnoj visini neko vrieme posve blizu mora. Istom nakon dobre četvrti sata zakretalo se u goru, ali tako, da se s jedne strane moglo još vazda vidjeti more. Tek daleko u brdu poslije novoga zavoja zastirao jedan brežuljak pogled na more, dok se sama kuća Filipova prislanjala i opet uz brdo povrh mora, ali u velikoj visini.

Prvi udarci bure, koja je bila dosegla već znatnu snagu, godili su Filipu. Osvježavali ga nekako poslije one zapare u zadimljenoj krčmici. Razvedrilo mu se nekako u glavi, grudi mu se razširile i osjećao se pun jakosti, srčanosti i odvažnosti. O njegovo se snažno tielo zadievao vjetar kao o kamen. I njemu je silno prijalo, kako je ta sila vjetra za njegovu veliku jakost prava igračka. I on se igrao s vjetrom, izkušavajući u igri slast izobilja sila, kako je to nebrojeno puta činio u igri bacanja kamena.

Veselilo ga i to, kako on poznaje tajne toga vjetra. Tamo na ćošku bit će najjači. Treba dakle malo počekati, dok mine »reful«, a onda poskočiti, i vjetar bit će nadmudren. Divnim proračunom uspjelo mu tako umaknuti nekolikim navalama bure, a bila je to posebna slast nadmudrivati prirodu.

Kod toga se i nehotice sjećao zabrinutosti svojih drugova. Morao im se smijati. Ne znadu oni, što će to reći: biti od gore. To se tako vjetar s nama šali. On nas miluje, nas, koji ga znamo. Mi smo se na njemu rodili, i da nas ponese kao list, on bi nas i opet bacio na mekano...

Zamalo zaboravio Filip na prirodu. Nikad ona nije budila u njemu kakve osobite misli ili čuvstva. Sve to gledao je on i poznavao već od prve mladosti. Sve mu se to činilo tako nuždno i obično, tako nepromjenljivo i isto, da bi bilo svako primišljanje izlišan posao. To je bura, ona dolazi, vije grančicama, pišti među pećinama, tutnji valovima po moru, evo i

danas, kao svaki put, kako to mora da bude. Kad mine noć, mora da svane dan, a kad zađe sunce, mora da pane noć — što ima u tom osobito, kad jest tako. Ta evo i on sam jest — pa kakva je u tom zagonetka?

Tako se mogao Filip gotovo nesmetano podavati svojim prečim mislima. Mislio je i sračunavao u pameti, koliko je on to danas potrošio. Kad je prodao sav škripavac sir trgovcu, imao je okruglo tri forinta. Za taj novac kupio je ulja, petroleja, riže i beškota, potrošio je dva forinta i četrdeset i četiri novčića. A sad ima, koliko se sjeća, manje. Da, padne mu tad na um, nešto je potrošio i u krčmi. Onda je počeo iznova sračunavati, položivši vazda ruku na stvar, kojoj bi napomenuo cienu i sad se račun podpuno slagao.

Njegove se misli svratile od toga sračunavanja drugim stvarima. Mislio je, hoće li primiti posao, što su mu ga nudili na obćini. Izgrađivalo se ondje korito bujici, koja je prietila za velikih voda obstanku mjesta. Sve se nekako slagalo s prvobitnom odlukom, da taj posao primi, tek — sad ga zavele misli u kuću, u obitelj — ondje će nešto nedostajati.

I kod te pomisli javi se iznenada onaj isti glas, koji mu je dolje u krčmi govorio: pođi, pođi. Godilo je Filipu, da mu je tako poznat glas kao glas žene i dječice njegove i da mu se evo opet javio, i to baš ovdje, gdje je sam, — gdje su ga upravo okružili noćni mraci, gdje je tako silno ozvanjalo podcikivanje i zavijanje bure, gdje ga je strašio šum iz daljine... more u svojem užasnom bjesnilu. A došao je bio baš i na pogibeljno mjesto. Kao iz ponora dizalo se prema njemu, kao da se nešto valja, nešto veliko i silno, što će potresti i gorom i nebom, što će zahvatiti i njega, pograbiti ga i baciti o pećinu...

Napor, kojim se sada opirao udarcima bure, bio je mnogo veći nego prije. Znoj mu probijao čelo i bio je prisiljen, da malo stane. To je bio upravo zavoj, iza kojeg će ostaviti more i saći za onaj brežuljak. Filip se okrene prema moru, ali sad se više nije vidjelo ništa, dopirao je do njega odanle samo silni šum, iza kojeg je srdce tek slutilo veličinu uzburkana elementa.

Bila je to po prilici trećina puta. Filip prošao je sada u duhu sav put do kuće. Trebalo je odlučiti, hoće li poći voznim putem ili stazom. Vozni je put dulji za po sata, prečki je put kraći, ali opasniji. Na dva je mjesta pogibeljan i po danu, ali kad prođeš ta mjesta, onda si siguran i pol sata prije pod krovom. I Filip stao opet prisluškivati, ne bi li mu se javio onaj

glas iz nutrinje, a on mu je govorio i sada, i vazda, i neprestano: pođi, pođi. I Filip se odluči za stazu.

Nakon četvrt sata mučnoga veranja i uzpinjanja klonuo je Filip umoran na kamen. Pred njim je bilo upravo jedno od opasnih mjesta. Leden je zamah burin donio čas prije led i snieg. Kroz mrak se stale vijati kao biele haljine, što ih je sila vjetra otela negdje gorskim vilama, pak ih sad nosila zrakom... I šuštalo oko njega, kao da noćne ptice prelieću goru... A sitna zrna leda, velika kao tane, udarala svom snagom o njegova lica, da je morao sklopiti oči i penjati se s pomoću ruku, podpuno sliep. Filip je razmišljao, ne bi li bilo razboritije, da se opet vrati na kolni put. I on se digne, i htjede krenuti natrag.

Ali na povratku udarao mu vjetar još jačom snagom u lica. Ni na trenutak nije mogao otvoriti oka, a od silnoga zamaha nestajalo mu daha, mislio je, da će ga nešto sad na zagušiti. A šum iz doline onamo od mora postajao još silniji. Napunio sve klance i uvale svojom paklenom bukom, i Filip bio spreman pri svakom koraku, da se sunovrati u onaj grozni kotao razbješnjelog mora. Njegovo srdce nije poznavalo straha, ipak, kao da ga je to uzrujalo. I on krene i pođe opet napried, kako je bio najprije odlučio. Tapajući od koraka do koraka, jer sad nije od sniega upravo ništa vidio, ipak se po malo pomicao. Prošao je bio i opasno mjesto i sjeo među pećine, da opet skupi sile za dalnji put.

Sitna prašina sniega, u koju ga vjetar vazda iznova zamatao, topila se na njemu i promočila ga posvema. Stao je osjećati neugodnu, vlažnu zimu. Ruke mu se sledile, a uši i nos gorjeli mu bolnim žarom. Mjesto, gdje je bio sjeo, zatrpalo se za čas sniegom. To ga poticalo, da krene dalje.

Uobće, kao da je svaka nova neprilika, svaki novi napadaj prirode budio u njemu i nove sile. »I to ćeš svladati, Filipe!« — govorilo nešto u njemu. »Sve to znao si ti svladavati. Poznaješ ti svoju goru. Ovaka je ona divlja i strašna... ali ti si njezino diete. To je kao u tebi...« I on se opet pomicao napried, sve bliže svojoj kući.

U onoj tmini zatvorenih očiju gledao je sve jasnije uzku sobicu, biedno svietlo i pokućtvo, na koje su padali njegovi traci, gledao je sva ona zabrinuta, a sad na vesela lica svojih, kojima ne će pravo san na oči, koji slute njegovu muku — i njegov dolazak. I u tim trenutcima kao da su njegove oči vidjele, kao da ih nije zasljepljivao snieg. I put mu je bio ne-

kako poznatiji i bilo je manje zadievanja. Išlo se lakše i svaki je korak tako silno približavao čitavu goru, čitavu kuću njegovu srdcu.

Još malo i on će biti na cilju...

Opipavajući rukama stazu i kamenje, na koje će staviti nogu, zahvati mu desna bodljikav grm. Morao se silno oderati, no bol je jedva osjećao.

— Hvala Bogu! — izvine mu se kod toga uzdah iz grudi. »To je znak s neba!« — pomišljao je razblažen u sebi. »Sama gora dala mi je znati: evo, tu je moj ponor, tu se čuvaj, tu bi mogao skrhati vrat!«... Bio je dakle kod drugoga opasnog mjesta.

I opet je trebalo skupiti nove snage. Filip sjedne među pećine i stane tražiti po svojoj pameti, gdje je on to upravo sad, kud će krenuti, kako će umaknuti ovoj najstrašnijoj pogibli. Tu na ovom mjestu prolomila se izpod staze gora. Odkinula se pećina i odvaljala u dubinu, raztvorivši ždrielo, kao da je sama gora zinula. Ponor bit će dubok, kojih trideset metara. Strm je poput zida, tek na jednom mjestu izbočila se hrid oštra, kao čavao. Dno je posuto kamenjem, što ga je bura nabacala sa staze. Izgubiti kamen izpod lieve noge, bila bi gotova smrt. Strmoglavio bi se i razmrskao glavu na hiljadu komada. Treba se držati desno, obuhvaćati objema rukama kamen, više se potrbuške valjati, nego koracati. I tako to ide kojih dvadeset koračaja — a onda si spasen!

Osnova je dakle bila gotova.

Filip se dignuo, stresao sa sebe snieg, odbio led s podplata i stao prisluškivati. Trebalo je proučiti vjetar. I on je slušao kao liečnik, sagnut nad bolestnikom, bilo prirode. Grozna bolest bjesnila je njezinom nutrinjom. S mora dolazio je šum kao umiranje... Nakon ovoga zamaha trebalo je da korakne napried...

Iz samoga ponora donio vjetar podcikivanje, kao da stenje div...

Filip se prekrsti. Ondje na izmaku neke velike daljine zahvati mu misao kao krajem od krila lik njegove žene, njegove djece... i kao da se upalilo ono slabo svietlo, onaj plamečak iz izbe u njegovim grudima...

Kao lisica proverao se u sliedećem hipu u jedan trenutak za deset koraka napried... Trebalo je sustati i pričekati, dok mine novi zamah vjetra. Držao se čvrsto za pećinu, kao da je

prirastao za goru, kao da je sam pećina... Izpod njega podcikivalo u bezdnu... Vjetar se valjda zadievao o onu pećinu, što strši kao čavao iz zida... Ali u ovom zagrljaju, u kojem je držao objema rukama goru, bilo je tako sigurno, tako malo pogibli...

Od mora se dovaljao šum... Trebalo je i opet da pođe... Još deset koraka... Jedan, dva, tri...

Lieva noga se izgubila, ukočene sleđene ruke kao da su od drva, prsti mrtvi...

I Filipa nestade u dubini...

* *
*

Drugoga dana oko podne jenjala bura. Sitni valovi tek su mrežkali utišanu površinu morsku. Kroz oblake na čas provirivalo sunce i razsipavalo po sniežnim vršcima Velebita svoje zrake kao najsjajniji biser.

U ponoru nađoše Filipa. U pogibli života usudio se jedan momak, da ga iznese na stazu, da ga preda mrtva onima, koji su ga uzalud svu noć izčekivali.

...Ali nije bilo gotovo nuždno, da ga digne. Ondje dolje među pećinama tako se zgodno namjestilo njegovo mrtvo tielo, razširenih ruku, kao da ih grli grozno nakaženi mrtvac, s pouzdanjem i s ljubavlju...

Pa i one tako su ga pritiskale k sebi, tako uzko i od srdca, kao u zagrljaj, kao da je njihov i mrtav, kad im je pripadao živ...

C V I E T U S U M R A K U

Moj prijatelj Vuk i ja vraćali smo se jedne jesenske večeri s lova, tik uz mene tapalo moje vjerno lovačko pseto. Sašli smo bili stazom kroz grmlje i šikaru upravo na jedan brežuljak, koji je presiecala državna cesta, sred ubava Zagorja. Sunce je bilo već odavna zapalo. U mladoj se šumi, koju smo prošli, uhvatili mraci među granje i lišće. Gore i planine s jedne strane dalje, s druge strane bliže od nas, pričinjale nam se kao raznolike, fantastične guste skupine tmine, nad kojima su još jasnijim plamom gorjele nebrojene zviezde. Naša srdca onako pravo po lovački vesela, jer nam je oko pasa visjelo dosta pliena, težko se podavala dojmu ove crne noći. Govorili smo o stvarima veselim, kako je dolikovalo našim godinama, a najviše o ljubavi i djevojkama. Ne znam, kako se upustismo najednom u razgovor o prvoj ljubavi. Živo mi je ostao u pameti onaj naš noćni put: pogled na divno Zagorje, naša sreća, bjelilo moga psa, od kojega smo se neprestano strašili, naši razgovori — ali od svega življe usjekle mi se u pamet slike Vukova pričanja, da, mislim gotovo, da bih ih mogao sve vjerno prikazati. Evo, što mi je onda pripoviedao.

...Bio sam nježan, sitan dječarac od četrnaest godina. Gradski zrak, što sam ga već treću godinu disao, učinio me još bljeđim i slabijim, nikako mu se nisam mogao prilagoditi za svega svoga boravka daleko od kuće na naukama. Ali duševno bio sam i preko svojih godina dozreo, sjećam se, da sam bio već mnogu knjigu pročitao, koje se tek stariji đaci laćali. Smjestiše me kod neke udovice kapetana, kojemu je otac bio sudrug kod vojničtva. Imao sam posebnu sobicu i svu udobnost za marljivo učenje. Ništa mi nije nedostajalo u moje domaćice. Brinula se za me više nego to čine strani ljudi. Naš je zajednički život bio udešen točno po uri, ja sam se držao toga reda, kako se udovica nije ni nadala od takoga dje-

čačića. Zato i nismo nikad dolazili u sukob. Za moje nauke nije trebalo propitkivati, niti me tjerati k učenju, jer sam bio u školi dobar, a kod knjige sam sjedio toliko, da se bojala za moje zdravlje. Od kuće slali su moji roditelji uz novac svakoga prvoga redovno i pošiljku, koja je u skupocjenom gospodarstvu gradskoga života vrlo dobro dolazila mojoj gospodarici. Dobro sam ja znao, kako težko plaća za me moj otac, i kako sebi ciela obitelj ono što šalje u grad, kida od usta, pak sam toga radi odlučio raditi iz svih sila. Moj je otac bio šumar na velikom dobru nekoga trgovca. Sjedio je dokle moja pamet seže, vazda na istom mjestu, na malom jednom zaseoku sred šume. Bila to nekoć šljivarija, koju je valjda trgovac prikupio k svome posjedu, da je upotriebi za gospodarske činovnike. Malne prizemna kuća s visokim, drvom prikritim krovom razlikovala se samo pokritim otvorenim stubištem od bližnjih seoskih koliba. Po ljetu je obrastao drevni bršljan altanu gustim lišćem i grančicama, da nije bilo vidjeti ni stupova ni krova, što je podavalo dvorcu sred zelenila šumskoga bajni pjesnički izgled. Ta altana tako je uzko svezana s uspomenama moga djetinjstva kao ni jedna druga stvar na svietu. Pod njom sam proboravio gotovo sve one zlatne dane, koji prolaze i ostaju u pameti, kao sladke sanje. Osobito sam zavolio altanu, kad sam došao u grad. Kao kraljevski dvor predočivala sebi moja mašta otčinski dom, kojemu je ipak bršljanom obraslo stubište bio najljepši ures. Sve su se moje misli i čežnje zaustavljale ondje. Vidio sam, kako bršljan probijaju traci jutarnjega sunca, kako dolieću na stol, koji je vazda nepomično ondje stajao, vrebci s podpunim uvjerenjem, da će ondje naći nekoliko sladkih mrvica; kako pod stolom spava otčev ljubimac Blek, ne brineći se za piliće, koji bi se znali uzpeti i na njegova kudrava leđa. Onda sam je gledao opet u drugoj slici, kako je navalila oluja i kiša, i sve, što je bilo živo na dvoru, skrilo se pod altanu, nebrojene koke i kokoši sjedaju sa svojim mokrim krilima, zgurivši se, na ogradu, ondje spavaju nepomično, kao da su od drva. Ili je opet gledam u sjaju mjesečevu, kad po stolu u srebro kao vješt slikar sjena šara krasno bršljanovo lišće. O kako često suze oblile moje oči radi tih slika! Držao sam svoje sestre najsrećnijim stvorovima na svietu, kad ih borba za kruh nije tjerala od onoga dragog kućnog praga.

Na jednom se žalibože prohtjelo sudbini, da sam se i ja morao onom pragu povratiti prije nego sam se tome nadao.

Na otčinski moj dom navalila silna nesreća. Kad sam bio tek treću godinu od kuće, obolio je ozbiljno moj otac. Počelo je neprestanim pobolievanjem. Dužnosti, koje je prije vršio kao od zabave, postajale mu tegotne. Kadšto nije mogao ni izići, kad je trebalo i štogod važno udesiti. Ili kad bi se jadnik svladao, da učini nešto i preko svojih sila, razbolio bi se od toga, pa je morao po nekoliko dana ležati. Zabrinute moje sestre — imao sam dvie, obje djevojčice tek nešto starije od mene — pisale bi mi onda u grad: otac je opet legao, ili: otcu je od posljednjeg puta u planinu gore. Kod tih viesti nisam još ništa zla pomišljao. Poznavao sam dobro silnu tjelesnu jakost otčevu, koja je mogla samo na čas jenjati, ali koja je bila neslomljiva. Tek kad sam bio o pokladama kod kuće, onda mi se ciela stvar prikazala u drugoj slici. Morao sam probliediti kao stiena pri prvom sastanku s bolestnikom. Sjećam se, da sam se za čas našao ne znam ni sam kako, opet u drugoj sobi. Pravo je slutila mojka majka, da ne bih bio podoban u otčevoj blizini sustaviti suza, koje su mi onda na jedanput na oči navalile. Neprevarljiva je slutnja smrti prožela sve moje biće žalošću, koje ne može pobuditi ni sam pogled smrti. Od toga časa bilo mi je jasno, da ću naskoro morati pretrpjeti gubitak, koji će moje djetinje srdce duboko izraniti.

Kad sam se vratio nakon ovih kratkih, ali tužnih praznika u grad, nikako se nisam mogao smiriti. Onaj razstanak s otcem, onaj put nakon toga razstanka, kad mi je vazda nešto govorilo: tvoj će otac umrieti, a ti ga ostavljaš i svaki čas sve se dalje odmičeš od njega — upisali se neizbrisivo u moju pamet. Stara me udovica dočekala na kolodvoru. Kad sam joj izletio u susret i poljubio ruku, udario sam u plač kao pravo diete. Nadao sam se, da će me ona zapitati za dom, a to je bilo dosta, da mi dođu pred oči one kobne slike, što sam ih netom minulih dana gledao.

Moje držanje nakon povratka od kuće, posve je zabrinulo moju dobru prijateljicu. Žalost joj se moja činila predubokom i prezamašnom za takva slabašna dječarca, a da ne postane uzrokom ozbiljne bolesti: kojim srdcem, da javi tu groznu viest mojoj mukotrpnoj majci? Na sreću se izbrisali pomalo s vremenom ti dojmovi u mojoj pameti, ili su bar znatno oslabili. Od kuće dobivao sam sve to bolje viesti, kako su mi ih valjda po uputi udovičinoj slali, a i moja mašta izmišljala je djetinjaste osnove za najgori slučaj, što me je također donekle

smirivalo. Pomišljao sam se u nekakvoj sanji, koje nisam mogao dosta proklinjati i izbjegavati, zamjenikom otčevim u obitelji. Nije mi bila nipošto tajna, težka bieda i stradanja, u koja su zapali moja majka i sestre poradi bolesti otčeve. Plaća otčeva bila malena, samo sporednim zaslužbama, kojih je vazda bilo zbog njegove velike vještine i zbog poštovanja ciele okolice prema njemu, dalo se nekako životariti. Pogotovu se težko živjelo, kad je trebalo svaki mjesec za me slati gotov novac za stan i hranu. Bilo je to jadno i kukavno, ali što je imalo tek doći? Kako će biti, kad otca više ne bude? Tko će se onda brinuti za majku i sestre, tko će im dati krov, tko hranu i odielo? Tko će napokon za me skrbiti, da se dokopam još dalekoga cilja, pa da ih spasem iz ove biede?... Nemoćna bila je moja pamet odgovarati na ova ozbiljna pitanja, kojima za cielo nisam ni izdaleka poimao zamašaja, a koja su me ipak silno pritiskala. U tom je očaju porodila moja mašta onu ludu sanju o zamjeniku otčevu.

Polagano su i tegotno prolazili dani moga života u ovoj nespokojnoj neizvjestnosti i u vječnom strahu pred nečim groznim, što bi me moglo svaki trenutak zateći. Stao sam se još više tuđiti od veselih svojih sudrugova, izbjegavati svaku radost i svaku priliku veselju. Ta razlika moga života i života svih onih, s kojima sam dolazio danomice u doticaj, činila mi se kao neka priprema za veliku nesreću, koja će sigurno doći kao noć i iza najsvjetlijega proljetnog dana. Postajao sam sve osjetljiviji. Jedna gorka učiteljeva rieč bila je podobna razplakati me kao najgroznije zlo. Protiv svojih sudrugova kao da sam ćutio u sebi napereno stotinu bodeža: da me se samo koji taknuo, ja bih bio navalio na nj kao razdražen pas. U osami, koju sam sve više tražio, a koja me ipak sve više boljela, ćutio sam se odkinut od svieta, od ljudi i — što me je najviše boljelo — od svojih. Oni mogu biti uz otca, a ja ne smijem. Toga im nisam mogao oprostiti. Zašto da ne budem i ja uza nj? Od ove misli nije me odvratilo ni izkustvo: za zadnjih sam praznika bježao iz otčeve sobe, ne mogavši nikako podnositi njegovih muka. Osjećao sam tjeskobno za tih dana, da mi nešto nedostaje, da mi nešto treba, što se ne da nigdje drugdje naći do u roditeljskom domu. Čeznuo sam za ljubavlju, koja će utješiti moje srdce.

Jednoga majskoga jutra, — upravo sam izpio kavu i spremio se za školu — bane udovica u sobu. Izmucala je nerazumljivo nekoliko rieči, kao da im ne daje velike važnosti, iz kojih sam jedva razabrao o čemu se radi. Dobila je, pismo reče, u kojem joj javljaju, da je otcu nešto pozlilo i da bih ja s nekim znancem došao kući. Taj gospodin joj poručio, da putuje danas u jutro, neka se spremim dakle na put. Posve prirodno, da sam kod tih rieči, tako nesigurno izgovorenih, pomišljao na najgore i udario u očajan plač. Ne sjećam se ničesa, što se nakon toga dogodilo, samo znam, da sam se našao za malo vremena u vagonu nasuprot čovjeku, koga nisam poznavao. Kako su mi oči bile natopljene suzama, igrali se u njima traci majskog sunca, zablještujući mi vid. Mutna slika kraja, kojim je jurio vlak, titrala je u njima bez obrisa, kako se zrcali obala u uzburkanom moru. Bilo mi nepojmljivo, kako se s tolikom žalošću može putovati kući, onome dragome domu, za kojim je vazda čeznulo moje djetinje srdce... Čas sam bio siguran, da je otac umro, da me nikad više ne će pritisnuti na grudi, da se majka i sestre odjele crninom, da smo izgubili svi zajedno skrbitelja, da smo ostali biedne sirote bez svega. Čas me je opet pridizala nada i šarala mi pred oči same ugodne slike. Znao sam da bi mi ovaj gospodin, koji puši tako mirno i spokojno svoju debelu smotku, mogao reći podpunu istinu, ali se nisam usudio da ga pitam. Kad sam napokon na kraju naše vožnje zagledao dobro mi znana kolica, konje, kojim sam znao za ime i ćud, obuze me opet neizreciva tuga.

Divan je to bio majski dan. Sjajno je sunce neobično toplo budilo tajinstvenom snagom nov život u prirodi. Svagdje, kud je paslo uz cestu moje oko, procvjetali prvi cvietci mladim čarobnim životom. Trava je pozelenjela novim zelenilom, svako drvce odjelo se drugačijim lišćem. Razkošno je razsipala priroda svud bogatstvo nuanca od jedne jedine boje, od zelene. Ah, kako mi je bolna bila zagonetka sudbine, koja me je silila, da sve to gledam kroz suze; koja mi je nakon one turobne slike posljednjega boravka moga u tom kraju, podala ovu novu toliko ljepšu, da je gledam u silnoj žalosti! Kako mi se tek pričinjao otčinski dom moj! Već iz daleka zabielila se sred drveća sitna kućica. Visoki i preveliki crni krov pao joj duboko preko lica kao težko breme, kao tuga. Iz nezgrapnoga se dimnjaka dizao proziran dim u svjež gorski zrak. Na vrhu krova šetali se bieli golubovi, otimajući se požudno za golubicu, kako ih je na to tajno čuvstvo poticalo. Onda mi se najedanput pokazala i altana. Okitila se novim lišćem i grančicama. Opet

onako, kako je bila izkićena u mojoj pameti. Crn i mračan pričinjao mi se izpod bršljana ulaz u kuću, i u mojoj duši se zamračilo kod pomisli na taj ulaz.

Napokon su stala pred kućom kolica. Ja sam bio u taj tren više radoznao nego žalostan. Na altanu izleti Daša, žena moga bratića, sva u crnini. Onda mi je bilo jasno. Strani gospodin pomogao mi je sići. Uzpeh se naglo na stube, na shodu me dočeka Daša u svom naručaju. Bilo mi je neizrečno sladko uteći se u njezin zagrljaj.

Daša, žena mog bratića Slavka, zakupnika jednoga bližnjeg zaseoka, bila je na daleko poznata krasotica. Bilo joj sad nakon dviju godina sretna braka tek dvadeset godina, činila se još i mnogo mlađom. Premda sam je dosta često viđao u roditeljskoj kući, nije me se ipak nestašnoga dječarca osobito doimala. Moja majka i sestre su je upravo obožavale radi njezine neobične ljepote, a i radi dobroga srdca. Bila je crnka tamnih, mrkih obrva, a velikih plavih očiju. Od svježega ladanjskoga zraka, na kojemu je kao kćerka učitelja porasla, bila joj lica puna i rumena, a put unatoč sunca biela kao snieg. Dobrodušnost i djetinje srdce njezino odavalo je vedar, blag pogled onih očiju, u koje se čovjek zagledao kao u bezkrajnu modru daljinu za ljetnoga jutra. U svojem je mišljenju i ćućenju bila tako običajna, svakidašnja, da je svakoga k njoj nešto privlačilo snagom, kojom nas svakidašnji život veže uz sviet.

U onaj čas, kad me je privila na svoje grudi, kad sam licem osjećao divnu oblinu njezinih gotovo djevičanskih njedara, kad sam se smio k njima prisloniti, osjećao sam neizvjestno voljko čuvstvo, koje sam tek kasnije u životu upoznao i odkrio svojom prvom ljubavi. Moje je srdce bilo raztvoreno, bilo je spremno primati ljubav — i primilo je kao neizmjerno veliku svoju sreću. Bio sam joj u taj trenutak i zahvalan i odan svim bićem svojim, kao da mi je učinila nenaplativo dobročinstvo. Osjećao sam, kako se u meni nešto tajinstveno događa: priroda tražila je sebi odštetu, tražila je naknadu za ne tom izgubljenu ljubav, koja je zamrla sa srdcem otčevim, tražila je ljubav za ljubav.

Zastirući mi lice svojim grudima; ona me nježno vodila u sobu. Ipak se kod toga oteo moj pogled njezinom zastiranju. Soba je otčeva baš nasuprost ulaza bila širom raztvorena. Opazio sam cvieće u plahom svietlu svieća po danu. Otac mi je ležao dakle već na odru. Instinktivno poimalo je moje srdce

nježnost Dašinu, kako mi je uzbuđenom djetetu htjela svojim zagrljajem sakriti prvi užasni pogled u otčinskoj kući na odar otčev. Nehotice još sam se uže privio uz nju, još sam se silnije ćutio privučen ovom anđeoskom stvoru.

To bi bio podoban opisati onaj sviet tuge i žalosti, u koji sam bio onda sašao? Moja majka je bila upravo slomljena. Dugo bdienje, brige i boli poharali su nemilo njezino lice. Mislio sam, da će me ugušiti u zagrljaju, u kojem se njezina tuga grlila s mojom. Moje sestre nisu se dale odkinuti od majke, tražile su plašljivo u svojoj nesreći ovo jadno zaklonište. A ja sam se kao pravi dječarac stisnuo u jedan kut i vazda s nova zaplakao, kad bi čuo jecanje svojih. Kao suze na oči, tako su najraznolikije slike navaljivale na moju uzbuđenu maštu. Sad je izmicala pred očima moga duha prošlost, sad se primicala budućnost. U ove posljednje slike, kojima su konture zalazile u daleku nekaku maglu, uplitao se vazda lik Dašin. Njoj sam se zavjetovao, da ću biti marljiv i radin, da postanem jednom zamjenik otčev, hranitelj svojih dragih. K njoj sam slavodobitno dolazio s dokazima svojih uspjeha, koje je ona blagohotno primala. Njoj sam se tužio radi zadirkivanja i ruganja svojih saučenika. Njoj sam pisao i k imendanu i k novoj godini duga bezkrajna pisma, u kojima sam je nazivao sestrom i anđelom svojim. Nju sam ljubio, kako se ljubi prvom ljubavi: sveto i čisto. Uz očajnu žalost nad gubitkom svoga ljubljenog otca, to je čuvstvo bilo jednako dubinom i vriednošću. Tako mi je protekao dan i duga nespokojna noć. Sablastne slike smrti, u kojima se ona usađuje u pamet i srdce djeteta, gonio sam, kako su se god neizbježivo vraćale, slikom punom svietla, ljubavi i dobrote — Dašinom. Moje oči bile su pune suza, koje je sad tuga sad ljubav prolievala curkom niz lica.

U tom čudnovatom stanju prelazile su sve zgode zbiljskoga života u maglu sanja. Tuga moje majke i mojih sestara, ljepota Dašina, pak moje djetinje čuvstvovanje i maštanje — sve to mi se pričinjalo nekom tužno-sladkom pjesmom, koja mi mami suze na oči, a koje se ne mogu naslušati. Tako mi se pričinjao i razstanak s otcem. Pošli smo bili svi zajedno do odra i poljubili smo redom ledenu ruku, koja nas je tako često primala u naručaj. Majku smo jedva odkinuli od njezina mrtvog druga ... Tako mi se činio i sprovod otčev. Tiha povorka lagano se gubila među drvećem netom zalistale šume.

Majsko je sunce probijalo grane svojim sjajnim trakama. Četiri se radnika sagibala upravo pod težkim trhom smrti. Sav je lies bio posut šumskim cviećem, što su ga seoska djeca doniela na poklon pokojniku. Tegotno je koracala preda mnom sva u dubokoj crnini moja jadna majka. Vrelo suza već joj se presušilo, zurila je preda se kao u ludilu. Ja sam se strastveno desnom rukom uhvatio bio za suknje Dašine: čuo sam kadkada njezin tihi jecaj i meni je godilo ćutjeti u isti čas istu žalost s njome, imati je za pratioca na ovom nezaboravnom, bolnom putu. Meni se činilo prirodno, da je morala doći ova nesreća, da se moralo dogoditi ovo grozno zlo, jer inače ne bi našlo bilo moje srdce Daše...

To je bio vrhunac egoizma ove moje prve ljubavi; po tome sam joj tek kasnije upoznao zamašaj. Ljubav se ne može pomišljati bez egoizma, bez njega nije mogla biti ni ova moja prva, do kakve se više ne će dovinuti moje srdce. Zato sam joj i praštao one nizke i odvratne misli, što ih je povukla sa sobom. One se namiću vazda — i u najtragičnijim časovima — provaljuju u pamet nepobjedivom snagom kao tajni glas pravoga, neuništivoga bića našega, koje živi po svojim posebnim zakonima bez obzira na našu nježnost, naša utvaranja i primišljanja. I upravo od toga glasa čini se, kao da postaje naše čuvstvovanje još čovječnije, srdačnije, dublje, istinitije i tragičnije.

Bilo bi suvišno opisati, kako je nakon moga povratka u grad ova moja ljubav prema Daši sve silnijom postajala, kako sam na nju vazda mislio, za njom uzdisao i čeznuo, kako me je gotovo svake noći zatekao san sred plača od miline mojih ljubavnih čuvstva — kad je sve ipak tako brzo minulo u zbilji svakidašnjeg života. Marljivo učenje za školu i mnogi novi interesi, što ih je budio danomice mladi moj život, ugušili su skoro to ništavo čuvstvovanje i zaokupili novim težnjama moju dušu. Čar je prve ljubavi ostao ipak u živoj uspomeni neoštećen — bila je bez svrhe, bezkoristna i svenula je brzo kao i sve, što je liepo... Tek kad pomišljam na zagonetne prilike, u kojima je nastala, kad pomišljam na čuvstva, s kojima je istodobno obuhvaćala sve biće moje, zadršće mi srdce, i ne nalazim više dosta umne snage, da sve to sebi protumačim i razjasnim tako, kako mi ne bi odvratno bilo, nego dokučivo i zato oprostivo...

No što ne može dohvatiti um, doseže još oko, i ja se umišljam za onih nezaboravnih dana cvietom u sumraku, koji se zatvara od svieta, dok mu mraci otimaju boju, a rosa miris...

S A N J A   N A   S V I E T L U

Vidjelo se u prvi mah, da gospođica Linka Butkovićeva riedko kad putuje, a najmanje željeznicom. Sat prije sunca, a dobra pô sata prije odlazka vlaka, sjedila je već spremna u čekaonici baš nikako na gradsku uređena kolodvora. Tik pred njom, na davno ne pometenu podu, ležala su dva starinska kožnata kovčega, dvie probušene papirnate škatulje i nekoliko trošnih rubaca. Živahno oko vremešne gospođice nespokojno je bdjelo nad ovom nespretnom prtljagom. U hladnoj zaprljanoj sobi, nije bilo nikoga, osim nje i njezine služavke Ane. Ovoj starici, sličnoj i debljinom i nizkim, okruglastim stasom gospođici Linki, upravo se bile sklopile oči. Još čas prije križale se nemirne misli njezinom staračkom glavom, ali sad kao da su brzo umorne stale i potonule u sladko driemanje. Kako i ne bi, — u ovo zadnje vrieme potiskivale se u njezin mozak upravo neshvatljive stvari. Ona se dosta naprezala, da dokuči napokon gospođicu Linku, ali taj naporni posao poimanja vazda je svršavao jednako — driemanjem.

Dogodilo se sve tako iznenada i naglo, kako se ništa slično već sigurno u deset godina njihova zajedničkog živovanja nije dogodilo. — Gospođica Linka živjela je u prvom katu svoje vlastite kuće, u širokoj i liepoj ulici gradskoga središta. Bila je kći vrlo poštovane obitelji, otac joj je bio na glasu odvjetnik stare škole, koja se vazda drži boljom od suvremenih. Ali već davno, prije dvadeset godina, ostavili su bili roditelji nju i mlađega joj brata Nikolu. Dugo vremena živovala je ona uz udovu majku sama pod otčinskim krovom, dok joj je brat polazio škole u drugom gradu. Onda je još bila mlada, liepa gospođica, za koju su rado, već zbog miraza, zapinjale oči gradskih mladića. No ona — dobro odgojena, plemenita srdca i blage ćudi — tražeći samo srodno srdce, značajna, radina i vjer-

na sudruga, osta napokon bez druga. Težki dani uz bolestnu majku, prerane i prevelike brige, koje se oboriše na djevojčicu u cvatu mladosti, lakoumnost bratova, pak napokon i smrt majčina zamračili su ubrzo vedro čelo djevojčino i ogorčili srdce, koje je htjelo biti vazda veselo. Rano naučivši da gospodari i da bude samostalnom, privikla se skoro samotnu životu. Već onda uzela je k sebi u kuću staricu Anu. S njome zajedno gospodareći, prešao je njezin život u tako postojanu kolotečinu, da se nije više dao svratiti ni desno ni lievo. Jedan dan bio je kao drugi — trebalo ga preživjeti. Neopazice, kako nam za nebrojenih dneva zalazi sunce, zamuknuli su i u njezinoj duši osjećaji, nestalo je pobuda i bujnih slika, što ih rađa mladost djevojačka, i zbilja životna prožela joj svojom ledenom suhoparnošću cielo biće. Sve, što je tiekom toga vremena još potresalo Linkinim srdcem, bile su brige zbog brata joj Nikole. Još za živih roditelja trebalo ga odpremiti od kuće; u školi nije mogao nikako napried. Daleko od doma, slabo se popravio. Težke tužbe dolazile su danomice od stanodavaca, a uz to je trošio novca više nego mu se moglo i nasmagati. Nakon smrti majčine ostalo je sve na Linkinoj brizi — i kuća otčinska i odgoj brata. Još manje nego roditelje slušao je nevaljali mladić svoju sestru. Izmamljivao joj svakakvim varkama novce, a kad mu ih ona zbog oskudice nije mogla slati, pisao joj surovo, kako valjda ona odviše troši, pak on mora da strada. A upravo je ona sirota stradala i odkidala sebi od usta, samo da on može razsipati. Mnogo je ona zbog toga trpjela, jer je silno ljubila svoga brata. I sve — posljednji komadić svoje imovine — bila je gotova žrtvovati, samo da se on jednom popravi. — Ali on je postajao sve to gori. Provukavši se težko kroz srednje škole, došao je na sveučilište. Sad je postalo njegovo navaljivanje na sestru upravo nesnosno. Bezobziran i nezasitan u svojim zahtjevima, gonio je Linku u biedu. Ona je žrtvovala sve: i jelo i pilo i svoj ponos, samo da mu učini po volji, nadajući se neprestano, da će napokon i on postati ipak drugačiji. Šivala je i vezla od rane zore do kasne noći za plaću, ne obazirući se na porugu zlobnih ni na zabrinutost dobrih ljudi i sve zasluženo bacala je u njegove nezasitne džepove. Starica služavka, gledajući njezina pregaranja, držala je sveticom, mučenicom; molila je, neka ne gubi zdravlja i mladosti za toga nevriednika, ili ju je čak prosto i surovo napadala prekoravanjima, da ga upravo ona gradi propalicom. I sama Linka dolazila je na tu misao.

Ta misao joj često otimala san. I bila je blieda, suha i zlovoljna, baš kao prava stara usiđelica.

Pet dugih godina, punih briga i bezsanih noći, trajalo je to nesmiljeno napastovanje bratovljevo. I pored njezina naporna rada i oskudievanja, imetak se znatno umanjio. Beznadna borba za obstanak prietila joj već iz blizine sa svim svojim strahotama, a baš sada iza mučna i žalostna življenja. Kad najednom — kao da se dogodio preobrat u bratovoj duši. Njegova pisma postajala su nježnija, njegovi zahtjevi rjeđi. Svaka dobra rječca padala je kao rosa na povenuli cvietak — u njezino dobro srdce, i bilo joj stalo jače kucati, a oči suzile od radosti. U tim časovima bila bi rado dala svu svoju dušu. »On će biti sretan!« — te su joj rieči obično bile po čitav dan na usnama — kao kakav nov napjev. I s drugih strana donosila joj služavka Ana dobre viesti o Nikoli. Pripoviedali ljudi, koji su dolazili iz glavnoga grada, da se Nikola Butković okanio svih svojih budalaština, da marljivo uči i da svi učitelji ciene u njemu izvrstna pravnika. — Za kratko potvrdili su te viesti i dobro položeni izpiti. Nikola je postao — kao iznenada — doktor prava.

Sada kao da se u jedan mah preobrazila i Linka. Vjerovala je, da su samo njezino požrtvovno srdce i njezina postojana dobrota učinili od lakoumna mladića čestita čovjeka. U tu čudotvornu ljubav počela je ona vjerovati upravo fanatično. Tako dižu čudesa vjerovanja i poštovanje u primitivnih ljudi. I ona se stala diviti bratu, toj jedinoj sreći svoga života, pak zaboravljajući sve pretrpljene muke i jade, ili možda baš i zbog njih, udivljenje obuze cielo njezino biće. U jednoličnoj samoći njezina života, to je čuvstvo uspievalo i raslo kao pupolj na svibanjskom danu. A to, što je daleko od nje — hranilo je čežnjom tu ljubav usiđelice. On se zbilja čudnovato promienio; u jedanput došla mu pred oči sva krivnja, što je nanio svojoj mukotrpnoj sestri, i on je počeo sad da neizmjerno pati od grižnje savjesti. Njegova ljubezna, ali kratka i plaha pisma jasno su to odavala, a to se još više pokazivalo u nemoći, s koje se nije mogao nikako odvažiti da pođe k sestri, da je zamoli za oproštenje i da je svojim zagrljajem odšteti za svu nanesenu bol. Tako je ona morala i taj užitak pregorjeti.

Onaj patnički život Linkin od nedavna se posve smirió i prometnuo u tiho i spokojno živovanje samotne, zaboravljene usiđelice. Imetak njezin, ako se i bijaše u velike umanjio,

mogao je djevojku pristojno hraniti i odievati. I bez posla za strane ljude dalo se živjeti, pače još je svaki mjesec nešto i bratu slala, premda je on nije molio, zaslužujući sam liepu plaću. Najznamenitiji dani u njezinu životu bili su oni, kad bi došlo pismo od Nikole. Naviknuvši da kroz pet godina, blieda i dršćući, otvara pisma od poznate ruke, i sad bi se još svakiput uznemirila uzimajući ih u ruke. Progonjena dugo i težko nesrećom, nije mogla vjerovati u najveću sreću svoju. Zlokobne slutnje navaljivale su na njezino vjerno sestrinje srdce. Kako je to bilo, da se on, toliki lakoumnik, prometnuo u jedan čas u ozbiljna čovjeka? Da to nije samo san njegove zlosretne prirode, koja će se opet probuditi i postati onako razvratnička kao prije. Jer ona je promjenljiva, nepouzdana, a na dobru valjda još više nego u zlu? — No pismo bi razpršilo brzo sve tlapnje, i to bi bila nova pobjeda, novo slavlje njezina srdca.

Brbljava Ana bila je upoznala u dušu svoju gospodaricu; čitala je ona s lica Linkina sadržaj Nikolina pisma i pronosila o njihovu zajedničkom veselju viesti po gradu. A ljudi, kakogod težko priznaju vrline, morali su smatrati Linku čestitom i plemenitom ženom, na kojoj nije bilo ni trunka zla. Prilagođujući se Ana značaju i navikama Linkinim, živući s njome od istih misli, radosti, boli i od istoga stola, postadoše im tiela i duše nekako srodni i slični. Sve, što bi se zrcalilo na licu Linkinu, ulazilo bi kao kaplja po nagnutoj slamci u Aninu dušu. Zagonetna neobična čuvstva i osjećaji u Linke, bili su prava muka po Anu. Sve bi se njezine misli uzkomešale kao kipuća voda, i ne bi joj dale mira ni pokoja, dok nije i u njezinu srdcu zazujila ista žica, ako i netaknuta, neopazice.

Najednom, sred njihova mirnog života, nastali su upravo u tom pogledu težki dani po Anu. Linka se zatvorila kao živa školjka, koju dodirneš rukom.

Odjedared, kao preko noći, a ni od čega, kao od zraka ili tmine! Po sriedi nije bilo ni pismo Nikolino niti kakva viest. Ta znala je sigurno da nije posljednjih dana Linka baš ni s kim progovorila ni rieči. A bilo je nešto, nešto veliko; to nije moglo umaći njezinu pažljivu oku, njezinu srodnu srdcu. I ona je stala još pomnjivije promatrati svoju gospođicu. Pitati bilo bi bezkoristno, jer je Linka samo svoju radost dielila s drugima, žalosti ni s kim. Trebalo je dakle smišljati i smišljati, napinjati stari mozak neobičnim i odvratnim mislima. A zlo je sveđ raslo i raslo.

Bilo je nekoga jutra. Linka se probudila prije dana, obukla se i gledala kroz prozor na ulicu. Ulica bila posve pusta, hladan jutarnji zrak doticao joj se lica kao zamrznuto željezo. Nešto je nestrpljivo izčekivala. Onda se stala buditi ulica. Dolazili i prolazili ljudi, pekarski djetići, piljarice s povrćem i podvornici javnih ureda. Svi su začuđeno gledali gore k njojzi. Najprije nije ni opažala njihove izvjedljivosti, — no onda je ta počela smetati, da je trebalo najposlije poći s prozora. Što će sada? — Izišla je bila u komoru, gdje je spavala Ana. Krepak san još je bio na očima staričinim. Ali ona je bez milosrđa probudi. Prestrašeno skoči starica na noge, uzpravivši svoje težko tielo vješto kao vojnik. Od zime i straha drhtala je sva i zaviknula:

— Za Boga, što se dogodilo, milostiva gospodično?

Tek sada osjetila je Linka, kako je sve to zaista neobično.

— Ništa, ništa, mislila sam, da je već vrieme da se ustaje — izpričavala se nesigurno Ani. Bilo joj je zacielo žao, što se ovako odala. Starica se obukla, a Linka se bacila u naslonjač i zaronila u duboke misli. — Dok je Ana sveđ mučila muku, što bi to sve moglo da znači, već se čuo glas zvona, u koje je Linka nervozno kucnula. Sva uzplahirena pohrlila je u sobu. Neobično ju pitanje Linkino sasma zapanjilo.

— Je li došao pismonoša?

— Ta kako bi mogao sada već doći, — odgovorila joj starica srdito.

— Kad dođe, da mi odmah donesete pismo!

...Dakle Nikola, govorila je starica u sebi; znala sam ja, da je on i nitko drugi svemu tomu kriv. Ali što se s njim dogodilo — to sam Bog zna!

I zbilja, sve se događalo zbog Nikole. Već je bilo proteklo dosta vremena od posljednjeg mu pisma. Ona se bila naviknula da dobiva na svaka dva, tri pisma tek jedno u odgovor, ali to jedno moralo je doći na vrieme.

Mnoge se promjene dogodile u Nikolinu životu. Još vazda ne odazvavši se pozivima svoje sestre, odselio se bio iz glavnoga grada daleko u Slavoniju. Otvorio je u jednom od najvećih mjesta ondje odvjetničku pisarnu, oženio se doduše siromašnom, ali vriednom djevojkom, i živio udobno i liepo. Svakiput kad bi nebo obdarilo kuću bratovu novim djetetom, a dogodilo se to u razmjerno malo vremena triput, spremala se Linka

na krstitke u tu njojzi tako daleku Slavoniju, ali još ni jedanput nije uistinu odputovala. Vazda je smetalo sto i sto zapreka opreznoj usidelici, da se odluči na tako zamašno djelo — na tegotan put. — Viesti, što su dolazile od brata, bile su vazda najpovoljnije: žena mu bila dobra kao dobar dan, dječica zdrava, a posao unosan. Tek jedna crna nit provlači se vazda kroz bratovo dopisivanje: dugovi. Teret nekakva duga, što ga je učinio još za đačkih ljeta, o kojem nije nikad ništa odao Linki, pritiskivao je brata kao mora, gutao pomamno njegovo zadovoljstvo i mnogu muku i trud. Kako je bio lakouman, morao je upasti u mreže kakva otrovna pauka. — Čim je Linka doznala za tu nevolju, odmah mu je ponudila, da će primiti jedan dio duga na sebe i olakšati mu breme. Ali Nikola nije htio ni čuti o tome. — To je raztužilo Linku, i ona je sve više stala misliti na taj dug, zamišljala ga u najstrašnijim slikama i trpjela zacielo više od njega nego i sam Nikola.

Od tih crnih misli porodi se u Linkinoj glavi strašna sanja. Vidjela je u snu — a gledala je sve to s najvećim duševnim patnjama — kako se bratu prodaje pokućtvo. Jedan veliki pisaći stol, pun spisa, prodao se za — četiri novčića! A onda stali nekaki gadni, nepoznati ljudi prodavati postelje, zibku... Kad je to vidjela žena Nikolina, bacila se na koljena pred neznanca vjerovnika, jecala u sav glas i lamala rukama kao luda, a djeca joj se privila uz suknje i plakala, da je bilo grozno slušati... Na jednom se slika promienila, ali je ostala sveza mišljenja. Vidjela je sobu u nekom kukavnom seoskom svratištu. U sobi u slabu svietlu stajao Nikola, na pola razodjeven, grozna, očajna pogleda sa samokresom u ruci. On je odapeo... Čula je prasak... I ležao je vas u krvi pod nekakvim glasovirom.

Ta sanja bila je tajni povod nemiru Linkinu, koji se tako zagonetnim pričinjao staroj Ani. Slika, u kojoj je vidjela u sanji brata, zasjekla joj se u pamet, nije joj se mogla oteti, progonila je kao nešto neizbježivo, pred čim ne možeš umaknuti — nego da se baciš u dubok ponor. Njezino lakovjerno toplo srdce nije moglo osjećati nego bol i čemer. Sva njezina požrtvovna sestrinska ljubav od one užasne prošlosti probudila se na nov, nespokojan život, i zagrizla se u njezino ovako raz-plakano srdce, zagrizla se kao rak tvrdim, oštrim štipkama.

Najprije poče tumačiti svu tu sanju kao navještaj pisma od brata. Događalo se to više puta, da je sanjala o njem, a u jutru je već čekalo pismo. Izčekivala je zato najprije na prozoru, a onda u naslanjaču nestrpljivo pismonošu. No uzalud, pisma nije bilo, a to bi joj onda pokvarilo cieli dan. Niti bi štogod kupovala za objed, niti bi obavljala svoj običajni posao. Ana se ne bi usudila doći joj pred oči. Od toga se još življe očuvala slika — iz sanje. — Kad se primicali prvi mraci, već ju je obilazio i strah: da će se sanje ponoviti. Ona se bojala leći; a kad bi napokon legla, plašila se zaklopiti oči. U polusnu lebdjela joj neprestano pred očima ona užasna prikaza.

Sjutradan, napregnuvši svu moralnu snagu, podavala se opet svojem običajnom životu. I zbilja ocrti one slike postajali su sve to bljeđi, na čase izbrisali se gotovo posve, a u noći bi je savladao dubok san od umora i probdjevene prijašnje noći. Zaplašena Ana zagledala se drugi dan već slobodnije u lice svojoj gospodarici i opažala bi jasno, da njezino duševno stanje opet dolazi u ravnovjesje. — Međutim stiglo bi i pismo od Nikole, doduše kratko i suhoparno, ali bez svake neobičnosti.

Od toga događaja prolazili opet dani mirno i spokojno, kao da se nije ništa dogodilo. I strašna sanja zaboravila se. Samo je nešto ostalo. Kadgod je Linka pomišljala na svoga brata, vazda ga gledaše onako razvaljena pod glasovirom, u krvavoj košulji i očajna lica. Već je proteklo mnogo godina, odkad je u zbilji zadnji put vidjela brata, pak je prava slika već izgubila konture, mjesto nje usadila joj se još lakše u pamet ona sanjana, puna užasa, a opet i sličnosti s pravom njegovom pojavom. I bilo joj siroti posve bolno pomišljati na Nikolu, koga je ipak toliko silno voljela. — Odsele — kadgod bi sanjala o Nikoli, a događalo se to dosta često, sanjala je o njem kao o pokojniku, događaji sanje nastavljali se od smrti bratove. Te su pojave opet stale rušiti pomalo, ali uspješno Linkin mir. Dolazila je danomice na svakake nove, nespokojne misli. Da nije ipak nešto istinito u toj sanji? Da se zbilja ne sprema kakva nesreća na bratovu kuću? — Kako bi to lako moglo da bude — sad gdje ima toliku obitelj, toliko duga i onu svoju ćud, od koje je već toliko za nj pretrpjela?! Možda ga je žena prevarila, pak je opet od očaja postao razsipnik, propalica... i sad — kao otac — zapao u nuždu, došlo mu da se zbilja ubije?... A on joj se kroz toliko godina tako otuđio. Ni njezina ljubav ne će sad imati one snage, kao nekada... Kako bi bilo, da napusti sve, pa da pohrli u bratov zagrljaj, da ga zakrili od nesreće, da ga spase... ako nije već prekasno...? S nekom uztrajnošću, kojom se neobični duševni pojavi utiskuju

u običajni tiek ćućenja, povraćao se u sviest njezinu ovaj niz misli i slika i gonio je u tjesnac. — Tiekom vremena zamišljala je svaku ovu pojedinu misao ili sliku u najtanje tančine; sve potankosti propasti jednoga čovjeka, otca obitelji, gledala je pred sobom, prikazane začudo vjerno. — Stala je najposlije vjerovati u njih: tako su je vješto zavaravale. I od toga časa nestalo je njezina duševnog mira; postajala je zamišljena, raztresena; zanemarujući vanjske poslove, podavala se svojim mislima, a izbjegavajući jednu — zapletala se u mreže drugima. Nespokojna nije nalazila mira ni u kući ni na ulici, sveđ osjećajući kao da je na putu, kao da joj se valja žuriti, da nekud ne zakasni. To stanje zahvatalo je neprestano sve veći mah, postajalo nesnosno, dok se nije napokon odlučila učiniti svemu tomu kraj i — odputovati bratu. Zato se i požurila na kolodvor — ona, koja nije nikad ostavljala svog rodnog grada...

... Bezkonačno dugo, dosadno i tegotno pričinjalo se Linki putovanje u željeznici. Jednolična ravnica, koja je jurila s jedne i s druge strane uz brzi vlak, nije imala nikakva čara za nju. Ona je puno blagosiljala svoju sudbinu, koja ju je dosele čuvala od putovanja, kad u tome nema upravo ništa liepo. Nenavikla na strane ljude, promatrala ih je plašljivo izpod oka, držeći svakoga za zlikovca. Zgražala se pred množinom putnika. Što nosi sve ove ljude po svietu, mnogo bi mudrije učinili da čuvaju svoj dom! Osobito žene — zacielo ne vuče ih ništa dobro od mjesta do mjesta. Ni ona sama ne bi putovala, da ne mora... I opet bi je obuzimale one sveđ iste misli, i opet se zamišljala i zurila kao bezćutno preda se.

Što se više približavao vlak mjestu bratovu, to šarenije slike stale se komešati po Linkinoj glavi. Bilo joj strašno pomišljati: sad na vidjet ću svoga brata, možda onakva kao u sanji ili možda je još sve i gore, možda mu je propala kuća, obitelj, a on sam već nije među živima?! Zaludu su protiv toga svjedočila bratova pisma i sva prirodna mogućnost, slike su bile silnije od pojmova.

Napokon stade vlak. Linka nije ništa vidjela od okolice. Njezin duševni sviet obuzeo joj sva osjetila. Stanica bijaše malena, siromašna, obrasla bršljanom bez lišća. Iz vlaka izišlo tek šest sedam ljudi. Iz grada nije bilo nikoga, nego poštar i jedan poslužnik. Taj se odmah ponudi Linki. Ona ga sa strahom upita, znade li bratovu kuću. Momak je omjeri od glave do pete, pogleda još jednom točnije njezinu trošnu prtljagu i

odvrati, da znade. On se zacielo čudio, što će ta čudna ženska u najvećeg gospodina u mjestu, a Linka je to tumačila, kako se moglo — najgore.

Jedva su pet časaka hodali po pustom običnom gradiću — bilo je upravo prošlo podne — kad se momak zaustavio kod liepe, žute jednokatne kuće.

— Evo nas! — zavikne gospođici, koja je nekoliko koračaja za njim zaostala. Ona se potrese, bila je zaboravila sve. Na oči kao da joj navalilo silno svietlo. Popela se uz biele stube — gotovo bez sviesti. Gore na hodniku čula je još zvono, a već u trenutku osjetila je strastveni, divlji zagrljaj, vruće usne i suze. Nikola, njezin dragi brat Nikola, tako čil i zdrav, tako divan i krasan muž, kakvim ga nije nikad pomišljala, upoznao je svoju sestru, prigrlio je onolikom ljubavlju, koliku je i sama za nj osjećala, povratio joj u jedan tren sreću, koju je svakim časom svoga života gubila, a za kojom je jedino težila. O kako je bila lažna ona sanja, kako bezsmislena, a eto sada je više nema, kao da je nije ni bilo, kako je smiešna, izprazna, gotovo da se smiješ u sav glas!! I zbilja smijali se i njezina duša i njezino puno crveno, uzbuđeno lice. — Radost i sreća tolikom su snagom navaljivale na nju, da joj je htjelo srdce pući. Rieči joj se kidale na jeziku kao suhe slamke. Ona divna bratova ženica, oni zlatni golubići — njegova draga dječica — o koliko sreće za jedno srdce!

Obitelj Nikolina bila je upravo pri objedu, kad je Linka onako iznenada banula u kuću. Nikola, misleći da ga traži tkogod u poslu, dođe joj prvi u susret. Koliko se Linka i promienila bila, on ju je ipak odmah prepoznao i kao nagonom poimajući silnu čežnju sestrinu, koja ju je napokon dovela amo, obradovao se tomu susretu od svega srdca. Od Nikole prešla je radost i na sve ostale. Svi su već toliko toga bili čuli o »dobroj tetici Linki«, a i nauživali se mnogih nezaboravnih njezinih darova, da su lako pojmili zamašaj njezina dolazka i radost otčevu. — Odloživši jedva, morala je Linka sjesti među dječicu i s njima objedovati.

Sad se tek stao opet vraćati nekaki poredak u Linkine misli. Osjećala se ovdje kod brata u prvi čas kao kod kuće. To ju je upravo zanielo. U tom zanosu još se krasnijim pričinjalo njezinu oku divno bratovo kućanstvo. Sve sobe bile su gotovo raskošno uređene. Ukusno, fino pokućtvo podavalo je svemu oso-

bitu otmjenost. Svi su bili tako zdravih, svježih lica, tako zadovoljni, puni života i veselja. Žena Nikolina pričinjala joj se — onako nježna plavka — kao neko više biće među onim plavokosim anđelićima. Sve je odavalo idealan obiteljski život, obiteljsku sreću, kojoj nema premca. Linka se raztapala od blaženstva, njezino srdce i duša . . . sve je izgibalo u bezkrajnoj milini. A onda, kad joj se upiljile oči kao pijavice u bratovljevo lice, kad joj se bilježile u pamet krasne crte njegova muževnog obraza, onda kao da je svitalo nešto u duši njezinoj — žarko i ognjeno — više nego i sunce. U tom svietlu kupala se kao laka, prozirna sjenka ona njezina užasna sanja . . . I njoj se smučilo. — Morali su je odnieti u spavaću sobu na Nikolin krevet. Jedva su je dozvali k sviesti, trebalo je trti octom i pohrliti po liečnika. Kad se osviestila, bila joj glava u naručju Nikolinu, do nogu sjedila joj bratova žena. Kao u nebo zagledala se u njegovo blago lice.

— Što ti je, Linkice? — izpitivao je on nježno.

— Ništa, ništa — odgovarala mu ona, uhvativši ruku njegove žene, — znadeš taj put, ja sam ti već stara, nisam ti ja vična putovati — pa tako daleko! — I niko nije slutio, da bi što drugo bilo . . .

Gospođica Linka nije se tako brzo oporavila. Njezini živci uzrujali se i odviše. Još nekoliko dana tresla je laka živčana groznica. Svi u kući Nikolinoj zabrinuli se oko bolestnice i tetošili i zabavljali je kao bolestno diete. Dječica Nikolina nisu htjela ni ostaviti sobe tetičine. — Jednoga jutra — upravo je toplije jesenje sunce bolestničinu sobu napunilo bilo žutim svietlom — navalila djeca unutar vikom i bukom, da se sve orilo. Najstarija djevojčica razjasnila je odmah tetici razlog te dječinske buke; rekao im je otac, da je teta Linka sad posve zdrava, pa da će ustati i poći s njima na šetnju. Ali taj događaj trebalo je još po njihovu mnienju osobito proslaviti. Zato se popeo mali Nikola — tako je bilo ime dječaku — na postelju, uzverao se na omašnu teticu i vikao, jašući po njoj kao po svom drvenom konju:

— Mi idemo danas s teticom na šetnju!

I mala Linkica, koja je htjela da radi sve što i brat joj, dovukla se za njim na teticu i vikala uza nj u sav glas. Dotle se najstarija Dorica prikučila do lica tetičina, poljubila je

mokrim, punim cjelovom u crveno lice i zapitala je vrlo važno i ozbiljno, nadajući se pouzdano povoljnu odgovoru:

— Zar ne, tetice, ti više ne ćeš od nas otići? Ti ćeš ostati uviek ovdje kod nas?

— Da, uviek! — odgovorila je Linka posve odlučno, poljubivši je u čelo.

G O S P O Đ A   J E L I C A

Kako se to u kući Drugovićevoj sve uzkomešalo! Jučer su izprebacali svekoliko pokućtvo; pomicali su stvari, koje su stajale kao od vazda na istome mjestu; prašili su, čistili i redili, kao da nije nikad ni bilo reda. A to sve zato, što se Drugoviću najavio gost, njegov drug od djetinjstva, doktor Ilinić, pak je trebalo da gospođa Jelica pokaže, kako je uzorna gazdarica i kako se liepo živi u prijateljskoj kući. Sve je bilo jučer već prije mraka gotovo, pa ipak tek je počelo svitati, a gospođa Jelica već se probudila. Pitala se, da li će biti ovo i ono gostu po volji, i morala je priznati, da je sve najbolje, a da joj ipak san više nije htio na oči. I sjela je u krevetu i trljala pospane oči. A kroz prozor ulazilo svietlo novoga dana, i svaki trenutak kao da bi provalilo u bezbrojnoj količini i tisuć puta silnije nego čas prije.

Smetalo joj, što se ovako rano budi, ta bit će neizspavana i blieda, a ona bi htjela da bude danas bar najljepša. I rumena i svježa i puna onih dražesti, za koje je znala, da ih u nje imade. I htjela je opet da spava. Jučer, dok je redila kuću, dok se onako izumarala neobičnim poslovima, sve je podilazilo neko ugodno čuvstvo ... ... »Evo, ovo mora da stoji ovdje, ono neka se vidi, a to ćemo sakriti« ... govorila bi u sebi. — To mora da mu se svidi .. u tome ima nešto moje i baš zato mora da se svidi. Evo, ovako je najbolje ... i nikako na svietu drugojačije« ... Isto ovo ugodno čuvstvo, koje je sve to izbrbljalo, uznemirivalo ju je i sada. I ona nije mogla da usne ...

Drugović, Jeličin suprug, bio je čovjek u najljepšim godinama. Od naravi triezan, tih i ljubak, morao je svakoga predobiti za se. Bio je od onih, koji ne podliežu. Prilike, u koje ih život dovodi, oni izrabe u svoju korist. Što ti se nuđa, ono primi i drži, dok ne dođe bolje. Zasad — ovo je najbolje. Ovako misleći, on je radio ozbiljno, prigospodario kuću i zemlju, uredio

probitačno gospodarstvo, osnovao čedan, ali ugodan dom. Kad je bilo već svega, nedstajalo je samo još nešto, i to nešto našao je brzo u Jelici. Dočuo je za nju od drugih, približio joj se i zavolio je svim žarom muževne ljubavi. Nije joj se nametao, štoviše, stidio se svojih čuvstava, ali upravo time pridobio je njezino srdce. Ona je bila dobro odgojena djevojčica, a k tomu liepa i zamamna.

I kad ju je Drugović uveo u svoju kuću, bilo mu je, kao da je sašao u raj. Sve je poprimilo nešto od njezinih čara i povećalo je njezinu dražest. Dugo je trebalo Drugoviću, da se otriezni od prvoga zanosa i da mu život krene mirnim putem kao prije. Ali napokon je došlo. Jednoličnost dana umarala je srdca, i ona su stala ljubiti prigušeno, a druge brige bile su preče i tražile su čitava čovjeka. Od ljubavnika oni postadoše muž i žena, dva stupa, o koje se upirala njihova kuća isto onako mirno i postojano, kako su bili nepomični njezini bieli zidovi. I obikoše jedno na drugo. Isto su htjeli i željeli. I čežnje kao da su bile iste. Činilo se, da baš u tome i jeste snaga njihove zajednice, što isto hoće i traže... Po tome je bio njihov život još jednoličniji, jer mjesto jednog glasa kao da se ponavljala dva — vazda ista, neprekidnim redom.

A baš radi toga primio je poseban čar taj dolazak Drugovićeva prijatelja, taj gost, ta novost, taj novi čovjek u osami njihova života. Jer dok je Jelica spremala kuću, dok je pomišljala na ono neobično, što se zgađa, porodila se u njezinu srdcu čežnja. I ta čežnja bila je nešto tako njezino, nešto osebito njezino, da od toga njezin suprug nije mogao imati diela... I taj novi osamljeni glas u skladu njezina života, poremetio je poredak oko nje, a i u njoj samoj. Bilo je neobično sladko osjećati tu nesuglasicu, bilo je zavodljivo izčekivati, kako će to biti — pa bilo kako mu drago... Ta htjela bi malo i trpjeti, samo da bude malo drugojačije nego je sada... i uviek.

Tako se je evo prvi put događalo u kući Drugovićevoj nešto po strani, nešto što nije bilo zajedničko... I radi toga poprimilo je to nešto nenadano silan zamašaj...

Dvorac Drugovićev stajao je po sata od željezničke stanice. Još jučer na večer bilo je zaključeno, da će se Drugović sam izvesti u susret prijatelju. I kad je Jelici bilo upravo uspjelo, da snova zadriema, probudi je kočija na dvorištu, na kojoj se odvezao Drugović. Ona u prvi tren nije znala, da li se kola vraćaju ili tek polaze. Nešto ju potreslo kao strah, da će

sad na banuti u kuću neznani gost. Od uzbuđenja sva se zarumenila i sva se prepala svoga nemira. Našla se iznenada u tako neobičnu stanju, kao da su je zatekli u krađi. I to ju je nekako kao upozorilo na samu sebe, tako da se je odsele stala i sama nadzirati: pratiti tečaj svojih misli i mjeriti svoje osjećaje... Ali upravo radi toga činili joj se ti osjećaji i te misli nečim zanimljivim, osobito znatnim i ugodnim.

Ovako promatrajući ona je opazila, da taj čovjek, koga izčekuje, dolazi u dobar čas, da će on trgnuti i nju i njezina supruga iz jednoličnosti, da će svojim prisućem probuditi onu zamrlu ljubav od prošlih dana njihova braka. Kako će to biti, toga još nije shvatila, ali da će biti, to kao da je slutila.

U toj slutnji ona je nalazila opravdanje svega, što je mislila i činila. Da se je pomno zaodjela, najljepšim i najvrednijim, što je imala, i to od košulje počevši pak sve do nakita, i to je scienila da se baš time opravdava, i nije vidjela u toj pomnji i u pretjerivanju ništa zazorno. Pitanje: čemu se ona ovako sva preoblači, nije joj se ni nametalo. Kad se je opremljena gledala u zrcalu, bila je sa sobom zadovoljna kao nikad u životu. Njezina ljepota bila je svježa, bujna i ustaljena, bila je prevelika za ženu, a da se ne bi njome i poslužila. I već sada ona je jasno osjećala, da mora prije svega toga stranoga čovjeka začarati svojom pojavom. Ali samo zato — da oživi drugo čuvstvo, ono za njezina supruga.

Sve se je tako krasno deševalo! Evo, jedva je bila gotova, a ono se začu topot konja, onda šum kočije i pred kućom lavež pasa. Kola su stala, još se začu glas supruga, a onda se otvoriše vrata i pred njom eto ti gosta, doktora Ilinića. Bijaše to snažan čovjek, mlađi od njezina muža, prijatan, otmjen. Kretao se s nekom finoćom, a prirodno i neprisiljeno. I njoj se učini pozdravljajući se s njime, da je nespretna i nezgrapna, da se ne razumije kretati među ljudima, i odmah okrivi zato svoj kukavni život i njega, koji ju nepozvan zatjerao u tu lošu situaciju i čuvstvo, što ga je u taj tren osjetila prema njemu, bijaše više priekor nego išto drugo. Trebalo je borbe, da sve to ostane u njoj sakriveno, da ne izbije na vidjelo.

Ali kako se je ona uzbuđivala, kako se je borila u sebi i izvan sebe u svojim kretnjama, sve je to bilo kraj njezine ljepote samo novi čar. I oba mužkarca, njezin muž i prijatelj, stajali su očito osupnuti pred ovom neizrecivo zamamnom pojavom. Težko bi bilo i zamisliti se u taj jedan trenutak. Svakako

bila je svemu povod samo Jelica. I dugo je trebalo, dok su se svi kao oteli nekomu kaosu mutnog i maglovitog osjećanja, dok su se opet našli svaki u svietu svojega bića, svaki na svome mjestu. Ali kao od uspomene na onaj čas, nešto se neprijatno uvlačilo u njihovo držanje.

Naoko razvezlo se sasma ugodno pripoviedanje, tekla je neprisiljena zabava, ali uistinu sve se jače osjećala nedogledna daljina, koja dieli jednu dušu od druge. I ljubav je tek posanjano jedinstvo duša. Svaka duša je tako osamljena i za sebe kao i grob.

Prijatelj Drugovićev bio je upravo zadivljen: osjećao je sve življe ono neizvjestno čeznuće, što ga osjeća svaki čovjek za krasnom ženom drugoga čovjeka, i čemu se ne može ni silom oteti. I njegovoj naklonosti i privrženosti prema Jelici sve su više rasla krila, što se je više domaćim ćutio u prijateljevoj kući, što je više sebi prisvajao neko umišljeno pravo na nju — upravo po prijateljstvu prema njezinu mužu.

A Jelica je bila razočarana. Kao uviek tako i sada — java nije odgovarala sanjama. Kako li je ona zamišljala toga doktora Ilinića? Ako se pravo uzme — slika njezine mašte i nije bila jasna, ali svakako bila je drugčija nego ova pred njome. To je osjećala i duboko i bolno. I već se stala prekoravati, za čiju li to ljubav bijahu njezine misli i njezina čuvstva loša i opaka? Sve ju je nekako nukalo, da se za tu griešku pokaje, da se vrati k njemu, k svome mužu... Ali upravo kad je htjela da to i učini, nađe se pred golemom zaprekom. Ovaj čovjek, kojega je očito već u prvi čas svojom pojavom osvojila, sad joj više ne bijaše ravnodušan. Ono čeznuće za njim i ona pobjeda nad njim učiniše ga nečim znamenitim. Unatoč tomu Jelica je odsele nastojala, da se pokaže mirnom i slobodnom.

Tomu se pružila prilika sama od sebe. Bio je krasan dan, i oni iziđoše iz kuće. Izvedoše prijatelja u vrt, u staje i druge gospodarske zgrade. Uputiše ga u potankosti gospodarstva, živo mu predočujući svoj rad, svoju jednoličnu svakidašnjost. I u tom pripoviedanju kao da se gubila neobičnost toga dana. Prijatelj — čas prije čovjek tuđ i nepoznat, sad je već bio kao domaći, upućen u život ove kuće i ovih ljudi. Jelica više nije bila uzbuđena, i sve je opet bilo kao jučer i prekjučer.

Tako bi bio prošao i taj dan kao svaki drugi, da se nije dogodilo nešto.

Kad su bili upravo izišli iz vrta i spuštali se brežuljkom u dolinu, iztrči pred njih sluga i javi Drugoviću, da je došao čovjek iz grada, koji bi htio kupiti žito. Drugović izmolivši od prijatelja dopuštenje, da ga smije ostaviti, vrati se kraćim putem prema dvoru. Jelica i Ilinić ostadoše sami. Premda su oboje osjećali osobitost časa, kad su se iznenada našli sami u dvoje, ipak su nastojali prikriti sve, što bi moglo odati kakvu neobičnost. Naprotiv sad je njihov razgovor postajao još izprazniji, još se više ticao običnih, ravnodušnih stvari. Ali bilo je osobito zamamno za oboje pronaći nešto, što bi više zahvaćalo njihove duše. Pa bilo to samo iz daleka...

Jelica je pripoviedala, kako se često dešava, da dolaze k suprugu trgovci iz grada, i da tako i on dolazi mnogo u doticaj s tuđim ljudima; ona naprotiv nikoga i ne pozna.

— Ja sam i zaboravila občiti s ljudima — završi ona svoje pripoviedanje, kao da bi se tužila na svoju sudbinu.

Tu se Iliniću pričinilo, da može nadovezati zanimljiviji razgovor.

— Time — odgovori on — vjerujte, niste mnogo izgubili. Tek zahtieva čovječja narav, da dolazi u doticaj čovjek sa čovjekom, ali kad se netko prilagodi uz uzki krug svojih, pred drugima se i plaši.

Svaki novi čovjek kao da nam nešto otima... Vi imadete u Drugoviću mnogo.

— Jest, imadem — odgovori naglo Jelica, jer je mislila, da to mora reći. Ali Ilinić nije čekao taj odgovor.

— Ipak i uz njega vaš je život jednoličan. Ja se bojim, on umara. Vidite, u vama je bila priroda prerazkošna, a razkoš dosađuje.

Jelica ga očito nije razumjela.

— Hoću reći, za ono, što vi nuđate, trebalo bi borbe. Recite, nije li vam kadkad dosadno?

Jelica je nastojala, da bolje shvati svoga pratioca, ovo posljednje bilo joj je neshvatljivo.

— Dosadno? — ponovi ona, ne shvaćajući nikako te rieči. I zbilja ona još nije bila u prilici, da joj bude dosadno. Ona je radila od dana u dan, jer je mislila, da mora raditi, a kad bi izmorena sustala, bio joj je počinak prava slast. U ovaj čas ona je pod tom rieči pomišljala nešto posve drugo. Sjetila se one uzbuđenosti svoga muža i Ilinića, kad su prvi put zajedno stali

pred nju. I ona je držala, da je rieč u vezi s doživljajima onoga časa. I bilo joj je sve još nerazumljivije.

Ilinić se već kajao radi zabune, što ju je nehotice skrivio. Ali mu je godilo, da je on svojom osobom učinio, te se je ta krasna žena smela. Jelica je to osjećala, i u taj tren mrzila je možda još više svoga novoga znanca.

— Dopustite, milostiva gospođo, da vam se divim. Mi takozvani ljudi od družtva trpimo od dosade, pak mislimo, da toga mora biti još u većoj mjeri u onih, koji se klone družtva. Ja vas iza svega, što sam danas vidio u vašoj kući, podpuno razumijem i ne bih više imao smjelosti, da vas ovako pitam. Ja bih vas mogao pitati samo drugojačije.

Tim se je odgovorom Ilinić Jelici više prilaskao, nego je mogao i naslutiti. Ona se je držala pobjednicom, a ujedno ju je dražkala izvedljivost, kako bi taj čovjek sada pitao. Kao upuštajući se u šalu, nasmieši se svomu pratiocu i ljubko ga zapita:

— No, pa kako biste me vi sada pitali?

Dok je Ilinić sada tražio odgovor, upravo su bili došli do grabe, kojom se voda s brežuljka ciedila u dolinu. Preko vode bila je položena tek dva koraka duga, uzka klada. Ilinić skoči preko grabe i pruži s druge strane Jelici ruku. Jelica položi slobodno svoje nježne biele prstiće u njegovu mužku ruku, i kod tog dodira osjeti drhtaj i pritisak i toplinu. Sve mišice na prstima Ilinićevim gibale se, meka gladka koža priljubila se uz njezinu i htjela se prilagoditi njoj, kao lice uz svilene dušeke. Jelici se pričinilo, da taj dodir vrlo dugo i predugo traje, da se njezina ruka više ne će dati ni izvaditi. A pri tom obuzeo ju je i stid i strah i neizrecivo sladka nemoć.

Silovito izmaknuli se onda njezini prstići, izmučeni i ukočeni, kao da su bili u nemilu škripcu. Nehotice je okrenula naglo glavu prema dvorcu, kud je bio čas prije pošao njezin suprug. U neprijatnoj šutnji šutjeli su neko vrieme oboje. Jelica se onda prva savladala, i kao da nije bilo ništa, nastavi prijašnji razgovor.

— Dakle gospodine doktore, kad me ne muči dosada, što mi onda po vašem mienju nedostaje do podpune sreće?

— Ljubav — izlane Ilinić ne misleći ništa.

Jelica se zarumeni i zažari.

— Vratimo se, — reče onda blago. — Predaleko smo odmakli.

I pobrzavši napried, prieđe prije preko brvi nego joj je Ilinić mogao pružiti ruku.

Kad je Drugović dovršio posao s trgovcem, odvede Ilinića u svoju radionicu, da ga upita za savjet u nekim pravnim stvarima, o kojima su već na putu govorili. Tako ostade Jelica sama. Osjećala se u taj čas tako nevoljko, kao da joj se srdce oslobodilo težka pritiska. Bilo joj je lako i ugodno. Toliko slobode iza svih ovih spona i događaja, u koje su je sapinjale prilike neočekivano nadošle, pune nečega nova, neizvjestna, što je prietilo opasnošću. Zašto? Za koga? Kako? Sve je to bilo zagonetno i puno zanimljivosti. Ona se nije sad još usudila pomišljati na ono, što se je netom dogodilo. Da se je dogodilo, to je osjećala kroz onu nesuglasicu, koja je moćno ozvanjala njezinom dušom. Ali bilo je preugodno odmarati se. I da svoj odmor podpuno izrabi, pošla je do zrcala, poravnala kosu i zagledala se u svoju prekrasnu sliku. Kako drugačija pričinjala se sama sebi sada, negoli onda ujutro! Nešto novo pridošlo je k onomu starom od prije.

Neka uzbuđenost zapalila joj žarkim ognjem lica, bacila u oči iskru mistična sjaja. I sve je kao preobraženo, kao uzkrslo na nov život. Ah, kad bi došli sada obojica, i njezin suprug i onaj Ilinić, kako bi se sad osupnuli, kako bi se zgledali, — a ona bi ostala mirna, sviestna svoje ženske moći. I bilo joj je žao, da ih nema. Nije mogla razumjeti, kako taj Ilinić može imati drugih, prečih interesa u ovoj kući, gdje je ona. Prisluškivala je, ne bi li čula korake. A kad ih jošte nije bilo, osjetila je dosadu. Sad joj pale na um rieči Ilinićeve: Mi ljudi od družtva trpimo od dosade. Sad joj je bilo jasno, što su značile njegove rieči. Tko hoće da bude s drugima, taj traži posebne čare u saobraćaju. On hoće da bude neprestano dražkan novim odkrićima, novim uzbuđenjima, što ih daje družtveni život. I dosadno mu je, kad ih nema. To je ona dosada, za koju ona dosele nije znala. I promatrajući sada drugačije sve, što je doživljavala, njoj se je pričinio sav njezin život dosadan i bezkoristan. Dosadno je ovo poslovanje od dana u dan, dosadna je ova vazda ista okolina, dosadan i on — njezin suprug, sa svom svojom prijaznošću, sa svim svojim pouzdanjem u nju.

Dok se je ona ovako podavala mislima, uniđoše prijatelji. Bilo je već vrieme doručku, i oni sjedoše uz ukusno prostrt stol. Kad su se našli sad ovako u troje, nije bilo više među njima onoga, čega su se plašili od prvog susreta. Svako se je sad

snalazio u svome polažaju. Drugović je bio gospodar svojê kuće i svoje žene. Ilinić bio ugodan gost, koji će već za nekoliko sati ostaviti svoje prijatelje, da se ne povrati možda nikada. Jedino Jelica — nju je ljutilo, da se ona borba, tako slavodobitno začeta, sad na hoće razplinuti u ništa, u ono jučerašnje. I ona je bila nemirna i izazivala je svojim pogledima i riečima...

Ugodno čuvstvo dobra jela i pila pokazalo se sve većom zaprekom onomu neizvjestnomu, što je ona htjela. U široku razpoloženju zasićenosti imalo je za čas izginuti, što je bilo predmetom i njezina čeznuća i njezina svojeljublja i neke opet strastveno željkovane zamrle ljubavi. Ona je za cielo to vrieme silno trpjela, i nije prestala snovati, kako bi sve to navratila drugim pravcem. Poslije ručka — bila je to gotovo očajna odluka — sjela je do glasovira i zaigrala jednu Chopinovu romancu tako strastveno i s toliko čuvstva, da se je pjesma morala doimati. Ta je glasba bila kao prigušeni krik nečega silovitog ženskoga, nečega demonskoga, što se je podkralo u najnježnije melodije i izrabljivalo najintimnije pokrete srdca u svoje opasne svrhe. Nepomičan zurio je Ilinić u krasnu ženu pred glasbalom. U nedohitno krasnim konturama tiela, što ih je požudno promatralo oko, nalazila je duša nešto srodno onoj glasbi, koja se je razkošno prelievala svim njegovim bićem. On bi bio onaj trenutak nasrnuo u živi plamen.

Dok se je ovo događalo, točio je sebi Drugović čašu za čašom najboljeg vina, što ga je bilo u njegovu podrumu. Nenaviċnu piti udarilo mu vino u glavu, zakrvarile mu oči, a jezik postajao nespretno tvrd. I on bi zacielo bio izgubio pamet, da nije došao sluga i najavio, da kočija stoji zapregnuta pred kućom.

Naglo kao da joj se pod prstima slomile žice, prekine Jelica pjesmu. Prijatelji se brzo zaogrnuše i navališe na vrata. U predsoblju, odjeven u dugi ukusni paletot, s putnom kapom u ruci, pristupi odlučno doktor Ilinić pred Jelicu. Duboko se pokloni i strastvenim vlažnim cjelovom poljubi njezinu nesigurnu ruku. Tek je bio izišao Ilinić, približi joj se nespretni Drugović, obuhvati je oko pasa, pritisne je dosta surovo k sebi i poljubi je nabuhlim usnicama ravno u usta...

Jedva je kočija zaokrenula na široku cestu, a gospođa se Jelica uhvati objema rukama za glavu, baci se na divan i gorko zaplače...

M A L I   P R O B I T C I

U kući carinarskoga oficiala Miličića stanovao je njegov šurjak po prvoj ženi, umirovljeni viećnik Ljudevit Praprotnik. Najljepše uređenu i najprostraniju sobu odstupila je gospođa Miličić njemu. On starac neženja, lutajući sam po svietu, zasitio se stranih ljudi, koji su ga na sve moguće načine izrabljivali, i nastanio se sav sretan u jedine rodbine. Kako je bila gospođa Miličić izkusna domaćica, živio je starac u kući svojih rođaka podpuno zadovoljan. Od svoje visoke mirovine plaćao doduše više nego bi se moglo zahtievati od strana čovjeka, ali se za to u svemu i svačemu posvećivala upravo njemu najveća pažnja. On je prvi uzimao iz zdjele, za zajutrak dobivao je obrano mlieko, najprije se ložila njegova peć, a prije nego se išto pripravljalo za ručak, pitalo se, da li on to jelo jede, da li ga njegov nešto osjetljivi želudac podnosi. I u stotinu je drugih malenkosti on vazda vodio odlučnu rieč. Vičan još od svojih službenih dneva drugim zapoviedati, on je tu podpunu podložnost čitave kuće primao kao nešto, što se samo po sebi razmieva, i zadavao je svima dosta muka sa svojim mnogim nesnosnim staračkim navikama. Naročito je bila svima neprilična njegov velika škrtost, kad su se upravo uza nj naučili udobnijem životu, a plaća carinarskoga oficiala nije bila kadra pokrivati svih potreba nešto luksurioznoga kućanstva.

U Miličića je bila jedinica petnaestgodišnja djevojčica Beata. Krasna crnka, upravo na prelazu da postane od djeteta gospođicom. Svojim je djetinjastim ludorijama, svojim glasnim smiehom i naivnim dosjetkama čitavu kuću oživljavala. U nje je bilo toliko života, koliko u svih zajedno i tim je životom obogaćivala svakoga, koji bi došao s njome u doticaj. U kući su bili svi bez izuzetka pod njezinom moći. Ona je smjela raditi sve, što je samo htjela, a da se nije usudio nitko prigovoriti. Osobito je bio u njezinoj moći ujak Lujo, kako je zvala viećnika.

Beata je bila na vlas tako odgojena kao i sve ostale kćerke činovnika njezinih godina u gradu. Svršila je nekoliko škola, počela učiti francuzki i glasovir, a da nije ni jedno ni drugo naučila, odievala se po najnovijoj modi, učinivši upravo to odievanje najprečom zadaćom svoga života. Izilazila je na ulicu više nego je potrebno bilo, jer je znala, da će je u dvanaest sresti onaj ljepušni đak, koji je u nju zaljubljen do ludila, a na večer oko šest onaj crni prislušnik, koji se vraća iz ureda i koji bi zacielo poginuo, da je jedanput ne vidi. Uobće bilo je za nju prieko potrebno, da sve i u potankosti znade, što se u gradu zbiva. Tako bi joj prolazili dani, a da se nije baš nikad ništa važnije, ništa od toga znamenitije događalo. Njezin je duševni život bio tako izprazan i svejednak, kako su se malo mienjali i izlozi, mimo koje bi svaki dan šetala.

Ali to je bilo samo izvan kuće. U kući, u krugu svojih, među zidinama odigravalo se nešto, što je za nju imalo veću znamenitost, što je dublje zasiecalo u dušu. Od prvoga časa, cdkad se uselio u kuću njezinih roditelja umirovljeni viećnik, postala je ona njegova ljubimica. Bilo joj je onda jedva četrnaest godina. Bila je jedra i puna djevojčica, zrelija od svojih godina. Njezine se kose sjajile kao ulašteno crno drvo, oči su joj gorjele žarkim sjajem. Krile se tajno iza crnih trepavica i iz toga zaklona sipale su svjetlucave tajinstvene iskre. Lica joj se rumenila, a čelo joj se bjelasalo izpod fine sjene crnih vlasi. Usne su joj bile prebujne i podavale su svemu nešto strasno, nešto zavodljivo, nešto kao grieh. I tko bi je vidio, kad se iza brza hoda ili nakon čaše čaja razžarila, ćutio bi se kao izazvan. Svu je tu snagu svoga pogleda i svoje ljepote ona podpuno osjećala i znala se njome savršeno služiti.

Kao rođaka, a k tomu još diete, bila je ona u saobraćaju s »ujakom Lujom« posve slobodna. Ona je smjela doći u njegovu sobu u svako doba, smjela ga zagrliti i poljubiti, kad bi joj se od obiesti samo prohtjelo. Ona bi uzela njegovu ruku i metnula je oko pasa, onda bi ruke svoje savila oko njegova punoga vrata, stisnula ih i ovjesila se uza nj, da se starac sav previjao pod nenadanim teretom. Ona je smjela izprevraćati njegove stvari, smjela je čitati njegova pisma, narugati se njegovoj slaboj kosi i riedkoj bradi. Sve je on to, ako mu i nije bilo ugodno, pratio sa smieškom i uživao u intimnosti njihova saobraćaja. Kako se bio iza raztrgana samoživskoga života povukao u sebe, kako se ograđivao od doticaja sa svietom, tako

se sve više nalazio osamljen i ostavljen: u toj osami trebalo mu ono, što je netom izgubio, i to izgubljeno stala mu malo po malo nadoknađivati njegova mala Beata. Ona je počela izpunjati sve njegove misli, sve interese i sva njegova čuvstva.

U početku, kad se Beata njemu približavala kao diete svom mnogo starijem rođaku, on je u tomu nazirao nešto, što mu nije bio kadar pružiti sav njegov dojakošnji život. Sveđ ga je sjećala na njegovo djetinjstvo, kad je i sam uživao ljubav svoje majke. Takvu ljubav, kakve nije poslije nikad našao u svietu. To ga je sjećanje udjetinjilo i on je osjećao dodir srdca, koji se netragom izgubio diljem njegova života, a za koji je ipak znao — iz uspomena. Njega je ta ljubav oplemenjivala, sav njegov život dobivao je neku svetačku aureolu, neko posvećenje. I u svojim mislima i sanjama podavao se tom novom osjećanju. Škrtario je i sanjao samo o tomu, kako će svojim pregaranjem usrećiti ovu dragu djevojčicu. Kad bi ga ona onda grlila i cjelivala, sve se jači ćutio u svojoj nakani i kao da je već unapried uživao u nagradi.

Dugo vremena ostala je ta viećnikova ljubav ista, ali onda se stala mienjati. On je bio sliep za sve mane Beatine, a kako je njezina ljepota rasla, sve se više u nju zaljubljivao. Njoj nije smio nitko prigovoriti, a da se on ne bi nehotice nametnuo za njezina branitelja. Svaki je dan morala doći po nekoliko puta k njemu i kad je nije bilo, bio je sav raztresen i zlovoljan, neprestano je nešto zahtievao i dosađivao cieloj kući. Soba mu bila pusta, a nije imao snage da izađe prije nego bi vidio Beatu. Bio je uzrujan i prisluškivao na vratima, ne bi li razpoznao njezinih koraka. I kad ih je čuo, zakucalo mu življe srdce. Ona je bila po njegovu mišljenju najljepša u čitavom gradu, sav je sviet gledao samo nju. Uistinu pak zadivila je njezina ljepota samo njega. Svaka kretnja njezina, svaka crta u njezinu licu bila je za nj puna ljepote. On je uživao njezinu ljepotu i svaki čas odkrivo nove čare, zlorado se veseleći, da u tome uživanju nema suparnika. Pred njegovim očima, u najbližoj blizini, kao samo za njega odigravao se božanstveni misterij žene: od djeteta postajala žena, najljepši stvor prirode.

I promatrajući tu igru, on je opažao, kako neizmjernom kolikoćom nastaje od časa do časa ljepota žene. Opažao je, kako ulazi novi sjaj u onaj plamen očiju, kako se ustaljuju crte u licu, kako se oplemenjuju nekim savršenstvom. Ali je opažao i kako izbijaju od zametaka krasne forme djevičanskih grudi, kako se

ustaljuje u najdivniji oblik ona crta puna požude i sladkih slutnja. I kad bi slučajno osjetio pod dodirom svoga tiela tu razkoš ljepote, on bi se trznuo, srsi bi mu prošli tielom i prietilo mu nešto, da će ga zamagliti, omamiti.

Beata mu napokon nije bila ništa. Nije mu bila krvni rod, nije mu bila povjerena, bila je za nj posve tuđi stvor, koga je tek slučaj doveo u toliku blizinu. On nije imao prema njoj nikakvih obveza, ništa se nije uzprotivilo u njemu, da je promatra i gleda kao svaku drugu djevojku. I on je počinjao osjećati, da je u tim prilikama njegova ljubav prema njoj nešto novo, nešto drugo, nego prije. Jest, iz svega svoga ponašanja, a najpače iz ljubomora, kojim je pratio svaki korak Beatin, jasno je uviđao, da je u Beatu zaljubljen, upravo kao onaj đak, koga nije mogao dosta nadzirati i upravo kao onaj prislušnik, za koga je govorio, da je prava nakaza.

Ali ne samo da je bio zaljubljen onom škrtarskom staračkom ljubavi, kojom ljube starci njegovih godina mlade djevojke, nego je bilo u njegovoj ljubavi još i nešto divlje, zvjersko. Njegov život nije ga nikad doveo u priliku, da dođe u takav uzki saobraćaj sa ženom netaknutom i čistom, kao što je bila Beata. Nikad nije u svom pustopašnom samoživskom živovanju osjećao moć čisto ženskoga u tolikoj prvotnoj sili. Žene, s kojima je provodio svoju bezposlicu, podavale mu se ili iz interesa ili iz pokvarenosti, bar se njemu tako pričinjalo, a tu se našao pred ženom, koja je bila za nj nedostiživa, a koja ga je ipak usrećivala svim obiljem svoga djevičanstva. On je žudio u svakoj kapi svoje krvi za ljepotom toga stvora, on ju je imao u svojim rukama, njome se opijao, a da ipak nije bila nikako u njegovoj vlasti. I za ovo nedosežno, a ipak njegovo, on bi bio dao cio sviet.

I sad, kad bi se Beata približila k njemu, da ga zagrli ili poljubi, on je u taj doticaj prenosio svu neobuzdanu strast svoje ljubavi. On se pritiskivao uz njezine grudi, osjećajući u najtanje tančine njihove oblike, zagrijavajući se njihovom toplinom i izpijajući požudno svekoliko obilje slasti, koja se krila u takvu doticaju. On je držao svoje usne dugo, dugo na njezinim, puštajući, da se od toga dodira prelieva slast svim njegovim bićem, da ga razpali nevidljivim ognjevima i onda brzo oslabi, učini nemoćnim. On je primao njezine meke prstiće i tako ih grčevito stiskao, da su se pod njima htjeli polomiti njegovi starački prsti.

Dugo nije Beata opažala, što se s njome zbiva.

Ona je dolazila i izlazila iz sobe starčeve kao i prije. Znala je doduše, da imade ujak Lujo neku osobitu slaboću za nju, ali je to sebi tumačila kao ljubav rodbinsku, kao jedino veselje starčevo, kad i onako nije imao nikoga drugoga. Ona je nastojala, da mu to veselje još poveća svojom ljubažljivošću i privrženošću. Malenkosti, kojima ju je darivao, primala je kao znak te njegove ljubavi. I kako je sama uživala u svojoj ljepoti, u koketnosti, s kojom se odievala, mislila je, da se i njemu bolje sviđa u novom šeširu ili svilenoj bluzi, koju joj je on kod najbolje krojačice nabavljao. Veselilo ju, da imade dionika u ovoj svojoj sreći, koja se sastojala najviše u ukusnom odievanju. I bilo joj je posve razumljivo, da je upravo u takvim darovima i starčeva radost, jer je u njima bilo toliko — njezine.

S vremenom stala je ona svoju moć zlorabiti. Jednim je poljubcem sebi znala izposlovati najskuplji šešir za zimu ili nove rukavice za ples. I kad god bi joj što trebalo, ona je znala tako liepo starca poljubiti, da je mogla sa sigurnošću računati na uspjeh svoje prošnje. Taj način stjecanja potrebnih malenkosti postao joj napokon mekaničan. Kad god bi se čega zaželjelo njezino srdce, trebalo je samo upotriebiti prokušano sredstvo.

Jednoga joj dana dogotovila upravo krojačica svilenu bluzu, što joj je darovao ujak za petnaesti rođendan. Sva sretna i blažena nije se mogla razstati sa zrcalom, tako joj je krasno pristajala ta ružičasta fina, gotovo prozirna bluza. Upravo taj dan činilo joj se, da je ljepša i zamamnija, nego ikad prije. Izpod biela poput sniega vrata duboko je sezao rez i provirivalo je nešto od krasnih njezinih grudi kao sladka slutnja. Oči su joj plamsale, lica su joj bila zažarena. Ona crta uz maljušno uho razavijala je u svojoj golotinji sav svoj neizrečeni čar. Uhvatilo je nešto pri srdcu kao neobuzdana želja, da se mora u toj svojoj novoj opremi pokazati svima, cielome svietu. Čitavo poslije podne napastovala je ta želja. Onda u sumraku izvadila opet iz ormara svoju bluzu, zaodjela se podpuno za kazalište i odlučila poći do ujaka, da zaište od njega novaca. Kad je bila gotova, prebacila je nehajno oko vrata svileni rubac i rogoborno banula u sobu ujakovu. Starac, opazivši je, spustio je odmah novine iz ruku.

— Evo, vidiš kako sam liepa! — dovikne mu Beata, postavivši se koketno preda nj. I zbilja, starac je bio začaran od njezine pojave. Bio je zaslieplјen od tolike ljepote, tolikoga

mladenačkog svježeg života. Činilo mu se, da stoji pred začaranom kraljevnom iz djetinjskih priča.

— Zbilja si liepa! — morao joj nehotice potvrditi. A ona mu se vinu oko vrata, poljubi ga u usta i ostane uzko uz njega.

— Zar ne — stane ga onda moljakati — ovako liepa moram ići u kazalište? Zar ne ujače, ti ćeš mi kupiti ulaznicu? A kad je on trgnuo glavom, kao otimajući se njezinoj blizini, pritisnula ga ona k sebi i ponovila svoju molbu, ali odlučnije:

— Ti mi moraš kupiti ulaznicu! — On nije imao snage, da joj se protivi. I njegov smiešak jasno joj odavao, da joj je želja već izpunjena. Slavodobitno zasjaju njezine oči i kao zmija ovije se oko njega, gladeći ga mekom rukom i cjelivajući u ruku, u lice, u čelo. A u njemu se probudi strast i kao pomaman pritiskivao je k sebi, vraćao joj divljim žarom cjelove, doticao se svojim grudima njezinih, obuhvaćao svojim prstima dražestne oblike njezina tiela. U tom se cjelivanju izmaknuo rubac s njezina vrata i njegove se maglene oči upiljile u krasna njezina njedra. I on se nije mogao svladati, a da ne poljubi svim ognjem svoje strasti to divno tielo... Naglo, kao da ju je dosegnuo oštrac noža, ona se otme njegovu zagrljaju i pojuri probliedivši do vrata. Mekanično uhvati desnicom kvaku. Starac se trgne i poskoči za njom.

— Beato, Beato! — otme mu se kao stenjanje iz grla. A onda, osviestivši se, primi je mirno za ruku, privede do stola i izvadi drhtavim prstima iz ladice peticu.

— Evo, diete moje — hinio je onda u glasu mir — pođi, pa se dobro zabavljaj!

A ona čas stala, kao da se zamislila, kao da je zaboravila pošto je došla... prene se, nesigurno pruži ruku za novcem, uhvati novac i zaboravivši pozdrav iziđe iz sobe.

To je bio čas, kad je prvi put i to posve jasno zamietila, da se iza cjelova i milovanja njezina tobožnjeg ujaka nešto drugo krije, nego puka rodbinska ljubav. I to ju je odkriće prenerazilo. Ona se u prvi tren osjećala kao okaljana i činilo joj se, kao da su na njezinu odielu ostale neke mrlje. Tomu se čuvstvu nije mogla oteti, ni onda još, kad je sjedjela u kazalištu, kad su sa sviju strana upirali poglede u njezino lice. Mislila je, da se posve točno i jasno razabira i na njezinu pogledu i na njezinu odielu nešto, što se dogodilo. I u svojoj čistoj stidljivosti neprestano je rubcem sakrivala vrat i odkrite grudi... i rumenila se, kad bi joj se rubac zaokupljenoj gledanjem igrokaza poskliznuo niz rame. Cielo to veče bilo je za nju nesnosno i nestrpljivo je izčekivala konac predstave.

...Kad se napokon našla u krevetu i dugo razmišljala o svemu, odlučila je u buduće zapriečiti slične prizore. Odlučila je nipošto ne približiti se svojemu tobožnjemu ujaku. Ali kad je minulo nekoliko dana i ona kao slučajno nije dospjela, da dođe u njegovu sobu, postajao joj je taj napeti odnošaj tjeskobnim. Sjećao ju je neprestano na onaj nemili događaj, na muke, što ih je pretrpjela u kazalištu. A po gotovo bilo joj je neugodno pred otcem i majkom opravdati tu neobičnu promjenu. Bilo je sve tako neprilično. I ona je već počela pomišljati, da bi najbolje bilo zaboraviti sve i učiniti kao da se ništa nije ni dogodilo. Osim toga dolazilo svaki čas nešto novo, za što je trebalo moliti ujaka. Sto je sitnica posuđivala sebi u njegovoj sobi, a sad nije imala, gdje da sebi pomogne. A kako će istom biti, pomišljala je ona, kad uztreba i opet novih rukavica, šešira, cipela, narukvica i svilenih bluza? U takvim časovima predočavala je sebi opet čitavi događaj one večeri i tad je nalazila, da je sve to velika ludorija... Ludorija bila je njezina nesigurnost u kazalištu, jer se to nije moglo nikako opažati, a što su ljudi gledali baš napadno nju, učinila je to jedino njezina ljepota. Ludorija je napustiti toga čovjeka, bez kojega se ne bi nikako dalo onako odievati, onako krasno bezbrižno živjeti. Ludorija je napokon i sve, što se dogodilo. Što će ona, ako se kome sviđa? No, pa ako se sviđa upravo njemu, pa ako se u nju zaljubio, što je do toga — ta zato i jest liepa i žena. Ako se nje taknuo, što je u tomu više, nego neka zadovoljština, neko slavlje njezine ljepote... i nešto slasti... Time još nije ništa izgubljeno... Pa bilo mu prosto... Sjetila se kod toga i jedne prijateljice, žene nekoga trgovca, i ona je znala upravo tako izmamiti najdragocjenije stvari svom suprugu... I ona se posve smirila. Sva se sretna podavala opet nadi, kako će sad na za cigli jedan poljubac doći do onoga prekrasnog crvenog suncobrana... — —

I ne pokucavši na vrata — našla se skoro opet u sobi svoga ujaka.

G U S K A

Pred kućom, naslonjen o stup otvorena hodnika, stajao je nekoga zimnjega jutra momak Luka Solić. Od neugodne je jutarnje zime drhtao, bliedo se saneno lice nekud zgnječilo, oči mu se sliepile, od lienosti i nezadovoljstva nekako mu se nije dalo da ih drži otvorene. Već od nekoliko dana nije on imao odakle da kupi rakije, dosadio mu taj ubožki, stradalački život i on je dugo u noć mislio, kako da se to popravi. Što je imao sam i nešto zemlje i kravu i druge neke malenkosti, kako ga je zapalo po smrti otčevoj, sve je to bio već potrošio i zapio. A onda je stao uzimati i bratu, gdje je što bilo. Ali sad ni ovaj siromah čovjek, s troje nejake djece, nije imao više ništa, pak je bilo pravo umieće pronaći nešto u kući, što bi se još dalo unovčiti. Mislio je i naprezao se svu noć, dok nije napokon smislio: ustat će ranije od brata, uzet će mu sjekiru kao da ide u drva, a u komori uz vrata vise još dva velika za'rđala ključa — i te će spremiti, poći do kramara u drugo selo, prodati sve troje i napiti se do mile volje. Ali ga prevario taj glupi, budalasti san. Prama jutru je zaspao, a brat se dignuo prije, uzeo sjekiru i pošao u šumu. Preostadoše samo ključi. I on je težko suzprežući svoj bies pošao već nekolikoput do tih ključeva, uzeo ih u ruke, ogledavao ih s jedne i s druge strane i došavši vazda do istoga zaključka: s tom će se blezgarijom posve malo zaslužiti — vješao ih natrag o čavao.

U dno duše ogorčen stajao je sad pred kućom.

Pusta kuća, pusto dvorište, šta da se tu radi?! Kroz noć je zapalo nešto sniega, bielilom se zaogrnuo sav kraj i činio se još jednoličniji. Od podrte je ograde stršio u vis koji kolac, pred pragom se ugazilo nekoliko stopa, inače sve jednako bielo. Ne vidiš ni ne čuješ nadaleko ni ptice ni čovjeka. Tek kadkad

proderao bi se iz kuće bratov najmlađi. Najvolio bi ga čušnuti — tako mu je odurna bila njegova dreka. Ali nije bilo vriedno ni da se makne, ni da naćuli uši ni da otvori oči. Što će mu sve to? I njegove se misli opet vratiše rakiji, ključima i sjekiri.

— Da Bog da — posjekao se! — izmaklo mu se u pô glasa, a mislio je brata u šumi.

U to se iznenada stade nešto micati pred njim: bielo, jedva vidljivo — kao da je nastalo od sniega. Bila je to stara bratova guska, još jedino, što mu je preostalo od peradi. Gladna se životinja vrpoljila pred njim, zabadajući svoj tupi, sjajni kljun u snieg, prevrćući njime po sniegu bezuspješno, a ipak neutrudivo, kao da bi htjela time zaboraviti glad.

— Kako da sam na to zaboravio?! — pomislio je sobom Luka, otvorivši napokon oči. A guska razklopila upravo svoja sjajno-biela krila, udarila njima po sniegu i utisnula u nj jedva vidljiv trag.

— Kao da ju je izbacio snieg! — pričinilo se Luki.

— Ti si moja, meni si ti došla! — govorilo mu nešto, a jer je bilo naokolo sve tako pusto i jer ga je ono u jutru gorko razočaralo, činilo mu se, e je o tome podpuno uvjeren, da je tomu jamačno tako. Nešto ga potaknulo, i on se trgnuo i poskočio prema životinji pruživši obje ruke, da je ptica plašno zagakala i poletila razširivši krila u snieg, te je nije ulovio. Taj ga je neuspjeh nekako zaustavio. Brata nije bilo kod kuće, a žene bratove i djece nije se bojao, ali bi ipak počeli vikati i bilo bi to nekako ružno. A najviše zato — sjetio se — što će za dva tri dana biti Božić, a ta je guska određena bila za taj blagdan. I najsiromašniji čovjek mora na taj dan da nešto pojede. Tako to Bog hoće. Razgovaralo i razpravljalo se o tome u kući već često, jer je bilo nužde i htjeli su to zadnje da prodadu. Ali se pregaralo, i guska se napokon uzčuvala. Brat Lukin, Tomo, mislio je, e je to dužan svojoj djeci; djeca mora da znadu na takav dan, da se rodio Bog, njihov mali dobročinitelj Isus.

Svega se toga sjećao sad Luka i nije mu bilo nikako ugodno. Šta mu se biesa i to nametalo?! On je evo htio da pije, i želja ga mučila već kroz nekoliko dana i noći, a sad je evo došla ova životinja.

— Iz sniega! — pomišljao je opet, uprevši oči u njezina biela krila, njezin vitki vrat i tamne, bezsmislene oči, koje su isto tako izprazno zurile u sviet, kao čas prije njegove.

Od toga časa zaokupilo ga posve, kako će nadmudriti tu glupu životinju. Da joj dobaci nekoliko kukuruznih zrna — na to nije smio ni pomišljati, jer kukuruza nije ni bilo u kući. No on smisli: prevarit ću je — kao da imam! I stane tik pred gusku, šćućuri se i pruži joj skvrčenu šaku. Životinja digne glavu i nepouzdano pogleda u svoga progonitelja, ali bila je gladna i prebaci nekolikoput one žutozelenkaste, opnama obrasle noge. Luka joj se zadovoljno nasmieši, kao da bi joj htio pokazati svoju dobrotu, ili od zluradosti, što mu je uspjela varka. A kad je mislio, da mu je na dohvatu, opet pruži prema njoj obje ruke, no ona mu i opet umače zagaknuvši i razširivši krila. Gnjev mu bolno stisne srdce kao pandžama. Ne bi se ona njemu otela, zdrobio bi je pod rukama, da nije bilo onoga ludog sjećanja, onih razgovora, Božića, pa i onoga od prije, koliko je već bratu i svoj kući zla učinio. I to suzprezanje snage, koje je preobilje osjećao u sebi, izmučilo ga, da su mu stale kapljice znoja probijati čelo.

Onda se dosjeti, da će je ovako varkom domamiti do iza kotca, a onda puklo, kud puklo. I on se je opet stao sagibati i pružati zgrčene pesnice i smiešiti se zluradim pogledom bezazelnoj ptici, ne bi li joj se prilaskao, da bi ga sliedila samo malo, evo još dva tri koraka, onamo iza kotca i tu će je on — ćap! — zgrabiti i pobjeći s njome.

I zbilja — sve se dalje i dalje pomicao Luka unatražke, dok nije upravo toliko bio zamaknuo za kotac, koliko je trebalo da sakrije tielo. A onda se baci strjelovitom brzinom, kao kobac iz zraka na ubogu životinju, stisne joj kljun, turi je pod kaput i pobježe s njome, koliko je brže mogao prema seoskoj cesti.

*

Bila je mrka, ali ipak od snježna bielila prozirna noć, kad je Luka doteturao kući. Zapeo je bio na kućnom pragu i sunuo velikom bukom na vrata sobe. Nizka, dosta prostrana seoska komora bila je slabo razsvietljena, nešto zadimljena, ali prilično topla. Brat je sjedio tik do svjetiljke i pleo svojim omašnim, košćatim prstima čarapu natikaču. U kutu je vrtjela žena preslicu, zadubavši se u svoj posao. U kolievci na podu tvrdo je spavalo malo diete. Dva dječaka, zdravi no slabi, neuhranjena djeca, uzpela se bila na ujakovu visoku postelju i tu se igrali

sa svojim tankim ručicama. Jedini su oni povicima kadkad prekidali tišinu.

Kad je Luka stupio preko praga, kakogod je bio silno pjan od rakije, neugodno ga se dojmila ozbiljnost njegovih ljudi. Nešto ga je uhvatilo za srdce i on bi bio volio, da se je brat oborio na nj psovkama, pa makar i šakama. Ali nitko ni da bi trenuo okom. Naslonio se on upravo prema bratu, izbuljio oči i sipao na nj neugodni vonj žeste, a brat samo što plete čarapu. Težko mu bilo stajati, pa omjerivši prezirno brata i ženu, izlane prostački:

— Kukavice! — A onda još gurnuvši dječake na postelji doviknu im: Mičite, derani! — i svali se kao mrtav na krevet.

Nabuhlo crveno mu lice okrenulo se ravno prema bratu i tako je zaspao.

Čas se činilo, da se nitko više za nj i ne brine; jedino su traci sa svjetiljke stali nemirno drhtati oko njegova lica...

Kad se je Tomo o podne bio vratio iz šume, dočeka ga na vratima žena suznih očiju. Evo, i ono posljednje, što su imali, i to im je oteo njihov krvopija. Svu im je kuću upropastio svojim pijanstvom: gdje je ma samo štogod bilo, što bi se dalo unovčiti, sve je prodao i raztepao. Ovi su čestiti i radini ljudi umirali od gladi, i nisu imali ni toliko, da spase djecu. Sve ih je selo poštivalo, svako je znao njihovu nesreću; davalo im se zaslužbe sad ovdje sad ondje, dakako mnogo nije imao nitko. A Tomo je bio dobar, kao dobar dan. Bio je duša od čovjeka. »Zašto ga ne ubiješ«! — govorili mu ljudi, a on nije ni odgovarao, praštao je bratu i najgore, tješeći sama sebe: e razsut će sve, a onda će morati da radi — i doći će k sebi! Tako je to trajalo godinu dana i sve se je već razsulo, a brat još nije došao k sebi. Težko se je bilo sad svladavati Tomi. Gutao je i gutao sva ta zla i cielo je srdce izranio od boli.

Kad mu je žena izpripovjedila, kako im je Luka oteo gusku i molila ga, da joj oprosti, što se je dala prevariti, oblije Tomu strašno bljedilo, usne mu zadrhtaše i srdce mu stane od užasa.

Od toga je časa bio čitav dan kao izgubljen. Bez pameti se laćao posla i iz ruku mu nekud izpadali predmeti, jer su mu prsti bili drhtavi i slabi. Onda je sio i stao plesti čarapu. Godilo mu, kako je poslom preticao drhtavicu i misli mu se nekako gubile...

Kad je žena zapalila svjetiljku, činilo mu se, da čuje na polju korake i da će sad na banuti u sobu taj pjani brat.

— Da ne bi još učinio štogod i ovoj nejakoj djeci! — prođe mu glavom misao, jer je sebi u onim prvim noćnim mracima zamišljao brata kao nekoga vampira, koji će izsisati krv čovjeku. I on izađe u predsoblje, dohvati sjekiru i povrativši se natrag, prisloni je uz stolac, na kome je sjedio. Onda je opet samo pleo i pleo...

Mališi se na krevetu razigrali, smijali se i podcikivali, a njemu se odkinuo pogled sa čarape i zagledao se u svoju djecu.

U to je došao brat. Njegova ga pojava strašno razdražila. Neprestano je čuo, kako mu zuji u ušima: »Sad ćeš ga — ne ćeš ga! Sad ćeš ga — ne ćeš ga!« — i bilo mu je neizmjerno težko prikrivati tu uzrujanost.

Onda se zavalio brat na postelji. »Hvala Bogu«! — odlanulo je nekako Tomi. Počeo je još poslenije prevraćati prste, a zuj vretena ugodno ga uspavljivao.

Na opanak mu se prislonila bila sjekira. Sad joj je osjetio težinu, a kako se je priljubila, učinilo mu se, da mu nešto govori. »Sam Bog bi znao što?« — mislio je u sebi...

Onda ga je najedared, bez ikakva povoda, stao oblievati ledeni znoj, oči mu se zamutile i nije s njima mogao razabrati ništa, nego izprekidane trake sa svjetiljke; prsti mu se stali prevraćati i igrati sami od sebe, da ih nije ni mogao više smiriti. Po nogama ga tuckala sjekira, ali sad kao da je nestrpljiva, uzrujana, kao da hoće nešto, čemu se on otimao svom nadprirodnom snagom svoje duše...

No tad munjevitom brzinom dogodilo se s njime još nešto, što se ničim nije dalo odrediti. Nije bila zapravo ni misao ni čuvstvo — nego neka bezsviestna sila...

I on iznenada dohvati rukom sjekiru, skoči kao pomaman i dvaput udari oštricom brata usred lica.

Muklo zatutnjiše udarci... Nitko nije pravo znao, što se je dogodilo, svi su ostali samo zapanjeni...

*

Sutradan, bilo je to na sam Badnjak, skupljali se svagdje po selu ljudi, stiskali se u rpu jedan do drugoga i nešto su ozbiljno razgovarali. Kad su onda izišli iz Tomine kuće žandari, vodeći pred sobom svezana Tomu, sve je odvraćalo od njih oči — i djeca i žene i starci, premda je zavodljivo bilo gledati one možda još krvave ruke. I malo je tkogod bio onoga dana u selu, komu se ne bi bile orosile oči...

NAKON ZAPADA SUNCA

Stranice iz sentimentalnoga dnevnika

Kad dublje ulazim u život, sve bolnije osjećam osamu, u koju mi duša tone i izgiba kao kamen u dubini mora, što ga je bacio s obale obiestni dječarac . . . Trebalo je mnogo vremena, dok sam se tom osjećaju pokorio. Sad mi se čini prirodnim i lakše ga podnosim. Kad sam bio diete, sav mi je sviet bio rodna kuća; ovdje je stajalo pravo ognjište srdca moga. Onda na prvom poletu našao sam prijatelje; uzko sam se svezao sa sudbinom rodnoga mjesta. Duša je izlazila iz svoga gniezda i slabašnim krilima stala je lepršati oko rodnoga drva. I to mi nije bilo dosta, mislio sam, da mi se valja zagrijavati za domovinu . . . i još drugi ideali vrzli su se grozničavo mojom maštom. Ali što sam razkošnije razsipao ljubav svoju — sve veća je nastajala praznina. Naskoro ostadoh sam . . . I sad kao nikad prije jasno razbiram, da sam svojim životom upao u grob, iz kojega se više ne ću pridignuti.

Komu da dođem, tko bi me poimao? Tko mi se ne će narugati zbog mog izpraznog života?. . . Ili sam možda odviše tražio?

Drugi su sagradili kuću, osnovali dom, okružuje ih obiteljska sreća, možda najbolja, što je ima u životu, — a što sam učinio ja? — Što se protivilo u meni vazda u odlučni čas, da i ja ne pođem putovima drugih, da i ja ne pokušam tu »sreću«? — Što me je odvraćalo od toga, a nije navraćalo na to? Ako je to osebitost moga bića, čemu sam onda morao ljubiti? Što me je privlačilo ženi, da me s njom razdruži, da me za uviek od nje odkine?. . .

Mogao bi tkogod reći i opet, da sam odviše tražio, da sam išao za nemogućim. Ali čemu taj put bez cilja i svrhe? Oh, koliko puta doviknuo sam samome sebi: ostani! ni koraka dalje! — Pak! — Glas moj bio je dosta jak i razumljiv, govorio

sam sebi, pa ipak niti sam ga čuo niti razabrao, koraci su moji bili čvrsti i nesmetano sam koracao dalje... a kuda?

To što mi nije bilo nikad jasno, evo sad tek poimam: išao sam iz sebe. Sve me je napustilo.

Glas, kojim zovem u ovu osamu, povraća se natrag, jekom odjekuje u praznini groba. U njemu se nastanilo srdce moje.

* *
*

Bilo je to valjda na razkršću života.

Ima doba u ljudskom životu — valjda u svakom — kad se čini, da je upravo nešto prestalo i da je sad na početak nečemu, što će doći. Možda to mnogi i ne opažaju, ja sam se odveć bavio sa sobom, a da toga ne bih zamietio. Obično se nađe za to neki vanjski povod. Neki dolaze u viši čin. Kod mene bila je bolest. U žarkoj mi je vrućici uzavrela krv, bio sam siguran, da je konac nadošao. Mjesto toga ja sam se dignuo s bolestničkog kreveta, ostalo mi bilo nekoliko fantazija i drugo ništa. Ali oporavljajući se, ja sam iznova ulazio u sviet. Kao djetetu sve mi je bilo novo, igrao sam se sa zrakama sunca, u zapučku nosio sam cvietak. Bilo mi je da odpočnem s nova... Ali taj početak još je bio konac. Stajao sam na izlazu jednog doba, koje nije urodilo ničim. Trebalo je zaboraviti sve, prošlost... Sad istom dolazio je početak.

Što se dogodilo uistinu od mojih sanja? Koja se je izpunila?...

Upravo, jer mi se to pitanje nametalo, stajao sam na razkršću života.

* *
*

U to mi se prikazala ona. Možda bih bio u drugo doba i prošao kraj nje, možda i ne bih. Ali da sam je vidio upravo sada, taj čas bio je moja sudbina.

O koliko nebrojeno sati mi se činilo, da su moje oči otvorene samo nje radi, da su moje uši samo da nju mogu čuti! Pa ipak, kako bi slaba bila njezina slika, kad bih je htio ustaliti riečima, kad bih se drznuo prikazati nju.

Bila je žena. I u tomu krio se neki neodoljivi čar za mene. U životu nisam postignuo ništa; pod mojim se rukama izjalovili najbolji poslovi, beznadne bile su sve težnje i čežnje mojega srdca. Kako je ta beznadna ljubav bila slična mojoj sudbini! Otrov, koji mi je otrovao sav život, tu se je prelio u čašku najljepšega cvieta i opajao mi svojim ubitačnim mirisom sva ćutila, prelievao se u svaku kaplju moje krvi. Neizmjernom ljubavi ja sam ljubio tu svoju beznadnu ljubav.

* *
*

I to se ne da reći, u čemu je zapravo bila ta ljubav? u čemu se sastojao njezin zamašaj? Jer što smo jedno drugome rekli? — ništa. Govorili smo najobičnije stvari, razpravljali smo pitanja, za nas ravnodušna. Da ona ljubi svoga muža, da su se uzeli rad ljubavi — to sam napokon znao. Znao sam i to, da nisam ja jedini, koji bih dao svoj život za nju; da joj udvaraju i drugi — to ne bi trebalo, da mi kaže! Da je veseli njezina modra oprava — vidio sam to u njezinim očima. Da je danas tako prijatan dan kao nikad — i to sam osjećao.

Ali mi smo i šutili, a u tome je bilo toliko toga...

Ili možda — sad se nečesa kao u snu sjećam — je li bila i to ljubav? Na svakoga sam čovjeka bio ljubomoran, samo ne na njezina supruga. Bez njega možda ne bi bila moja ljubav beznadna... Sjećam se, najedanput se povratio on nakon duljega puta. Vidio sam je drugo jutro na prozoru. Zlatna njezina kosa bila je razčupana, njezino se lice pričinjalo manjim i neizmjerno dječinskim. Bila se zažarila i usopila kao djevojčica nakon igre... Kao da sam je gledao, kako se igra sa svojom mlađom sestrom.

Čudnovato, ja sam je držao vazda najčistijom djevojkom.

...I nisam otišao izpod njezina prozora, činilo mi se, da mi se dotiče lica dah proljetnoga jutra, da me omamljuju mirisi novih pupoljaka i oživljuju sokovi novoga života.

Zar je to bila ljubav? U tome je bio njezin zamašaj?...

* *
*

Sjedio sam dane i dane uza nju i bio sam najsretniji, kad sam je mogao šuteći gledati. Svaka crta njezina lica usjekla mi se u pamet. U svakom svietlu vidio sam njezinu put, svaku

sjenku promatrao sam u igri s bezbrojnim bojama njezinih vlasi; mrtvi sjaj zlata za me je imao tisuću niansa. U njezinim očima talasalo se valovlje svakidanjeg života, mrežkajući ih čas srebrenim, čas tamnim crtama. Ništa mi se nije otelo. Svaki trzaj njezine duše ulazio je u njezinu ljepotu, odievajući se njezinim miljem. Uzimajući njoj, nju je bogatio bezbrojnim novim čarima.

Naviknuo sam bio ništa ne misliti, podavati se skrštenih ruku uživanju, dok je nevidljivo njezina duša tonula u mojoj, kao što zapadno sunce tone u pučini morskoj. I jer se sav njezin život prelio u mene, mislio sam, da je u mojoj moći, da sam joj ja neograničeni i jedini gospodar. Ćutio sam se najvećim bogatašem, a uistinu nisam bio bogatiji nego za jednu — obsjenu.

* *
*

Ali ne potraja dugo i moja sreća posta zazorna ljudima. Jer sam bio sretan, bio sam i krivac. Povukoše me pred sud ljudski. Obtužiše me po svojim zakonima, jer da ih nisam poštivao. Obrane dakako nisam imao, jer dok sam se pozivao na ljubav, rekli su, da ljubav nije najveći zakon ljudski. O, kako je to bilo gorko čuti meni, koji nisam poznavao ni činio ništa bolje!

Trebalo se dakle pokoriti, a bilo je i toliko slasti u toj osudi nedužnoga, da je se nisam bio kadar odreći. Trebalo je sav život preudesiti. Ni sjenka ljudske zlobe nije smjela pasti na taj prebieli ljiljan.

Nastupila su vremena nakon zapada sunca.

* *
*

Možda su ljudi imali u svojoj osudi pravo. Jedno čuvstvo — ma bilo ono najjače — ne može da namiri sve tražbine života. Kad bi po svim poljima cvale samo ruže, bile bi nam najodvratniji cviet, njihov miris bi nas zaludio. Poput nemirnog mora oplakuju valovi života hrid ljudskoga srdca, i ono se mora oploditi s hiljadu zametaka, ne će li da ostane pustoš. — Silom sam se odkinuo od njezina pogleda, stisnuo sam se u se i tražio sam život u granicama života.

Moje je srdce obolilo, oči su mi osliepile za ljepote ovoga svieta. S krvavom ranom u duši sjedio sam zamišljen i oplakivao sam svoju krutu sudbinu.

Jer me je ostavila ona, mislio sam, da su me ostavili svi. Jer sam izbjegavao ljude, mislio sam, da me oni bježe. Jer nisam postigao ništa, mislio sam, da se ništa postignuti ne da i skrstio sam opet ruke. Nisam sad više gledao nje, otvorile su mi se oči za veliku biedu svoju.

Ludo bi bilo, da sam sad stao tražiti nešto od života: kad mi je oduzeo nju, što mi je mogao još dati? Zgodno su sebi drugi ljudi međutim udesili život, ja sam tek ostao na porugu.

* *
*

Tako prolazi moj život ništetan i bezkoristan, bez radosti za me i za druge. — Nastanio sam se na obali rieke, koja teče neumorno, a ja stojim i nepomičan gledam njezin bezkrajni tiek. Od stajanja meni se magli... Evo, baš se sunce nagnulo na goru, zlatnim svojim tracima pozlaćuje ovaj zimnji kraj... i priroda bi već htjela poći na počinak. Ali uz obalu rieke deset otrcanih ljudi zadnjim naporom svojih sila vuku težko natovareni brod. Htjeli bi stignuti prije noći... A ja ih gledam i kao sumrak ulazi samilost u moje srdce. Žao mi je njihova mladog života, žao mi je njihove gorke sudbine — — ali nemam snage, da priskočim i da im pomognem.

Čemu je dakle samilost i snaga moja?...

* *
*

Ne vidim je. Prolaze dani i mjeseci, a da ne vidim njena krasnoga lica. Kadkad dopire koja viest o njoj k meni. Kazuju mi, da je liepa, a kako bi mogla drugojačija biti? Da ljubi svoga supruga, — može li se sumnjati o njezinoj dobroti? — Slušam kadkad i ciele razgovore: to su rekli njoj, to je rekla ona — i svaka rieč njezina tako mi je odavna poznata, čujem je u duši svojoj, jer poznam svaki pokret njezine duše. I što nije rekla, ja pouzdano znadem. I onome, što je rekla — svaki tumač i poticaj.

Ništetna rieč podobna je podignuti iz mora moje duše njezinu, kako se jutrom čini, da je vjetrić dignuo sunce s pučine morske.

A ja joj se ne smijem približiti, ne smijem stisnuti one mekane ruke, ne smijem se zagledati u one čeznutljive oči. Kolikim su teretom otežčali put mojega života! Ali priegor je moj nje radi, muke su moje za nju — tko bi mi mogao oteti ovu slast, tko bi mogao razkinuti sladke niti, kojima me upravo ona veže uz nju?

* *
*

Zvao sam to »izbjegavati sebe«. Bio je to očajan pokušaj, koji nije posve uspio. Bacio sam pušku na rame i tumarao sam po poljima, prodorima i vrhuncima. Kadkad se je stišalo oko mene i u meni, pa me opet iznenada uzbudio padajući list. Nečujni povjetarac odbio ga od njegove grane, igrao se nestašan s njime, udarao ga u druge listove, dok ih listak nije napokon svojom težinom svladao i smiren se priljubio zemlji. Da nije nešto u meni, što se otima buri života, što će me sigurno oboriti na zemlju? — pitao sam se onda pun tjeskobe. Kod takvih pitanja sva se moja prošlost splinula u njezin dragi lik. I on je zasjao preda mnom punim sjajem svojim. Kao pastir na bezkrajnim pašnjacima o žaru ljetnoga sunca pridignuo sam onda ruku i zastro sam oči od plamenih zraka. Uplašena bi tada poletjela iz prikrajka ptica, a ja razblažen ne bih bio podoban, da joj otmem plahi život...

Ali u to mi nestalo slike — i u divljoj strasti, sav znojan i usopljen letim za ubogom golubicom, plašim je iz njezina skrovišta i otimam joj surovo život. A kad bi pala preda me, s ugaslim životom u sjetnim očima, slast razaranja obuzela bi mi srdce, mlaz toploga melema prolio bi se otvorenom ranom mojom.

Može li se što bolje izgubiti, nego je ona?...

* *
*

Bila je mračna večer. Gusti su se noćni mraci ovili o zemlju i skrivali su plašljivo kao pred nečijim okom sav njezin noćni život. Bezkrajno dugo nisam je već vidio. Onda sam bio

prošao kraj jedne sjene. Činilo mi se, da sam se je i dotaknuo. Osjećao sam nesumnjivo dodir. Bila je ona. Ako to i nisam mogao znati, ćutio sam. I meni je bilo, da se povratim, da se dotaknem svake sjenke, ne bih li se taknuo nje. U tren oka napunila je moja mašta onu sjenu svih čarima njezina bića i njezine duše. Sve blago mojega života položio sam u nju sa svetošću i nevinošću, kojom meće djevojčica ljiljane pred kip Bogorodičin. I od one sjene odkinula se gruda i pala je u dubinu duše moje, crna — kao ugljen, koji je čas prije bio dragi kamen...

Jasno sam sada razabirao nju: ona živa stajala je preda mnom. Nesumnjivo bili su to obrisi njeni. I još gorče osjećao sam odsele tegobu svojega života — — nakon zapada sunca.

* *
*

A u buduće, što može da bude? — — — Ili noć crna, ili mjesečina...?!

Jedno mora da bude.

Ž I V O T

Danas je zapinjao razgovor, kao malo koju večer. Pritisak sumornoga juga, koji se širio i kopnom i morem, dosezao i dušu. Silna jesenja oluja, razmahav se svom svojom snagom, novim udarima vjetra i kiše kao da se sveudilj pomlađivala odnekud, od neznana tamo za morem juga.

Jeronim Murajić osjećao je svu težinu toga nevremena u kostima, uzpinjući se u drugi sprat do svoje ljubovce, a sad u sobi kao da ga je dvostruko obkolilo i pritiskivalo. Njegova Marija sjedjela je u naslonjaču do stola u sredini sobe. Sagnuvši glavu nad vezivo, primicaše ga sitnim, bielim prstima tik do svjetiljke, koja je kroz papirnatu zastirku razsipavala svoje crveno svietlo naokolo po zidovima, stolicama i po ružičastu pokrivalu kreveta. Kad je pokucavši, no ne dočekavši dozvole Jeronim bio unišao, skrenula je Marija tek neznatno glavom prema vratima, a oko usana zatitrao joj lak smiešak, gubeći se brzo među dražestnim smjehuljcima njezinih svježih, tek nevidljivo sjetom zadahnutih lica. A kad joj se Jeronim šutke približio i poljubio je ravno u čelo, Marija se i opet nasmiešila, no ovaj čas kao od priekora, osjetivši sav žar njegova srdca u cjelovu kao nešto nedopušteno, priekorno... I od toga niemog pozdrava i od nekoliko običajnih rieči kao da je razgovor zapinjao, kao da im ponestajalo misli.

Jeronim, pošavši do prozora, nastojao je da razpozna nebo, more, obalu i koju god lađu u luci. Ali kroz mrku tamu noći nije se dalo ništa razabrati, tek kad bi sievnula munja, zahvatilo bi i oko koju sliku istom brzinom. To kao da ga nije veselilo, — više naslade bilo je u napornu, gotovo neuspješnu gledanju kroz tmurinu.

Ove večernje sastanke, koji su nebrojeno puta ovako odpočinjali, zvao je Jeronim »svojom jedinom srećom«. Istina

bio je čovjek, koga je brzo što zadovoljavalo, no u tim sastancima i bilo je zaista nešto osobito.

Jeronimov život činio se na oko tako jednostavan, kao život jedne mušice. Njemu se je prikazivao jednako tako poslom, kao i svaki drugi od onih mnogih posala, što ih je uredski podvornik donosio danomice na njegov pisaći stol u formi liepo i ružno pisanih akata: »Evo, Jeronime« — govorio bi on u sebi, »to ti je posao, valja ga opraviti«. »Evo, Jeronime« — kao da mu svaki dan nešto šaptalo — »to ti je život, treba ga proživjeti!« I on bi sio i radio u svojem kr. poreznom uredu, a kroz život turalo ga nešto samo od sebe.

Dok se je provlačio kroz škole u rodnom mjestu, ondje na obali hrvatskoga mora, niko se nije spoticao o siromašna đaka. Nikome nije smetao, ni sudruzima ni učiteljima. Nije bio baš osobito darovit, ali je radio marljivo, a učiteljima, kad bi im bilo da kušaju njegove umne sposobnosti, kao da je bilo lakše, ako im nije trebalo više dirati u Jeronima. Svi kao da su mislili o njemu: evo, Jeronim ovako odgovara, a kako bi i mogao Jeronim drugačije i odgovarati. No, to je dosta. Znamo mi njega. I Jeronim je mogao opet zadovoljan sjesti na svoje mjesto. »Tako jest i tako mora da bude«! — ta filozofija kao da je osvjedočavala podpuno već i onda njega i svu njegovu okolinu.

Kad je položio izpit zrelosti i kad se drugovi njegovi prekinuše propitkujući izkusnije, koji stalež da odaberu i kako da se dokopaju štipendije ili podpore, Jeronimu bijaše jasno, da će poći u činovnike i to upravo financiji. Čemu da se on neuk i nevješt pati po sveučilištima; ovdje će ga odmah namjestiti, dobit će plaću, upravo koliko mu treba za život, a drugo on i ne traži. Tako je sve i došlo. Za malo vremena sjedio je Jeronim duboko među spisima, zbrajajući bezkonačno onih deset brojka u svim mogućim variacijama, kao podpuno sposoban i pouzdan činovnik u poreznom uredu svoga rodnoga grada.

Jedanput nastade uredovna potreba, te ga bacilo od njegova mora onamo na kraj Slavonije. Kad su mu donieli novine, u kojima je predstojnik crvenom olovkom podcrtao bio njegovo ime, zadrhtaše mu jedva vidljivo ruke. Tek što ponovno primaknu novinu tik do nosa, okrenuo je spokojno stranicu i oko mu baš zapelo o popis netom umrlih. I eto kao da je neko drugi mislio na njegovu korist — bijaše svakako bolje, da

se njegovo ime otisnulo na prednjoj strani, nego ondje među onim pokojnicima. I zabranivši samomu sebi svako razmišljanje, složio je opet novine i bacio ih na drugi stol. Kad je onda nehotice pogledao kroz prozor na daleku, gladku modru pučinu morsku, zacakli mu se suza na donjoj trepavici.

No taj ga utjecaj sudbine nije dugo ometao. I ondje je stajao isti pisaći stol u pisarni, i ondje je trebalo raditi i živjeti. Tek promjena zraka slabo je prijala njegovu zdravlju. Pošao je bio do liečnika, i na temelju liečničke svjedočbe bude opet premješten u svoje rodno gniezdo.

Kako se je pak to dogodilo, da mu se je ovajput Marija, koju je dobro poznavao već od prije, prikazala najedared u posve novu vidu, toga on nije umio sam sebi protumačiti. Kad je jednoga proljetnoga dana gledao iz svoje pisarne kroz prozor, opazi na ulici dvie djevojke. Jednu maljušnu, crnku i drugu veću, plavku. Nehotice počeo je poređivati obje pojave. I promatrajući ih pomnije, nego je ikad dosele žene promatrao, morao je sam pred sobom priznati, da je plavka ljepša. Veličina, onaj strojni stas, kretnje, ugodno razmjerje ruku, forma glavice, boja kose, ona neponjatno divna crta, koja je odavala pune, oble grudi — ukratko sve, ciela pojava bila je ljepša od one druge. I možda upravo iza te poredbe... stale mu zapinjati neprestano oči o tu djevojku. Kad bi prolazila kraj njega, a događalo se to u malom gradiću često, nikako nije mogao odvratiti pogleda od nje. Poslije stao mu se njezin milovidni lik pojavljivati i u pisarni, dok bi rješavao najvažnije spise. Napokon počeo je sliediti djevojku posve nehotice. »Tu će doći, u ovo upravo doba ona prolazi trgom« — govorio bi sam sobom, čekajući na trgu često i po sata prije toga njemu dobro znana vremena. — Jedne večeri nađe se Jeronim i opet tik za stopama Marijinim. Iznenada stane djevojka. Bilo je već skrajnje doba, da ga jedanput ozbiljno opomene. No od opomene razvi se razgovor, a od razgovora došlo je i do sastanka. Sastajali se najprije izvan grada, na zabitnim mjestima. Budući da je Marija bila podpuno neodvisna, samostalna švelja, koja je sama stanovala i sama se svojim trudom hranila, nije bilo zapreke, da joj Jeronim dolazi i u kuću i da joj postane ljubavnikom.

Savkoliki život Jeronimov, koji se je dao u svako doba tako lako u sklad dovesti s njegovom devizom »tako jest i tako mora da bude«, ustalio je u njem neosjetno stalni neki

nazor o svietu, stalnu neku filozofiju života, koja je prožimala cielo njegovo biće, sve njegovo osjećanje i mišljenje. On je postao onaj tihi trudbenik života, na kakove nailazimo nebrojeno puta u svietu. Njihov je cieli posao — živjeti. Forma toga života, cilj toga života, sve je to sporedno, — glavno je: živjeti se mora. — Veliki interesi čovječanstva, kad bi zgodimice dosegli i do njega, izgubili bi tad brzo sav čar i svu svoju znamenitost. Njegova filozofija: tako jest i tako mora da bude — izjednačila ih je sa sitnim prilikama njegova vlastitog živovanja.

Ni ono čuvstvo ljubavi, koje tako silno zahvata i preokreće cielo biće čovječje, osobito kad provaljuje prvotnom snagom, ni ono nije bilo podobno da poremeti tišinu njegova života. On je ljubio, istina, svim žarom srdca tu Mariju, ali ta se ljubav kod njega brzo prometnula u mekanizam svega ostalog njegova duševnog i tjelesnog života. U Marije pak bijaše narav, kojoj je prijao taj strogi poredak čuvstvovanja i mišljenja. Ona je spadala među žene, u kojih ljubav za redom u kući i okolini zahvata i muža ili ljubavnika. A ko joj je mogao u tome biti više po volji, nego Jeronim!

Zato ipak njihov život nije trpio s jednoličnosti i dosade. Oni satovi, što su ih redovno sprovodili zajedno, prolazili su prebrzo sa svim čarima, što ih nuđa ljubav. Slast ljubavi zahvatala je cielo njihovo biće i razsipno ih darivala svojim rumenim darima. I uistinu u njima je bila jedina sreća života Jeronimova, a napokon veće sreće po čovjeka uobće ni nema.

...Okrenuvši se naglo od prozora, pograbio je Jeronim stolac i primaknuo ga tik do stolca Marijina. Prijatna blizina njezina tiela raznježila mu srdce i on se kudravom svojom glavom prislonio uz njezine grudi, očesao se njom kao mačak o njezino tielo, osjećajući strastveno krasne njegove forme. Kad se doticao lica, kao da su mu kose počele same osjećati, koliko li je u nje gladka koža. Marija se nije dala smesti, nego je radila mirno dalje.

— Kako ti je, Marijo? — upitao je Jeronim, stavljajući nehinjeno u glas svu svoju zabrinutost i nježnost. To je pitanje budilo u njima osjećaje, koji su od nedavna svojom novošću i znamenitošću zapremali cielo njihovo biće. Prije nekoliko mjeseci odkrila je upravo kod ovoga stola, kod ove svjetiljke, u toj blizini, Marija Jeronimu, da je njihov odnošaj poprimio

posvećenje prirode. Ona je imala da postane majkom. I dojam onoga časa, kad mu se je Marija povjerila, upisao se tako oštro u njegovu dušu, da ga je lako i najmanja uspomena obnavljala. — Marija je od onda stradavala fizički, pak se Jeronimova nježnost sveudilj povećavala. Ona je bila izražena i u tom pitanju.

A Marija mu odgovorila povoljno. I zbilja njoj nije bilo zlo. Kako ju je u prvi čas prestrašila bila pomisao na sramotu i porugu, koja će je snaći u njezinoj okolini, poslije se lagano i tiho uživljavala u svoj nepromjenljivi položaj. Protiv predrasuda izkvarena svieta, koje su je imale dovesti u očaj, kao da ju je sama priroda, ta jednako velika gradilica i ništiteljica života, uzela u zaštitu. Kad je jednom već odpočeo bio veliki misterij, ona ga je štitila i bdjela je uza nj, kako bdi uz usnulo diete prigušeno noćno svietlo.

Poslije toga odgovora i opet su zašutjeli, opet kao da se nešto sleglo bilo na njihove duše.

Onda se Jeronimu razvezao jezik. Stao je pripoviedati neki politički događaj živahnošću, kojom je njegova tiha narav oživljavala samo u Marijinu prisuću. Čudnovato, kako je onda, kad se nije radilo o njegovoj osobi, nego o sudbini drugoga, naročito njegova naroda, posve napuštao svoju filozofiju. I mjesto pokornosti, kojom je, vjeran toj filozofiji, sve sam podnosio, tu je bio vazda u opoziciji. Sva mu se krv dizala u glavu, nešto ga sapinjalo u grlu, kad bi gledao ili slušao nepravdu, nanesenu svomu narodu. Za sebe skroman, čedan i zadovoljan, bio je u vječnoj oporbi i nezadovoljstvu zbog drugih. Snagom te svoje oporbe on bi — iako tih čovječac — stvarao oko sebe silnike i udarao po njima golim mačem. Tu je izlazila sva njegova narav na poprište, te su zapretana iskra uzpaljivala u plamen. Marija je uživala u njegovu zanosu i pravednom gnjevu. U njem kao da joj se vraćao muž, koji se bio izgubio u svejednakosti života. »To je moj junak!« — kao da joj je onda klicalo srdce, a ona se prenosila u sanje djevojčice, kojoj je dragi vitez na mejdanu. — I sama prianjala je uz nazore Jeronimove. Mukotrpni život, njegova nepravda, koju je osjećala u težini svojega obstanka, učini je osjetljivom spram nepravde. Jeronim govorio joj iz srdca.

Najednom, usred razgovora, probliedi Marija. Rumenu boju njezinih obraza izbrisala je naglo nečija nevidljiva ruka. Neprijatno modrilo izpod očiju kao da je neko obtočio novim

sjenama. Duboko, duboko izgubile se u njem velike modre oči. Za čas prešlo je to bljedilo, kao prateći neko tajinstveno kolebanje duše, u žutu voščanu boju. Na crvenu svietlu zacaklilo se čelo kao udjelani mramor. Vlasi zadobiše neprijatnu crvenu boju, pričinjale se kao priliepljene, ne srasle na bieloj puti. Prava groza obuze Jeronimovo srdce, kad je zamietio tu silnu promjenu.

— Marijo, šta je tebi, za Boga! — poviknuo je gotovo očajno.

Mariji izpade vezivo iz ruku. Ona pogleda blagim nedohitnim pogledom Jeronima i glava joj klone na grudi. Onda se najedared strese, ali tako žestoko, da je njezin drhtaj prošao i Jeronimovim tielom. Rumenilo lako kao dah povrati joj se u lice i ona, kao probudivši se iz ekstaze sakri glavu u šake.

— Marijo, Marijo, šta je tebi? — pitao je Jeronim, ne shvaćajući upravo ništa.

— Je li ti lakše? Je li ti prošlo? Reci, govori, za Boga! — dovikivao joj, grleći je i pritiskujući je k sebi, kao da bi htio osjetiti njezinu toplinu, njezin dah. No nju je bilo tako silno svladalo, da se je osjećala još vrlo slabom.

— Meni je pozlilo, ja ću leći. — To je bilo sve, što mu je mogla reći, upirući se bezuspješno da ustane. Onda pogađajući njezinu nakanu, Jeronim je podigne, skupivši onako maljušan, kakav je bio, sve sile svoje i ponese je u krevet.

Za malo vremena bila je Marija opet pri sviesti. Sile, koje su je napustile, opet se povratiše, a s njima povratila se i krv u lica i prirodni živi sjaj u modre oči. Sa bielog sjajnog jastuka pridizale se plave kose kao čisto zlato, plameni svetokrug oko pravog anđeoskog lica. — I Jeronimu kao da se povratio u srdce opet život i dvostruko srećan gledao je opet u krasno lice svoje drage, ponavljajući neprestano u sebi samo jedno: »To je moja jedina sreća!«

Tek sada počeo se svega potanko sjećati i neobičnost i tajanstvenost cieloga događaja napunjala mu srdce nekom tjeskobom. Sasma se je plašio ma i spomenuti tu cielu stvar, kao bojeći se, da je ne bi time povratio. A ipak — kolika je sreća, da je sve prošlo!

Kao kroz san zamietio je onda iznenada, kako su sitni prstići Marijini živo zahvatili njegovu ruku. Kako je stišću tako povjerljivo, tako prijateljski i još nekako, za što nema prave rieči. I on se oćuti prinukanim, da poljubi tu ruku.

No sad mu se najedared stalo pričinjati, da je dodir te ruke imao nešto reći, čega on nije razumio. Nije razumio, jer je tako ogavno tup i otvrdnuo. Svakako trebalo je doznati, o čem se radi, i on upita plašljivo, kao bojeći se, da ne pozliedi Marije.

— Marijo, reci mi, što je ono tebi bilo? — A ona je očito htjela da odgovori, no odmah joj kao od stida zape rieč. Lice joj se osu rumenilom. A onda kao da je nestalo beztragom stida i kao da se izmienilo njeno prijašnje stidljivo biće nekim novim, drugim — ona mirno i iskreno odgovori: U meni je postao život!

I od ovoga odgovora prohuji bićem Jeronimovim nešto veliko, čega još nikada nije oćutio. Jecajući kao malo diete, ljubio je i obsipavao cjelovima svoju Mariju. Vruće suze provaljivale mu na oči, kao valjda samo nekoć u ono davno zaboravljeno vrieme prvoga djetinjstva...

...Već je luč u sobi Marijinoj dogorievala, kad se Jeronim najednom probudio. Od velike uzbuđenosti brzo su valjda oboje zaspali. Na čas bi bliesak munje razsvietlio polumrak sjajnim bliedim svietlom, dok su o prozore udarale žestoke, debele kapljice kiše. Neponjatna tjeskoba obuzimala srdce Jeronimovo. Naslućivao je i znao, da se nešto dogodilo, ali bilo je sve kao u magli, kao da mu je mrak pao i na pamet. Onda mu najedanput sine pred očima. Sjetio se je svega... onoga mističnoga časa, onih fizičnih boli i promjena, što ih je osjećao kao na sebi, i onoga priznanja i onih cjeliva i svega toga, što je tako potreslo srdce njegovo... I sad u tom polumraku, u toj tišini izprekidanoj udaranjem kiše o prozor, kao da je mislio čuti bilo novoga života. Napinjao je sav svoj sluh, da kako uzčuje pjesmu bezkonačno sladkih harmonija. Htio je prodrieti svim bićem svojim u novi, duboko tajanstveni neki kraj, htio je dosegnuti nešto nedosežno, kao budućnost neku. Kao da bi htio umirući produljiti život preko smrti.

— Marijo, Marijo, spavaš li? — šaptao je, podižući se plašljivo u mrak, koji je nastao, pošto se netom utrnula svjetiljka. No Marija mu se ne odjavi. Jednoliko njezino disanje značilo je, da tvrdo spava.

I on počne opet prisluškivati...

No sav taj napor bijaše uzalud. Netom pokrenuto bilo života udaralo je sveudilj... tajno, tiho i nečujno.

A P O T E O Z A

Patio se i živio u vrieme, kad su težke prilike zasjenjivale živote, izkrivljivale značaj, i u bezcienje nagonile najdragocjenija čuvstva ljudska. Pred sobom je gledao beznađe, a oko sebe pokvarenost, koja mu se pričinjala to odvratnijom, što je u njoj manje imao sam udjela. Njegov sinovac, Petar Danatić, stajao je uz njegovu smrtnu postelju i sa strepnjom čekao, kako će uginuti život, koji je cvao pod mutnim nebesima kao život gljive. Čuvstvo zahvalnosti i sinovske pokornosti, kojim je za života susretao umirućega, u taj se osudni čas preobrazilo u dubok osjećaj prijateljstva, koji se je kidao nad gubitkom, što mu ga je smrt upravo spremala. Njegovo je srdce osjećalo muževnost i činilo mu se, da se u ovaj čas dieli drug od druga, a ne sin od otca. Bilo mu je kao da više osjeća gubitak, nego gubitak onoga, koji mu je bio koliko otac. Instinktivno prihvatio je njegovu ruku i trgnuo njome, ne bi li svratio pogled umirućega na sebe. Težke vjeđe podigle se jedva do polovice, a zraka mutnoga plamsaja kao da je doprla do polovice puta i neobavljena posla povratila se natrag u magle, od kojih se je odielila. To je bio njihov pravi razstanak, jedini. Njihova razstanka početak i konac.

Sad su Petra obasule suze, obuhvatila snažna, djetinja tuga; čuvstvo, u kakvu već davno nije izgibalo sve njegovo biće.

Petar bio je spreman na smrt svoga dobročinitelja. Njegova bolest trajala je već čitave dvie godine. Nije on samo jedanput mislio na ovaj čas razstanka, nije samo jedanput pomišljao na sve ono, što će s njime izgubiti. Od smrti njegova otca živio je stari viećnik Danatić u njegovoj kući, dieleći sve svoje s njegovom udovom majkom i s njime. Kroz sve vrieme njegova đakovanja i kasnije, dok je u mladenačkoj

lakomišljenosti stradavao, njegov mu je starac bio sigurna pomoć. Ali dok su ga prije, dok je oskudievao, vezala s njime čuvstva blage zahvalnosti, od časa, kad je počeo i sam privređivati, koliko je trebalo, kad se je smirila bura prvih želja i poleta, kad se lomilo pod njegovim nogama u osami svieta i života, stari mu je njegov dobročinitelj nadomještao dom i s njim čuvstva topla i prijatna, od kojih se čovjek ne osjeća sam nego pripadnik po srdcu i ljubavi k drugim, nenadomjestivo i nerazdjeljivo dragim bićima. Kad bi se vraćao kući, kad bi ulazio u njegovu sobu, činilo bi mu se, kao da se povratio k sebi iz hladnih daljina, u koje ga odvodio tuđinac zavodnik život. Sad nije više bilo u onoj sobi kao nekoć. Na prozore je udaralo još vazda svibanjsko sunce; slike i sve ostale sićušne stvari stajale su na svojim mjestima; sve mrlje, nezgrapnosti i pogrješke na starom pokućtvu susretale ga brbljavošću davnoga poznanstva, ali svemu je nedostajao onaj vez s dušom i s dobrim srdcem njihova gospodara, onaj dah, kojim je sve to živjelo po njemu.

Na tom pogledu hladio se žar Petrova osjećanja i oči mu se sustavljale na zbilji, koju su bile navikle bez primisli gledati. Na nizkom krevetu uzpravno ležao je starac, sklopljenih očiju, izkrivljenih usana, koja su se u gotovo pravilnim razmacima pri kašljucanju otvarale i potiskivale bielu sluz. Grudi su se nadimale u nepromjenljivom ritmu, vazda jednakom snagom, crtajući po pokrivalu pravilan val. Tko bi se na čas tom ritmu podavao, uljuljao bi se u jednako izpraznu misao, s istim ponavljanjem: kako dugo će ovo još potrajati? Hoće li napokon svršiti?...

Kraj kreveta umirućega sjedjela je pristara žena. Ona se je prije brinula bolestnikom, a sad joj se sklapale oči od bezsnenih noći; ruke joj se spustile u pregaču sumorne, sklopljene na molitvu, bezposlene i bezkoristne od posla, koji nije imao uspjeha. Ona je vidjela već mnoge umirati i čekala je strpljivo neizbježivo. Petar se obrati pitajući k njoj:

— Što mislite? Kako dugo će to još trajati?

A ona mu odvrati s podpunim uvjerenjem:

— Još ovu noć. —

Na to je Petar primaknuo stolac do kreveta i stao nepomično gledati u umirućega. Veličajno-grozna igra prirode razigravala mu maštu, razglagoljala mu duh bujicom misli. Najrazličnijim zamislima kao da se razvezalo stotinu jezika, tako

je govorilo i pričalo u njemu, tolikim obiljem i snagom rieči. I što je jednomjernije bilo disanje, to mu se pričinjalo većom i zanimljivijom novotarijom. Kad bi ga obilazila misao, da je smrt stidljiva, da se krije od izvjedljivih pogleda, svladao bi je vazda s nova nagon gledanja i prodiranja u njezinu veliku tajinstvenost. Bilo mu je mučno gledati, a nije imao snage, da odvrati drugud svoj pogled.

Ali veliki taj duševni napor nije mogao potrajati dugo. Umorila ga napetost. I misli su se njegove stale vezati o najjače porive njegove sopstvene naravi. Oči mu se sustavljale na najbližim predmetima, a misli su se dale zavoditi od njihova pogleda. Na stoliću do glave bolestnikove ležala je zlatna ura. Takvu uru on je sebi davno želio bio. I u njegovu srdcu porodi se tračak veselja, da će ta ura sad na pripadati njemu. On ju je osjećao pod prstima i držao je igrajući se njezinim bliještavilom na zrakama sunca. Pomišljao je i na lanac ... na to, kako će sad na on postati gospodarom baštine, kako će imati novaca, koliko nikad dojako u životu. S novcima izplatit će dugove i bit će mu lakše, bolje nego ikad doslije u životu.

Nesmetano razpredale su se ove misli u njemu, jer se je srdce protiv volje njegove priklanjalo radije radosti nego žalosti. I zalud se je sam prekoravao, da je surov, bezdušan i prava zvier, razigrano čuvstvo nije se dalo zatomiti. A kad bi onda svraćao još upornije pogled na umirućega, pričinjalo mu se, da će ove njegove misli skoro postati zbiljom ...

Međutim se u sobi počeli hvatati već prvi mraci. Spuštalo se sumračje u tankim, prozirnim sjenama. Po zakutcima bilo je već i tmine. Noć se šuljala u sobu tiho kao da stupa po prstima. A ta noć bila je tjeskobna, njezina je tama boljela nekom muklom boli. Petru je ta bol godila, jer mu je mirila misli i vraćala ga njegovoj iskrenoj tuzi. On bi se bio najvolio razplakati kao ono prije, kad je ušao u sobu, ali mu suze nisu htjele na oči: srdce mu se priviklo na žalost, sprijateljilo se sa smrću i s užasima umiranja.

Ipak nije ni opazio, da je žena izišla iz sobe i da je ostao sam s umirućim. U sobi bilo je već tamno, a u bolestnikovim grudima čulo se muklo hroptanje. Počelo se lomiti i praskati silnom tutnjavom, kao da nevidljiva ruka nasilno kida spone života. Petar se je digao i pošao do prozora.

Bila je vedra majska noć. Na jasnom modrom nebu plamsale su ljubko u zlatnom sjaju zviezde. Vrh brežuljka, koji se

dizao iza kuće preko ulice, nadvilo se nebo, uplićući kao od milja zviezde među grane i debla. Na crnom tlu bielio se gdjegdje piesak poput biela saga u podzemnom hramu. U svetoj tišini zadriemao je cio kraj podavajući se voljko čarima noći — kao sanjama.

Iz te noći dizale se Petru uspomene na život, koji se je u njegovoj blizini dokončavao. Što je imao njegov dobročinitelj Mihajlo Danatić od toga života? Ovdje u ovoj sobici živio je dvadeset godina. Između gladi i sitosti, u malim brigama za politiku, kojoj nije mogao ni odmoći ni pomoći, čas okriepljen ugodnom šetnjom, čas zlovoljan radi nevremena, živio je od dana u dan i u tom životu dočekao napokon ovaj čas. Gdje će biti nakon njegove smrti praznina? U svietu, u životu oko njega ne će je biti; on sam — ne će je osjećati. Čemu dakle taj život, te muke i ovo grozno umiranje?... On sam stoji evo u naponu snage, stoji u toj noći, uz ovu smrtnu postelju, a da mu život nema ništa reći, ništa, što bi ga pridizalo u njegovoj cieni...

U taj tren zapali netko u kući preko ulice svieću. U razsvietljenoj sobi Petar je jasno razabirao lik šestnaestgodišnje kćerke svoga susjeda. Ona je pošla do prozora i spustila nehajno bielu prozirnu prevjesu. Ipak je Petar vidio u sobu kao da i nije bilo prevjese. Petar je poznavao djevojčicu i znao je, da je ona najljepša u cielome mjestu. Njegovi izvjedljivi pogledi to su mu i u ovaj čas potvrđivali. Krasan vitak stas i ljepušna glavica sasuli su iznenada u njegovu dušu milje vesele sunčane zrake. I bilo mu je kao da se je nešto u duši pozlatilo... Kao da mu se je lice pod suzama nasmijalo...

Petar je točno pratio svaku kretnju u djevojčice. Ona je pošla bila do kreveta i dignula tamno pokrivalo. Izpod pokrivala zasinuli bieli jastuci. Ona ih je podizala živo u vis i složila kod uzglavlja kreveta. Onda je prostrla crveno pokrivalo i odvrnula jedan ugao, onaj do jastuka. Krevet je bio spreman, da je primi u svoj meki zagrljaj. Petru se je pričinjalo, kao da je biela ruža raztvorila latice, da dočeka leptira. Osjetio je s kreveta miris i uzbunila mu se krv...

Sad je nestalo bilo djevojčice u kutu sobe, do kojega nije dopirao njegov pogled. Mučno je izčekivao Petar čas, kad će se opet povratiti na vidjelo. Sav je drhtao od nestrpljivosti, hoće li se skoro povratiti... Ona se je povratila. U bieloj, duboko izrezanoj košulji sjela je tik do prozora. Petar je jasno

vidio fine crte njezina profila, crnu sjenku trepavica i obli tanki vrat. Vidio je ramena, ljubke oblike ruku i onu zamamnu crtu, koja se je krala izpod košulje i poput slutnje odavala pupoljke djevičanskih grudi. Njegovi su se pogledi verali izpod čipaka i pritiskali plamene cjelove u neznano zaklonište neizkušanih slasti... Ona je dignula bila obje ruke i razpletala svoju bujnu crnu kosu. Kod svake kretnje zadrhtao bi Petar. Kad bi se sagnula, dopirao bi njegov pogled dublje... i bilo mu je kao da se prolio topliji val njegovim tielom.

U to je opazio bio, kako se je razkinula od držanja ruku povezica na lievom ramenu. Biela njedra zabjelasala se pred njegovim očima. Kroz maglen pogled blisnulo nešto neizvjestno puno čara i miline. Poput dvaju plamenova sasuo se licem žar i stinula mu krv u žilama...

Petar nije mogao prosuditi, je li odmah ili nekoliko časaka kasnije utrnuta svjetiljka u kući preko ulice. Kad se okrenuo u sobu k umirućem, utiskivale su njegova majka i služkinja plamteću svieću u bezživotnu ruku mrtvacu i uzdahnuvši: Hvala bogu, on je svršio!; spuštale se na koljena do smrtne postelje. Sav smeten i smušen klonuo je Petar na stolac i razplakao se glasnim, grčevitim plačem.

Bilo mu je sladko plakati i kao diete podavao se dugo i dugo suzama i naricanju, jer je osjećao u dubini svoga bića, da se je tim plačem razplakala duboka bol njegove gorko ojađene čovječje duše.

MILA. II. PJESMA ŽARKOG LJETA

Odkad si ono poželjela bila, Milo, da postaneš majkom. Obilno tebe obdari razsipna nevidljiva ruka. I tko se je prije prezirno odvraćao od tebe, tri put bi trebalo da padne pred tebe i tebi se pokloni — majko!

A prošlost neka mine u zaborav — kao da je nije ni bilo — neka izgine kao glogovo cvieće, jer ti si izvršila poziv i triput je bilo blagosloveno pozvanje tvoje.

Sudbina i zakoni težki ljudskoga života odkinuše skoro mene od tebe. Zahvaćen od vira života potonuo sam za ljubav našu... da, i pjena se izgubi putanjom rieke...

Od onda su požutjele njive, pozlatio se žitak i nemoćni ptići stali polietati krilima svojim, težko se snalazeći u nedoglednim prostorima.

...Evo, na obronku ležim briega, preda mnom je pšenično polje, a iz sela došla su tri mališa. Od majčina mlieka još su im usnice vlažne, a lica su im rumena od pritiska majčinih dojki. Poput goluba pali su u polje. Punim kidaju ručicama različke i makovo cvieće... Bože, koliko ga ima, a oni bi htjeli i više!... Nasitivši se obiestna posla, pružaju ruke i igraju veselo djetinje kolo... I moja duša igra s njima... Dva dječarca, među njima djevojčica: i sitni prstići već drhću od dodira...

Milo, nisu li to dječica naša? Sve mi se čini, kao da ih poznam, nesumnjivo poznam — po ljubavi našoj... Jest, poznam tu iskru od velikoga ognja: nad zemljom je lutala, nad šumama i poljima i pala među ove zlaćane vlati...

...Daleko od tebe među ljudima živim. Mala je privreda moja. Iz borbe sam ponio ništav plien. Kako ću hraniti djecu, kad ni sebe ne mogu? U radosti začeta, u biedi i čemeru duša mi strada... Što ću podieliti? I čemu da dielim?... Od bogatstva mojega ništa ne osta, što nisam već dao...

A suze čuvam u sebi.

...Davno je ohladnjelo srdce moje za tebe i bacilo živi ugljen ljubavi naše u rieku života. Još kadkad što drhće, zadrhće za — druge... Od plamene se želje za tobom drobi iverje sitno prostorjem moga života: u mojega neba mliečnu stazu...

Još od strasti naših otrov zmijski vrije na suncu mojega ljeta... Kolike su prošle uza me, a ja sam ih zadržao ognjenim prstima, pronio ih u zagrljaju strastnom do bielih dušeka. O, Milo, tebe ne zaboravih nikad...

Ali probitci su ljubavni gorki. U zlatnom se daždu razsipala muka moja. I mnogi sam slušao ljubomora prikor, da, i šaka se vitlala nada mnom i od zamaha jedva se sklonih... Ali moja se slabost uznosila triumfatorskim zanosom pobjede ...na putovima poniženja.

Dielio sam tielo s drugima i u obmani — od mrvica sa stolova tuđih — bio sam gavan... Opajao sam dušu iz čaša taknutih usnama tuđim...

— — ... O, Milo, gdje su dječica naša? Tko im je otac? Tko im je majka?... Tko bi nas danas jošte prepoznao...?

...O, kad bi i htjela doći među nas... ja bih u mutne se sakrio suze...

Jer ljubav je naša slobodna bila... i nismo joj htjeli da gradimo stiena, koje bi hladne dielile srdca.

Jer ljubav je naša slobodna bila... Sebi dosta. U cjelovu živa i — mrtva.

O, Milo, čemu si postala majkom?

Majčinstvo lica ti osu zapahom venuća. Oblici ljubavni tvoji postadoše meki i podatni — poput mahovine. Od majčinih se pogleda brižnih zamutio očiju plam, a na ognjenim nekad usnama danas hlađani čeka pčelice med...

...O, vidim te, vidim u duhu, gdje šećeš po obali bezkrajnoga mora s veselom svojtom — ruke u rukama... Stežu te one sponama tiesnim: niti da bi se pogled tvoj smio otisnuti gladkom pučinom mora... Među ženama drugim ti si samo ženica nježna i sladka... i ništa više.

Oh, gdje si mi ostala, ljubo?...

— — ... Gle, kako na zapad se nagnulo sunce i pod biele se ljetne oblake sakri kao pod snieżno goluba krilo... I kuda pođe, istim se putem ne vrati nikad...

O, Milo, čemu si postala majkom?...

Večeri ljetne težki, mlaki i sumorni žar se upire o čelo i pritište sljepočice tvoje...

O, Milo, ti ne čuješ tjeskobnih uzdaha mojih... i nikad više ne ćeš ih čuti... Drugim se zvucima priviknulo uho tvoje.

Zovu te: ... Majko!

G L E D A N J E   B O G A

Dječarci mi pokazaše »ludoga Nikicu«. O njemu se pričalo, da su mu »mudre misli« pomutile pamet, da od njih pati i da su mu nakazile život. Pođoh k njemu, da i sam čujem jadna čovjeka.

— Da si zdravo, Nikice! — pozdravim maljušna čovjeka. On me gleda pronicavo, onda uhvati za ruku i povede do ograde mosta. Smjestio se na kamenu i počeo ovako:

— U krčmara Pepe — ja sam bio tri godine i sedam mjeseci njegov sluga — bile su četiri mačke. Bielka je bila ljubimica gospodaričina, Žuža gospodareva, trećoj ne znam više imena, a mala maca Micica bila je moja. Ovo ti je bila baš sirotica i prerano poginu. Svi su je mrzili, jer je bila suha i boležljiva i vazda zamrljana od čađe i pepela.

Doista sve su nas mačke dobro znale. Svaka je znala: to je gospodar, to gospodarica, a to baš »ludi Nikica«.

Bielka je govorila u sebi: — Evo, to je ona, koja me najviše voli, — gospodarica! A mala maca Micica: Moj Niko, sladki moj Nikice!

Dolazilo k nama i gosti i prijatelja. Tako jednom eto ti u poslu susjeda Marka.

Došao u prvu sobu — »za proste ljude«. — Gleda on, a u sobi nikoga, tek se u kutu zgurila moja mala Micica. Dođe on u drugu »za gospodu«. Opet nikoga. Samo mačke, svaka na svojem ležaju spava.

Čudi se on: kud se metnuše Pepini?

Zove.

Ne javlja se nitko.

Obazre se, opazi mačke i misli: Evo, Bielke! Zna ona gospodaricu Katu... Ide k njoj, gladi je i pita: »Hej, Bielko, gdje ti je gospa?«

A Bielka šuti i ne zna mu ništa reći o gospi...

Ide on u sobu »za proste ljude«, a Micica skoči kako je plašljiva i svakoga se boji. Zaviknut će on za mačkom: »Hej, Micice, gdje ti je »ludi Nikica?« — Macica zna, da ja ciepam drva u dvoru, jer čuje udarce i mnogo me voli, — pa, evo, niti što razumije niti može da kaže...

A susjed ode ne opravivši posla.

Eto, to vam je, gospodine, »gledanje Boga«. Svi ga mi znamo, svi ga mi volimo, ali da pitaš: što je, tko je i gdje je, — zaniemit ćemo i šutjeti upravo kao Bielka i Micica!

Oh, moja sladka mala Micica!

P O H O D E M R T V O G

Na zapadu se počeli upravo rumeniti oblaci, da sakriju u svome rumenilu sunce. Ana Milareva stajaše do prozora hladeći sebi ugrijana lica bielim rubcem. Oko joj bludilo čas nebom, čas trgom prateći sad ovoga sad onoga prolaznika. Uto začuje kola, i tek što se obazre, stadoše već pred kućom. Stari kočijaš spusti se lagano s boka, otvori vratašca na izlizanoj kočiji i pruži obje ruke unutra. Za kratko vrieme izmili iz nutrinje staro, bono lice, izkrivljeno od gnjeva i bola, što ga je mali gospodin zacielo osjećao namještavajući oprezno i nespretno kratke suhe nožice. Kad je desna lebdjela tako u zraku, da se je vidjela ukusna crevlja i svilena crvena čarapa, klonu mali gospodin. Kočijaš ga morao svom silom suzdržati, da ne pane natrag. Onda ga je iznio i posadio na zemlju. No gospodinu bilo je voljko nosanje, pa zapovjedi osorno sluzi, da ga ponese u kuću.

Ana se Milareva požurila međutim, da sa svojom kćerkom, gospođicom Marom, poredi sobu. Kad je to gotovo bilo, izađu obje napolje nasmjehnuvši lica unapried za doček. No toga smieška nestalo je baš u odlučan čas. Gospođe se nisu mogle više smiešiti, kad su zagledale u naručju kočijaševu bolestnog malog gospodina, kad ga je on tik do vrata postavljao na klecave noge. Ana Milareva pruži smetena došljaku ruku, a on, misleći samo na svoje noge, stane se braniti:

— O mogu ja i sam... i oslanjajući se o batinu dotetura do divana. Od vrućine zarumenila mu se lako žuta lica, sa čela se spuštao znoj u debelim kapljama, a oči mu upale kao u duboko modro ždrielo.

— Molim te, Maro, primakni stolac nogama — molio je gospodin, još vazda obuzet sobom. Ona se požurila i primakla do divana stolac, na koji on položi desnu nogu sve govoreći preda se:

— Ovo je bolestna, ovo...

Sad su se istom pozdravili. Zamalo su ga izpitale gospođe za suprugu i pokćerke, a on im je ukratko odgovarao sveđ vraćajući se na jedno: kako je to nesretna njegova služba, kad treba da sad, sred ljeta, u toj omari putuje, a da bi bilo zašto, nego zato, da se rieši konačno pitanje: po što će se prodavati žesta, da li po 68 ili 72 filira po litri?... I to bi bio povod, da se on znoji za ona četiri filira...

Dakako, da gospodin financialni savjetnik Petar Domjanović nije imao vremena u taj čas da smišlja, da su upravo ovi mali poslovi učinili njega postepeno kr. financialnim savjetnikom, da su mu u svoje vrieme omogućili ženitbu mladom udovicom i pribavili mu tako dobru pregršt radosti i slasti u životu...

Obje su gospođe zvale Petra Domjanovića kumom. On je bio dalek rođak i prijatelj još roditelja gospođe Ane. Bio je baš u muževnim godinama, kad je gospođa Ana bila već umiljata djevojčica. Spomen na njezinu mladenačku ljepotu imala je u njegovim uspomenama posebno posvećeno mjesto. Odanle joj je on osjećao neki neodoljivo prijatan čar. Od njih je obasula gospođu Anu neka aureola, koja ju je za vazda učinila njemu nekim dragim i svega udivljenja vriednim bićem. To je bilo kao jedan dojam od onih čudesnih i zagonetnih, koji s nama kroz čitav život žive i nikad se ne gube. To ga je i u ovo pozno doba života, kad je osjećao, da mu pridolazi smrt, k njoj domamilo. Znao je, da će se kod nje osjećati na čas voljko, još i više, nego kad se starci tope u djetinjoj uspomeni.

Kao slučajno stale su onda gospođe pitati i njega za zdravlje. On im je odvraćao nujno, namještajući na stolcu bolestnu nogu:

— Ja?... ja sam vam mrtvac! — Kako je to bilo uvjerljivo rečeno, gospođe se nisu mogle oteti dojmu ove istine. Gospođi Ani zatrzalo je nervozno lice, Mari su probile na usnicama bliede pruge.

Nasta neprijatna šutnja. Gospođa Ana stala ga je kuditi.

— Kako se smiješ, kume, takvim mislima podavati? Nisi ti toliko bolestan, ne bi ti mogao putovati po toj vrućini...

— Ah, ne pita se to! — branio se kum. To su životinje, a ne ljudi! — srdio se na svoje predpostavljene, kao da su ga oni gonili, a uistinu molio se sam, da smije putovati, hineći silom zdravlje.

— Pomisli samo: kola se drndaju, a moja se noga trese i ne može naći mira. Sad ovamo... evo ovako... sad onamo ...a u kostima sve se nešto razpiruje, bolni plamen. Treba da znate, slomio sam dva rebra. Nemirne mišice ih razbibavaju i diraju rane...

Uistinu i to je zlo stiglo Petra Domjanovića. On se je dugo hranio arsenom, a od toga su mu postale kosti krhke i polomile se, kad se je jednom u uredu nagnuo nad prozor.

Rieči su bolestnoga starca pobudile u gospođama duboku sućut. Gospođa Ana ponudi mu, da se pruži na divanu, da se odmori baš kao da je kod kuće. No Petar Damjanović ne primi te ponude. On namjesti u kravati diamantnu iglu i stane dalje govoriti kao podavajući se slobodnije svojim mislima:

— Čemu da ležim?... naskoro ću leći zauviek! Oh, osjećam ja dobro, kako slabim od dana u dan. Boli me podilaze podmuklo... kao ranjave misli...

Gospođa je Ana osjetila u taj čas težinu ljetnoga zraka, ali nije imala snage, da pođe do prozora. Međutim je bolestnik nastavljao:

— Ja sam ti mučenik, veliki mučenik! Prolaze dani, tjedni i mjeseci, a da ne zaklopim očiju. Zar nije nepojmljivo, da još živim? Kako samo mogu da podnosim tolike muke? Nisam, vjeruj mi, dosele znao, da sam toliki junak. Ili je to svaki čovjek, kad se bori sa smrću?...

Ovdje prekine kucanje na vratima govor Petra Domjanovića. Na ulazu se pojavi debeljkast, rumen staračac. Već način, kako se je sa svima nadugo i važno pozdravljao, odavaše staroga vojnika. Došljak je bio drug i prijatelj savjetnikov, umirovljeni pukovnik. Gospođama je posve odlanulo, što ih je izbavio iz neugodna položaja. No tek što su se bili opet namjestili oko Petra Domjanovića, nastavi on svoje jadikovke.

— Nije tome davno, što sam odležao mjesec dana u krevetu. Ne znaš mi ti, brate, što je bolest, što su jadi. Da li ti još vazda živo politiziraš? Druga ti je to — moja politika! Kad sam ležao onomad u vrućici — to ti je politika života i smrti... došlo mi je priviđenje, pomisli, da je nada mnom porasla gora sniega. Bio sam na vrhuncu nad neizmjernom sniežnom pustoši. Onda se je poda mnom probilo, i u uzkom sniežnom kanalu spuštao sam se strjelimice u neizmjerne dubine. To je imalo valjda da bude umiranje... Kad sam sustao, okružio me je u uzkom prostoru snieg, a kroz rov nada mnom

dosezala je do mene sunčana zraka kao uže izpleteno od zlatnih niti... Ili jedared opet... drugojačije... Našao sam se na obali močvare. Voda je bila kao posuta mastnim pjegama. Među vodenim biljkama cvali su sumporni cvjetovi. Ovdje, na žalu, ja sam izčekivao smrt... Znao sam pouzdano, ovdje će me naći... ali u čemu će to biti? Onaj osjećaj prielaza — toga nisam mogao nikako poimati. Tomu osjećaju među mojima nije bilo mjesta... I vjerujte mi, moji mili, od časa toga priviđenja mirnije mislim o smrti. Ja sam uvjeren, ona će doći, a da toga konačno svojim osjećajima ipak ne ću moći nikako osjetiti...

Gospodina je pukovnika uzplahirilo neobično pričanje savjetnikovo. Dok je on pričao, pukovnik ga je slušao samo napola: on je smišljao posve drugu priču. Njemu je bilo jasno, da je njegov prijatelj savjetnik težko bolestan i da će naskoro svršiti. On sam nije volio misliti o »osjećaju prielaza«. Nešto mu je sapelo grudi, osjetio je neku gorčinu... i ne oprostivši se onako svečano, kako je došao, ostavi gospođu Anu i njezina neprijatnog gosta.

— Pukovnik je nešto suviše debeo — rekao je Petar Domjanović, kad mu je prijatelj izašao.

U sobu se ušuljao međutim prvi sumrak. Bore na licu savjetnikovu pričinjale se kao crne pružice. Slabost svietla očinjega htjela je da posve zamre u mraku. Malo jače blistala se samo zlatna naušnica u lievom uhu savjetnikovu.

— Ah, kako ti je liepa tvoja Mara, Ano... uzdahnu Petar Domjanović. A onda kao da nastavlja istu rečenicu:

— ...a moj se život svršava. O tom često mislim i sve jasnije vidim, da se moj život doista svršava. Ja sam već sve odredio. Moje će tielo izvesti odmah na groblje. U kući to smeta. Boje se mrtvaca, i vonj je neprijatan...

Ove su rieči bolestnikove zvučale nešto neprirodno. I bile su doista izhitrene, upravo hotimice: jedva ih je izgovorio bio, provale mu curkom suze na oči. I gospođe su stale tiho plakati. Petar Domjanović se je posve raznježio. On uhvati drhtavom rukom desnicu Aninu.

— Mi smo, Ano, sproveli mnoge ugodne časove: bili smo vazda dobri prijatelji. Nikojega čovjeka nisam tako trajno i postojano volio kao tebe...

Klonulom snagom on pridiže Aninu ruku do usana i pritisne na nju suhi cjelov. Onda segne za štapom, otisne se

njime s tla i uzpravi. U taj čas priskoči Mara, obuhvati mu ljevicu i srdačno je poljubi. On je lako privuče k sebi i poljubi je u čelo. Čelo je mlade djevojke bilo toplo i sočno pod dodirom usana. I u taj se tren probudi u njemu osjećaj neobičan, tuđ i nov: cielo ovo vrieme, odkad su mu se misli vrzle samo oko smrti, osjećao je on život, zavideći ga zdravim ljudima, kao neko predanje od smrti, u taj tren sunula mu je nenadano u pamet misao — kao velika objava prema njegovim lažnim potvorama: da život ipak nije samo predanje od smrti.

Gospođe su sprovele bolestnika do izpred dvora. Kočijaš ga je smjestio u kočiji, a kad su se zaklopila vrata na kočiji, pročula se u sumračju neobična, tjeskobna tutnjava...

Bila je kasna svibanjska noć, kad iznieše Amisa iz njegova grada... Nečujno, tiho i plašljivo iziđoše na pokrajna vrata, kao da se spremali na tatbinu. U džbunovima, što su se stisli uz starodrevne zidine, zamuknuše slavuji u po pjesme namienjene noći. Nitko u gradu nije ih čuo, jer je njihov odlazak bio kao tajna srdca. Samo je Amis znao, da se tako živjeti ne da, a njegove sluge, da im vjernost brani ostaviti gospodara. Njegov pas Hitar sliedio ih je, kud su htjeli.

Bila je to duga, prostrana nosiljka, na kojoj je ležao Amis. Svietle je, biele, svilene dušeke prignječila Amisova glava. Grimizni je pokrivač pocrnila noć. Pri glavi se dizala nosiljka visoko nad zemljom, jer je Francisko bio čovjek koštunjav i visok, dok se pri nogama nizko tik do zemlje spuštala u ruke Antunove, koji bijaše tust i malen čovječac.

Težko je bilo nositi nosiljku u dolinu. Prpošna je tmina prosula na putove kamenje: kao da ih je htjela zaustaviti. Ipak su se pomicali smjelo napried, i od žurbe se činilo, kao da im godi ostaviti rođeni brežuljak. Kad stigoše podno brda, javi se Amis:

— Stani, Antune, na lice mi pade vruća kaplja. Ne znam, da li je ovo suza moja ili ovoga dugonje. Za nama ostade ono, što je naša bol. Hoćemo li se ikad povratiti ovamo?... Stani, jer srdcu godi zastati — prije nego se pođe...

Ali čovječac je silio napried. Nije htio, da se dugo zaustavlja.

Tako su stigli do široka puta, uz koji je žuborio potočić. Kako bijaše crna noć, pratile su ih putem samo zviezde i ono, što im bijaše u srdcu...

Gibanje je uljuljalo Amisa u san. Francisko bojeći se, da ne zadriema, šaptaše molitve, one iste, što ih je tako rado

molio u crkvi, a u kojima je sada bilo još i nešto više: nešto od onoga modrog neba i njegovih zvjezdica dobrodušna pogleda... Antun je očima pratio psa, koji je trčao napried, vraćajući se svaki čas natrag pod nosiljku, — kao da hoće reći: pođite, ja vas čuvam!

Dugo su, dugo išli mukom u noć. Kad se Amis probudio, položiše nosiljku u travu i stupiše u potok, da zahvate šakama vode. I Amis je bio žedan. Francisko izvadi iz torbe Amisov pehar i zahvati hladne vode.

Amis položi pehar na grudi i zadrži ga na prsima, jer je bilo sladko gledati, kako se zrake mjesečeve lome u draguljima, kojima je bio pehar sav izšaran...

Sluge digoše nosiljku i krenuše napried, ali Amis nije puštao iz ruku pehara...

Čudnim je pehar zaplamsao plamenima i obasjao mu dušu tajanstvenim svietlom.

— Ovaj je pehar djelo jednoga brata iz družbe *svetoga Franje Asiskog,* — govorio je Amis. Bogatom se draguljaru nekom gubila u blistavu zanatu njegovu — duša. Taj ga monah svratio sa staze razbludnoga života k istinama *svetoga Franje.* Iz zahvalnosti mu trgovac sasuo u prosjačku torbu šaku dragulja... Kad se je monah približio *Petrovu gradu,* odmarajući se na proplanku načini od drva pehar i uresi ga draguljima nanizavši ih u arabeske. Dovršivši djelo zadivila ga umjetnost poput prirode same. I ne mogavši odoljeti želji — kao da podražava njoj — načinio je drugi, prvome sasvim sličan. Oba pehara pokloni neznani umjetnik *svetomu otcu* Papi. U riznici papinskoj, u zakutku, davno zaboravljeni cvali su odtada pehari svojim blistavim dragocjenim cvatom poput kreposti *svetoga Franje Asiskog*...

— Slava mu i dika, velikom ugodniku Božjemu! — prekine Francisko, glasno misleći, gospodara.

— Međutim — nastavi Amis — rodiše na kneževskim kulama dvie majke iza dugih molitava, posta, muka...

— I kratke ljubavi — uplete podsmievajući se Antun...

— ... dva sina. *Bogu* zahvalne krenuše s dječicom put *Rima* i izmolişe krštenje u samoga Pape. Papa ih krstio imenima: Amis i Amil... I darovao majke najljepšim, što je imao:

peharima, koje načini monah *svetoga Franje Asiskog.* »Evo vam dara«, — reče Papa ljepoticama rodiljama — »jer ste rodile«...

— Slava mu i dika, velikom ugodniku čovječjemu! — dovrši oponašajući Franciska Antun.

... Pripoviest o peharu razvezala je Amisu jezik i on nastavi živo pripoviedanje. Koraci njegovih slugu podavahu mu govoru ritam... I bilo ga je ugodno slušati kao pjesmu.

— Pehare su čuvali naši otci poput svetinje... Kad mi je bilo deset godina, upoznala me majka s Amilom. Od prvoga susreta mi se zavoljesmo s velikom ljubavi. Neizcrpljiva je bila odonda česma naših nagnuća. Kao rođena braća kretasmo u sviet i vraćasmo se iz svieta, dieleći vjerno i dobro i zlo. A bili smo jedan na drugog nalik kao naši pehari. Pa kako se nije moglo zamietiti, ljubi li Amis više sebe ili Amila, ili Amil više sebe ili Amisa, ljudske nas oči nisu mogle razpoznati... Tako se je dogodilo, da je Amil zavolio kraljevsku kćer. Mnogi su je obilazili vitezovi, kojima ne bijaše premca od kraja do kraja bieloga svieta. I nastalo je veliko natjecanje: koji će se od njih više svidjeti kraljevni. Amil je bio junak bez straha, i nitko mu ne bi bio odolio na koplju i u bojnoj igri. Ali njegovo nježno srdce nije snosilo želja, kojima su kraljevnu poželjeli drugi. Stao je bdjeti po noći i odbijati hranu i piće kao bolestno diete... Duboko mu posahnuše oči, a u mišice mu uđe umor i klonuće... A baš tada se desilo, da je neki vitez iz Španije zvao na megdan najopasnije svoje takmace. I Amil je trebao da pođe onako sumoran, klonuo i bolan: ne bi li novom pobjedom obradovao pogled kraljevne. Zalud sam zaklinjao miloga druga, da ne pođe, sluteći strašnu pogibao. On se nije ničim dao odvratiti. Tek kad je nadošao čas megdana, ja sam pretekao druga. Moji trubljači objaviše svemu vitežkom svietu, da Amil čeka i da je spreman podieliti megdan sa španjolskim strašnim junakom. Kako smo bili jedan drugome nalik, nitko nije slutio varke, a Amil — premda mu je težko bilo — nije smio da učini drugu sramotu... I zametnuo se pred svietlim licima vitezova i ljepotica veliki, očajni boj... Triput se činilo, da će me vitez iz Španije svladati, triput sam bio bliže smrti nego životu... A val uzbuđenja i strepnje prohuji triput sudcima gledalaca ponesavši sa sobom dušu miloga Amila najviše... Licem se kraljevne osu bljedilo: bielim laticama liljana srebrni mjesečev sjaj... Sad se smilovao na mene *Bog.* Jednim

golemim zamahom oborih iz sedla moćnoga viteza... Urnebesna se krika proniela zrakom... No ja je, vjerujte, nisam pravo ni čuo: tako me je snažno svojim zagrljajem gušio Amil!.. Drugoga je dana bila kraljevna njegova žena, a mene je zbog varke kaznio Bog gubom... Odbio od mene ženu i djecu... I učinio me živim mrtvacem — — Nikad ne bi moga jada spoznao Amil, da nije sad u mojemu srdcu porasla za njim čežnja, nesavladiva čežnja za milim drugom...

... Amis je svršio pričanje, a kako ga je umorio govor i uspomene, otežčala mu glava i utonula duboko u jastuke.

Tada sluge skrenuše s puta i spustiše na zemlju nosiljku pod stari hrast. Prostrieše na zemlju medvjeđe krzno i poliegaše tik do gospodara. Umorni usnuše u tren oka.

Samo je Hitar posio na stražnje noge pokraj glave Amisove bdijući.

Svanjivalo je, kad se stala buditi družba. A ne bi se bila probudila ni tada, da nije Hitar njuškom dirnuo dugonjin brk, kad se pročuo dolinom lavež srndaća. Sluge uhvatiše mučke nosiljku i krenuše napried.

Baš su izlazili iz doline, kad je sunce na suprotnoj strani svojim rubom pozlatilo vršak brežuljka. Iz sela, koje se bjelasalo u daljini, dopirahu posljednji zvuci jutarnjega *pozdravljenja*... I ovi još zadnji zvuci ganuše molitvom Franciskovu dušu: on stade, spusti nosiljku i sagnuvši koljeno šaptaše *pozdrav Gospi*...

Amis se nije već davno molio *Bogu* u molitvama. Odkada je *Bog* poslao na nj strašnu bolest, njegovi razgovori s *Bogom* nisu više bili u riečima, s kojima je prije pristupao k *Njemu*. Njegove su besjede bile nešto svoje, i ljuto i pustopašno. U njima je još bilo pobožno ganuće, ali nije bilo bezuvjetne ljubavi i bezkrajne predanosti... Tako je i sada bila njegova molitva duboko osjećana kao u drugih *otčenaš* i *pozdrav Gospi*, ali posve njegova. On ju je kazivao svojim slugama, jer je htio, da s njima dieli svoju sreću.

— *Prijatelji moji,* — progovori Amis — *ovo je čas, kad se svietu rodio nov dan. Sunce je izišlo iz zaklona i dotaklo se svojim tracima i živih i mrtvih stvari... I vjerujte, izhod njegov — ma koliko bio veličanstven — dubljega smisla nema, nego što mu ga mi mogosmo dati. Pa ako je to radost i sreća i zanos, što se u srdcima našim budi, onda, braćo, znajte, da je sunce vjestnik radosti,* — *one, koja je od iskona htjela da bude. Znade li tko bolji smisao životu?*..

... Sluge nisu shvatile rieči gospodarovih, ali se njihove priproste duše dojmila duboko nerazumljivost njihova i obuzela ih sladka neizvjestnost kao u crkvi, gdje je svećenik jednako nerazumljivim riečima šaputao molitve svoje...

Nikad ih nije dublje i jače raztužila Amisova bolest nego u ovom nepojmljivo tužnom času. I kad su dignuli nosiljku i krenuli prvim koracima, srdca su im bila puna čežnje, da stignu što prije onamo, kud je Amis htio: do kule neznanoga dragoga gospodarova druga...

Tako su išli i išli još dva dana i dvie duge i bezkrajne noći.

Trećega jutra stigoše do velike rieke, nad kojom se dizao na vrletnoj stieni golem vitežki dvor.

Amis zaustavi sluge i obuhvati slađahnim pogledom čarobnu sliku... To je dakle dom njegova Amila!... Pravo sokolovo gniezdo, što ga je sagradio drug od velike čežnje za neznanim ljubavnim slastima, ali i od slutnje tihe, postojane i spokojne obiteljske sreće!

Očima nemirne mašte vidio je Amis na svakom prozoru drago lice Amilovo, gledao je, kako mu rukom domahuje, i čuo, kako ga k sebi zove...

Međutim su sluge dozvale prevozača, položile nosiljku u čun i presiecajući veslima zelene vale ubrzale prievoz. Na drugom su žalu pristali tik do gradskih vrata, iznieli su nosiljku i počeli čegrtaljkama dojavljivati dolazak gubavčev.

Čim je odjeknuo rezki drveni klepet, Amis im mahnu, da stanu. Njegovim se licem osu bljedilo, a usne mu dignu bolan trzaj... Sjetio se bolesti svoje, pomislio, kako će drugu biti na smetnju, kako će nestati uztrpljivosti njegove, kako će ljubav k prijatelju zamieniti gnušanje nad bolestnikom po vječnim i neuklonivim zakonima naravi ljudske... I neizmjerno je tužan lik bio Amisov, kako je očajno klonuo u zamahu sreće... Tako ranjena ptica leti s težkom ranom u grudima, dugo ne osjeća boli, nego se veseli, da je sretno umakla lovcu i smrti, a onda najedared pada... i udara muklo o zemlju...

Tjeskobno su čekale sluge zapovied svoga gospodara, a Amis im reče:

— Javite se još jedanput i ne recite vrataru imena moga!

Sluge zavitlaše čegrtaljkama. Za čas se pojavi kroz otvor u mjedenim vratima biela staračka glava.

— Tko ste? — začu se slabunjav glas.

— Putnici! — ozva se Francisko.

Skoro nato zaškrinuše brave, a iz dvora pohrli nekoliko radoznalih sluga. Tad se obrati jednome Amis:

— Pođi gospodaru svome i spomeni mu *Gospodinove rieči: Žedna napoji!*

Sluga krene u dvor, a Antun se maši torbe i izvadi Amisov pehar. Za malo vrati se sluga noseći objema rukama do samoga ruba vinom napunjen drveni pehar. Ali kako je stao na pragu, razkolači oči i namah se trkom vrati u kulu.

Nitko nije znao, što to znači.

A sluga je trčao natrag pred svoga gospodara prosipljući mramornim stubama rumene kapi.

— Gospodaru, kad ne bih držao tvoj pehar u svojim rukama, mislio bih, da je pehar, što je u gubavca, tvoj, jer je jedan na drugi posve nalik i oblikom i veličinom.

Tad izađe gospodar sam glavom pred kulu, stane do nosiljke i upita Amisa:

— Tko si, strančе, i odakle ti pehar?

A Amis odgovori:

— *Ja sam iz Briquain le Chastela, a pehar sam dobio od Pape na krštenju.*

Kad to začuje Amil, razabra, tko mu je došao, pa zagrli druga, izljubi ga i proplače gorko.

I ženi Amilovoj javiše čudnovatu viest. Ona iztrči razpuštene kose i prosuvši je nad dragoga došljaka bolna zacvili. Vidjela je kroz suze junaka iz bojne igre... I srdce joj se stegnulo triput od strepnje, kao onda, kad je Amis triput podlegao španjolskom vitezu — *Amis—Amil.*

...Kada se izplakaše, narediše slugama, da ponesu Amisa u dvore. Namieniše mu kulu svietlu i prijatnu prema iztoku. Položiše ga na prostrani kraljevski krevet i zadadoše mu tvrdu vjeru, da ga nikad ne će pustiti izpod svoga krova, sve do kraja njegova tužnoga života.

Gostoprimci obasuše Amisa tolikom ljubavi, da se njegov patnički život u njihovoj kući prometnuo u podpunu sreću.

Franciska i Antuna smjestiše tik do komore Amisove, a Hitar je dobio medvjeđe krzno za ležaj i smio je doći do gospodara, kadgod mu bilo drago. Svakoga bi dana nekoliko puta prilazio Amil ili žena njegova ili oboje zajedno, da pitaju Amisa, što mu je srdce poželjelo, i da mu razgovorom, šalom i pričanjem prikrate duge bolestničke dane. Za milu djecu Amilovu nije bilo veće sreće nego sigrati se s Hitrom, valjati se po njegovu logu i zametati obiestan smieh u komori »dobroga ujaka Amisa«.

Iz samostana preko rieke dolazio je učeni otac Eufronije i čitao Amisu iz divno izšarana rukopisa *Sveto pismo.* Amis bi znao kadkad lukavim pitanjima smesti dobrodušnoga otca. Onda bi otac drugo jutro donio iz samostanske biblioteke učenu teoložku disertaciju iz pera kojega otca, kojemu se slava među zidinama pronosila od roda do roda. Ali kad je Amis pri čitanju redovno zaspao, zamieniše učenu lektiru Vergilijevom Eneidom ili Horacijevim pjesmama, a najposlije i vitežkim pustolovnim kronikama, koje su častnoga otca sve većma mamile.

Kadikad se Amisu nije dalo slušati, pa bi tad naložio otcu, da uzme gušče pero i stao mu govoriti mudrovanja svoja, koja je otac zmijolikim i kovrčavim znacima bilježio na žućkastu magareću kožu. Vještom je pisaru manje bilo do smisla Amisovih mudrih rečenica: njega su više veselila — ljepušna slova. Da je znao, što piše, malo bi koju izpisao do kraja, jer tu je bilo svega i svašta. Evo samo pregršt od onoga, što se podkralo otčevu peru!

UPUTA. Kad ne bi bilo radosti, čemu bi čovjek živio život?

Ako je radost smisao života, obratimo ga u radost!

Ne počinje li se Gospodnji dan veličajnim prizorom osvita? Ne svršava li se hladnom ljepotom noći?

Kad se Gospodu od iskona ne bi htjelo radosti, čemu bi se tako odpočinjala i svršavala majstorija njegova?

...Učinimo po zapoviedi njegovoj: obratimo život u radost i ljepotu od početka do kraja! — — — — — — — — — — — — — — — — —

UTJEHA. Amisa je Bog iznakazio, poslao je na nj gubu, izgrdio je mladenačko tielo i slomio plamenu dušu...

Čemu živi ubogi Amis?

...Amis ima oči, da vidi, ima uši, da čuje. Kroz njegove se oči Gospod divi svojemu majstorskom djelu, na njegove uši sluša cvrkut ptica, talasanje valovlja i ćuh hitroga vjetrića...

Kroz njegovo srdce mu struji iz svemirskih samotnih daljina veseo čovječji pozdrav! ... I Amis mora da bude! — Ili napokon i ova:

PAUK. Čovjek je pauk, i posljednji.

Čovjek prede od zore do mraka iz sebe mrežu od niti svojih želja i čeznuća, ne bi li kako u nju ulovio plien svoga života.

Jedni su slabi tkalci i predu mrežu uzku i sićušnu; drugi su povezali konce od mjeseca do sunca i do gorskih vrhunaca. Kroz njihovu pređu šeću zviezde, duvaju vjetrovi i ruše se ledene gore.

... Takva je nekoć bila mreža Amisova.

Sad se suzila i jedva još seže od jednoga kraja kreveta do drugoga ...

I tkivo joj je trulo ...

Zamalo je ne će ni biti.

Mnogobrojni su posjetnici pripoviedali Amisu o svemu, što se zbilo u gradu i u dalekom svietu. Gosti su dolazili k njemu, mnogi vrli vitezovi, junaci na glasu i umnici, pak i ljepotice mnoge, družice Amilove žene. Dok im je Amis gledao božanstvena lica i srkao žedan poglede, strujao mu je ćutljivim bićem užitak ljepote i opajao ga svega uzhitom kao nekoć, dok bijaše zdrav ...

No od toga vreloga života, što je uza nj prolazio kao svatbena lađa po valovima rieke uz vlažnu, pomičnu hrid, bio je Amis sretan, ali i triput nesretniji. Njegovo mudrovanje nije moglo izcieliti boli, nije moglo zatomiti glasa ni najčednijoj želji njegove duše ...

U takvim časovima ne pomogoše ništa ni knjige ni ljudi ...

Tad bi Amis poručio Amilu, da dođe bliže, tik do kreveta njegova. Srdce mu se raztapalo, dok je pričao očajnu poviest svojega jada.

Jednoga dana poče Amis ovako:

— Tvoja mi je ljubav sve razdielila, što ima dobro u ljudskome srdcu. U njoj sam našao sve radosti najsretnijega ljudskog života. Hvala ti, brate, sto put hvala. Ja vjerujem u dubinu tvoga nagnuća i ne bih posumnjati smio. Ali oprosti ... Moje su misli bolestne i moja je duša osjetljiva kao rane na mojemu tielu. Kad me taknula bolest, svom se mojom djedovinom proniela kobna viest, ljudi su plakali, starci, žene i djeca, navaljivali u crkve i vrućim molitvama molili *Boga* za moje zdravlje. Slali su čudotvorce, vrače i dubokoučene liečnike. No sve bijaše uzalud ... Moj je dom zaniemio kao raka. Svi su zaplašeni hodali na prstima, suzprezali glas, pritomili kretnje i sustavljali dah ... nitko nije htio ničim, ni mišlju povriediti mojih boli. Pokrivalo mi vazdan suzama natapala žena ... Mjesece i mjesece ništa nije umanjilo golema jada ... Ali tad se dogodi nešto, što me je stiglo ljuće od bolesti moje. Čovjek, komu su dolazili suznih očiju sluge, podanici, žena i djeca, nije više bio onaj prijašnji ... Bolest se prepriečila i podigla ogradu prirodnu između srdca i srdca. Tielo mi je trunulo i grdnim raztvaranjem svojim odbilo dušu od duša. Nisam više bio njihov. Bio sam im tuđ, kao što je životu tuđa smrt. U njihovim sam kretnjama vidio odvratnost i potajnu grozu života pred smrću. Postadoh im zagonetan i nerazumljiv. Među nama je pukao jaz ... Oko otočja mrtvih razlile se zelene, močvarne vode. Sve se jače javljala njihova nestrpljivost. Bio sam im na teret. Pogled na moju bolest trovao je radost njihova života. Oni su me proklinjali moleći *Boga,* da im skine s vrata nesnošljivo breme. Žena me ostavila, odbila od otca rođenu djecu ... Amile, shvaćaš li sada, zašto sam se zaželio tebe? — — Oprosti ... ali i ti si čovjek. Doći će dan, Amile, dan užasan, kad će i tebe nadvladati vječni zakoni naravi tvoje, kad će kruta prirodna sila odbiti živoga od mrtvaca i podignuti zidinu od kamena između tvojega srdca i mojega truloga tiela. Doći će, Amile dan, i kako mu slutim došašće, tako rastu jadi moji, i više ih podnieti ne mogu ...

Kad je Amis svršio, pričini se Amilu, da je čuo ono, o čemu je već i sam razmišljao u bezsanim noćima. Rieči ga zatekoše nemilo i on osjeti, kako ga je osulo bljedilo, što ga na sreću u polumraku nije mogao da zamieti Amis.

Jedva je našao rieči, da utješi Amisa i da mu razprša sumnju, sumnju, što je od toga trenutka nije više mogao da razagna ni sam u sebi.

Drugoga jutra dođe otac Eufronije s debelim foliantom pod pazuhom. — Hitar pobrza staromе znancu u susret i kao svaki put nije se dao odpraviti, dok ga otac nije pogladio po glavi. A otcu Eufroniju kao da se nekud žurilo.

— Gospodaru — rekne on Amisu — od danas više ne čitam vitežkih avantira. Ja nisam *sveti Antonije.* Ova je pogana lektira navalila na me napasti, koje me muče po danu i po noći. Smetaju mi i kod čitanja breviara. Donio sam, evo, *Konfesije svetoga Augustina.* Zar ne, za prielaz će to biti izvrstno štivo?

No prije nego je otac Eufronije dospio da namjesti golemu knjigu, zamoli ga Amis, da uzme pero i da zabilježi misli, koje su ga mučile svu noć, odkako se razstao s Amilom.

Starac se pokori i zapisa ovo:

BOL. Bog nije stvorio samo radosti, nego i boli. Bit će, da su i boli njegova radost.

... Zašto sam uživao u sebi, kad je ono Amil probliedio, kad mi je drhtavim usnama mucao nešto, što više nije bilo neoboriva istina njegove duše?..

Zašto priprosti ljudi hrle na mučilišta, zašto ih je navala na stratištima?...

Ako ima i u bolima radosti, zašto da ih ne izkusi onaj, kome boljih sudbina nije namienila?..

Kad je otac Eufronije izpisao Amisove rieči do kraja, odpoče čitati *Konfesije svetoga Augustina.*

Međutim, dok je u Amisovoj komori trajalo čitanje, služio je u kapelici dvorskoj svećenik *jutrenju.* Francisko ga je dvorio dostojanstveno, sviestan svetosti svojega posla. U polumračnoj crkvici nije bilo nikoga do Amila. Klečao je na jastuku u divno rezanom klecalu od crna tvrda drva.

Amisove su rieči pale u čistu njegovu dušu kao kamen u jezero gorsko, prodrle su do dna i zamutile njezine vode — kao oko košute bistre.

Zar je moguće, pitao se Amil i zalud je tražio odgovor u smućenoj pameti, zar je moguće, da išto na svietu može natruniti ljubav k vjernome drugu? Zar je moguće, da ima nevidljiva sila, neprirodna moć, kojoj ne može odoljeti ni ono, što je najbolje u nama? Zar je moguće, da će Amil ozlojeđen ikad odvratiti pogled od druga, koji je u vjernosti bezkrajnoj za nj založio svoj mlađahni život?..

Već se bila svršila *služba,* i u sakristiji nestalo je već svećenika i Franciska, a Amil je još vazda, sakrita lica u rukama, klečao u polumračnoj crkvici. Onda se najedared digne, uzpravivši ponosno svoje gibko muževno tielo i iziđe na uzka, pobočna vrata.

Od toga je časa znao Amil, da će mu srdce ostati čisto. Došlo, što mu drago, njemu će čuvati — *Bog.*

Jedne je ljetne večeri sjedjela do prozora u Amisovoj sobi Amilova žena. Prozor bijaše širom otvoren, a u sobu je strujao hladan večernji zrak, natopljen mirisom cvieća i šuma. Bila je tišina, koju je prekidao samo pljusak vesala s rieke izpod grada. Žena se Amilova zagledala nekud u daljinu...

Amisu, umornu i tužnu, bila je izpaćena duša kao riedko kada... Taj je dan zamietio, da se je Amilova žena posve otuđila od njega. Dok ju je sad gledao pred sobom, srdce mu se kidalo od muke. Znao je, da je krivac toj ženi, da je nanio nepravdu njezinu životu nagrdivši ga tugom, koja je dolazila od njegove bolesti i miešala se sa svakom njezinom radošću. Znao je, da ga ona krivi i zbog čudnoga obrata u duši Amilovoj...

Amis bi joj rado štogod rekao, rado bi je molio za oproštenje, ali je bio suviše uvjeren, da to ne bi ništa pomoglo.

Zato se pričini da spava, i ne javi se, kad se ona htjela oprostiti s njime.

Kad je sjutradan došao otac Eufronije, zamoli ga Amis, da mu pročita ono, što je zabilježio pod nadpisom *Bol.* A kad mu otac pročita, naredi mu Amis, da pripiše još ove završne rieči:

Ni Amisu nije sudbina namienila drugih radosti od onih, kojih ima u boli.

Otac Eufronije ostavi pero misleći, da je to konac sentence. No Amis je citirao i dalje nerazumljive rieči:

Ako Amil ljubi Amisa, učinit će sve!

A onda reče posve razumljivo otcu Eufroniju:

— Uzmi *Sveto pismo* i nađi poglavlje: *Abraham žrtvuje Izaka.* Nađi i čitaj!

Otac Eufronije segne za knjigom, što je ležala na polici nad uzglavljem kreveta, zamislivši se rekne: »*Knjiga Mojsijeva* prva, poglavlje dvadeset i drugo«, otvori knjigu i stane čitati.

Amis je pažljivo slušao, kako je Abraham jednoga jutra nasjekao drva, osamario magarca, uzeo dva momka i svoga

sina Izaka i dao se na put u zemlju Moriju... Kako su onda stigli na mjesto, i Abraham načinio žrtvenik i postavio drva na nj i svezavši Izaka, sina svojega, metnuo ga na žrtvenik vrh drva i zamahnuo rukom svojom i uzeo nož, da zakolje sina svojega.

Tu prekine Amis čitača poviknuvši uzbuđeno porugljive rieči:

— Tvoj *Bog* je sladokusac, častni otče! ne osjećaš li njegove radosti u bolima jadnoga Abrahama?... Ja ih osjećam posve...

— Gospodaru, — odgovori mirno Eufronije — *Bog* je htio, da izkuša ljubav Abrahamovu, jer — kako veli *sveti Pavao* — *»Ja znam jamačno, da ni smrt ni život, ni anđeli ni poglavarstva, ni sile ni sadašnje ni buduće, ni visina ni dubina, niti nas ikoji drugi stvor može razdvojiti od ljubavi Božje«.*

— Dobro zboriš, — na to će Amis — ali sad mi reci još i ovo: Zašto to učini baš ovako *Gospodin?*

Eufronije se zamisli na čas, a onda pozivajući se opet na *svetoga Pavla* odgovori uvjerljivo:

— *»Jer mislim, da stradanja sadašnjega vremena nisu ništa prema slavi, koja će nam se javiti«, a »Tjelesno mudrovanje smrt je, a duhovno mudrovanje život je i mir«.*

Amisu se usjekla svaka rieč otca Eufronija duboko u pamet, i čitav dan nije mogao da se smiri od velikoga uzbuđenja.

...Navečer dođe Amil u komoru i sjede tih do glave bolestnikove.

— Amise, — govorio je Amil sagnuvši se umilno nad bolestnika — što je tebi, dragi druže? Zar ti je bolest krenula na gore? Ili te muče jadi, koje ne ćeš da odaš svojemu bratu? Odkako si sumnju bacio u moju dušu, tri put je jača moja ljubav spram tebe! Kroz tmine mojih bezsanih noći ona se probila i sad sja svietla poput jutarnje zviezde!

— Amile, — odvrati tužno Amis — ti si učinio za me više, nego što čovjek učiniti može. Ipak bih te još za jedno, za posljednje molio: rieši me mojega obećanja i pusti me da pođem, odkud sam došao...

— Tu želju — odgovori odlučno Amil — nikad ti izpuniti ne ću! Dadoh ti vjeru, da ću te paziti u svojoj kući. Tom vjerom ne krenuh nikad!

Tad se Amis uzpravi u krevetu, probliedjevši kao mrtvac, i progovori glasom dalekim, nenazočnim ove rieči:

— *Ako me ne puštaš, a ti me spasi! Uzmi mač i odrubi glave djeci svojoj, okupaj me u nedužnoj krvi, i izcielit će rane moje i duša tvoja!*

Kao da su se ukočili udi mrtvacu, Amis osta uzpravan, a Amilu klonu glava i uroni u grimizno pokrivalo.

On je plakao gorko i srdačno kao nejako diete.

Tad Amis prihvati desnicom milu glavu, uvije prste u mekanu kosu i vas se preda slasti bezkrajne boli.

Onda se pridigne Amil i rekne mirno drugu:

— Rado bih ti dao sve svoje junake i služavke i sve svoje imanje, ali je užasno, što hoćeš, da sasiečem djecu svoju.

A Amis odvrati tužno:

— Ja znam, da sam ti rekao nešto strašno, ali ti rekoh od nužde. Pusti me da pođem, da se u tvoju kuću povrati opet sreća i radost života!

Duboko ganut na to će Amil:

— Dobro, prijatelju, sutra kad nam prođe ova noć s naših duša, jasnije ćemo vidjeti putove, kojima treba da krenemo...

I stisnuvši toplo desnicu drugu Amil iziđe iz sobe.

Davno je već minulo ponoćje u mračnoj tišini noći, dok je još Amil gledao pred sobom mrtvačko bliedo Amisovo lice i slušao užasne, bezumne rieči: *»Uzmi mač i odrubi glave djeci svojoj«.*

U grozničavoj igri misli gotov se strašni čin, u svim bolnim potankostima, prizor za prizorom, izređao pred očima njegove bolestne mašte. Neizbrisiva izpriečila se pred njim grozna, krvava slika...

— Ne, ne — odvraćao je Amil sam sebe pritiskujući oči u jastuke.

— Ne, ne — — i dovieka: ne!

...»Pa ipak!« javljao se tad odnekuda drugi potajni glas i uvjeravao Amila neodoljivom silom pakostne rječitosti — »Ako je taj čovjek bio spreman, da za tebe žrtvuje život, zar da ti za nj ne pogubiš djecu svoju? Vjerom da kreneš onome, koji ti je vjeran ostao do smrti?...«

...I tek što je prvo svietlo novoga dana probilo mrak, Amil probudi ženu. Naredi joj, da se ogrne i pođe u crkvu na

jutrenju. A kad je žena ostavila komoru, diže se i sam, opremi se i segne za mačem. Tiho se primakne djetinjoj izbi i stane pred milo dječje gniezdo. Bezimena ga žalost svlada, i on klonu slab i slomljen na krevet na topla dječja tiela...

Tu se razplače gorko i uzdahne prebolnim uzdahom:

— Je li ikad tko čuo za otca, koji od svoje volje pogubi djecu svoju? ... Ah, djeco draga, ja nisam više vaš otac, nego vaš bezdušni krvnik!

A djeca se probudiše, jer su ih takle suze njihova otca, pogledaše milo u otčevo lice i skupiše sićušne usne na veseo smiešak.

Tad im Amil rekne pun sladke gorčine:

— *Vaš smieh prometnut će se u suze, jer vaša nedužna krv treba da bude prolivena.*

I tad uze mač . . . . . — — — — — —
— — — — — — — — — — — —

Kad je malo zatim stupio pred Amisa i ovaj mu smotrio krv na rukama, spusti se Amil na koljena pred njim i usrdno reče:

— *Gospodine Isuse Kriste,* koji si ljudima zapoviedio vjernost na zemlji, koji si gubavca izliečio svojom rieči, izlieči i mojega druga, jer za nj sam prolio krv svoje djece.

I tada se dogodi čudo.

Miris nedužne dječje krvi prostruji dušom Amisovom, potopi je svu kao sunčana zraka tminu... *I on se uzpravi zdrav, zdrav kao jelen u gori.*

... Amil naredi slugama da donesu najdragocjenije njegovo ruho. Sluge se vratiše skoro i opremiše Amisa bajnim vitežkim sjajem.

Tada krenu povorka u crkvicu dvorsku: na čelu ruku o ruku Amis i Amil, a za njima Francisko i Antun.

Žena se Amilova nađe u golemu čudu i zapita sva smetena:

— Koji je među vama moj muž? Razaznajem odiela, ali čovjeka od čovjeka razlučiti ne mogu.

A Amil joj reče:

— Ja sam Amil, a ovo je Amis izliečen od bolesti svoje.

Tad padoše na koljena i hvaljahu blagost *Gospodinovu,* a orgulje s kora kao daleka jeka prosuše dušama njihovim veličajne melodije *Tedeuma*...

... Dotle je glas o čudu na Amilovom dvoru s tolikom brzinom obašao sve kuće u gradu preko rieke i u selima i u zaseocima, da se je Amilu činilo, kad su zvona zaječala na crkvenim tornjevima, da ječe sama od sebe...

Tad prirediše veliko slavlje. Izkitiše stolove cviećem i iznesoše zlatne tanjure. Vrh stola s lieve i desne Amilove žene, gdje su sjedjeli Amis i Amil, metnuše pehare, papine darove krstne.

I velika, neobuzdana radost uđe u sva srdca... Samo su Amis i Amil gledali tužno preda se u svoje skupocjene pehare... A kad Amilova žena zapita, kako se dogodilo čudo, ne može ni jedan da kaže...

Tad u svojoj radosti Amilova žena mnogo poželi i dječicu svoju i diže se i htjede poći, da ih probudi... Ali Amil joj naslutí želju, jer je i sam čeznuo vruće, da se izplače nad njima, te joj ne dade poći...

Zamalo digne se i pohiti do dječjega gniezda.

Kad je rukom prihvatio bravu, izdade ga snaga, a bol mu poput rta od mača razpori njedra...

Pod teretom težkoga tiela vrata se otvoriše, a mila dječica, ugledavši otca razširenih mu ruku pohrliše u susret.

Sulud od sreće digne ih Amil visoko prema nebu i potrči s njima.

— Evo, — klicao je Amil vrativši se k svojima, — *veseli se mila ženo, jer tvoja djeca, koju sam ubio, žive, a Amis je ozdravio od njihove krvi!*

Svi se zapanjiše u golemu čudu, a Amis i Amil u isti trenutak kao da jasno zamietiše na bielim dječjim vratićima uzke svietlorumene pruge: *oštrice mača svježi krvavi trag.*

MATER GENETRIX

Napokon sam saznao za njegovu adresu.

Ne bih se zacielo ni sustavio u ovom gradu ni po čem privlačivom, kad me ne bi bilo nešto mamilo k njemu. Proživjeli smo zajedno toliko mladih dana, toliko radosti i obiestne sreće. Prošli smo zajedno dio puta, možda najljepšega u životu, s istim korakom, s istim vidicima, s istim susretima i s jednako raztvorenom dušom. I premda je već prošlo mnogo godina od našega razstanka, vrieme nas nije moglo razstaviti.

Osjećao sam to danas više nego ikad. Svega me je obuzimala radoznalost: hoću li naći istoga čovjeka, koga sam tako dobro znao i za koga sam bar mislio, da ga posvema poznam. Zanimalo me, da li je ostao isti ili je postao drugi, onakav isti i drugi, kakav sam postao i sam.

Mislio sam, da ću to doznati i po svakoj najneznatnijoj sitnici, koja me je dovodila s njime u vezu.

Zanimala me već i kuća, u kojoj je stanovao, i bilo mi je prijatno, kad sam se uvjerio, da je nova, ukusna i svietla, jer kao da sam već odprije smislio bio, da on ne može stanovati u drugojačijoj kući. Bio sam zadovoljan i s prostranim predvorjem, sa svietlim stubištem, da, i s ukusnim nadpisom na vratima stana.

Kad mi je stisnuo ruku, pouzdano sam izčekivao, da će me i zagrliti. I nisam se prevario.

U tren oka našao sam na njegovu licu crte, koje sam prepoznao iz nekadašnje zlovolje ili srčbe ili straha ili radosti ili neobuzdane sreće, ili baš iz jedne neizbrisive uspomene.

I od toga časa nije trebalo ničesa više, da nam bude obojici jasno, kako je vrieme malo odkinulo od onoga, što nas je odavna jednako vezalo jednoga uz drugoga.

Izpripoviedali smo jedan drugomu sve najznatnije događaje naših života i zamalo se činilo, kao da i nije nilo ničesa, a ni vremena, koje bi nas bilo ikad razstavilo.

No dok su se naši razgovori gubili u doživljajima, nama ipak tuđim i stranim, osjećaji naši bili su laganiji i sporiji i kao da se zaustavljali napose na svakoj stvari uvjeravajući se o svemu na svoj osebit način. Tako se živo spominjem, s kakvim sam čudnim osjećajem upoređivao prijateljevu prosiedu kosu s onom bujnom plavom iz uspomena; kako sam naišao u crtama lica ipak i na tuđe i nepoznato, a oči su mi po sobi nemirno tražile u svakoj sitnici odgonetku tisućim pitanjima i zagonetkama.

Jedno je imalo za me ipak najveću draž.

Među slikama na stienama izticale se vidno nekoje otmjene reprodukcije. Prepoznao sam u njima remek-djela flamskoga slikara Petra Pavla Rubensa. Bujna ženska tjelesa njegovih triju gracija, Leukipovih kćeri, Atalante, Andromede, Angelike i Helene Fourment, ne samo da su zaustavljala pogled, nego su nametala i posebno neko čudesno divlje-puteno razpoloženje. Morao sam osjetiti na sebi snagu majstorove razplamćene fantazije, dah ružičaste ženske puti i trzaje duše, koja se je opijala ovakim žarkim snoviđenjima. Sjećam se, da sam prekinuo prijatelja opazkom:

— Tvoj je majstor Rubens? — A on mi je odgovorio:

— Da, odkad sam se s njime upoznao, on me je obsjeo! No u tome ima i nešto dublje...

... Jedne večeri, kad smo u njegovoj radionici izpod Rubensovih slika razgovarali opet kao ljudi, koji se dugo, dugo nisu imali kome povjeravati, doznao sam po jednoj čudesnoj priči, zašto je Rubens »obsjeo« prijatelja. Doznao sam, s kojim se je mutnim čuvstvom izpreplitao zanos toga čovjeka za Rubensove gracije, Leukipove kćeri, Atalantu, Andromedu, Angeliku i Helenu Fourment...

Ipak, što sam doznao, nije se dalo pripoviedati ni u najintimnijoj noćnoj izpoviesti. Prijatelj je izvadio iz zaključane ladice žute, olovkom izšarane papiriće i stavio ih preda me na pisaći stol.

Dok sam ja čitao, on se je uzbuđeno šetao po sobi. Šum njegovih koraka zamiraše sablastno u sagovima.

Dva osjećaja ponio sam u svoj živosti predočavanja iz najranijeg djetinjstva u muževno doba: putenost i tjeskobu. Uspomene o svemu drugome znatno su pobliedjele i čine mi se danas, kad ih obnavljam, više kao doživljaji drugoga čovjeka, nego kao doživljaji moji, i kao da ih nisam neposredno doživio. Ali za časove tjeskobe i straha znam pouzdano, da su prešli ovom istom mojom nutrinjom, koja i danas jednako sve moje proživljava, a doživljaje putene mojega djetinjstva prate još i danas one iste tamne sile mojega bića s istim tajnim trzavicama i uzbuđenjima. U njima sam sav, koji sam bio. Jedan čovjek, jedna duša. Oni se ne će zacielo nikad odkinuti od mene.

Još mi se danas ukazuju kadkad u dnu tmina zaboravi biela, meka njedra moje dadilje. Ne mogu dokučiti, da li kao zbilja, ili kao kasnija fantastična sanja, ali još danas osjećam tajanstven dodir topline njezina mlieka s toplinom svoje krvi. Moj fizički osjećaj mora da je zbilja.

Spominjem se živo svake svoje djetinjske ljubavi i svakoga ženskoga lica. Znam za razlike između tih ljubavi i točno im razaznajem narav i jedva zamjetljive osebitosti. Godine mojih gospođa nisu odlučivale, nije vazda ni ljepota. Ako naprežem pamćenje, sjećam se značajne jedne crte, koja me se je doimala, linije jedne, boje puti ili kose, ili samo jednoga mjesta na zagasito žutom vratu ili na bliedoj ruci. Spominjem se na pomutnju u svojoj duši, spominjem se, kako me je jedno čuvstvo činilo zamišljenim i sjetnim, drugo mi uzbudilo maštu bezbrojem sretnih zamisli; kako sam postao najedared pitom, krotak i blag, a drugi put razdražljiv, nesnosan i neukrotiv; kako su me kažnjavali zbog toga, a mene je kazna činila sretnim: usnuo sam sa suzama u očima razbludnim snom.

U mojim djetinjim igrama krio se čitav mali sviet ljudskoga ljubavnog života. Vjenčavao sam se s djevojčicama i prisizao im pred malim oltarom vjernost, uživajući nada sve u uvjerljivosti svoje prisege, za koju sam ja jedini znao. Onda smo sebi sagradili kućicu i odpočimali smo dragu svakidašnjost, kako je napokon i veliki ljudi jednom odpočinju. Brinuli smo se kućanstvom, primali smo posjete, čestitali imendane s kitama cvieća i u rukavicama, spremali ručak s umišljenim jestvinama — i bili smo nesretni, kad su nas gladne dozivali k pravome ručku...

Kad se ne bi miešala sadašnja čuvstva u moja sjećanja, mogao bih pouzdano reći, da je moj puteni život vazda zapremao jaču polovicu svih mojih misli i maštanja, upravo onu, koja mi se najsilnije utiskivala u dušu. Jednaki čar novosti, koji me je osvajao, kad sam odkrivao od dana u dan sviet oko sebe, još me je jače obuzimao, kad sam odkrivao sviet u sebi, i baš taj puteni, najzanimljiviji, najbujniji i najviše moj. I kad danas dozivam sve to u pamet, pred mojim se duhom nižu slike sive u okvirima zamagljenih noći. Čujem još jecaje potmulih uzdaha i strujanje mlake, bolećive krvi.

Nije mi jasno, dokle su se uzpinjale moje ljubavne želje. Čini mi se, da su u svojoj suštini bile nesebične, i da bi se u zbilji skoro razpršile bile kao sanje na tracima sunca. Posve neodređene, po svojoj su snazi ipak bile jedno sa svima kasnijim. Moje oči nisu zapinjale o isto kao sada, ali su uzbuđeno tražile, da vide više, nego se je vidjeti moglo. Što im je onda uspjelo odkriti, sve to gledam još i danas i osjećam prve zanose gledanja.

Bezsramna, pohotna radoznalost bila je najjači izražaj toga ranoga nagonskog života. Vidjeti bilo mi je toliko, koliko znati i dosegnuti. Vidjeti, i ništa više...

U to doba pada i veliki događaj moga djetinjstva.

Moje se želje nisu mogle dugo ostvariti. Sve, što sam vidio, samo je dražilo maštu i punilo je slikama nedoglednim. Stajao sam drhćući od uzbuđenja pred zastorom posljednjega saznanja. Znao sam, da se iza njega krije žena. Slutio sam već onda, da nešto veće i zamašnije ne ću nikad ni vidjeti..

A onda mi je došlo pred oči.. O, da mi nije nikad ni došlo!...

Bio je vruć ljetni dan. Mi smo se djeca kupala u plitčinama velike, pitome rieke. Voda je bila topla kao krv, meka kao mlieko i bistra i prozirna, a sunce je šaralo zlatnim, zmijolikim zrakama nemirne arabeske diljem vode vrh šarena pjeskovita dna. Naša sitna, vlažna tjelešca drhtala su od slasti dodira sunca, zraka i vode.

Već je davno bilo prošlo podne, kad smo izilazili iz rieke. Ja sam banuo naglo u svoju kabinu. Kako sam iznenadno raztvorio vrata, zagledah pred sobom nagu ženu. Zagledah je i ne mogoh odkrenuti bezstidnih, zavedenih očiju..

Preda mnom se digao zastor, razgrnulo se sedam koprena, zablieštio se bjelokostni kip.. mojih nedogledanih snoviđenja konačna i posljednja objava..

Gledao sam prvu ženu: svoju roditeljicu majku...

Nikad se nije u ranoj mladosti ni u kasnijem životu nijedna slika dublje usjekla u dušu moju, nikad me nije bolnije zasliepila ljepota! Ništa mi nije silnije zamutilo čuvstva, ništa nije potreslo moćnije svim bićem mojim...

Bjelokostni kip, pun veličanstva i dostojanstva, ušao je u razbludnu dušu moju i izobličio se u njoj u mistični lik nedokučivoga barbarskoga božanstva. Još sad kao da mu osjećam dolazak sablastan i hladan kao dodir krila sliepoga miša..

U moj se nagonski život uvukao strah i tjeskoba. Plašio sam se slika uzavrele mašte i prezao sam pred priviđenjima, koja sam slutio u mraku spuštenih trepavica.

Ni kad sam postao stariji, nikad me više nije ostavio dojam toga čudesnoga doživljaja. Na kratko vrieme znao sam ga zaodjenuti pjesničkim čarom. U dalekoj perspektivi djetinjskoga čuvstvovanja pričinjao mi se tada kao čista poezija: gledao sam nevinim dječačkim očima, a sa zanosom stidljivoga ljubavnika bielo tielo majke roditeljice. Mater genetrix. Vraćao sam se idili prvih ljudi... No prebrzo mi se zamutila vedra slika. Osjetio sam opet na sebi žaoke prošloga bola. Tražio sam po šarenoj svakidašnjosti i u knjigama sličnu zgodu, jeku svojemu jadu. Sa zgražanjem naišao sam tada u tragediji Edipa kralja na tragove svoje tjeskobe. Onda mi se je pričinjao moj djetinji doživljaj kao prvi zametak jedne nikad nedoigrane žalobne igre tajanstvenoga djetinjeg čuvstvovanja..

Još dugo i dublje lutale su moje misli tminama dječje duše...

Onda najedared donio me slučaj pred Rubensove slike. Iz opojnosti s ljepote njegovih žena izronila je iznenada preda mnom — bajna prikaza mojega djetinjstva.

Kao ništa u životu bili su mi sladki ovi časovi čistoga zanosa nad čarima onoga bielog, bujnog, nedosežno liepog tiela. Sada sam uživao kao umjetnik. Svaki potez, svaka linija vila se iz dubina moje duše i ostavljala je u njoj tragove bezumne sreće i blaženstva...

Bilo mi je shvatljivo, zašto se Rubens nije žacao pred čitavim svietom razodkriti draži svoje ljubljene žene...

..U davnim, davnim onim vremenima, kad sam još bio nedužno diete, tako se je možda prohtjelo jednom većem umjetniku, da skine pred sinom koprenu s najljepše žene.

U onim davnim, davnim vremenima...

Kad sam svršio čitanje, moj se prijatelj primakao električnom zavoru, zakrenuo ga lako, a veliki luster u sobi planu neizbrojivim novim plamenima.

U žarkom su svietlu stali likovi na Rubensovim slikama oživljavati. Puti bujnih ženskih tjelesa stale se prelievati sniežno bielo u ružičasto, mrtvi bielo-mramorni sjaj stao se razprskavati i raztitravati u nemirnu, nervoznu, baršunastu igru zraka; sjene su se stale kao sitne vijugave zmije uvlačiti u zamamne udubine bezkrajno liepih linija i neravni ženskih nagih tjelesa..

Učinilo mi se, kao da su sašle iz okvira i gracije i Leukipove kćeri i Atalanta i Andromeda i Angelika i Helena Fourment i da su se uhvatile u pomamno kolo. Učinilo mi se, da sam došao po svietloj sunčanoj zraci u poganski hram, na slavlje nekom neznanom barbarskom bogu...

R A T N I   A F O R I Z M I

Uviek je u sadašnjosti latentno sve najviše ljudsko. Nije drugojačije u ratu, a drugojačije u miru, nego isto danas kao i jučer.

S pravom Schopenhauer omalovažuje poviest. Danas gledamo djela i junake jednake najpoznatijim i najslavnijim u prošlosti. Svatko neka se uči krepostima u svoje doba: u miru, u ratu. Najbolje je uviek najbolje.

Jer djelo rata nije ni po čemu veće nego djelo mira. — Ne izpričavajmo se! — Heroja ima svagda.

Rat je samo jedna objava života, a mir druga. Dan i noć.

Čovjek ostaje vazda isto, tako i njegovo etičko naprezanje.

Genij Čovječanstva obuhvaća sve to jednakim mirom. I dok se čovjek uzbuđuje, trza i kida od grčeva boli i muka, On ostaje miran i bezćutan kao priroda što je bezćutna kod najgrubljih svojih okrutnosti.

Umjetnost je Njegovo ogledalo. Hladna i skladna u sebi ona odražava uzbuđenja i trzaje i boli i sve ljudsko. Pred njom vječnom sa zanosom sustaje smrtnik-čovjek.

*

Nije istina, da će naš narod izginuti od željeza i olova: to je samo jedan način kako žive ljudstvo, kako mi živimo... od uviek.

Kažu: na gomili leševa leži vojnik mrtav s ukočenim, na molitvu grčevito sklopljenim rukama. To je simbol. Bog se je objavio u nježnoj i dragoj kretnji, na međi života i smrti, ovjekovječio se u ledenim prstima...

Tko će nam izagnati Boga iz živih srdaca?!

R A T

Ne vjeruje, da se to probilo i do njega, da ga je još stiglo. Kroz nekoliko godina sve je bilo ustaljeno, kao da će to potrajati ovako do u vječnost. Bolestna žena, mlad čovjek — polubećarski život. Srdce ga goni, a ipak ne može nikud napolje. Oko žene bolnica, otčinske radosti bez zatišja doma. Veseli ga diete, ali mu je slast nepodpuna. Dok je bilo posve maleno, trebalo ga njegovati bez majke: činilo se, kao da su dva bolestnika u kući. Prerano je zašao pod jaram, činovnik s malom početnom plaćom. Nikako nije mogao smisliti, da bi mu žena iza nekoliko mjeseci neizlječivo oboljela: tko bi bio to uzeo u račun? Pa kad se ipak dogodilo, došlo je sa svim onim drugim, što sliedi iza prvih utaženih zanosa.

Imali su tiesan stan od dvie sobe. Kad su se uselili, sve se činilo kraljevski, ali tad se veća soba pretvorila u bolničku izbu i u djetinjsku komoru. Sve je zaudaralo liekovima i neudobnošću. Smjestili su ga u drugu sobu, no to je bilo preblizu. Kad bi se satrt vraćao iz ureda, nije se mogao gdje razpojasati, da mu bude na čas ljepše nego ondje. U ono malo vremena oko ručka ogorčavale su ga tužbe na služavku i diete. Ženi je trebalo sve dodavati, jer su joj noge odrvenile bile: nije mogla ni da stane. Bio je sretan, kad se opet vraćao u ured. Navečer bi pošao svojim putevima: trebalo se nekako razonoditi i otresti svega. Tko da mu suspregne mladost?

Bila je muka gledati njegovu ženu! Posadili su je kraj prozora, utisnuli glavu među dušeke. Plava joj se kosa bolno zapepeljila, obrazi i nos produljili, oči joj napupčale, kao da su se uplašile svieta i gledanja u nj, skamenile se suviše biele, vodeno odrazujući sa zjenica sjaj dana i stvari. Sva joj je put lica bila žutkasta, a bore čela laštile se kao od probitih muka. Nije ti bilo, kad bi je pronicavo motrio, kao da prodireš u

mukotrpnu dušu, u kojoj se sigurno zbiva nešto patničko, nego ti je bilo kao da ne možeš od svoje muke dosegnuti veće. Tvoja je crna misao pretjecala sve drugo, i njezino.

Na prozor su joj posadili lonce sa cviećem. Ono je raslo sporo pred njezinim očima. Boje su igrale, a kad je zamirisalo, činilo se, da čuješ sitne njihove pjesme, namienjene samo njoj. Nikojem drugom cvieću nisu bili dosuđeni bolji i veći posli.

Što se događalo u one duge ure, mjesece i godine između nje bolestne i njezina mladoga muža? Ništa mu nije bila kadra dati od onoga, što su čas prije osjetili kao vrhunac svoje sreće. Kud se zamela njezina dražest, mladost i ljepota? Obteretila mu je život svojim bogaljstvom. Mučio ju je u potaji ljubomor, razumievala je sve i opravdavala krutim razborom, no ništa od toga nije sputavalo njezino vrelo čuvstvo. Što mu je ona sad bila? Ni ljubovca ni žena ni drug.

Dugo je tekla takva muka među njima, dugo, i valjda joj ne bi bilo nikad kraja, da nije došao rat. Pozvalo ga, svrstalo ga u redove i među prvima je trebao da krene. U omaglici hitrih i nedohvatnih časova obuzela ga radost, da ga je ipak nešto maknulo iz rđava života, obuzelo ga tašto zadovoljstvo, da se prometnuo u pristala poručnika, a da nije osjetio tjeskobe ugrožena života.

Ljudi su po gradu čekali grozničavo viesti, uznemireni su tumarali ulicama, skupljali se oko oglasnih stupova. U kući čini se svakome posao neznatan i suvišan; stajali su, kao da su im pociepali ruke. Događalo se u svaki tren toliko, koliko nikad prije, a ipak im je i to bilo premalo. Ako je zadrhtalo gdjegod u tjeskobi srdce, nije se čulo. Onda su se stali nadvikivati, prolazili su u ruljama i opajali se lozinkama, zvukom rieči i tutnjavom bjesomučna razaranja. Za velike podvige trebalo je izgraditi golema dušmanina, barem u odjeku svoga glasa, u štropotu tisuću koraka, u skupnim uzbuđenjima kao u odljevu svoga — bilo u čemu. Svatko je mislio, da je po strani, da ga se ne tiče, a bio je obuzet vas. Štogod bi smišljao, ništa nije bilo njegovo, nego igra vjetra, neobuzdanih talasa. Nikad se nije toliko bibalo tlo pod rođenim nogama. Kudgod si stao, sve ti je bilo tuđe, nepouzdano. Tuđe su ti bile misli, osjećaji i vas čovjek.

Zapoviedi su se progonile kao bujice, i bilo mu je prijatno, ponos neki, da se tiču njega, koliko nikoga. Činilo mu se, da je njegova kuća tako dugo mirovala baš zbog toga,

da bolje i više čuje ono, što je došlo. Opremao se pomno, s brižljivošću, kao za svatbeni put. Vidio je točno pred sobom mjesto, na koje će stati, premda mu o njemu nije nitko ništa kazivao. A tek posljednji dani! Oni su mu tekli gladko, po redu: nikad mu nisu urama pokretale moćnije sile.

Ni od djeteta nije se odkidao težko: bilo mu je, kao da će mu na razstanku otisnuti u voštano srdce divovsku sliku o sebi, s njome i ljubav golemu, koja se u tren razgoropadila velika — za čitav ljudski viek. A prema onoj biednici svojoj osjetio je nešto bolje nego jučer, i prije; razblaživao se sam svojim blagim osjećajem.

Imao je krenuti u kasnu noć. Dogovorili su se, da će se u predvečerje razstati, a oni će poliegati rano, tiho kao svaki dan, kao da se ne događa ništa neobično. Onda će on još među prijatelje, a onda...

Sjedjela je na svom običajnom mjestu. U mraku su se bielili sablastno bieli dušeci, sablastnije od njezina bliedo-žutog lica. Činila se strašno nezgrapna uz mlada, stasita poručnika. Ubijala ju je misao, da se ona ovako ne prašta od svoga »vojna«... Tko je taj mladi čovjek, koga zovu u boj, koji ide nekud, kud ona svojom maštom ne stizava? Što će on ondje obraniti? Zašto će ubijati? Koga? Tko mu zavidi taj njegov život, i ovakav? Ili da se vrati i on bogalj u ovu kuću bogalja? Da jednom sjedne uza nju i oboje da zure u ovu mrvu bieloga svieta?... To nisu bile misli, koje bi se prometale u suze: usne su joj se malo raztvorile, šutjele su u po glasa. Da joj je bilo smjelosti, zahvatila bi ruku njegovu i proplakala nad njom gorko, samo da nije nikoga bilo u sobi do te ruke...

U taj čas mali se sin njegov došuljao do glasovira. Bio je diete-umjetnik. Naučio je novu pjesmu: iznenađenje, poputni dar otcu: »Liepa naša domovina«. Tužno-svečana melodija probijala se sad kroz tminu, doticala se nježno i meko stiena, mrtve tišine i zalutalih njihovih duša.

Zagrlili su se, izljubili i razstali...

Sva je drhtala od uzbuđenja. Dakako da nije mogla usnuti. Zamalo je on izišao iz kuće. Kad je već zatvorio vrata za sobom i kad je sigurna bila, da je ne će čuti, dvaput ga je dozivala:

— Tomo! Tomo!

Na ulici je bilo ljudi kao u po biela dana. Tražili su se, svatko je imao nešto drugome reći, svatko se nadao od drugih

nešto čuti. Što bi netom čuo, primienio bi na svoje, na svoje misli, svoja čuvstva i svoju sudbinu. A kad se sve to prikazalo kao ništa, razpredali su ništavosti, kao da se radi o najvećemu. Sila događaja šuljala se potajice — kao učinci otrova — u živote, izobličivala ih u fantastična priviđenja — u tamnoj budućnosti. Svatko se vidio drugojačiji u nečemu, na što doslije nije pomišljao, pod teretom, kojemu nisu bila navikla ramena, a trebalo ga pronieti nekud daleko...

U maloj je mračnoj uličici našao Tomo Jovanku. Ona ga je nestrpljivo čekala. Praonicu su njezine majke opljačkali prošle noći, porazbijali prozore i vrata. U prvom snu uzbunili su je smrtnim užasima. Zbog one smetnje nitko nije od njezinih danas ni opazio, kud je pošla, kroz cio dan nitko nije zamietio, kako su je pomele boli razstanka.

Gdje bi bila ona prije nekoliko dana slutila, da će se njezino malo hirovito gradsko ljubakanje s tim umilnim gospodinom prometnuti u gotovu ljubavnu pustolovinu s pravim pravcatim poručnikom, s junakom, koji kreće u krvavi boj? Sad tek kao da joj je uzkrisivalo pred očima, kakva je to bila plamena ljubav ono njihovo šaputanje, potajno sastajanje, stiskanje ruku i cjelivanje bez broja i kraja. Sad joj je tek od sve one prošle draži udarila u lice krv, uzbibalo se srdce i uzbunilo strašću... Pa i one njezine sebične misli, kako će jednom zamieniti bolestnu, mrtvu ženu, sad su se opet uznemirile i glasnije uzvikale. Sad joj se sve činilo i bliže i ništa više nemoguće...

Velike su njezine oči sjale anđeoski kroz tminu, noć se potiskivala samo u crne kose. Biela je čipkasta bluza sapinjala mlado tielo kao negvama. Bila je jednaka slast približiti se, taknuti je, kao i zastati i očima uhvatiti svu sladku sliku njezine pojave, njezina stasa, mladosti i djevojačke duše.

Nikad se nije činila Tomi ljepšom i dražom. Njegov je težki život povlačio sa sobom poput mutnoga vala i svu milinu njegove mladosti. Kao nešto nečisto i krivicu osjećao je doslije i ljubav prema toj djevojci, koja ga je zavoljela — Bog bi znao, zašto — u lutanjima neobuzdane duše. U njegov su odnošaj s njome ulazile težke brige života; ljubomor žene i dužnosti otčinske činile su ga smiešnim. Svega je toga nestalo u ovome času, u njezinoj blizini, na razstanku i dolazku novoga nikada sanjanog...

Išli su držeći se za ruke kao djeca kroz najgušću tminu. Bili su jedno drugomu blizu i bliže u ovaj čas nego ikad, jer se je sve oko njih kidalo, lomilo i razdvajalo. Nikad nije imala dubljega smisla, više snage i poleta njihova ljubav nego sada. Nisu se mogli nagledati jedno drugoga, nisu se prestajali uvjeravati o ljubavi i vjernosti, o pouzdanju u sreću, koja će sigurno doći...

Već je bio nadošao i posljednji sat, sat odlazka, kad su zajedno stupili u Tominu sobu. Čas je bio pregolem, a da bi bili pomišljali na neopreznost, nedoličnost i pogibao. Ona se htjela još dotaći njegovih stvari u kovčegu, htjela je položiti ruke na predmete, koji su polazili s njime na velik i odsudan put. Htjela ga je razdragati svojom junačkom smjelošću, nečim iznenadnim i toliko neobičnim, kao što je neobično i izuzetno bilo i sve drugo.

Ona se ljubko snalazila u njegovoj kući. Njezine se priproste kretnje nisu nametale, a ipak ih nije mogao prestati gledati. Sve mu je bilo na njoj do posljednje sitnice drago i znano iz sanja sladkih čeznuća. Neizreciva milina djevojke, koja ljubi, zatravila mu je pustopašnu dušu.

U njezinim je crnim očima izgarao nepouzdan sjaj. Zamutile su se — od njegova zagrljaja. Kao ledeni dah pala joj je na lice sjena bljedila, produljilo se. Pod njegovim prstima postajale su joj vlasi tvrđe i oštrije. Cjelovi, koji su pohlepno izpijali usne, postajali su bezsmisleni...

Istom, kad su izišli iz sobe, bilo im je obojima jasno, da je sve to čula i Tomina bolestna žena.

Na stanici su ga dočekali prijatelji. Vojnici su već napunili vlakove. Male su bezbrojne trobojke na kapama radoznalo provirivale kroz prozore. Sve je bilo još uzbuđeno, pod dojmom razstanka. Silom se otimao Tomo posljednjim zagrljajima prijatelja, kad se vlak već micao. Zamalo i nestalo ga.

Drugoga dana sjedjela je Tomina bolestna žena i opet do prozora. Glavu je utisnula dublje među dušeke, inače se za nju nije ništa izmienilo... Na prozoru cvalo je cvieće...

Prvoga su mjeseca dolazile hitno viesti od Tome. No bile su vazda oskudne. Čitala je pomnjivo novine. Čitav je golemi rat postao pomalo brigom njezina malog srdca.

Onda je iznenada došla viest, da je Tomo pao na južnom bojištu. Sad su se istom zacaklile njezine plahe oči: ona se nada, da će se Tomo — Bog bi znao, kojom srećom — ipak još — vratiti.

I S A B E A U

Događaji iza kulisa marionetskog teatra

Kad se svršio čarobni vaudeville na malome teatru i žuta svilena zavjesa po posljednji put lupnula o daščice, koje i ovdje znače sviet; kad se pogasili nečujni plameni uzdasi žarulja, i sva se dvorana zgrčila u tami; kad je već davno mala Holandezkinja s dubokim dekolteom iz trećega reda parketa sklopila na mekim dušecima plave djetinje oči, — našao se drveni gospodin grof licem do lica, na gomili drvenih leševa, do gospođice Isabeau.

On je bio jedan od vrlo otmjenih, koji su tik do fotelja Velike Kraljice motrili s udivljenjem ples gejša, nenadkriljivu produkciju učiteljice baleteuse, signore Grondone. Gospodin se grof zalud patio na svojoj crnoj niti, da izmakne na čas laskavoj blizini Velike Kraljice, pa da potraži poslije plesa iza kulisa gospođicu Isabeau, malu balerinu s desnoga krila, da joj pokloni krupni briljant u svome prstenu, ili četveropreg, ili svoj najljepši dvorac u zatišju Normandije... Sve bi joj bio dao u onom prigušenom zanosu, kad se nije mogao oteti crnoj niti, jer je osjetio, na pragu svojih petdesetih, opet ljubav, divlju ljubav kao prije trideset godina!

Gospodina su grofa prošli srsi svim njegovim drvenim udovima. On nije vjerovao prevarljivoj mjesečini, šta više nije vjerovao ni svojim rođenim očima, da je dodir na njegovim obrazima bio doista dodir lica male graciozne balerine, da je ona potražila upravo njega, i tu se smjestila posve udobno i prijatno u njegovoj blizini. Kod produkcije bilo je toliko mladih, otmjenih i ljepušastih kavalira, koji su sigurno također primietili dražestnu Isabeau, a ona ipak nije pošla ni s jednim, odrekla se svih prijatnosti njihove naklonosti i potražila je ovo mrtvo mjesto na njegovim grudima. Da mu nije zapinjala rieč u grlu, on bi joj sigurno bio rekao: »Gospođice, to nije

mogući«! To bi joj bio rekao, a mislio bi u sebi: »Gospođice, ja sam star, moji su udi ukočeni, ja se ne umijem više ni pokloniti elegantno, moje su noge od drva, a ruke mi suhe i hladne...«

Ali zbilja je bila tako bezobzirno istinita, da nije mogao sumnjati: gospođica je Isabeau došla zacielo namjerice k njemu, zahvatio ju onaj strastni val njegova čuvstva, i privukao neodoljivo k njemu. I sad je taj čarobni stvor njegov, njegov, do bezkraja njegov!

...Zraka mjesečine pomaknula se nježno s njezina lica, pomilovala ga kao suha usna još jednom, i zaronila kao omamljena u tminu.

Ono, što je čas prije morao vjerovati, sad se gospodinu grofu pričinilo još više kao sanja...

...Pokucao je na vrata na kraju grada, gotovo u predgrađu, i zapitao staru gospođu:

— Stanuje li ovdje gospođica Isabeau?

Starica mu je otvorila mučke vrata od sobe. Došla mu je u susret mala stidljiva djevojčica u ružičastoj bluzi.

— Vi ste, gospođice Isabeau! — uzkliknuo je grof, a gospođica stisnula tek jednom rukom bluzu oko vrata, a drugu je položila povjerljivo u njegovu. Za čas preletjelo mu oko trošnim ubogim ameublementom. Nije rekao ništa, zavirio je samo dublje u djevojačke oči. Dohvatiše mu stolac, kao umoran on se spusti na nj. Njegovi drveni udovi sudariše se, on se plašljivo obazirao: nije li tkogod čuo štropot.

Nastala je mala neprijatna stanka.

— Izvolite, gospodine grofe? — zapitala ga smjelo gospođica Isabeau.

— Došao sam, — promuca grof, — da Vam čestitam. Vi ste plesali divno!

— O niste se trebali truditi...

Mnogo više nisu toga dana govorili.

...Kad je grof opet stupio u svoju palaču, krenuo je ravno u svoj kabinet. Zatvorio je naglo vrata i sjeo uz razkošni pisaći stol. Naslonio je glavu na ruku, a oko mu zapelo o fotografiju u zlatnom okruglom empire-okviru. Pred njim je stajao njegov trideset godina stari portret.

Jest, takav je bio on.

Jedva da bi ga tko danas prepoznao...

...»Mala Isabeau, o kad bi to mogla biti ljubav, ljubav kao nekoć! Kad bih Vam mogao doći i reći: Gospođice, ja sam odabrao Vas! Tu nema izlaza! Vi me morate ljubiti! Ja sam mlad kao i Vi... i ja Vas ljubim kao i Vi mene!«... Sapleo bi je svu rukama, usne bi se našle...

Ali što će joj reći sutra, kad se sretnu poslije pokusa pred teatrom?

»Gospođice, Vi mi se sviđate... Oprostite, ja sam star... gospođice, ja Vas ljubim... ali zaboga ne rugajte mi se, ja Vam se kunem, na poštenu rieč, ja Vas istinski ljubim, ja nisam došao da Vas kupim... ne, ne... ja Vas ljubim kao nekoć!...«

A ona?

»Ne rugajte mi se, gospođice, jer ćete me učiniti smiešnim. Nisam li i tako smiešan?... Ne, to ne može biti, to ne mogu vjerovati: jer Vas doista ljubim!«

O da sad tkogod pritegne crnu nespretnu nit, da ga digne u oblake ili da ga stropošta na zemlju!

...No kakogod su bile grofu misli na malu Isabeau težke i tegobne, on je od toga časa nije mogao više zaboraviti.

Njezina mu se slika utuvila u pamet i izlazila je pred njega svietla kao vedar dan.

Zamišljao je kao nešta nadasve milo i drago, što ne bi mogao nikad više ostaviti.

U svaki je tren sigurno znao, gdje je, i što radi, i mislio je, da će tako dovieka biti.

Sve mu se navade poremetile: nikud nije više dospievao u pravo vrieme ili je dolazio, kad više nije trebalo da dođe. Samo ondje, kud je ona trebala proći, stajao je već sat prije nego je bilo potrebno.

Kad joj je prvi put predao bonbonieru, bio je u većoj neprilici, nego ikad pred Velikom Kraljicom.

Nebrojeno je puta bio smislio, da joj kaže, kako sve ovo nije ono, što ona misli, kako sve ovo ne kazuje zapravo ništa od onoga, što on osjeća. Nebrojeno puta pričinilo mu se opet, da on ništa ne bi ni mogao da kaže...

Bojao se, da mu se ona ne bi narugala, da ga ne bi odala svojim prijateljicama i čitavom svietu. No još se više bojao, da mu ona ne bi rekla nešto ugodno, nešto, u što ne bi mogao vjerovati, a ipak bi htio čuti.

Tražio je po pozornici i nije vidio ništa drugo nego nju,

a ipak je bio sretan, kad se svršila produkcija i kad ju je izpraćao u duhu do skromnoga njezina stana.

Kudgod se zamislio u svoj budući život, svagdje je vidio nju do sebe... ili uobće više nije bilo za nj života...

Čas su bili zajedno u kočiji, čas u barci, čas se uzpinjali na proplanke Alpa, čas su stajali na obali mora i udisali mirise slanih voda...

U uzbuđenim mislima znao bi joj kadkad izpisati čitava pisma, knjigu pisama i bolnih izpoviesti...

»I... Isabeau, moje milo diete! Znaš li Ti, zašto ja Tebe toliko volim?

»Ti mi pričaš, da je Tvoj otac ostavio Tvoju majku, a ona da leži bolestna u bolnici... a ja ne mogu pojmiti, zašto je tvoja kosa tako bezćutno liepa, tako zlatno-crvena kao ništa na svietu..., zašto je obuhvatila Tvoju glavicu tako nježno, u tako bezkrajno strastvenom dodiru...

»Ti mi pričaš, da Ti nisi tako mila, kao što se činiš, da si prava zmija... a ja ne mogu preboljeti misli, da je moja mladost prošla, da moj život više ne može biti Tvoja sreća... da ne može više nikad biti ono, za čim moje srdce umire od čežnje...

»Ti mi pričaš, da si za me osjetila nešto duboko, da me štuješ i u mojoj ljubavi proživljuješ sladku svoju sanju... a ja poznam život, gledam budućnost i znam pouzdano, da će Ti jednoga skoroga dana sinuti pred očima pusta Tvoja zabluda, i ja ću biti samo jedna ružna uspomena Tvoja...

»Razumiješ li sada, zašto ja tebe toliko volim?«

To su bila pisma, koja nisu nikad stizala na adresu, a ipak se nisu izgubila...

Misleći neprekidno na nju, grof je doživljavao najpustolovnije avanture, tukao se s cielim svietom, vodio je razpre sa svojom ženom, izilazio pred sud i gubio i dobivao parnice.

Sav se njegov život kretao u ludom zamahu kao zvrk oko male balerine...

...Jedne večeri uhvatio ju za ruku i posio na klupu izpod jedne razcvale lipe. Bilo je već nepodnošljivo sve ono, što se nakupilo u njegovim prsima... zviezde se lukavo probijale kroz grane, bilo je tiho kao pred molitvu.

— Isabeau, milo moje! — govorio je grof, spustio se na koljena, stisnuo glavu u krilo male balerine i zaplakao kao

diete. Ona mu je položila ruku na glavu... no dugo se nije mogao smiriti...

— Nisam mislio, da sam tako slab! — rekao je sjedajući opet na klupu. Mala se balerina zamislila, nehotice se dotakla njegove ruke i progovorila u ekstazi:

— Smirite se, gospodine grofe! Ljubav ni Vaša, ni moja, ni ičija nikad nije bila drugojačija!...

Grof je još točno zamietio, kako se na nebu s lica mjesečeva pomakao sivi oblačić, onda se odrazila žarka zraka iz očiju male balerine, iz onih tamnih očiju, za koje je uviek govorio, da im duguje pjesmu... Svietlo ga je probudilo... našao se na svome starome mjestu: iza kulisa, licem do lica male balerine Isabeau.

Poslije svega, što se dogodilo, htio ju je zagrliti i poljubiti... no njegove su ruke bile kao olovo, a drvene noge još nespretnije nego prije.

Mala Isabeau, tako blizu, bila mu je uistinu neizmjerno daleko...

Grčevita je bol stisla njegovo srdce. Boljelo ga, što je izpao s crne niti, što ne stoji uz Veliku Kraljicu i ne gleda balet signore Grondone, makar i s mukama svojih pustih želja, od kojih se tako sladko umiralo.

Sutradan se dogodilo još i ovo:

Vaudeville, iza kojega je gospodin grof došao u neprijatnu situaciju, bio je dozlaboga loš. Nitko nije ni pomišljao na reprizu. Ravnatelj marionetskoga teatra skinuo ga odmah s repertoara, izgubivši na njemu težke novce. Sav je biesan strpao u svoj prazni džep i gospodina grofa i malu balerinu gospođicu Isabeau. O podne ih je donio kući svojoj familiji. Svi su tu bili ojađeni, ogorčeni i zlovoljni. Jedna se mala živa lutka s plavim uvojcima survala divljački na nesretni par. Grofova je elegantna toaleta bila za čas razkidana. Njegove su ruke i noge letjele po zraku bez gospodara, kao lastavice prije oluje. Glava mu se odkinula od trupa, kao da ju sasjekla gilotina.

Jedino, što nisu mogli razoriti barbarski i surovi prstići, bio je krupni trup gospodina grofa. Neopaženo se on skotrljao

sa stola, pao diskretno na parkete, i tu se zapleo u čipkaste rubove perzijskoga saga.

... Tek u kasnoj noći, kad se sve davno smirilo, da je došao tkogod i prisluškivao, čuo bi bio čudnu melodiju, — grofovo je srdce još uviek mahnito kucalo...

P O G O D I, T K O T E U D A R I!

Kako se desilo, da su ti događaji i mene zapleli u svoje mreže?

Nema toga mjesta u dalekom svietu, koje ne bi imalo svoju noć. Na svako pada dielak velike tišine i tmine, nadvija se nebo u širokom modrom luku, zagledaju se zviezde, a mjesec se zaustavlja i miruje baš nad njim kao lađa, koja je sustala u svojim vodama. Al što ima noći, nijedna mi nije više kazivala od onih mojih, kad je sve to bilo samo za me, potražilo me u mojem malom mjestancu i poigralo se sa mnom! Nizke su kuće zažmirile, putovi se pročistili, zasjali i obrubili sjenama, a ja sam se pomamio svojom mladošću, svojom krvi, i kao veseo putnik zaputio se u svu tu milinu. Moje se tielo golicalo po mjesečini. Na svakom sam razkršću stao i skretao baš onim putem, kud bi imala doći Neznanka, čežnja moje strasti. U to kasno doba noći nikoga nije bilo, niti sam se mogao nadati komu, a ipak, ja sam lutao i lutao... Između kuća; po svim ulicama; sve sam obašao od jednoga kraja do drugoga. Znao sam za boju svake zavjese; znao sam, pred čijim ću prozorom čuti težko disanje zaspalih; znao sam, gdje leži bolestnik, gdje nemirno diete. Dao sam se lako zavaravati svakom sjenom i svakim šumom.

... Tako se desilo, da su ti događaji i mene zapleli u svoje mreže...

Našao sam se najedared pred kućom na trgu, koji se zvao Taborec, tik izpod ruševina staroga grada, uz obalu potoka. U kuću, koja se nije ništa odvajala od drugih, zalazilo se od ulice dvjema stepenicama, a kroz dvostruka vrata. Vanjska su vrata bila danas širom raztvorena. Na nutarnjim su staklenim bila razbita dva okanca na jednome krilu, preko drugoga je padao crven zastor. Kadgod sam inače prolazio uz tu ubožku kućicu,

bila je već rano sva mračna i tiha. Za jarke sam mjesečine znao kadkad pročitati nadpis na staroj trošnoj limenoj ploči: Franjo Žibrat, ženski krojač. Danas je međutim dolazila iz kuće velika svjetlost, buka i žamor. Radoznalo sam se primakao kući, uzpeo se stepenicama i zagledao kroz razbito okance...

Na uzvišenom je odru, na bielom jastuku baš meni nasuprot, ležala glavica mrtve djevojčice. Nježno je lice profinila smrt gracijom mira i pokoja. Bieli se vjenčić od papirnatoga lišća i cvieća lako ugniezdio u plavu kovrčavu kosu i preobratio i samo lišce u liepu mrtvu stvar. Vjeđe se za sjenku udubile, usne se spustile na usne: ni da otvore ni da zatvore usta, a one: ni da bi htjele ni ne htjele štogod reći...

To je bila krojačeva jedinica Anka. Ona je jutros umrla, a sad se skupila mladež, da po davnim navadama uz nju bdije i da je čuva.

Bilo ih je valjda desetak, djevojčica i momaka. Sabrali se, kao što se oduviek sabirali njihovi otčevi i majke, da vrše dužnost prastarog običaja. I valjda isto kao u dalekoj prošlosti tratili su igrom časove svoje mrtvačke straže, a u trenu, kad su moje oči zahvatile čudnu sliku, bila je njihova igra u punom jeku. Bučilo se i galamilo, smijalo i nadvikivalo, padale su šale i krupne rieči — bezobzirce, kao da to nije mrtvačka soba.

Moja se duša ustrašila, s gnjušanjem sam htio da uzmaknem pred nemilim pogledom, ipak — za čas me nešto ustavilo i kao ukočen ostao sam gledajući...

Mrtva je djevojčica bila vršnjakinja svih ovih momaka i djevojaka. Njihove igre nikad nisu bile bez nje, dokud su sezale njihove misli i maštanja — u daljinu i širinu — ona je bila svagda komadić njihova svieta. I ovo je oko njezina odra bila njezina posljednja igra, bezbrižna i vesela kao i sve prije do ovoga dana.

I smirio sam se.

A plamenovi svieća s visokih crkvenih kandelabera, koji su obasuli zrakama i živo i mrtvo, i pomično i nepomično u tajanstvenom osvjetljenju, sasuli su mliečni pramen svietla i na moju dušu. I vidio sam i prozreo najedared sve, što se zbilo do toga časa i što se zbilo pred mojim očima...

Vidio sam, kako se prije osam dana mala Anka usred posla zavalila obučena u krevet, kako su joj se lica razžarila,

a oči zaplamsale, kako joj je pridošla majka, skinula odielo i pokrila je u postelji. Od toga je časa nije više ostavila vrućica. Treći su dan pozvali liečnika, osmi dan umrla je od upale pluća. Onda su je digli s kreveta i položili na ponjavu usred sobe. Zaustavili su uru na utege, s crvenim cviećem na bielom polju. Dvie su joj susjede obukle bielo odielo, u kojem je bila jedva dvaput u nedjelju kod mise. Na krevet su položili daske i slame, pokrili je bielom prevlakom, smjestili dva jastuka i digli na odar već ukočeno tielo. Dotle je otac povezao nekoliko crnih vrpca i poredao ih oko ruba ponjave i jastuka. Zamalo su donieli mališi djećarci iz crkve šest drvenih, crnih, visokih sviećnjaka, a iz dućana duge svieće i bieli papirnati vienac. Vienac joj ovila oko glave sama majka. Pred postelju su metnuli stolac, a na nj šalicu s blagoslovljenom vodom, grančicu šimšira i dvie svieće. Jedna se od žena sjetila, da zastre zrcalo na zidu zelenom krpom, da ne budu dva mrtvaca u kući. Otac je zapalio redom svieće i svi su uposleni stali pred odar, očito zadovoljni s uspjehom svoga posla.

Međutim se čulo već napolju s blize stare župne crkve svetoga Mihalja mrtvačko zvonce, a brže se od njegova glasa raznio po susjedstvu glas, da je netom umrla Žibratova Anka.

Otac je zalud kušao da dogotovi odielo jedne služkinje, što ga je obećao »za sutra«. Svaki čas je tkogod dolazio, pomno pretraživao očima odar, poškropio pokojnicu šimširovom grančicom i promucao nekoliko nerazumljivih rieči.

Jedna je susjeda primietila, da su zaboravili postaviti na uzglavlje pokojnici molitvenik. S osobitom je pažnjom škropio pokojnicu jedan starac, govoreći preda se: »Jer dan dalje — smrt bliže. Jer dan dalje — smrt bliže.«

Sve to nije ipak poremetilo mira male Anke. Na sniežnobielom jastuku samo kao da je od časa do časa postajalo njezino lice žuće i žuće...

Kad se smračilo, obredalo se cielo susjedstvo pred odrom. Momci i djevojke zaostajali u mrtvačkoj sobi.

No nitko nije htio pravo da počne igru. Istom kad su došli najbliži drugovi pokojničini, oživjelo je družtvo. Strah pred smrću sledio ih u prvi čas, nisu se umjeli kretati, tek kad se privikli na njezinu blizinu, bilo im je lakše. Pogotovo im je odlanulo, kad se odvažio prvi momak, jednom rukom zahvatio stolac, a drugom mališa i potisnuo mu silom glavu u svoje

krilo. Svi su odmah zamahnuli, da ga udare. U jedan se glas čulo, kako viču: »Pogodi, tko te udari?«

U tim pokretima i u tom uzbuđenom glasu kao da sam osjetio mističnu vezu između ove igre i smrti. Ono isto, što je u davnim vremenima odabralo baš tu igru za mrtvačku stražu. I smrt je udar sudbine: ne znaš, tko je udari, i vazda u životu, kad te dohvati težka šaka, zalud se naprežeš i gađaš, tko je zamahnuo, da li najbliži i najdraži, ili dušman, koji ti davno radi o glavi...

Svi se momci obredali u krilu i svaki kao da je rado podnio udarac neznane ruke. Samo se jedan prislonio uza zid i nikako se nije dao namamiti, da se igra.

Bio je to zdepast momčić, koga su drugovi zvali Lojzek, Lojzek Sirovica. Bilo mu je kojih devetnaest godina, a bio je po zanatu licitarski kalfa. Njegovo je lice bilo nabuhlo i žuto, zemljano-žuto poput njegovih licitarskih konjanika, koji su izilazili izpod kalupa u bezkrajnoj povorci kao četa iz vojarne. Kose su mu bile crvene i kovrčave, a oči sitne i plahe. Da se sabrale licitarske kalfe iz ciele kraljevine, on bi se između sviju izticao kao najsentimentalniji. Uistinu, bila je u njegovoj duši neka pjesnička žica, koja ga je vazda nagonila da unosi poeziju u svoj zanat. Znao je naizust sve stihove, što ih je liepio na srdca od licitara, a cvieće je šarao na tim srdcima s pravim sanjarskim poletom. Već tri je godine on bio sramežljivi ljubavnik Žibratove Anke. Njegova se ljubav očitovala u tomu, da je u časovima, kad mu je bilo najvoljkije, mislio na nju, da se u nedjelju osobito pomno prao i odievao i da nije osjetio nikad veće sreće, nego kad bi mogao na klupi sjesti tik do Anke.

Ali ni taj mu skromni dielak sreće ne osta nepomućen! Mala je Anka postajala od dana do dana sve ljepšom. Na bielim su njezinim lišcima procvjetale ružice kud i kamo draže od onih, što ih je šarao po srdcima. I što su najprije zapažale samo njegove sitne očice, zamalo je znao čitavi kraj: svud se širio glas o ljepotici krojačevoj Anki! Doskora se plahom ljubavniku trebalo privikavati na suparnike. Kako je bio strpljiv, brzo se sviknuo na sve, kolikogod ih je bilo. Na sve, samo nije na jednoga.

U nedjelju poslije podne, kad bi zanosno dojurio pred kuću krojačevu, pun nade i sreće, gotovo bi redovno našao zapremljeno svoje mjesto. Tik do Anke na klupi sjedio je vazda jedan

te jedan: njegov vršnjak i drug, Miško Majhen. Licitarski je kalfa bio suviše pronicav, a da ne bi i njegovo srdce osjetilo, tko je između njih dvaju odabrani. Vitki je i okretni mlinarski sin bio sigurno najopasniji nuzljub u cielome mjestu. U čemu bi se mogao s njime takmiti? U čemu — osim u ljubavi...

No ni njegova sreća nije potrajala dugo. Nenadana je smrt učinila svemu kraj. Oba je suparnika zatekla ista sudbina. Našli se iznenada pred odrom male Anke Žibratove, a ona je zaklopila svoje liepe oči i nije više htjela da vidi ni jednoga.

Miško je Majhen bio surove ćudi. Te je noći njega pakost smrti razbjesnila. Divljački je srtao u igru, udarao laktovima oko sebe i dobacivao djevojkama prezirne, ohole poglede. Prvi je udarao i htio je da svatko osjeti njegovu ruku. Zato je i najčešće i sam bio udaran od drugih, i neprestano se orilo po sobi: »Miško, pogodi, tko te udari?«

Na taj je povik svaki put nešto stislo oko srdca Lojzeka Sirovicu, svaki put ga nešto grubo trgnulo iz njegovih tužnih sanja. Kad bi kradom pogledao na odar, zatitrale bi njegove sitne očice kao u uplašene ptice. Sve mu se vrzlo izpremiešano po glavi: slike iz njegova malog života, njegova nesretna ljubav i ludi stihovi, što ih je liepio na crvena srdca. Pred licem njegove prijateljice ipak je sve to bila samo jedna bezkrajna gorčina. On bi najvolio raztjerati čitavo ovo bezdušno družtvo i razplakati se sam samcat na ovome mjestu, do mile volje...

Onda je najedanput nešto provalilo u njemu. Kao bjesomučan naletio je na momka, koji je krio glavu u krilu, i udario ga golemim zamahom.

»Miško, pogodi tko te udari?« — viknulo je u isti mah nekoliko momaka, a udareni je pogodio i odgovorio odlučno: »Lojzek Sirovica!«

U taj je čas nastalo neko uzbuđeno komešanje i igra se sama sobom prekinula. Netko je od starijih ljudi doviknuo: »Djeco, dvanaest je sati. Ponoć!« Djevojke su se prve spustile na koljena, a za njima momci. Prije nego se izredali svi u krugu oko odra, izašao je na vrata Miško Majhen. Jedan je trenutak prošao u grobnoj tišini. Sve su oči tražile pokojnicu, i zagledale na mjestu, gdje je prije ležala glava njihove družice, svetački lik tuđega neznanoga čovjeka. Netko je tada odpočeo, kako se uviek moli, iz mnogih usta, monotono i bezbojno moliti. Otčenaš.

...Mislio sam da krenem sa svoga mjesta na vratima. Ipak me je nešto zadržalo: pričinilo mi se, da stoji netko do mene, i razumio sam, kako šapće jasnije i glasnije od onih, koji su molili u kući:

»O Bože, vrati mi govor: ili bar tepanje Tvojih molitava!

— Daj mi da napokon progovorim!

— Kad mi već kratiš tu milost, daj mi tišinu šutnje, ogrni me niemim sjenama njezinim, da spokojno slušam, što mi nije dano da izreknem, a ipak ne mogu a da ne čujem, jer prolazi nutrinom mojom.«

Uto su me već obilazili momci i djevojke. Na jarkoj se mjesečini kretnje njihovih ruku i nogu odrvenile, postale su bezdušne i bezsmislene.

Netom doživljeni događaji uzburkali su do kraja moje misli i čuvstva. Pošao sam sredinom ceste za drugima, nesviestan, kuda idem i kuda ću doći. U mojoj se duši smještale sve slike ove čudne noći, i nikako se nisu mogle smjestiti. Moja se životna mudrost bunila protiv svega i svakoga...

Šta je bio meni moj život? Šta mi je bilo i šta će mi biti?

Mjesto odgovora — ledeno nabrajanje događaja.

I to je sve!

Vazda i uviek isto! Što sve nisam čuo i vidio pred licem maloga mrtvaca, pa ipak, što je preostalo, osim možda jedino, da se konačno ustanovi: evo, običaji i navade, koji imadu svoju simboliku iz davnih vremena poput ove lude igre, poprimaju u slučajnostima života svaki put drugo, svoje osebito, individualno značenje. Ovdje je igra značila, da su se ljudi u životu tako izpremiešali i prepleli, da se ne da pogoditi, tko je koga i kolikom silom udario, da se ne da pogoditi, što je bilo u zamahu ruku, koja gorčina, koja skrivena bol...

...Kad sam se trgnuo iz svojih misli, bio sam na protivnom kraju mjestanca. Kojih petdeset koračaja preda mnom posred ceste gegala se na mjesečini groteskna figura jednoga čovjeka. Lako sam razpoznao tužni lik Lojzeka Sirovice. No tek što sam ustanovio naše poznanstvo, naleti iz zaklona jednog uličnog bunara drugi čovjek, zaskoči licitarskoga kalfu i obori se na nj kao divlja zvier. I za čas se valjale u prašini obje sjene u očajnoj borbi.

Pogodio sam namah, da napadač nije nitko drugi, nego Miško Majhen.

Prije nego što sam ušao u oblak prašine, razstavili se iznenada bojovnici, podigli se sa zemlje i dohvatili svoje šešire, natakli ih na glavu i krenuli protivnim putovima. Poslije dva tri koraka kao da su opazili u isti mah obojica, da su izmienili šešire, okrenuli se opet i pružili jedan drugome izmienjeni šešir. Ponovno, bez ijedne psovke, pošli su protivnim smjerom.

Nisu imali što da zamjere jedan drugomu: do ove je tučnjave moralo doći i nije moglo biti drugojačije!

I mala Anka Žibratova bila bi se, zacielo, nasmiešila, da joj ih je bilo vidjeti — kao meni!

R A D I O P R I Č A

— Kako su kratki ovi zimnji dani! Na trenutak proviruje sunce i — kao da mu se žuri — opet ga zatvara olovno nebo! A i čemu da se dulje ovi težki dani?... Prije dok je bilo u našim kućama tajinstvenih polumračnih kutića, zavukli smo se u njihovu osamu i slušali smo — priče. Srdca su nam strepila od njihovih čudesa. Koga još danas zanosi vjera u priče? Tko bi nam danas mogao vratiti ono, što iztiskivaju i što su iztisnule zauviek gorke istine?...

— Pa onda, — čemu tvoja Radiopriča? Čemu? Ne čuješ li i ti muke koje nas biju?... Odkad postoji ovaj sviet nikad, ni od iskona, nisu ga pritiskivale veće ...

— Upravo zbog toga! Čuj moju Radiopriču! Ništa ne trebaš vjerovati, kad ne možeš! ... Vidiš li one zviezde na božićnjem nebu? I mi smo takva zlatom obtočena zviezda. A znaš li: nikad ni oko koje zviezde nisu strujale eterom ljepše pjesme, ljubkije melodije, skladnije harmonije, bajnija muzika, nego oko naše! Evo i danas! Ne trebaš vjerovati! Uvjeri se! Otvori radio!

TORANJ MOJE RODNE KUĆE

Moja se stara rodna kuća ne bi ni u čemu odvajala od drugih — recimo — gospodskih kuća, kad ne bi njezine visoke strme, šiljate krovove nadvisivao toranj. Majstor htio joj je njime dati nešto od ljepote crkve i od časti njezinog prvog kraljevskog gospodara. Ne znam, da li je sviestno naslućivao, kako će se njegov toranj stapati sa životom duša, koje su se kroz stoljeća smještale u tom neobičnom domu. Znam samo za sebe, koji sam se ovdje rodio i proživio prvo djetinjstvo, što je taj toranj značio za mene, što mu dugujem, i kojim ga radostima obasjavaju moje najdublje djetinje uspomene.

Ne kaže se bez razloga, da je elektrika razagnala iz kuća duhove i sablasti. Ako je išto od toga istina, ja vjerujem, da je razagnala dobre duhove. U mojem starom domu bilo je kraj slabog nekadanjeg svietla sva sila mračnih kutića i nedoglednih tajinstvenih zakloništa, u kojima je moje djetinje srdce naslućivalo život, drugi i drugojačiji od onoga, kojim je živjelo. Tu sam rano naučio izvjedljivo i plaho zagledati u tmine, zastajati pred njihovom zagonetnošću, a onda ih nailaziti i u sebi, kud su se krile i odkud su dolazile i gdje su nastajale prve pobude mojega sviestnog života. I sve mi se čini, da je posredstvom onoga tornja poprimala moja neprodorna rodna kuća nešto crkveno, nešto, što zbližuje vidljivi život s nevidljivim, s onim gdje je tražilo nezasitno djetinje srdce nove i još veće i još bolje radosti od onih, koje su prilazile. Toranj s tajinstvenom zabranjenom sobom na njegovu vrhu vršio je vjerno kroz dug niz godina moga djetinjstva svoju niemu ulogu.

Moja rodna kuća nije bila inače ni po čemu mrtvi, začarani dvor. Bilo nas je od roda, dok je još živio djed, petero, bilo je ženske i mužke služinčadi, a što je glavno, u dvie se pisarne uz pisarničko osoblje navraćalo mnogo građana i seljaka.

Kuća, zapravo čudo od kuće — bez kućnih vrata, nije se zatvarala nikome, u punom je zamahu njome prolazio život. Vrt pred njom, a još veći iza nje, pun zelenila, cvieća, voćaka, ptica i prostora, nekoliko koračaja lievo potok, s kojim je bilo vazda posla, desno staje s konjima, kravama i s prekrasnim visokim crnim magarcem, sve je to bilo za diete pravi raj na zemlji.

Obiteljski život iživljavao se do dna. Bilo je gosti, rođaka i prijatelja. Ipak nikad ni na čas nisu se pustila s vida djeca, kao da je sve bilo udešeno samo za njih i zbog njih. Dva glasovira i orgulje i pjesma moga otca, nebrojene su me večeri, skutrenu pod toplim pokrivačem razigravali i razblaživali glasbom i uspavljivali u težki djetinji san. Tko da u tim prilikama osjeti nešto od briga i nedaća života i onda, kad bi se najgorče zakačile o najbliže? Nije onda zato bilo vremena. Tek sad, kao iz nekih nedosežnih daljina, kao da mi prilaze neke bolne uspomene, koje su se zacielo usjekle u djetinju dušu nekim prohujalim bolima, tako da ih jasno vidim i gledam istim onim nekadanjim očima. To su bile bolesti, razstanci, neki sprovodi, i, začudo, jedna dražba, kojoj posve sigurno nisam u ono vrieme mogao znati ni značenja ni zamašaja.

Ali toranj, stari toranj tvrdo ukopan u svoju zemlju, vazda se dizao uzpravno, pouzdano i ponosno u visinu i dok su se stari gorostasni jablani uz potok prigibali i vitlali vjetrom i svakim povjetarcem, on, toranj, ostao je nepomičan, nesavitljiv, prkoseći svemu svojim putom k nebu. Koliko mi je bio drag, i to sam odkrio jednom, za onog velikog potresa, komu su smjelo odolievali prastari zidovi kuće. Onda sam preplašen iztrčao prvo vidjeti, nije li se što dogodilo našem dragom tornju. Ali je moja tjeskoba bila izlišna, ništa mu se nije dogodilo!

U prvim djetinjim igrama, kad se zbog vremena nije moglo izaći iz kuće, najniže je stubište tornja uposlivala moja mašta najraznoličnijim ulogama. Bez ijedne kulise tu je bio razkošni scenarij. Bog zna, kud se je sve stizalo onda njegovim stepenicama, sve na više, i Bog zna do kakvih vidika! Istom kasnije, kad me je majka i prvi moj nezaboravni učitelj naučio nagibati se nad slovima i prodirati u crne tajne knjiga, postala je najedared upravo soba na vrhu tornja gotova stvarna, neodoljiva čežnja mojih djetinjih želja.

U toj je sobi bila naša stara bogata obiteljska knjižnica. Doista od tog vremena nije bilo za mene većeg užitka, nego došuljati se u tu knjižnicu, razkapati po starim foliantima i tražiti i tražiti, što još nije bilo izgubljeno. Sjećam se — moglo je to biti, kad sam već postao đakom najviše četvrtog razreda — jednog velikog odkrića: našao sam prve naše hrvatske »Ilirske« knjige. Našao sam, što sam mogao ne samo čitati, nego i malne razumjeti. Prvo moje tajno poznanstvo u ljubavi, koja me od onda nije više nikad napuštala! Visoka ciena, koja se vazda podavala knjizi u našoj kući, tu se je — drugčije nego u školi — zametala. Zametnula se i ona prva nespokojna pohlepa za tajnama knjiga, kad su one upravo ovdje iz onih gotovo inkunabula latinskih i svih ostalih po prašnim pretincima moćno pokretale uzbudljivu dječačku maštu. A naš stari toranj, komu sam odsele sve češće i češće pribjegavao, i opet je naklono i umilno posredovao. Bog zna, od kojega stoljeća nije već imao boljega i vjernijega druga od mene, nije osjetio boljih i toplijih zanosa.

Što se je dogodilo, ne da se više učiniti kao da se nije dogodilo. Prije nego je izteklo moje prvo djetinjstvo, kad je trebalo i onako napustiti rodnu kuću zbog nauka, ona je prošla u tuđe ruke. Moja je porodica osiromašila, izgubila je krov nad glavom i nesreće su se redale jedna za drugom. Riedko to biva drugačije u ljudskom životu. Ali, ako išta, nikad se ne zaboravlja rodna kuća, ništa u životu ne može potamniti njezine i najskromnije ljepote, ništa pogasiti sjaj. kojim je ona obasjana u nedohitnim daljinama, koje su nam ipak jedine ostale dohvatne. Svima je ona nama najdraže sjećanje, pogotovo, kad bi imale toranj, toranj, kao ova moja!

O moj stari, dragi tornju, sušta biela četvorina, bez uresa, kroz stoljeća neograničeni i nepomični gospodar svoga uzkog porstora na ovoj našoj liepoj zemlji! Kako mi postaju od godine do godine sve razumljivijim tvoja privlačivost i dragost, a nada sve tvoja jednostavna ljepota! Ni u čemu nije ona u drugomu, nego u tomu: — da se dižeš k nebu!

MOJE DRAGO ČUDO

Povjerljivi razgovori s mojom starom urom

— Je li moguće, koliko znam ti već više od sedamdeset godina bez smetnje, nepomućeno, odkucavaš u neprekidnom nizu istu melodiju tvojih jednoličnih udaraca: jedan, dva, tri, četiri . . . jedan, dva, tri . . .

— Što se nije sve dogodilo — zar ne? — u tim nevidljivim i nezaustavnim pomičnim granicama tvojih uzaludnih naprezanja, da budeš nečemu konac i početak?

— I sve je bilo upravo u pol osam ili u četvrt na deset ili točno u dvanaest onih tvojih neizbrojnih pola osam i četvrt deset i točno dvanaestih! Pa baš u tim časovima! Kao da je to bilo zbog nečega važno, određeno, neodgodivo i odlučno, kao da se to nije moglo ni smjelo dogoditi ni prije ni kasnije.

— Koliko sam puta brojio tvoje udarce, i one više i one niže, čekajući uzbudljivo na broj, koji bi trebao doći da bude nešto osudno, nešto veliko! . . . Pa ipak, zapravo, ništa nije bilo drugo, nego isto i vazda jednako: jedan, dva . . . i jedan, dva, tri . . . ili: jedan, dva, tri . . . i jedan, dva, tri, četiri . . . Bog bi znao upravo koje od onih tvojih neizbrojivih?

— Nema sumnje, mnogo se je toga dogodilo u toj tvojoj »igri razmaka«. I ovo i ono . . . Koliko smo samo pridievali važnosti tvojim odkucajima, s koliko nemira, pa da od svega toga nije bilo ništa?. . . Zar uistinu ništa?. . . Tvoja se igra nastavlja bez obzira na mene i sve nas.

— Bog bi znao kako i kada je to uobće bilo?. . . A kad pomislim, što možda i ne mogu zamisliti, da će se ovo tvoje odkucavanje dešavati — pa kad ga još i predaš tvojim potomcima — ne milijun i miliardu puta — to jest toliko često, da će se ti tvoji čuveni razmaci splinuti, da će se usitniti u atomske mjere . . . ah, ne, u još mnogo i mnogo sitnije . . . doista

onda bih htio vidjeti ili znati ili izmaštati ono oko, onaj stroj, koji bi ih još mogao zamietiti!

— Nije li zbog toga smiešna ova tvoja ozbiljnost, ova tvoja gordost, ovo tvoje jalovo i bezposleno nadbijanje?!...

— Bez zamjere, nisi li ti zapravo igračka?... A valjda znaš kakva je sudbina igračke?... Zbog toga je i grade od krhke tvari! Čemu da je grade od čelika, kad će zamalo nestati djetinje duše, kojoj je trebala!... Tko će te trebati, kad zamru zadnje zrake nad mračnim mrtvim vodama? Koje će se dječije srdce odazivati igri tvoga djetinjeg smisla?...

— Hvala, sto put hvala na tebi mojim starcima!... Ako sam brižan gospodar, trebat će da te i ja nekom ostavim u baštinu, kako su te oni namrli meni... Ništa nije zastalo ni od njih ni od mene u onim tvojim nametljivim razmacima, ništa, ostali su samo oni sami, a kad ne će biti koga da ih čuje, nestat će i njih!

— Pa ipak, u jednom sam se tvojem razmaku — i upravo u tvojem — ušuljao u život, a Bog zna koji si od tvojih budućih neizbrojivih namienila mojem tihom odlazku?...

— ...Ništa ne odgovaraš?... Ništa nego: jedan, dva, tri, četiri... jedan, dva... i najviše dvanaest!

— Ah, čuj, zar još odkucavaš?... deset, jedanaest, dvanaest!... Zar uistinu već dvanaest!... Jao, promašio sam razstanak! Jedan dragi, bolni razstanak! Promašio — za uviek!

AUTOBIOGRAFIJA

MJESTO AUTOBIOGRAFIJE

U svojem dugogodišnjem javnom radu i suviše sam govorio iz sebe i o sebi, a da bih osjećao potrebu reći još nešto, što bi se činilo, da je rečeno više zbog sebe, nego zbog drugih. Da izbjegnem priekoru, kojemu se tako ljudski izvrgavaju pisci autobiografija, zabilježit ću ovdje naprosto podatke iz jednog života, koji se je kroz nekoliko decenija odvijao u vrlo sudbonosnim prilikama našeg narodnog života.

Bilo bi zanimljivije i koristnije, kad bih i mjesto toga sabrao druge dokumentarne podatke o značajnim hrvatskim ljudima, s kojima sam po svom položaju u javnom radu dolazio neprekidno u doticaj, pa i u uzke prijateljske veze. No to bi mi kraj najboljih namjera pribavilo još bolnija ogorčenja, nego što je moja šutnja, kad moram slušati neistine iz neznanja i neupućenosti, ili, što je najgore, zbog hotimičnog izkrivljivanja činjenica za neki efekt, koji je izkrivljivač namienio samo sumnjivom zadovoljstvu svoje književne slave, a njime smutio ozbiljne iztraživače istine.

Uostalom ono, što bi bilo najzanimljivije, i nije za javnost i ostat će zauviek u zaboravi. I baš u tomu je moje novo izkustvo, da je svaka biografija uobće manje ili više nezahvalan i nesavršen posao.

*

* *

Rodio sam se 30. rujna 1871. u Samoboru od majke Katarine i otca Kamila. Moj roditeljski dom bio je poznati Livadićev dvorac. Njega je nasliedio kao malodobnik po svojoj tetki moj djed, ilirski glasbotvorac Ferdo Wiesner-Livadić. Izpitujući njegovo porieklo u njegovu rodnom mjestu Celju naišao sam na slovenskoga pisca, zemljaka moga djeda, koji me je uvjeravao, da su Wiesneri u Celju nastali kao državni činovnici germanizacijom imena od Višnjara, kojih ima i sada u okolici Celja. To i prezime djedove majke, koja je bila rođena Dornik,

utvrđuje me posve u mišljenju, da je moj djed bio slavenskoga poriekla. Moj djed po majci bio je imućan Karlovčan, poznat kao »neumoljivi« blagajnik svih od vođa Iliraca zasnovanih patriotskih družtava, na čijim je svečanostima moja majka, pomno odgojena u gradačkom ženskom penzionatu, sudjelovala deklamirajući prve ilirske domoljubne pjesme.

O ilirskoj atmosferi, koja je vladala u mojoj rodnoj kući, ne svjedoči samo »Još Horvatska«, koja je ondje postala, nego i sudjelovanje moga otca kao izvrstnog pjevača u prvoj hrvatskoj operi, Lisinskoga »Ljubav i zloba«, te u turneji Štriginog kvarteta po zemlji s ilirskim budnicama, a imam i jedan poseban dokaz, koji hoću da ovdje iznesem, značajnu pjesmu moga djeda, jedne od riedkih, koje su se slučajno sačuvale u rukopisu. U pjesmi ćemo uzprkos nezgrapnog oblika osjetiti upravo danas njezinu iskrenost:

MOLITVA HORVATSKA

Bože, čuj horvatske sine,
Kojih pravo sada gine;
Veru smo Mađarom dali,
Ali za nas nisu stali.

Viekoviečna ti pravica,
Ne letiš kak vremen ptica;
Sad nas brani v našoj sili,
Gdie smo stalni uviek bili.

Sad zašume naše gore,
Da nebeske čuju zore,
Ustav nam Mađar ne rani,
Božja moć sad njega brani.

Što sad srdca naša mole,
Nisu misli, rieči gole,
Vierna ljubav je ka vodi,
Nas do smerti u slobodi.

Već Horvatska nije sužnja,
Zato ne će biti tužna,
Ti Mađarska sad se ljuti,
Da Horvatska se ne smuti.

Viekoviečna ti pravica,
Nek nam cvate osvetica.
Šnjum sam Bog se obraduje,
Narod joj svu krv alduje.

Moj otac bio je odvjetnik i kr. javni bilježnik. Postojana briga roditeljskog doma bogato me je snabdjevala svim blagodatima djetinjstva, tako da sam se skoro uzobiestio i da su me poslali već sa pet godina u školu da »učim sjediti«.

S pučkom školom svršilo se i moje plandovanje po carstvu sreće. Moj je otac težko obolio, porodični je imetak propao, ostala je sirota udovica s dvoje djece upravo u času, kad mi trebalo poći u grad na više škole.

U najvećoj muci pobrinuo se je za me prijatelj moje obitelji, zagrebački načelnik Badovinac, smjestio me u grčko-katoličko sjemenište, a onda u plemićki konvikt na pitomačko mjesto za sirote.

U plemićkom konviktu nisam našao samo udoban život, nego i brižljive učitelje u zavodu i u školi, dobroj staroj gornjogradskoj gimnaziji, pa i drugove po izbor najdarovitije učenike gimnazije sa sjajnim đačkim ambicijama i proširivanja školskoga znanja u punoj sviesti, da to nije samo tražbina sebičnosti, nego i dužnost prema svojem narodu i domovini.

Tako sam bio položivši izpit zrelosti god. 1889. odmah i na čistu s izborom upravo filozofijskih studija na zagrebačkom sveučilištu. Upisao sam kao glavnu struku spekulativnu filozofiju (kod dr. F. Markovića, dr. I. Kršnjavoga, dr. M. Šrepela i dr.). U drugoj godini dobio sam — da pođem u inozemstvo — podporu, koju mi je onda još i povećao prijatelj moje obitelji Ljudevit barun Vranicani. Godine 1890. prešao sam na bečko sveučilište. Tu sam slušao germanistička predavanja, ali sam vazda ostao vjeran i filozofiji, poglavito estetici.

Već u ono vrieme moj je književni rad iz zatišja znamenite konviktorske »Domovine« prelazio u naše književne listove. Moje bečko drugovanje — stanovali smo zajedno Vladimir Treščec-Borota i Stjepan Miletić — bilo je puno književnih pobuda, koje su dolazile do izražaja u našoj suradnji u prvim našim književnim listovima, u »Viencu«, »Prosvjeti« i »Nadi«, pa i u zagrebačkim dnevnicima.

Godine 1895. (17. VII.) promoviran sam na bečkom sveučilištu doktorom na osnovi radnje: »Das Wesen des Lyrischen«

i rigoroza s glavnim predmetom spekulativne filozofije i nuzgrednim germanistike. U školskoj godini 1895./6. služio sam na zagrebačkoj gornjogradskoj gimnaziji, u škol. g. 1896./7. na varaždinskoj, a u šk. g. 1897./8. i 1898./9. u Senju. Kako sam do tada bio vas odan našoj kopnenoj prirodi, tu je bilo za me pravo odkrivenje more i njegovi divni pejzaži.

Zbog bolesti boravak sam u Senju prekinuo u šk. g. 1898./9. Od šk. g. 1900./1. služio sam na gimnaziji u Karlovcu sve do g. 1904., kad sam se u kolovozu opet vratio na gimnaziju u Zagreb, gdje sam ostao sve do danas. U Zagrebu sam g. 1920. postao ravnateljem Državne glumačke škole, onda u sezoni 1921./2. ravnateljem drame na Narodnom kazalištu i dalje ravnateljem Drž. glumačke škole, koja je god. 1929. dokinuta. God. 1932. sam umirovljen.

Od moga povratka u Zagreb živo sam učestvovao, a činim to i danas, u našem književnom životu kao član Družtva Hrvatskih Književnika i Matice Hrvatske. U DHK bio sam od god. 1907. do uključivo 1919. urednikom »Savremenika«, odbornik, tajnik i predsjednik. U Matici Hrvatskoj sam odbornik od g. 1917. do danas. Bio sam prvi urednik »Hrvatske Revije« g. 1928., onda još sliedeće godine, pa opet u g. 1943. do danas. Uredio sam mnoga godišta Matičinog »Hrvatskog Kola«, pa i to činim još i danas.

Kao kazalištni kritičar odpočeo sam svojim referatima u »Agramer Tagblattu« g. 1895., onda nastavio u »Dnevnom listu«, »Obzoru«, »Jutarnjem listu« i »Savremeniku«, a od g. 1931. stalni sam kritičar »Hrv. Revije«. U vezi s tim napisao sam poviestni prikaz našeg teatra u »Našoj domovini«, a u poroti sam za Demetrovu nagradu više od 30 godina.

Srećom sam za svoga života i mnogo putovao. Tako sam bio u Sofiji i Carigradu, onda nekoliko puta u Italiji, te u Švicarskoj, Njemačkoj, Holandiji i Belgiji, a kao predsjednik hrvatskog Pen kluba prisutstvovao sam kongresima u Barceloni, Buenos Airesu, Parizu i Pragu.

*

* *

Hrvatski izdavalački bibliografski zavod izdat će, čim to prilike dopuste, mnogobrojne moje kazalištne kritike i druge članke, te napose moje književne eseje.

Svim se mojim književnim radom provlači poput crvene nti moja borba za slobodu umjetničkog stvaranja. Imao sam prilike uvjeriti se među najodličnijim europskim piscima kolikim žarom svi umjetnici ulaze u tu borbu, to je uistinu jedno pitanje njihovoga svagdanjeg kruha. U mnogo navrata nastojao sam dati svojim mislima o tomu, s kojima su se skoro složili redom svi najiztaknutiji hrvatski književnici, sve to jasniji i određeniji oblik. Jer, premda se je moje mišljenje podudaralo s naukom modernih estetičara, pobijali su ga kod nas — zvani i nezvani —, a što je najgore izkrivljivali su ga podmetanjem prikazujući ga kao štetna za narod, moral i družtveni poredak. Kako taj jalovi posao traje još i danas i u najtežim prilikama za umjetničko stvaranje stavljam nakon mnogih izkustva i na ovo mjesto njegovu posljednju formulaciju kao poputbinu mojem skromnom novelističkom radu.

Svi oni, koji se zalažu za sputavanje slobode stvaranja, pa i iz pobuda najplemenitijih i s najopravdanijih stajališta, u jednom ipak nemaju pravo, a to je za umjetnost i za ličnost stvaratelja najkobnije: stvaralački zanos dolazi samo onda do punog razmaha, kad se umjetnik u svom stvaranju osjeća podpuno slobodan i ničim ne stješnjavan. O izpravnosti toga izkustva nema prava, jer ne može, nitko suditi, tko nije umjetnik sam.

Stvaralački je genij iskonski dar prirode, jedinstven, i upravo je ta jedinstvenost najtajinstvenije u njegovoj veličini. On je bez premca, ne može se oponašati ni ponoviti. Prema Göthe-u njega je priroda odabrala, da mu odkrije jednu svoju tajnu, onu, za koju bez njega ne bismo nikad više doznali! Nije li ta namjena i njezinoga cvieća? Za to cvieće treba i sunca i zraka. Istina, ima cvjetova, koji se u svojoj osebitosti razcvjetavaju do pune ljepote baš u najskučenijim prilikama obstanka, ali nitko razborit ne će zbog toga poništavati sve drugo cvieće, koje u takvim prilikama ne može obastati. Ostalo bi konačno samo jedno cvieće, ono, koje se je uzprkos svemu i u skučenim prilikama osjetilo najslobodnije, »cvieće zla«. Priroda je nedohitljivo liepa stvarajući bezbroj cvieća, jednog ljepšeg od drugoga. I sama ta razkoš neodoljiva je njezina umjetnost. Tko bi se dao na jalov posao, da je u tomu prieči? Koja bi bila razlika između takvog nemoćnika i onih, koji sprečavaju slobodu stvaranja? Začahuren u svoje uvjerenje u rješavanju toga pitanja

svatko nalazi sa svog stanovišta nepobitne dokaze ne obazirući se samo na jedno: na umjetnost i umjetnika.

Vazda su se i najvrednije misli, koje su pokretale čovječanstvo, kadkad i iz najmračnijih zabluda težko probijale do pobjede. Kao da to tako mora biti. Uviek se nađe netko, komu one smetaju.

Najudobnije je pod izliku bilo čega sprečavati slobodu stvaranja. Oni, koji to čine, tješe se: neka drugi misle za nas, mi ćemo doći na gotovo!

Ipak treba najviše požaliti one, koji se plaše, da će se književnost u neograničenoj slobodi stvaranja — tobože — odnaroditi. Kakva bi to ljepota bila, koje ne bi mogao obuhvatiti pojam narodnoga? Kad bi je bilo, trebalo bi ga proširiti.

Tako to i biva.

U Zagrebu, 1. srpnja 1944.

B. L.

NAPOMENE I BILJEŽKE

1. KNJIŽEVNI LIK BRANIMIRA LIVADIĆA

Da se prikaže književni lik Branimira Livadića kao pripovjedača potrebno je citirati neke sudove naših kritičara, koji su Livadićevu izvornu prozu temeljito i izpravno ocienili. U koliko pojedinog čitaoca zanima nešto podrobnije i obćenitije o književnom radu Branimira Livadića, moći će najvažnije prikaze pojedinih pripoviedaka naći u pregledu ovih napomena i bilježaka, budući da je o svakoj odmah nakon izlazka pojedinih Livadićevih književnih djela rečeno ono najvažnije, a ujedno je već i na taj način prikazana razvojna linija piščeva pisanja, te će tako svaki dobiti o njemu što podpuniju i jasniju sliku kronoložkim čitanjem njegovih izvornih pjesničkih i proznih djela, kako su objavljena u ovoj knjizi. Da međutim čitalac dobije što zaokruženiju sliku književnog lika Branimira Livadića kao pripovjedača, poslužit ćemo se nekim sudovima naših kritičara, koji se mogu stvarno primieniti na Livadićev cjelokupni književno-umjetnički pripovjedalački rad.

Tako Antun Barac u hrvatskoj čitanci za više razrede srednjih škola »Plodovi srdca i uma« ukratko ovako rezimira Livadićev pripovjedalački rad: »Njegove pripoviesti malobrojne su, ali su izrađene savjestno, staloženo, s težnjom, da se u njima na umjetnički način, tako reći za vječnost, uhvati jedan dio života, i to običnog života, koji se na prvi pogled čini jednoličnim, ali pravome motriocu može pružiti bezkrajno šarenilo pojava«.

Jeronim Korner, koji je do sada jedini objavio studiju o Branimiru Livadiću kao pripovjedaču, iznio je ova značajna opažanja: »Čitajući Livadićeve novele vidimo pred sobom umjetnika, koji prilazi ljudskoj duši sa željom, da je podpuno razotkrije i da je prikaže u svim njenim manifestacijama. On obrađuje erotiku u njenom najuzviženijem i najčistijem smislu (»Cviet u sumraku«)

i ljubav tjelesnu i putenu (»Mila«). On obrađuje pojavu najgrubljeg egoizma i pojavu najnesebičnijeg samopriegora i samozataje (»Sanja na svietlu«). On prikazuje dušu ogrezlu u putenosti i svu podsviestnu igru njenih strasti (»Mater Genetrix«) i istom snagom dočarava nam najsuptilnije ljepote neizmjerne kršćanske ljubavi i žrtve za bližnjega u svojoj »Legendi o Amisu i Amilu«. U noveli »Guska« ocrtava nam s oštrom psiholožkom pronicavošću bratoubilačku tragediju, u noveli »Od lani« jednolične ljepote i tišine ladanjskog života. »Mali probitci« su poviest pustopašne djevojke, koja je spremna žrtvovati sve za nove haljine i toalete, a novela »Daleko od sreće« dočarava nam lik idealne žene, koje profinjena duša nailazi na razočaranje u sebičnom i surovom suprugu i smiruje se na koncu pred ljepotom majčinstva.

Iz svega toga vidimo kolika je punina i raznolikost sižeja u slobodnom umjetničkom stvaranju Branimira Livadića.

Ali uza svu raznolikost njegovih sižeja, možemo ipak fiksirati jednu nit, koja se provlači gotovo kroz sva njegova djela, a to je erotika...

Erotika je za Livadića punina ljudskog života, ona je najsnažnija manifestacija praiskonske ljudske težnje za srećom. I zato su skoro sve njegove novele prožete dahom erotike, sad, istina, uzvišene, sad grube i putene...

Ali pored erotike ima još jedna pojava, koja se posebno ističe u Livadićevoj tematici, a to je smrt... Smrt je za jednog realista, kao što je Livadić, nešto najgore u nizu tamnih i biednih pojava u prirodi, dok je ljubav njena najveća radost i ljepota...

Smrt, neprestana sjena smrti prati njegove novele, kao što prati i život. No treba naglasiti da problem smrti ne znači u Livadića namjerno traženje literarnih efekata, kako to nalazimo u nekim perverznim stranicama strane literature, na pr. u djelima Jan Richepina »Čudne smrti«, niti Livadić pomoću smrti rješava stanovita životna pitanja. On prilazi k njoj s istom strašću umjetnika-realiste, kao što prilazi životu, bez težnje za bučnim efektom i bez ikakvog literarnog poziranja. U njegovo vrieme beletristika je bila upravo inficirana problemom smrti. Ali Livadić se nije povodio za tom pojavom svojeg vremena. On je u svojim »pismima samom sebi«, kako bi se o njemu izrazio Milutin Cihlar-Nehajev (»Savremenik« 1910.) u svojem radu, koji nije poznavao obzira ni prema publici ni prema kritici, iznosio s velikom ljubavlju pravog umjetnika one teme, koje su odgovarale njegovoj umjetničkoj individualnosti...

Smrt se javlja u njegovim djelima kao nešto neodređeno, kao nešto nepoznato, kao nešto strašno i tajanstveno. Prirođeni nagon čovjeka za samoodržanjem hvata se u koštac s tom nesavladivom i tajnom silom, ali bez konačnog uspjeha. Koliko god je ona jaka i život je jak sa svojim zamamnim zahtjevima i tražbinama, ali život na koncu podlieže zakonu smrti.

Ovu borbu između života i smrti naći ćemo na mnogim stranicama Livadićevih novela.

Ako tu i ne vidimo svagdje ovu fizičku borbu između života i smrti, a ono osjećamo borbu i poraz pred samom zagonetnom pojavom smrti...

Ulazeći u psihu novoga pokoljenja, prikazujući svu složenost i neobičnost njegovih duševnih pojava, njenu preveliku osjetljivost i živčanu razdražljivost, Livadić je, kao malo koji pisac, iz kruga Moderne, duboko zahvatio život modernog čovjeka. I to je ono što treba također iztaknuti, kad se govori o Livadiću, kao beletristi. Njegov je objekt duša modernog čovjeka i to u cieloj svojoj punini.

To je u glavnom tematika Livadićevih novela: ljubav i smrt i to kako se one odrazuju u životu modernog čovjeka. One se javljaju kao dva najjača zakona prirode, prirode koja stvara i koja razara. One spadaju u najveće njezine tajne. One su za Livadića zagonetka, kao što je za njega zagonetka ciela priroda u tamnim silama svojega razaranja i u veličini svojeg stvaranja.

Zbog nekih epiteta, koje pridaje toj »svesilnoj« prirodi kao što su »stvarateljica priroda«, »umjetnica priroda«, »posvećujuća priroda«, čini nam se, da se iza tih novela krije filozofski naturalizam jednog velikog poklonika prirode, ali stvar kao da nam se javlja u drugom svietlu, kad pročitamo »Legendu o Amisu i Amilu«, napisanu nekoliko godina kasnije od njegovih »Novela«. U toj se legendi sve oslanja na neko više biće, iznad prirode, iznad ljudi, koje upravlja svietom, koje kažnjava sviet zbog opačina i nagrađuje ga za njegove vrline i dobra djela...

U kroničarski hladni i suhi kostur legende englezkog estete unosi Livadić bogatstvo svojeg pjesničkog rječnika, unosi dah modernog života, racionalizirajući pojedine momente i crtajući fine nianse iztančane duše modernog čovjeka...

...On uživa u tome, da razmrsi niti zagonetke ljudske duše, ali kad je te niti razmrsio, smatra da je izvršio svoj zadatak i ne ide za tim da te psiholožke pojave izrazi u fizičkom svietu.

Govoreći o psiholožkom realizmu Branimira Livadića, moramo iztaknuti jednu zasebnu pojavu u njegovoj obradbi, a to je, da

nam Livadić odkriva sve zakutke i dubine ljudske duše u ogledalu malih, svakidašnjih događaja. On podaje važnosti svakom, pa i najmanjem pokretu ljudske psihe i fiksira ga stvaralačkom snagom svojeg slikarskog talenta. Njegova je strast, da u okviru malih događaja razvije veliku akciju duševnih snaga. On je majstor da u sitnom izvana događaju razprede bezkrajnu nit psiholožkog zbivanja.

Prikazati ljudsku dušu u svim njenim pokretima i niansama, Livadiću zamjerno polazi za rukom, jer je on doista umjetnik, a ne samo psiholog, on je doista pjesnik, a ne samo pisac, koji oštro zapaža život oko sebe. Bez hladnog i glagoljivog psihologiziranja uspjeva Livadić, da nam dade duševnu sliku svojih lica s nekoliko rieči, s nekoliko poteza. On, istina, ne pušta iz vida ni najmanji pokret ljudske duševnosti, ali svaki taj pokret daje u vrlo konciznoj formi. Osjećamo često da je tu svaka rieč na pravom mjestu. Nema tu gotovo ništa, što bi bilo previše ili premalo rečeno. Njegove su novele veoma kratke i male obsegom, ali su pune sadržine, i poslije svake novele osjećamo potrebu da se saberemo i odmorimo. Mi smo umorni od težine života, koju osjećamo u konciznim riečima Livadićeva pera . . .

Mogli bismo navesti bezbroj sličnih primjera, koji govore o Livadićevom sažetom i doista umjetničkom prikazivanju duševnih zbivanja i situacija. Ali Livadić nije samo jak u crtanju duševnih stanja i doživljaja. On zna da nam dočara neodoljivom snagom prirodu i njene ljepote . . .

. . . A tu jednostavnost i prirodnost svagdje susrećemo u djelima Branimira Livadića. Nekom prirodnom svježinom odišu sva njegova djela, svježinom koja nam svjedoči o živom umjetničkom stvaranju i doživljavanju njihova autora.«

Svoje dojmove o Branimiru Livadiću, o 50-godišnjici njegova književnog rada, završio je Julije Benešić ovako: »A što ne govorim o Livadiću kao književniku? Zato, što i on o sebi kao književniku ne voli govoriti. I to je razumljivo. Njegovo je književno stvaranje tako intimna emanacija njegove duše, da ne smatra potrebnim, čak smatra neukusnim o tom debatirati. Govorit će o načelu slobodnog književnog stvaranja, ali ne o pohvali svoje novele. Kad je 19. veljače o. g. (1944.!) Vladimir Kovačić čitao Livadićeve pjesme, neke doista dobre i liepe pjesme, koje su slušali sabrani članovi Matice Hrvatske i Družtva hrvatskih književnika u družtvenim prostorijama na III. katu Frankopanske ulice br. 2 — tada se autor Livadić zacrvenio. Sedamdesetgodišnji slavljenik i — pjesmice! Livadić nije Arnold! Livadić bi volio, da se barem pred njim ne razčinja diskretna tvorevina njegovih mladih dana.

On je svoje stvari pisao polagano i dugo. Tesao je i brusio, štono se kaže. Čitali smo zajedno nekoliko dana njegova »Amisa i Amila« u rukopisu. Kako je pazio na svaku rieč, da estetski dojam bude, kakav je on želio. Kako je pazio na vanjski oblik teksta, na opremu knjige! Livadić je bio personifikacija dobroga ukusa.

U dobrom tonu, sve s mjerom, ne vriedajući nikoga, slobodan u stvaranju, to je gentlemen, čovjek! Takvog sam ga ja upoznao i prijateljski, duboko zavolio.«

Nije potrebno duljiti i gomilati sa brojnim sudovima o Branimiru Livadiću kao pripovjedaču, jer i iz ovoga što smo ovdje citirali, jasno izbija snaga i vriednost Branimira Livadića kao pripovjedača.

Na kraju još da spomenemo, što je uostalom i vidljivo iz ovoga izdanja, da smo se u »Pjesmama i pripoviestima« Branimira Livadića ograničili samo na pjesnički i pripovjedalački material pisca iznievši čitavu građu kronoložkim redom. U »Napomenama i bilježkama« izneseni su u najgrubljim crtama sudovi naših kritičara, a prikazana je sustavno i ostala građa, koju smo tokom vremena sakupili o Branimiru Livadiću, želeći ga konačno, povodom njegove 50-godišnjice književnog rada, temeljito i izcrpno prikazati kao pjesnika i pripovjedača, budući da je samo na taj način bilo moguće upoznati i ocieniti život, djelovanje i izvoran pjesnički i pripovjedalački rad Branimira Livadića, koji je tokom vremena svoje književno djelovanje proširio i na ostala područja i druge grane književnosti, pa mu je ovaj dio pjesničkog i pripovjedalačkog djelovanja pao pomalo nezasluženo u zaborav.

Također je u »Pjesmama i pripoviestima« Branimira Livadića izpravljeno mnogo gramatičkih, pravopisnih i tiskarskih pogrješaka, koje su se nalazile u tekstovima izdanja, koji su upotriebljeni za ovu knjigu. Sam je autor popunio, izpustio, dodao ili izpravio pojedine tekstove, tako da su svi prilozi u ovoj knjizi dobili time svoj konačni oblik.

2. PJESME BRANIMIRA LIVADIĆA

Pjesme Branimira Livadića objavljene u ovoj zbirci pod zajedničkim naslovom »Pjesme iz mladih dana« niz je kronoložki tiskanih autorovih pjesničkih radova, koji su malo poznati, budući da su uglavnom objavljivani u časopisima. Tek je pjesma »Prometej« uzeta iz rukopisa, a »Jeremija« iz posebne knjige.

Da je i Branimir Livadić započeo svoje književno djelovanje s pisanjem pjesama vidimo najbolje po tome, što se prvi put u književnosti javio pjesmom »Zimnje pjesme« (Vienac, 1892.), a iz pogovora knjizi »Novele« (izdanje Družtva hrvatskih književnika) doznajemo, da je »Livadić već od prve gimnazije pjevao pjesme«. Povodom prikaza petdesetgodišnjice Branimira Livadića u feuilletonu »Obzora« (1921.) nalazimo iz pera nepodpisanog autora još na neke važne podatke o pjesničkom radu Branimira Livadića: »Kao unuk slavnog glasbenika Ferde Viznera-Livadića i sin Kamila muzikalno naobraženog samoborskog odvjetnika on je u kr. plemićkom konviktu prvi put počeo da radi na književnome području. Tu je pjevao mnoge male lirske pjesme, koje su ostale u rukopisnom godišnjem almanahu konviktoraca »Domovina«.«

Premda je Branimir Livadić objavio veoma malen broj pjesama i makar nije poznat u hrvatskoj književnosti kao pjesnik, ipak će se tek sada iz ovih skupljenih Livadićevih pjesama moći vidjeti, na koji je način autor umjetnički pridonio i ovoj grani stvaranja u svom cjelokupnom književnom djelovanju i izpravno ih ocieniti. A da je zaista pjesnički doživljavao i istinski osjećao svjedoči ne samo niz pjesama u ovom izdanju, nego i mnogo njih, koje se nalaze u dvie teke u rukopisu, a koje Livadić ne želi da budu objavljene.

Na kraju treba još dodati, da je sam autor popunio, izpustio, dodao ili izpravio pojedine rieči, pa čak i redke u pojedinim pjesmama, tako da su sve pjesme objavljene u ovoj zbirci dobile time svoj konačni oblik.

3. POPIS OBJAVLJENIH PJESAMA U KNJIGAMA I ČASOPISIMA

PROMETEJ: Iz rukopisa, god. 1889.
ZIMNJE PJESME: »Vienac«, god. XXIV., 1892., br. 49.
NOČNE PJESME: »Prosvjeta«, god. I., 1893., br. 2 i 4.
IZČEKIVANJE: »Prosvjeta«, god. I., 1893., br. 8.
JEREMIJA: Posebna knjiga, god. 1893.
GOST: »Vienac«, god. XXV., 1893., br. 51.
NOČNA PJESMA: »Vienac«, god. XXVI., 1894., br. 10.
MLIN U DOLINI: »Vienac«, god. XXVI., 1894., br. 15.
ZEMLJA: »Nada«, god. I., 1895., br. 7.
NA OKIĆU GRADU: »Nada«, god. I., 1895., br. 9.
LUDA: »Prosvjeta«, tečaj III., 1895., br. 16.
DVJEMA DJEVOJČICAMA: »Prosvjeta«, tečaj IV., 1896., br. 3.
SEJINA SMRT: »Prosvjeta, tečaj IV., 1896., br. 11.
NEVJERA: »Nada«, god. II., 1896., br. 17.
ZIMNJE RUŽE: »Prosvjeta«, tečaj IV., 1896., br. 23.
NA MORU: »Prosvjeta«, tečaj V., 1897., br. 1.
MOJI SREĆNI DANI: »Prosvjeta«, god. III., 1897., br. 7—10.

4. PRIPOVIESTI

Livadićev pripovjedalački rad, koji je do danas uglavnom poznat po dvie knjige njegovih pripoviedaka (»Novele«, izdanje Družtva hrvatskih književnika, Zagreb, 1910. i »Novele«. Novi izbor, izdanje Matice Hrvatske, Zagreb 1932.) nije sav autorov rad na izvornom proznom pripovjedalačkom stvaranju, pa su u ovom izdanju kronoložkim redom, a pod skupnim naslovom »S puta životom«, objavljene i ostale Livadićeve pripoviedke preuzete iz raznih časopisa i listova.

U hrvatskoj književnoj kritici najviše se pisalo o Livadiću baš kao o pripovjedaču, a povodom izlazka pojedinih njegovih

knjiga proze. Da se što jače iztakne Livadićevo značenje kao pripovjedača, poslužit ćemo se nekim za ono vrieme najznačajnijim sudovima pojedinih kritičara o Livadićevom pripovjedalačkom djelovanju.

Tako je povodom prve zbirke Livadićevih »Novela« Antun Gustav Matoš, prvi prikazivač Livadića kao pripovjedača, iznio ova svoja opažanja u svojoj kritici objavljenoj u »Hrvatskoj slobodi« (1910.): »Ovi Livadićevi radovi nisu novele u običnom smislu. Ono, što je kod prave novele najkarakterističnije — živa dramska akcija lapidariziranog, u najtješnje granice stisnutog romana — tako reći i ne postoji u ovim pričama. Spoljni događaji ovdje su gotovo uviek tek neki pretekst i spominju se tek kao uzroci tihe, bezbojne, ali u monotoniji svojoj do tragičnosti dramatične psihičke komedije. »Svaka duša je tako osamljena i za sebe kao i grob« — i ove novele niesu no slike, mirne i jednostavne do intimnosti; slike, što ih u dušu urezuje život, absurdan i tragičan kao u G u s k i, liričan kao u proznom diptihu M i l a, primitivan kao u K o ž u n u, tragikomičan kao u A p o t e o z i ili u M a l i m p r o b i t c i m a. Pošto je lirizam monolog jedne duše, ove novele su većinom lirske slike kao svaka psiholožka auto-analiza, pa i onda kad opisuju kakav tuđi, objektivni, nesubjektivni događaj duševni. Tamo, gdje nije taj slučaj, nose obilježje lirske konfesije, pa su čista lirika u prozi kao P r o l j e t n a p j e s m a, P j e s m a ž a r k o g a l j e t a, N a k o n z a p a d a s u n c a, C v i e t u s u m r a k u. Sve su te priče psiholožki monolozi, analize jedne duše, jedne glavne osobe, sada primitivne i seljačke, sada žarke i komične, sad opet lirske i elegijske u bolnoj auto-analizi vlastitih slabosti. P o v r a t a k je slika primitivnog primorca, kojega u buru vuče duša tragična, slutnja vlastite propasti. Isti temat je S m r t i m o r e. Doktor Benaković osjeti na debelom moru slabost, ništavilo svoje prama razornom elementu i pod težinom te spoznaje duša mu klone i on od samog straha pred tajanstvenošću smrti umire bez jačeg spoljnog povoda. S t a r c i osjećaju, da bi ih dim mogao ugušiti, ali smrt im se toliko blizu primaknula, te im je duša već s njom izmirena, pa se bez straha podaju kao sasvim ugodnom samoubijstvu, kao i bolestni čiča u K o ž u n u. Krasna i prazna kaćiperka Beata u M a l i m p r o b i t c i m a doduše je još čista i fizički netaknuta, ali duša joj je već prostituirana, jer se od »ujakovog« milovanja osjeća »okaljana« i »kao da su na njezinu odielu ostale neke mrlje«. G u s k a je opis poznatog psihičnog fenomena: kako blizina smrtnog oružja može učiniti čudnom sugestijom ubojicu zbog — jedne guske. G o s p o đ a J e l i c a je srećna, ima dobrog, imućnog muža, ali sitnica, malenkost, kao što je posjet prijatelja i dvie — tri njegove rieči, učine je nesrećnicom, a život njen pustinjom i bezsmislenom tragedijom. Dječarac u naponu prve mladenačke ljubavi ne žali dosta otca na samrti i u tom osjećanju okrutnog ljubavnog egoizma vidi tragiku svoje mlade duše kao u slabosti nježnog C v i e t a u s u m r a k u. Glavna lirska osoba ovih psiholožkih portraita zbog nesrećne ljubavi »izbjegava sam sebe«, bježi od otčinstva u ljubavnom egoizmu, pa u razornom, skoro sadističkom instinktu egoističnog erotizma ubija golubicu, »a kad bi pala preda me, s ugaslim životom u sjetnim očima, slast razaranja obuhvatila mi srdce, mlaz toploga melema prolio se otvoreno ranom mojom«. Drugim riečima, samo tuđe rane su melem ranama naših duša. A p o t e o z a je kao C v i e t u s u m r a k u variacija iste teme: draga duša umire, ali egoistična duša pored nje vidi kroz prozor preko puta puten prizor lieganja djevojčice u krevet. Zaboravlja na dragog dobročinitelja na samrti i pošto taj međutim umre, nezahvalnik se razplače i tim plačem se »razplakala duboka bol njegove gorko ojađene čovječje duše« . . .

Livadić je slikar tihog, ali kondenziranog duševnog života. Najsrodniji mu je Domjanić. Obojica su činovnici aristokratske obiteljske tradicije, kajkavci i neprijatelji svakog glasnog, nametljivog plebejskog efekta. Niansa, jednostavnost i salonska gotovo intimnost su glavna obilježja te ekskluzivne i familiarne umjetnosti, umjetnosti tihoga, ali dubokoga života kao što je i biografija dra B. Viznera-Livadića . . .

Kao intelektualac ima Livadić ukus za psiholožku analizu, a kao lovac ima vrlo jako osjećanje za prirodne ljepote. Hvala tome naturalizmu, on je usuprot svojoj malo ne morbidnoj osjetljivosti vječnog autoanalitičara zdrav, nije svladan pesimizmom, voli, obožava život sa sitnim njegovim dužnostima i golemim radostima.

. . . Žena je u toj knjizi bolnog epikurizma crtana bojom štovaoca, koji zna i karikirati, ali koji poznaje tajne gradske mlade namiguše, provincijske ljubavlju i materinstvom odkupljene liepe milostnice, prosječne srećne naše »gospođe Jelice« i dobre usidje-

lice Linke Butkovićeve, koja se žrtvuje za brata i od ljubavi za bratom umire od uvjerenja, da je on srećan...

Inače piše Livadić vrlo dobro. Izbjegava suvišnosti. Lapidaran. Ima izvrstnih opažanja psiholožkih, izvrstnih prirodnih opisa i tu se čuva suvišnog detaljisanja i nagomilavanja boja...

Kao posmatrač duše je Livadić još bolji. Izvrstno je balzačko opažanje, kako delikatni inače Petar Danetić misli na novac, na zlatan sat i na baštinu uz stričevo umiranje...

Br. Livadić ne piše uviek najpravilnije, ali on je od riedkih, što umije pisati, koji posjeduje u nas riedku vještinu hrvatskog stila. Zato je i napisao tako malo, jer tko dobro piše malo piše. Traženih, jakih i glasnih efekata nema u njega, pa ostaje i kao fin ironičar uviek na površini, kod jedva primjetljivog smieška, jer ga kukavnosti života uviek diskretno raztužuju, a nikada ne bune, kao čovjeka, kod kojega je shvaćanje — praštanje. Njegov psiholožki diskretni realizam dodiruje najveće brutalnosti bez otimanja poezije životu... U ovim Novelama je samo jedna (Pjesma žarkoga ljeta) neuspjela zbog afektacije lirskog elegijskog stila, dok ostale usuprot nekoj monotoniji i opetovanju istih motiva ulaze u najbolja djela novije naše literature ljepotom stila, finog prirodnog osjećanja, jednostavnošću kompozicije, iskrenošću tona i točnošću finog, diskretnog, često ironijskog psiholožkog crtanja. Sve to daje toj knjizi pečat riedkosti, aristokratizma i otmjenosti, finoće, ukusa i elegancije, koja je sinonim prave, više kulture, pa se ne može dosta preporučiti u času, kada se plebejski običaji i kočijaške manire uvlače i u našu književnost u ime nekog talmi demokratizma, koji je u nas dosele tek običan prostački demagogizam...

U svakom slučaju su te Novele velika riedkost i velika novost u našoj sve banalnijoj i neukusnijoj literarnoj najnovijoj produkciji.«

Kada je Antun Gustav Matoš o pripoviedkama Branimira Livadića izrekao ovakav sud, nije čudo, da su i ostali kritičari iznosili svoje pozitivne sudove o Livadićevim novelama. U nizu važnijih prikaza o Livadićevim pripoviestima treba spomenuti i kritiku Milutina Nehajeva (Savremenik, 1910.) u kojoj poslije ovećeg uvoda piše: »...Spominjem se jedne od prvih njegovih novela, što je — ima tomu već preko deset godina — izišla bila

u »Viencu«. »Ivana« se — čini se — zove. Radi o nekoj hromoj djevojci. Ne znam danas više sujeta, pače se ne bih mogao ni sjetiti, kakvu važnost ima u pripoviesti ta hroma noga. Jedino mi je ostao u pameti dojam te Livadićeve stvari. Znam, da mi se je čitava pripoviest prikazala kao neki piscu blizki, gotovo proživljeni događaj, koji je on zapisao bez obzira na to, što ćemo mi drugi o tom misliti. U vrieme, kad je još trebalo odkrivati Leskovara, nije bila mala stvar napisati tu — ne psiholožku studiju, nego, — da upotriebim malo čudnu rieč — to pismo samomu sebi. Pročitavši »Ivanu« ja sam osjetio, kako se je iz jednog običnog i malog doživljaja polako piscu pred očima stvorio lik njegove »junakinje« — kako je iz jednog intuiranog časa gradio u duši i osobu i fabulu. Vidio sam, kako mu je taj lik postao blizkim, njegovim, dielom duše njegove. I već onda zapamtio sam autorovo — još nepoznato — ime.

...Ali sve njegove stvari — »Smrt i more« osobito — nose taj isti biljeg. Vidim čovjeka, koga je more zanielo, osvojilo, došao je da prisluškuje mrmoru, da srče boje mora. I iz tog subjektivnog osjećaja rodila se slika čovjeka, kojemu je more prijatelj i ubilac — rodila se polako, sklopila u jedno sa prirodnom slikom i postala tako dielom piščeva osjećaja jednako, kao što su mu i večeri probavljene uz more bile dielom duše... Kako daleko zna Livadić ići u tom, vidi se najbolje iz novelete o »cvietu u sumraku«. Postanak je njen jednak, a iz jednog osjećaja rađa se ne samo slika nego i problem. A taj problem za nj je tako jasan i prirodan, da se i ne brine, hoće li naše srdce odkucati na kucaj njegova, hoćemo li i mi shvatiti, kako se u času jedne velike nesreće može da rodi prva ljubav. On sam živi u svojem osjećaju, razplinjuje se u njem i nalazi sjajnih slika da nam ga predoči, ulieva ga u čitavo sumorno nastrojenje svoje priče... tako, te i zaboravlja na fakte, što ih pripovieda, te ne shvaća, kako mi možda i ne ćemo naći logične sveze u događajima, koji su za nj jasni, jer su proživljeni...

Nego — u tom nije slaboća, — u tom je baš snaga Livadićeve umjetnosti. U svim novelama iz zrelije dobe... on se s jednakom nebrigom za ono, što će reći drugi, sljubljuje sa svojim objektom i pažljivo ga iznosi upravo kao neki vrtlari što razgovaraju sa cviećem. Objekat je njegov jednostavan, prejednostavan: ali njegov osjećaj nalazi u svemu poeziju — i tu poeziju dočarava i pred nas onda, kad je sâm sav njom prožet.

I ondje, gdje je na oko posve daleko od svojega objekta, gdje ga »opisuje«, Livadić nas se doima upravo s tim, što osjećamo,

kako se sav upio u scenu, kako mu je jasna pred očima i kako duboku ju on sam osjeća...

...U Livadićevu stilu ima niansa i to vrlo odlučnih niansa; ali ja bih poglavito htio upozoriti na pravu samozataju, kojom je Livadić ocrtao »male probitke« gospođice Beate. Na tim par stranicama ima čitav roman — roman bez uzkličnika, bez perioda, bez svakog nakita izvještačene psihologije. Ali mnogo više od oštrine opažanja u toj sitnoj stvari vriedi čitav njezin, da se slikarski izrazim, ton: ono velo mirnog, bezstrastnog opisivanja, iza kojega ipak osjećaš individualnost istoga čovjeka, što »iza zapada sunca« piše najlirskije svoje izljeve.

To je i razlog, što je Livadić najsnažniji ondje, gdje opisuje, kako neznatne, sakrite eksistencije najednom porazi veličina života.

...ciela ta »sanja na svietlu« spada u najljepše stranice ove knjige. Čitav jedan život tu je izkopan iz zaboravi i izpod prašine svagdašnjosti uzdignut do ljepote...

Ovakovu stranicu mogaše napisati samo umjetnik, koji živi sa svojim ljudima, i živi u njima i za njih. I baš radi toga priegora, koji u isti mah znači veliku vjeru i veliku snagu, mila mi je ova knjiga. I baš za to žao mi je, što se o njoj govorilo malo, kao što se govorilo malo i sa slabim razumievanjem o Turićevoj, dok se mnogo hvale utrošilo na pripoviesti Kovačićeve, koje je samo pietet smio iznieti iz zasluženoga mira davnih đačkih almanaha.

Pak — ako mi je dopušteno na kraju izreći jednu želju, evo je: neka Livadić ne trati svoje sile u dnevnu kritiku, za koju mu fali elastičnosti, neka bude najprije novelista, neka nam doskora izda drugu knjigu svojih — novih — novela...«

Nije se potrebno gubiti u ostalim sudovima Livadićevih kritičara poslije onih Matoša i Nehajeva, tim više, što je to bio prvi dojam po izlazku Livadićevih pripovjedaka u zbirci, a budući da su ih izrekli autoriteti hrvatske književne kritike, tim se više izdiže značenje Branimira Livadića kao pripovjedača, koji je danas po tom svom izvornom radu već pomalo pao u zaborav. A da su povremeno i današnji naši suvremenici izricali laskave sudove o tvorbi Livadićevih pripovjedaka poslužit će nam neki sudovi izneseni poslije izlazka novog izbora Livadićevih novela (izdanje Matice Hrvatske, Zagreb, 1932.).

Tako Stjepan Devčić u »Obzoru« (1933.) piše: »...Danas pisati o njegovom radu možemo samo sa poštovanjem, a pisati

posebice o novelama, znači pisati retrospektivno. Sve njegove novele odvijaju se bez mnogo radnje i dinamike, više u nekom monologu, zadržavajući se na malim interesima i protkane sa obiljem psiholožkih niansa.

Motivi tih novela iznose milieu našeg patriarhalnog ladanjskog života, to su sažeti crteži iz nekih zaboravljenih gradića i zabitnih sela. Uvjetovanost njihovog zbivanja podrežena je elementarnim i mističnim silama, koje se očituju u ljudskom životu. Kao najjača emanacija tih sila očituje se smrt, taj drevni »mysterium magnum«, osvietljen u ovim novelama sa više strana, tako da je pretežni dio knjige (8 novela) njime zadahnut...

Ova knjiga predstavlja nam vriednotu koju baštinismo iz prošlosti...«

Posebnu pažnju zavrjeđuje prikaz Ive Kozarčanina, objavljen u »Hrvatskoj Reviji« (1933.) u kome čitamo: »Šestnaest novela g. Branimira Livadića..., priča nam o jednom sasvim drugom svietu, mnogo tišem i jednostavnijem, koji ima tako malo dodirnih točaka s vremenom, u kom živimo, da nam se čini, kao da nas stoljeće dieli od njega, iako distanca nije dosegla ni puna dva decenija. Danas, dok se oko nas mrak, mokar, ljepiv i crn kao katran, sve više zgušćuje mirišući mrtvački, te novele (ili bar neke od njih, one na koje se odnose ove moje dedukcije) djeluju prilično svježe, kabinetski smireno, s puno predanosti, preciznosti u načinu izražavanja, s puno ljubavi za detaile, koji su psiholožki motivirani absolutno i formalno usavršeni do minucioznosti, čega nema u današnjoj literaturi, koja je većim dielom pisana grozničavo, na predah i s tendencama da frapira, ne toliko formalno koliko sadržajno. Deset (od šestnaest) novela govori izključivo o smrti, koja dolazi bilo od starosti (»Starci« i »Pohode mrtvog«), bilo od bolesti (»Cviet u sumraku«, »Apoteoza« i »Pogodi, tko te udari!«), bilo od vremenskih nepogoda (»Smrt i more«, »Kožun« i »Povratak«), a samo jedna od njih posvećena je ratu (»Rat«) i jedna je legenda (»Legenda o Amisu i Amilu«), ali smrt je u tim novelama tretirana učenjački, analizirana od čovjeka, koji je mnogo, intenzivno mislio o njenom misteriju i ulozi koju ona igra u životu (začudo, a možda i na sreću, tragikomičnoj)...

Drugi je problem, koji okupira g. Livadića, a koji je u vezi s ovim prvim, starost i njene relacije isto tako prema životu...

Što se može reći za čitavu knjigu, kao reasume, nakon ovoga što je govoreno o pojedinim novelama? Pisana znalački, smireno, s ljubavlju za lica o kojima govori i za njihove male tragedije, daleko od hladnog, mašinskog naturalizma E. Zole, iako tendira (u konfrontiranju pojedinih individua s nedaćama i puritanizmom okoline) za naučnom objektivnošću, ova zbirka, kako je to već rečeno, djeluje ponegdje arhaično, tretira probleme, koji danas više ne egzistiraju (»Gospođa Jelica«), daleko je od histerične nervoze današnjih kaotičnih zbivanja, ali je sve, što u njoj nalazimo, protkano toplom ljubavlju za sujete, koje obrađuje, za ljude, koji u njima debutiraju, za život koji ide neprestano k progresu, nesmiljen za one, koji su slabi i ne mogu da drže korak s njim, a milosrdan za one, koji ne zaostaju i ne padaju putem. Odtuda dolazi smireni, tihi dojam spokojnosti, koji stičemo, pošto pročitamo knjigu« . . .

Iznoseći najvažnija mišljenja nekih kritika u vezi s pripoviedkama Branimira Livadića, vidi se, da se one uglavnom podudaraju u temeljnom sudu o vriednosti Livadićevih pripoviedaka. Ovom prilikom treba posebno iztaknuti i upozoriti na Livadićevo djelo »Legenda o Amisu i Amilu«, o kojem se mnogo pisalo, i stručno, i polemički, i kritično, a koje je pisanje kadikad netočno i protuslovno, ali uviek u neku ruku poučno i dokumentarno (vidi Ivo Hergešić: Legenda o Amisu i Amilu, Zagreb, 1935.). Preuzimamo neke sudove Dragutina Dobrenića, posljednjeg prikazivača ovog zanimljivog djela Branimira Livadića, koje je izneseno u »Hrvatskom krugovalu« (1943.): »Osnovni motivi sredovječne priče o Amisu i Amilu potječu s Iztoka (iz Indije) odakle doprieše u Europu, da od priče, u kojoj je prikazana jednostrana požrtvovnost i vjernost prijatelja, postane u okviru i tonu nacionalne epike kršćanska legenda, simbolički produbljena i moralno obogaćena.

Naš umjetnik pera, pjesnik Dr. Branimir Livadić zanio se za tu legendu o Amisu i Amilu čitajući esej o dvjema francuzkim pričama (Aucassin i Nicolette, Amis et Amil) englezkog estete Walter Pater-a, te u osvitku 20. stoljeća i Hrvati dobivaju svoju izvornu, modernu hrvatsku verziju sredovječne priče . . .

U Livadićevoj obradbi legende očituje se prvenstvo ljudskog srdca, čovječje slobodne volje i savjesti pred sudbinom ili nekom pravdom zakona iil pravom dogme. Poznavajući zbivanja u ljudskoj duši i težnji ljudskog srdca, pisac vadi iz čovječje podsviesti njene sadržaje, koje nam ocrtava na profinjen pjesnički način, iznašajući snažno naročito simbole života i umiranja.

Čitajući Livadićevu legendu o Amisu i Amilu odkriva nam pisac svoj nazor na život i sviet, svoju životnu filozofiju: radost i bol idu uzporedo, jedna bez druge ne može obstojati: ». . . i radost je smisao života«, sami dajemo smisao i sadržaj našemu životu, to jest život je ono što sami od njega učinimo, i onakav kakvog ga sami shvaćamo; ono što se učini iz ljubavi nije grieh već zaslužuje nagradu.

Legenda je pisana čistim hrvatskim jezikom, a čitamo li je na glas, osjetit ćemo, pored prije spomenutog, ljepotu i milozvučnost našeg hrvatskog jezika i uvjeriti se, da je naš materinji jezik zaista jedan od najljepših jezika svieta . . .«

Iz ovih nekoliko spomenutih i citiranih navoda pojedinih kritičara točno vidimo, što znače pripoviedke Branimira Livadića u njegovom književnom stvaranju, a uočujući pojedine ocjene naše kritike možemo približno točno odrediti obćenito značenje Livadićevih pripovjedaka u hrvatskoj književnosti.

Zbog točnosti konačne slike Branimira Livadića kao pripovjedača treba spomenuti rečenicu iz »Obzora« (1921.) povodom »petdesetgodišnjice Branka Livadića«, a koja glasi: »Kao maturant napisao je i roman »Genij«, koji prikazuje tragičnu sudbinu jednog pučkog učitelja.«

Iz priloženog popisa prikaza i kritika u ovom izdanju »Pjesama i pripoviedaka« Branimira Livadića moći će svatko tko se zanima i za najmanje pojedinosti i zaključke pojedinaca još podrobnije izpitati sve osobine i mišljenje kritičara o proznom pripovjedalačkom radu Branimira Livadića i na taj način uzporedbom zaokružiti pripovjedalačku, kao i obćenito književnu vriednost autorova pisanja.

5. POPIS OBJAVLJENIH PRIPOVIEDAKA U ZBIRKAMA I ČASOPISIMA

IVANA: »Vienac«, god. XXVIII., 1896., br. 17—20.

SMRT U DOLCU: »Vienac«, god. XXVIII., 1896., br. 28.

OD LANI: »Prosvjeta«, tečaj IV., 1896., br. 10.

NEČITANA PISMA: »Prosvjeta«, tečaj IV., 1896., br. 21 i 22.

ANTINA MAJKA: »Prosvjeta«, tečaj V., 1897., br. 10 i 11.

BEZSNENE NOĆI: »Nada«, god. III., 1897., br. 21 i 22.

MILA I.: »Hrvatski salon«, 1898., sv. 2; »Novele«, izdanje Družtva hrvatskih književnika, Zagreb, 1910.; »Novele«, Novi izbor, izdanje Matice Hrvatske, Zagreb, 1932.

ZAPREKA: »Nada«, god. IV., 1898., br. 6—9; »Zapreka«, posebni otisak, Sarajevo, 1898.

SMRT I MORE: »Mladost«, Beč, 1898., sv. 2; »Novele«, izdanje Družtva hrvatskih književnika, Zagreb, 1910.; »Nedelni listy« (na češkom), 1910.; »Novele«, Novi izbor, izdanje Matice Hrvatske, 1932.; »Croatia«, god. 1943., br. 6; »Deutsche Zeitung in Kroatien«, god. 1944., 23., 25. i 26. siečnja.

DALEKO OD SREĆE: »Nada«, god. V., 1899., br. 15—23.

STARCI: »Vienac«, tečaj XXXI., 1899., br. 21; »Novele«, izdanje Družtva hrvatskih književnika, Zagreb, 1910.; »Novele«. Novi izbor, izdanje Matice Hrvatske, Zagreb, 1932.

KOŽUN: »Vienac«, tečaj XXXI., 1899., br. 25; »Novele«, izdanje Družtva hrvatskih književnika, Zagreb, 1910.; Dne, (na češkom), 1910.; »Novele«. Novi izbor, izdanje Matice Hrvatske, Zagreb, 1932.

POVRATAK (KUĆI): »Vienac«, tečaj XXXI., 1899., br. 24; »Novele«, izdanje Družtva hrvatskih književnika, Zagreb, 1910.; »Novele«. Novi izbor, izdanje Matice Hrvatske, Zagreb, 1932.

CVIET U SUMRAKU: »Prosvjeta«, tečaj VIII., 1900., br. 10; »Novele«, izdanje Družtva hrvatskih književnika, Zagreb, 1910.; »Novele«. Novi izbor, izdanje Matice Hrvatske, Zagreb, 1932.

SANJA NA SVIETLU: »Nada«, god. VI., 1900., br. 11; »Novele«, izdanje Družtva hrvatskih književnika, Zagreb, 1910.; »Novele«. Novi izbor, izdanje Matice Hrvatske, Zagreb, 1932.

GOSPOĐA JELICA: »Nada«, god. VI., 1900., br. 23; »Novele«, izdanje Družtva hrvatskih književnika, Zagreb, 1910.; »Novele«. Novi izbor, izdanje Matice Hrvatske, Zagreb, 1932.; »Ženski list«, god. 1934., br. 12.

MALI PROBITCI: »Život«, knjiga III., 1901., sv. II.; »Mala pučka biblioteka za zabavu i pouku«, Karlovac, 1909., sv. II.; »»Novele«, izdanje Družtva hrvatskih književnika, Zagreb, 1910.; »Novele«. Novi izbor, izdanje Matice Hrvatske, Zagreb, 1932.

GUSKA: Nada«, god. VIII., 1902., br. 11; »Novele«, izdanje Družtva hrvatskih književnika, Zagreb, 1910.

NAKON ZAPADA SUNCA: »Vienac«, god. XXXV., 1903., br. 3; »Novele«, izdanje Družtva hrvatskih književnika, Zagreb, 1910.

ŽIVOT: »Nada«, god. IX., 1903., br. 21; »Nedelni listy«, (na češkom), 1911.; »Novele«. Novi izbor, izdanje Matice Hrvatske, Zagreb, 1932.

APOTEOZA: »Obzor«, god. XLVII., 1906., br. 338, božićni prilog II.; »Savremenik«, god. II., 1907., br. 1; »Novele«, izdanje Družtva hrvatskih književnika, Zagreb, 1910.; »Novele«. Novi izbor, izdanje Matice Hrvatske, Zagreb, 1932.

MAJKA (MILA II.): »Savremenik«, god. II., 1907., br. 7; »Novele«, izdanje Družtva hrvatskih književnika, Zagreb, 1910.

GLEDANJE BOGA: »Koledar Strossmayer«, Zagreb, 1908.

POHODE MRTVOG: »Almanah srbskih i hrvatskih pjesnika i pripovjedača«, Beograd-Zagreb, 1910.; »Novele«. Novi izbor, izdanje Matice Hrvatske, Zagreb, 1932.

LEGENDA O AMISU I AMILU: »Legenda o Amisu i Amilu«, posebna zbirka, izdanje Družtva hrvatskih književnika, Zagreb, 1913.; »Novele«. Novi izbor, izdanje Matice Hrvatske, Zagreb, 1932.

MATER GENETRIX: »Savremenik«, god. IX., 1914., br. 1; »Vreme«, Beograd, 1914., božićni prilog.

RATNI AFORIZMI: »Savremenik«, god. IX., 1914.

RAT: »Savremenik«, god. XII., 1917., br. 3; »Novele«. Novi izbor, izdanje Matice Hrvatske, Zagreb, 1932.

ISABEAU: »*N o v a E v r o p a*«, *knjiga I., 1920., br. 5;* »*N o v e l e*«. *Novi izbor, izdanje Matice Hrvatske, Zagreb, 1932.;* »*M o d e r n i h r v a t s k i p r i p o v j e d a č i*«, *Zagreb, 1934.; prevedeno i na bugarski.*

POGODI, TKO TE UDARI!: »*S a v r e m e n i k*«, *god. 1923., br. 3;* »*N o v e l e*«. *Novi izbor, izdanje Matice Hrvatske, Zagreb, 1932.;* »*H r v a t s k a p r o z a XX. s t o l j e ć a*«, *I., Zagreb, 1942.*

RADIOPRIČA: »*R a d i o Z a g r e b*«, *god. I., 1940., br. 28, božićni prilog.*

TORANJ MOJE RODNE KUĆE: »*S p r e m n o s t*«, *god. I., 1942., br. 44 i 45;* »*S a m o b o r*«, *izdanje odbora za proslavu 700-godišnjice Samobora kao slobodnog i poveljenog trgovišta 1242.—1942., Samobor, 1943.;* »*N o v a H r v a t s k a*«, *god. 1943., 7. rujna;* »*D e u t s c h e Z e i t u n g i n K r o a t i e n*«, *god. 1943., br. 293.*

MOJE DRAGO ČUDO: »*S p r e m n o s t*«, *god. III., 1944., br. 103.*

6. POPIS PRIKAZA
(JEREMIJA, NOVELE, LEGENDA O AMISU I AMILU I DR.)

U ovom popisu navedeni su veći i važniji a i manji značajniji prikazi i referati, koji se tiču pjesničkog, a poglavito proznog i književnog djelovanja Branimira Livadića, a i oni, iz kojih se uočuju neke bitne karakteristike Livadića kao kulurnog radnika uobće. Brojne kratke i ne važne bilježke i prikazi ostalog značenja se ne spominju, jer su bez ikakva značenja za pobliže upoznavanje Branimira Livadića kao pjesnika i pripovjedača. Inače su svi izneseni podatci uzpoređeni na izvoru, a pri tom su upotriebljena gotovo sva godišta dnevnika, časopisa, učbenika i književnih poviesti, koja su kod nas izašla od prvih početaka književne kariere Branimira Livadića.

BRANIMIR LIVADIĆ (JEREMIJA. PJESAN U 3 PJEVANJA) (Vienac, godina XXV., 1893., br. 9, str. 143.) — S. B o s a n a c

BRANIMIR LIVADIĆ (Novele, izdanje Družtva hrvatskih književnika, Zagreb, 1910., str. 133., pogovor)

NOVELE BR. LIVADIĆA (Hrvatska sloboda, godina III., 4. lipnja 1910., br. 125.) i isti prikaz u A. G. Matoš: Kritike, prikazi i polemike iz hrvatske i srbske književnosti i plastičnih umjetnosti (1910.—1913., knjiga XVII., str. 24.) — A. G. M a t o š

BRANIMIR LIVADIĆ: NOVELLEN (Agramer Tagblatt, 1910., 4. VI., br. 125.) — K. F r i t z

ILUSTROVANE NOVELE BRANIMIRA LIVADIĆA (Narodna obrana, 1910., 11. VI., br. 131.) — R(u d o l f) F(r a n j i n) M(a g j e r)

LIVADIĆEVE »NOVELE« (Savremenik, godina V., 1910., str. 790.) — M. N e h a j e v

DIE NACHERZÄHLTE LEGENDE (Agramer Tagblatt, 1913., 13. IX.) — Z. V e r n i ć

BRANIMIR LIVADIĆ: AMIS I AMIL (Obzor, 1913., 14. IX.) — V. L u n a č e k

JEDNA SREDOVJEČNA LEGENDA. UZ LIVADIĆEVU KNJIGU (Narodne novine, godina LXXIX., 1913., 17. rujna, br. 213.) — N i k(o l a) A n d r i ć

LEGENDA O AMISU I AMILU (Hrvatska, 1913., 20. IX.) — F. G a l o v i ć

LEGENDA O AMISU I AMILU. NAPISAO BRANIMIR LIVADIĆ (Slobodna rieč, 1913., 20. IX.) — M. R a d o š e v i ć

LEGENDA O AMISU I AMILU (ILI: LEGENDA O UREDNIKU I KRITICI) (Hrvatska, 1913., 27. IX., br. 570.) i isti prikaz u A. G. Matoš: Kritike, prikazi i polemike iz hrvatske i srbske književnosti i plastičnih umjetnosti (1910.—1913., knjiga XVII., str. 313.) — A. G. M a t o š

LEGENDA O AMISU I AMILU (Savremenik, godina VIII., 1913., str. 720.) — D. P r o h a s k a

BRANIMIR LIVADIĆ (VIZNER) (Pregled savremene hrvatsko-srbske književnosti, Zagreb, 1921., str. 215.) — D r. D r a g u t i n P r o h a s k a

BRANIMIR LIVADIĆ (ANLÄSSLICH SEINES 50. GEBURTSTAGES) (Agramer Tagblatt, godina 36., 1921., 30. IX., br. 256.) — B r - ć

PETDESETGODIŠNJICA BRANKA LIVADIĆA (Obzor, godina LXII., 1921., 1. listopada, br. 275.)

PETDESETGODIŠNJICA BRANIMIRA LIVADIĆA (Jutarnji list, 1921., 2. listopada)

PETDESETGODIŠNJICA BRANKA LIVADIĆA (Samoborski list, godina XVIII., 1921., 15. listopada, br. 20.)

BRANIMIR VIZNER-LIVADIĆ GOVORI POVODOM SVOJE ŠESTDESETGODIŠNJICE ŽIVOTA (Savremenik, godina 24., 1931., br. 16.—18., str. 251.) — S. M. Štedimlija

BRANIMIR LIVADIĆ: NOVELE (Obzor, 1933., 8. III.) — Stj(epan) D(evčić)

60-GODIŠNJICA DRA BRANIMIRA WIESNERA-LIVADIĆA (Sviet, godina VIII., knjiga XV., 1933., 29. IV., br. 18.)

LIVADIĆEVE NOVELE (Hrvatska revija, godina VI., 1933., br. 6., str. 373.) — I. Kozarčanin

POVODOM NOVOG IZBORA NOVELA BRANIMIRA LIVADIĆA (15 dana, godina III., 1933., 15. svibnja, br. 10, str. 155.)

DR. BRANIMIR WIESNER-LIVADIĆ (Ženski list, 1933., august, br. 8, str. 13.)

A ZÁGREBI PEN-KLUB UJ ELNÖKÉNEK NYILATKOZATA. LÁTOGATÁSUNK BRANIMIR LIVADICSNÁL (Naplo, 1934., 7. januar)

KULTURNE VEZE SA SOFIJOM (Jutarnji list, 1934., 17. I.) — (G.)

LEGENDA O AMISU I AMILU. MODERNA HRVATSKA VERZIJA (Nastavni vjestnik, knjiga XLIII., 1934./1935., studeni-siečanj, sv. 3.—5. i veljača—lipanj, sv. 6.—10.) i isti prikaz u posebnoj knjizi, Zagreb, 1935. — dr. Ivo Hergešić

BRANIMIR LIVADIĆ (Jutarnji list, 1935., 23. V.)

DELEGATI TRIDESET ZEMALJA NA KONGRESU PEN KLUBOVA U BARCELONI RAZPRAVLJALI SU O SLOBODI IZRAŽAVANJA KAO NEOSPORNOM PRAVU SVAKOG STVARAOCA. (U RAZGOVORU SA PREDSEDNIKOM ZAGREBAČKOG PEN KLUBA G. DR. BRANIMIROM VIZNER-LIVADIĆEM) (Pravda, 1935., 9. VI.)

DOBRO NAM DOŠAO (Hrvatski domobran, godina VII., 1936., 12. rujna, br. 34., Buenos Aires)

IMPRESIONES Y JUICIOS DE UN VIAJERO SOBRE LA CIUDAD DE BUENOS AIRES (La prensa, godina LXVIII., 1937., 29. III., br. 24.494, Buenos Aires)

BRANIMIR LIVADIĆ (Hrvatska književna kritika, Zagreb, 1938., str. 201.) — Dr. Antun Barac

LOV NA ŠLJUKE SE PRIBLIŽAVA KRAJU. NESTOR ZAGREBAČKIH LOVACA G. DR. B. LIVADIĆ O ZAGREBAČKIM LOVCIMA I LOVU KOD NAS UOBĆE (Večer, 1938., 15. XI.)

BRANIMIR LIVADIĆ (Plodovi srdca i uma. Hrvatska čitanka za više razrede srednjih škola, Zagreb, 1941., str. 516.) — Antun Barac

DR. BRANIMIR LIVADIĆ (1871.—1941.) (Novi list, godina I., 1941., 28. rujna, br. 152. — Vinko Nikolić

DR. BRANIMIR LIVADIĆ O 70-GODIŠNJICI ŽIVOTA (Hrvatski narod, 1941., 1. X., br. 229.) — U.

RIEDAK JUBILEJ HRVATSKOGA KNJIŽEVNIKA. POVODOM 70-GODIŠNJICE DRA BANIMIRA LIVADIĆA (Sarajevski novi list, godina I., 1941., 11. listopada, br. 131.) — Vladimir Jurčić

BRANIMIR LIVADIĆ KAO BELETRIST (O SEDAMDESETGODIŠNJICI NJEGOVA ŽIVOTA) (Hrvatska revija, godina XIV., 1941., br. 11., str. 563.) — Jeronim Korner

LEGENDA O AMILU I AMISU (Hrvatski krugoval, godina III., 1943., 25. travnja, br. 17.) — Dragutin Dobrenić

JUBILEJ KNJIŽEVNOGA RADA DRA BRANIMIRA LIVADIĆA (Hrvatski narod, 1944., 20. II., br. 964.)

PROSLAVA 50-GODIŠNJICE KNJIŽEVNOG RADA DRA BRANIMIRA LIVADIĆA (Nova Hrvatska, 1944., 22. veljače, br. 44.) — (v)ladimir k(ovačić)

PROSLAVA JUBILEJA DRA BRANIMIRA LIVADIĆA (Hrvatski narod, 1944., 25. II., br. 969.)

DOJMOVI O BRANIMIRU LIVADIĆU. PRIJATELJSKA RIEČ O 50-GODIŠNJICI KNJIŽEVNOG RADA (Spremnost, godina III., 1944., 27. veljače, br. 105.) — Julije Benešić

JUBILEJ BRANIMIRA LIVADIĆA (Novine, godina IV., 1944., 28. veljače, br. 120.) — N.(ikolaj) F.(edorov)

50-GODIŠNJICA BRANIMIRA LIVADIĆA (Vienac, godina 36., 1944., ožujak, br. 1., str. 81. — J.(ulije) B-(eneši)ć

PROSLAVA 50-GODIŠNJICE KNJIŽEVNOG RADA DRA BRANIMIRA LIVADIĆA (Prosvjetni život, god. III., 1944., travanj-svibanj, br. 22.—23., str. 80.) — (Stanko Gašparović)

BRANIMIR LIVADIĆ (Hrvatska književnost od početka do danas 1100.—1941., Zagreb, 1944., str. 330.) — Dr. Slavko Ježić

7. AUTOBIOGRAFIJA

Autobiografija dra Branimira Livadića objavljena u ovoj knjizi prva je, koju je Livadić do sada napisao i prema tomu prvi put tiskana u ovom izdanju. U svom dugogodišnjem književnom radu, Livadić je u raznim prilikama davao kao književnik, urednik, a i kao predsjednik Pen kluba interviewe, koji su na jasan način upućivali na neke primarne poglede u Livadićevom književnom djelovanju, pa je nesumnjivo, da se mogu uključiti u njegova izrazito osobna stanovišta i da im je prema tome značenje posve autobiografskog karaktera, pa ćemo ih zato u ovim »Napomenama i bilježkama« iznieti.

Od brojnih interviewa i izjava dra Branimira Livadića donosimo samo dva interviewa, koja nam na što očitiji način prikazuju Livadićevu književnu ličnost, koja je tako tiesno povezana s njegovom osobom, i na taj način upodpunjuje sadašnju Livadićevu autobiografiju.

Na prvom mjestu prenosimo interview S. M. Štedimlije s Branimirom Livadićem pod naslovom »Branimir Vizner-Livadić govori povodom svoje šestdesetgodišnjice života«, koji je tiskan u »Savremeniku«, mjesečniku Družtva hrvatskih književnika u Zagrebu (godina 24., 1931., br. 16.—18., oktobar-novembar-decembar 1931., str. 251.):

»Radeći tiho, ali iztrajno, kroz čitavo pola vieka Dr. Branimir Vizner-Livadić nije ni pomišljao na to da osigurava za svoj šestdeseti rođendan bučne proslave i parade, kako je to kod nas uobičajeno, baš kao da mnogi naši javni i kulturni radnici rade cieloga svoga života, da bi samo jedan jedini dan u njemu mogli proslaviti i dobiti tom prilikom par konvencionalnih priznanja u štampi i na banketima, koji su u takvim prilikama neobhodni. Livadić se danas nalazi u jednom sretnom položaju, da može smatrati sebe još u punijoj radnoj snazi i da je stoga prerano da rezimiramo rezultate svoga dugogodišnjega rada, jer se oni još uviek množe i gomilaju, tako da ova šestdesetgodišnjica bi imala da znači više jedan datum, jednu etapu u tome radu, nego povod da se daje definitivan sud o njegovome radu i uspjesima. Jubilarne proslave su često puta potrebne da slavljeniku omoguće da stekne jedno ime, ili čak da se nametne javnosti, te je baš zbog

toga Livadićev jubilej prošao gotovo neopaženo, kao da je slavljenik htio da se prokrade u toj svojoj riedkoj svečanosti izpred naših očiju, da ga ne zadržavamo i ne smetamo u njegovom poslu, koji je — nema sumnje — sviestno i bezprekorno obavljen kroz čitavo pola vieka.

Odgojen u porodici, kojoj je umjetnički rad u tradiciji, on je bio upućen na svoj sadanji poziv. Poslije svršene gimnazije u Zagrebu, nastavio je filozofske studije u Beču, gdje je i doktorirao 1895. Zatim je sve do 1904. služio kao gimnazijski profesor u Karlovcu, Senju, Varaždinu i Zagrebu, a od 1907. do 1908. uređivao je »Savremenik«. Poslije rata je bio direktor Glumačke škole u Zagrebu, uređivao je »Hrvatsku reviju«, »Kolo« Matice Hrvatske i t. d. Gotovo cio njegov književni rad je kritičarski i novelistički. Družtvo hrvatskih književnika je izdalo 1910. njegove »Novele«, a posebno je, također, štampana njegova »Legenda o Amisu i Amilu« 1913. Dugi niz godina je surađivao kao književni i pozorištni kritičar u raznim dnevnim listovima i časopisima i smatran je kao idejni teoretičar hrvatske Moderne, te je njegovim kritikama i novelama poklanjana osobita pažnja. U povodu njegove šestdesetgodišnjice života Matica Hrvatska će mu objaviti cjelokupno izdanje Novela.

G. Livadić nije ljubitelj teatralnog proslavljanja i suvišne reklame, koja zaista više škodi dobrim, nego što koristi lošim stvarima, čime se objašnjava fakat da je njegova proslava gotovo nečujno prošla u našoj javnosti, dok je na pr. u češkoj štampi o njemu mnogo više govoreno, pa ipak nije mogao odbiti molbu »Savremenika«, koji je uređivao čitavih dvanaest godina, da za njegove čitaoce odgovori na neka pitanja. Kao što se vidi iz njegovih odgovora, on je pažljivo izbjegavao da govori o sebi, o ličnostima uobće. A njegove su rieči, ne samo karakteristične danas, nego i poučne.

Zatekli smo ga u njegovom kabinetu za rad. Taman je bio završio redakciju novog »Kola« Matice Hrvatske i dobio malo vremena da se odmori.

— Vama se, gospodine doktore, pripisuju velike zasluge za stvaranje hrvatske moderne. Svojim novelističkim i kritičarskim radom, koji je imao u borbi protivu starih programatski značaj mladih, znatno ste doprinieli pobjedi ovih drugih i učvršćenju njihovog renomea. Možete li nam nešto reći o tom svome radu i saradnicima, koji su se na vas uzajamno oslanjali?

— Vaše pitanje budi u meni tolika sjećanja, da mi je težko pronaći koncizan odgovor, kakav bih vam htio dati. Mislim, da je do sukoba između mladih i starih došlo, kad su mladi počeli s kritikom obćih naših političkih i kulturnih prilika. Priznajem, da je književnost u ona Khuenovska kritična vremena bila pritisnuta u obranu naroda. Ali mi nismo vjerovali u snagu te obrane — kao ni u politici. Po našem mišljenju izopačila je težka pozicija naše literature i njezin idejni sadržaj i njezina sredstva. Nismo mogli razumjeti, da bi se zbog bilo kojih obzira trebala literatura odreći onih dubokih i bezobzirnih zahvata u život i sviet ideja, koji su upravo u onaj čas proširivali horizonte evropske literature. Naša situacija bila je od početka težka, jer je patriotizam starih bio prokušan, a utvrđivale su ga neprestano koncesije, koje je pravio konzervativnim patriotskim strankama, dok se je naprotiv Khuenovština zaklanjala za »liberalizam«, liberalizam, koji smo mi mladi svojatali kao novi duh književnosti. Situacija se zaoštrila, kad su se na našoj strani našli redom svi odličniji književnici, a na protivnoj su strani, koja je bila materialno jača, dolazili silom prilika do javnosti sve lošiji književni produkti. Onda je došlo do navale na Maticu Hrvatsku, taj najjači bedem starih. U toj sam ja navali i na skupštinama i svojim govorom protiv Arnolda živo učestvovao. Naše ušančenje u »Družtvu hrvatskih književnika« i u njegovom organu »Savremeniku«, te kasnije naš ulazak u Maticu Hrvatsku bili su vidni uspjesi naše borbe.

Premda je sva naša borba literarno dokumentirana, o njoj su se širila, a šire se još i danas posve kriva shvaćanja. Iako sam ja, koji sam kao urednik »Savremenika« došao do neke centralne pozicije, pokazivao lično jaka artistička nagnuća, mi, kao mladi, nismo izstupali nikad protiv tendenciozne umjetnosti. U našem krugu bilo je i te kako tendencioznih književnika. Ja sam to naše stajalište nebrojeno puta naglašavao. Pomniji iztraživač naše literarne historije, mogao bi lako opaziti, da je Gjalski kao predsjednik D. H. K. vazda govorio o potrebi tendenciozne književnosti, dok sam ja kao urednik »Savremenika« nesmetano izticao artističke zahtjeve. To smo činili namjerice, jer je i jedno i drugo u našim osebitim prilikama bio uvjet dobre književnosti, koja bi odgovarala duhu vremena i podnosila evropska mjerila. Oni, kojima je to trebalo, prelazili su komotno preko tih činjenica. Upravo na širini ove platforme, mislim, da se osniva najveći dio uspjeha, što ga je imao »Savremenik« pod mojom redakcijom, kao i sav blagotvorni utjecaj t. zv. moderne na razvoj naše književnosti, kako se on dokumentira sve do u naše dane u svojim najboljim produktima.

Mi smo bili ponosni na raznoličnost naših pogleda na književnost i bili smo složni u svojim zanosima za umjetnost, ne ometavajući ničim nikoga u slobodi umjetničkog stvaranja. To je dokaz, da se naša hrvatska moderna ne da strpati pod kapu nikakvog »izma«, nego da je ona nosila obilježja nečega posve našega, naše snošljivosti, našeg idealizma, našeg da tako kažem mladenačtva. Onog istog mladenačtva, koje je toliko karakteristično za naš ilirizam, i koje ga s njim tradicionalno veže.

Krivo nam čine, koji naš pokret ocjenjuju više po veličini naših literarnih djela, (premda se i tih ne trebamo stiditi), nego po onome, što smo mi htjeli, kako smo se borili i koliko uspjeli. Umjetnička djela nisu stvar pokreta, nego individualne snage pojedinaca, stvar je bila našeg pokreta uravnavanje putova boljoj budućnosti kroz jedan do zla boga tegotan teren.

— Da li se stvaranje hrvatske moderne odražavalo i u drugim granama umjetnosti osim književnosti i u koliko je to bilo?

— Razumljivo je, da je naša literarna pretenzivnost prelazila i na druga umjetnička područja. Mi smo tražili više, nego je bilo dosada dano i od likovnih umjetnosti. Ovi umjetnici brzo su se našli u našem kolu. U borbi za svoje ideje, dobro su im dolazile naše polemike. I nitko ne će moći zaniekati velik napredak likovnih naših umjetnosti od vremena naše moderne.

— Jesu li socialne i političke prilike i koliko uticale na to da se mladi odlučno izdvoje od starih i sa kakvim se to parolama činilo? Možda pod nekim stranim uticajem?

— Naše političke i socialne prilike nisu bile nikad osobito povoljne za umjetnost. Ipak dolazim u napast, da prilike našeg težkog narodnog života proglasim u neku ruku povoljnim za vrieme naše moderne. Imali smo absolutno slobodu mišljenja, taj elementarni životni uvjet svakog duhovnog života. Kako to vazda biva u političkim depravacijama imala je književnost osobitu zadaću, da očuva budnom narodnu sviest. Naš zloglasni artizam mi smo svi smatrali stvarateljem jedne moćne kulturne oline, kakovom smo držali književnost. O jednoj mojoj izjavi ja sam nabrojio preko dvadeset polemika, a bilo je i uvodnih članaka. To je bio svakako rekord književnoga interesovanja u nas nenadmašen valjda ni danas. Takove su nas onda polemike naročito izdvajale od starih. Ako se ne varam, najglasniji je bio njihov protest protiv »neograničene slobode stvaranja«. Ova je sloboda ugrožavala monopol

patriotizma, koji se je smatrao neprevarljivom karakteristikom »narodne umjetnosti«, dok smo mi smatrali najnarodnijom samo onu umjetnost, u kojoj je bilo prave veličine bez obzira na »patriotske« obveze hrvatskog književnika.

O stranim utjecajima u književnosti imamo danas, gdje su književnosti i najudaljenijih naroda idejno povezane, posve drugo mišljenje, nego su ga imali oni dobri ljudi, koji su sve naše ambicije za razliku od svojih zvali tuđinskim.

— Kojim bi se izkustvom iz borbe u doba stvaranja hrvatske moderne mogla koristiti suvremena književna avangarda?

— Vi mladi ne možete sebi ni zamisliti, koliko su se promienila mišljenja o književnosti od vremena naše »Moderne«. Mnoge ideje, za koje smo se onda patili u krvavoj borbi, danas su obća svojina, o čijoj izpravnosti mogu sumnjati samo analfabeti. Druge ideje, za koje sam čuo gdjekoju ličnu invektivu (o svojoj anacionalnosti), danas se tretiraju nekažnjivo kao problemi u najradikalnijoj formi. Šta bih ja bio doživio, da sam rekao onako decidirano kao onaj veliki današnji japanski mislilac, da narodne umjetnosti uobće nema? Što se tiče naše današnje književne avangarde, mislim, da bi se ona mogla još koristiti mnogim idejama, za koje smo se mi borili, poglavito, pak našom snošljivošću prema raznoličnosti književnog stvaranja, koje se mienja od dana u dan, a koje ipak nikada ne uspieva izvan umjetničke forme.

— Vas smatraju najboljim literarnim redaktorom u Hrvatskoj. Uređivali ste Savremenik od 1907.—1918., a docnije i druge skupne edicije, te iz toga ogromnog rada imate velikog izkustva. Kao što znate, danas su naši književni časopisi u priličnoj krizi. — Šta bi mogli da im savjetujete, da bi iz nje izplivali i popravili svoje pozicije kod publike?

— O znatnijem materialnom uspjehu našeg književnog časopisa težko je govoriti. Već je osnivanje takovog časopisa vezano uz žrtve, koje može podnieti samo financialno jako družtvo. Kad bi se takvom časopisu osigurala egzistencija za prvu godinu, mislim, da bi ga dobar redaktor mogao održati na životu. Takav redaktor morao bi uživati podpuno povjerenje svojih suradnika, morao bi imati nevezane ruke i morao bi disponirati podpunom slobodom izmjene misli. Ovakovo čudo od časopisa iztislo bi svaku konkurenciju.

— Možete li mi dati nekih podataka o svom književnom radu i uspjesima u književnosti? To je pitanje malo delikatno, ali ipak ...

— Od svih mojih odgovora bit će ovaj valjda najsuzdržljiviji. Sav se moj sadašnji književni rad kreće oko zamašnih posala Matice Hrvatske. Matica je toliko proširila svoj djelokrug, da bi u njoj našli uposlenja gotovo svi naši književnici. Ipak mogu po sebi prosuditi, kako je danas težak svaki književni rad. Ako bi trebalo reći još štogod o uspjesima, priznat ću Vam, da su me u ovaj čas prigodom moga 60. rođendana mnoga prijateljska pisma više razveselila, nego bi me veselila javna priznanja. Jedno javno priznanje, koje mi nije ravnodušno, daje mi Matica Hrvatska štampajući novi izbor mojih novela.

I razgovor za »Savremenik« je završen. G. Branimir Vizner-Livadić je nastavio svoj redaktorski i suradnički posao na redovnim i vanrednim izdanjima Matice Hrvatske sa istom onom energijom i iztrajnošću sa kojom je nekad sa svojim drugovima nastojao da pobiedi u njoj sa svojim i svojih suradnika naprednijim shvatanjem. Tada je njihov napor krunisan uspjehom. I Matica Hrvatska je prešla u ruke mladih, čiji je jedan od glavnih i najspremnijih teoretičara bio Livadić.«

Drugi nepodpisani interview s Branimirom Livadićem pod naslovom »Povodom novog izbora novela Branimira Livadića« i podnaslovom »Razgovor o književnosti, l'art pour l'artizmu, revijama i kazalištu«, koji doslovno prenosimo, tiskan je u polumjesečniku »15 dana«, kronika naše kulture (godina III., 1933., br. 10, 15. svibnja 1933., str. 155):

> *»Pjesnici mogu narodu vazda više reći nego najsmjeliji političari ...*
> *Tko propagira smjerove u književnosti nema redovno na umu njenog širokog obsega.*
> (B. Livadić: Naša književna borba)

Mene najviše zanima današnji Livadićev pogled na l'art pour l'art. Pitam to u zgodnoj formi i dobivam sliedeći odgovor:

— Tko se u malenu narodu bori za velike stvari, kakova je jedna, bez sumnje, i književnonst, nema se boriti samo s materialnim zaprekama, uvjetovanim sitnim životnim prilikama, nego i s normalnim, kakove su: nerazumievanje, zloupotreba i stješnjavanje književnosti.

Ako što, a ono se baš književnost ne smije nikad i nigdje stezati. Ona treba da bude paladij svega najboljega i najljepšega, što dolazi iz duša najumnijih i najsnažnijih narodnih predstavnika. Mi smo to već periodično doživljavali na pr. u doba ilirizma. Zbog toga je bezuvjetno potrebno da baš njoj budu otvorene sve daljine, sva neizmjerja do kojih seže ljudska duša. U njoj imadu doista prostora svi pokreti duše od onih gotovo fizioloških trzaja pa do čudnih uzbuđenja i srhova estetičkih zanosa. U njoj ima prostora sav najdublji sadržaj i svih ostalih umjetnosti, i najsuptilnijih, počevši od emocija nad mramornim sjajem božičina stegna do grčevitih ljubavnih gesta neudovoljenih strasti i ljubavnih mučeničkih priegora na platnu, u kamenu i u zvukovima. U nju ulaze svi etički poticaji: od plahoga gibanja savjesti do fanatičkih vjerskih zamisli, do mističkih omama, koje čudesno spliću smisao rieči i slovo s duhovnim — poput ljetnih oblaka prozračnim — tielom vjerskih viđenja. U njoj su sadržane sve istine ljudske: od onih, što ih samo čuvstvo prima kroz magle nesviesti, do onih, koje ulaze u dušu i svu je poplavljuju kao jutarnje zrake sunca gorske vrhunce. U nju ulaze i sve lozinke — i najsudbonosnije — gesla i aforizmi za politički i socialni život ljudski, ona obuhvaća sve momente od prvoga, zarodke jedne ideje u skromnoj ćeliji naučenjakovoj, njezin razvoj preko umnih razpra, i diskusija i traktata do posljednjih dejstva, pa i do izobličenja u vrelim mozgovima revolucionara i brutalnih i bestialnih atentatora. Ona proživljuje sve nazore o svietu i životu, i nijedan joj nije dosta egzaltiran i usamljen i osebit, a da ga ne bi trpjela ne priznajući ga nikad do kraja i bezuvjetno za sebe samu.

Jedno je jasno iz sviju dosadanjih izkustava: književnost je oduviek služila najrazličnijim potrebama ljudskoga duha. Tko hoće da joj nametne svoje svrhe, ne steže samo njezine horizonte, nije samo reakcionarac svoje vrste, nego se i uzaludno trudi. Književnosti ne će više nitko ukalupiti, a oni, koji se daju na taj posao (a začudo ih još i danas ima!) redovno su šeprtlje — genij ih svaki put iznova desavuira.

Ništa se teže ne prilagođuje svome vremenu od književnosti. Svako njezino veliko djelo pretiče svoje vrieme... Samo književnost, koja nema svojih ideja, ponavlja one, koje su u prometu. Ja nisam protiv socialne književnosti. Uživam u svakoj njezinoj vidnoj manifestaciji. I ja smatram izdašnom takozvanu novu stvarnost. Samo se ona po mome mišljenju, ne izcrpljuje do kraja u pitanjima eksistencije. Ljudstvo je uviek imalo i drugih interesa.

Kako socialni pisci u mnogočem proširuju i produbljuju umjetničku građu, tako je njihovi kritičari sužavaju i mehaniziraju.

Književnost u službi bilo koje propagande pokorava se — prije svega — njezinim zahtjevima. Po mom je najdubljem osvjedočenju najdublji smisao ozloglašenog l'art pour l'artizma upravo u tome, da se književnost ne da ni od koga ni od čega stezati u slobodi, jer književnost ne treba ničije podpore! Ona je mudrija od sviju popravljača i krotitelja.

Svaki smjer je dopušten, ali se ne da ničim stezati! To je sadržaj l'art pour l'artizma u Hrvatskoj. Mi smo u vrieme poznatih književnih borbi tražili više umjetnosti. A dotadanja je literatura bila sve prije. Teme su bile previše patriotske! Imali smo struju književnika, koja je osobito naglašavala da je patriotska, a mi smo naglašavali protivno: književnost hoće da bude književnost. To je l'art pour l'artizam, koga propagiraju svi veliki estetičari, na pr. Croce.

Mi nismo u Hrvatskoj bili l'art pour l'artisti kao na pr. u Francuzkoj Parnasijanci. Htjeli smo — kako rekoh — više umjetnosti! A time nije rečeno, da nešto niti spada niti ne spada u književnost, nego u književnost spada sve, a ne smije se podnipošto reći, da nešto ne spada u nju!

— Šta mislite, kao bivši urednik Savremenika, o našim književnim revijama,

— Danas je težko davati precizirane izjave. Život je tako kompliciran da se sam probija. Može se utemeljiti bogovsku reviju, ali se time ne će spriečiti izlaženje revija a la Hrvatska smotra. Morali bismo imati jednu reviju, solidnu, na dobroj moralnoj i materialnoj bazi. Reviju, koja bi nas reprezentirala. U Francuzkoj imate na stotine i stotine revija, ali upitate li koga Francuza za kulturne informacije spomenut će Vam ipak dvie-tri, reprezentativne. A barem jednu takovu, reprezentativnu, reviju morali bismo imati mi, koji se borimo za svoju kulturnu afirmaciju.

— Kako vidim nisu neke Vaše bolje stvari ušle u ovu zbirku novela. Zar niste sami izvršili izbor svojih literarnih radova?

— Matica mi je izkazala čast i veselje što mi je ponovno izdala novele, koje sam ja htio. Tom sam prilikom naišao na proteste s one strane s koje sam se najmanje nadao. Tim više što sam ja u svom literarnom radu do krajnjih granica zadržao pristojnost. A knjiga mi je ovako izgubila na raznolikosti...

— Vi već decenijima pratite rad našeg kazališta i pišete kritiku o svakoj stvari, koja se daje na daskama zagrebačkim pozorištnim. Bilo bi interesantno sada, kad je teater u centru duhovnog interesa, čuti i Vaš sud o nekim problemima. Recimo . . .

— Da, bavim se teatrom odkad sam u Zagrebu. Stari teaterski štakor! A i mnogi su se ljudi — inostrani gotovo svi — ravnali prema mojim kritikama. (Tako me poznati Wollman neprestano citira).

Zbog tehničkih je (Vi me razumijete!) razloga težko govoriti o teatru. Što se tiče teatra uviek sam zastupao mišljenje, da je njegova vrlo važna, gotovo glavna, strana glumačka umjetnost. Ima kod nas velikih umjetnika . . .

Ja nisam za repertoir, koji bi bio suviše literarno strog, jer držim da ima za scenu mnogo stvari, koje ne odgovaraju kritici, a za teater su vrlo zahvalne. Zato je i za teater glavno — gluma. No, ako se prvo i drugo pokriva tim bolje!

Ja sam za velike eksperimente u teatru. Jer svaka je umjetnost eksperimenat. Zbog toga je eksperimenat, jer svako vrieme traži svoje. Nisam zato, da ekstremiteti budu dominantni. Odobravam, da se daje i »pučki« teater, ali kao nekadašnji direktor teatra znam da se ne bi našla publika, koja bi svaki dan dolazila. Zato su potrebni protagonisti. A jer su — kako rekoh — potrebni protagonisti, protivan sam na pr. tome da se u jedno zemaljsko kazalište unosi diletantizam . . .

Teater ima velikih potežkoća, jer onaj repertoar, koji u njem najviše vriedi t. j. koji odgovara dnevnim razpoloženjima publike, nailazi na razne zapreke. U tim raznim (Vi me razumijete!) zaprekama držim da je glavni razlog nedovoljnog interesa za teater, kao što je to razlog i za nedovoljni napredak teatra. Odatle bismo, logično, došli na forsirano stvorenu zatucanost publike, ali . . .«

Nije potrebno prenositi i daljnje kraće i dulje izjave, interviewe, razprave, prikaze, članke, polemike i t. d. u kojima se govori o osobi Branimira Livadića, da se zaokruži njegova slika i kao književnika i kao čovjeka, budući da nam za to najbolju sliku pružaju baš njegovi pjesnički i prozni radovi, koji su ovdje sakupljeni pod naslovom »Pjesme i pripoviesti«, a i sadašnja Livadićeva autobiografija. Da se kako tako označi raznolikost Livadićeva književnog stvaranja bilo je potrebno zabilježiti ova njegova dva važna interviewa ne samo zbog toga što oni nadopunjuju njegovu autobiografiju, nego i zbog toga, što smo se prema građi u ovom izdanju ograničili samo na Livadićevo izvorno pjesničko i prozno stvaranje, pa nije bilo prilike niti mogućnosti, a niti potrebe, da se o Livadiću govori u vezi s ostalim njegovim plodnim i raznovrstnim književnim stvaranjem. Kako oba prenesena interviewa bilježe izvorne Livadićeve misli, oni upravo posredno daju zaokruženi i zatvoreni okvir njihovom autobiografskom značenju.

8. BIBLIOGRAFIJA

»JEREMIJA«. Pjesan u 3 pjevanja, Zagreb, 1893. Tisak dioničke tiskare. Strana 34.

»ZAPREKA«, Sarajevo, 1898. Zemaljska štamparija. Strana 56.

»NOVELE«, Zagreb, 1910. Tisak dioničke tiskare. Strana 136.
Sadržaj: I. Buri na udaru: Povratak, Starci, Kožun; II. Život i čeznuća: Mila. I. Proljetna pjesma, Mila II. Pjesma žarkoga ljeta, Mali probitci, Guska, Gospođa Jelica; III. Sjene: Cviet u sumraku, Sanja na svietlu, Nakon zapada sunca; IV. Putom mraka: Apoteoza, Smrt i more, Život.
S pogovorom pod naslovom »Branimir Livadić«.

»LEGENDA O AMISU I AMILU«, Zagreb, 1913. Tisak dioničke tiskare. Strana 62.

»NOVELE«. Novi izbor, Zagreb, 1932. Tisak Zaklade Tiskare Narodnih Novina. Strana 172.
Sadržaj: Smrt i more, Starci, Kožun, Mila, Mali probitci, Gospođa Jelica, Cviet u sumraku, Sanja na svietlu, Apoteoza, Život, Legenda o Amisu i Amilu, Isabeau, Pohode mrtvog, Povratak, Rat, Pogodi, tko te udari!.

»DO BUENOS AIRESA«. S puta i kongresa P. E. N. klubova, Zagreb, 1937. Tisak Zaklade Tiskare Narodnih Novina. Strana 64.

S. G.

SADRŽAJ

I. Dio

PJESME

Pjesme iz mladih dana

II. Dio

PRIPOVIJESTI

S puta životom

AUTOBIOGRAFIJA

NAPOMENE I BILJEŽKE

S
K
P
C
S
G
M
G
N
Ž
A
M
C
K